

Серія II — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I.
Series II — «ANALESTA OSVM» — Sectio I.

АТАНАСІЙ В. ПЕКАР, ЧСВВ

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ

Т. I: ЄРАРХІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Р И М — 1967 — ROMAЕ

ОО. ВАСИЛІЯНИ — Via S. Giosafat, 8 (Aventino) — PP. BASILIANI

« ЗАПИСКИ ЧСВВ » — « ANALESTA OSBM »

СЕКЦІЯ I Sectio

СЕКЦІЯ I СЕКЦІО

П РА Ц І - О П Е РА

ТОМ XXII

АТАНАСІЙ В. ПЕКАР, ЧСВВ

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ

Т. I: ЄРАРХІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ

LINEAMENTA HISTORIAE ECCLESIAE TRANSCARPATIAE

Vol. I: STRUCTURA HIERARCHICA

ROMAE

Серія II — «ЗАПИСКИ ЧСВВ» — Секція I.
Series II — «ANALESTA OSVM» — Sectio I.

АТАНАСІЙ В. ПЕКАР, ЧСВВ

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ

Т. I: ЄРАРХІЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Р И М — 1967 — ROMAЕ

ОО. ВАСИЛІЯНИ — Via S. Giosafat, 8 (Aventino) — PP. BASILIANI

МОЖНА ДРУКУВАТИ

Рим, з Генеральної Курії ОО. Василіян, дня 23. V. 1967.

о. Атанасій Г. Великий, ЧСВВ
Протоархимандрит

Дозволяється друкувати

Рим, від Вікаріату Міста, дня 26. V. 1967.

Алойсій Кард. Вікарій

ТЕОДОР ЮРІЙ РОМЖА - ЄПИСКОП МУКАЧІВСЬКИЙ
(1944 - 1947)

*« Возлюблю Тя, Господи, кріпосте моя,
Господь утверждєніє мое і приближице мое »*
(Гасло єп. Т. Ромжі)

1947-1967

НА . ВІЧНУ . ПАМ'ЯТЬ
ТЕОДОРОВІ . ЮРІЄВІ . РОМЖІ . ВЛАДИЦІ . МУЧЕНИКОВІ
ЄПИСКОПОВІ . МУКАЧІВСЬКОМУ
В ДВАДЦЯТУ . РІЧНИЦЮ . ГЕРОЇЧНОЇ . СМЕРТИ
ПРИСВЯЧУЄ
АВТОР
КОЛИШНІЙ . УЧЕНЬ

ПЕРЕДМОВА

Українське Закарпаття було під малярською займанщиною понад тисяча років, однак воно ані національно ані релігійно не розплилося в чужім морі, а зберегло свою окремішність. Віковічна боротьба лиш все більше гартувала дух народу, який переживав тяжкі переслідування та всілякі спроби винародовлення.

Мадьярам не було на руку піддержувати національно-релігійну свідомість закарпатців, тому вони старалися позбавити їх їхньої історії й національного «Я», як це твердив малярський репрезентант, граф С. Чаки на Міровій Конференції ще 1920 р.: «Руський нарід Мадярщини не має своєї окремішньої історії ані історичного підложжя, бо йому бракує національного усвідомлення». Не дивно, що за панування малярів Закарпаття оставалось «НЕЗНАНОЮ ЗЕМЛЕЮ», а закарпатські українці навіть для свого материка оставались «ЗАБУТИМ БРАТОМ».

Зі згаданих причин мадяри постаралися, щоб їхні архіви стосовно Закарпаття оставались недоступними, щоб нарід губився в забутій миттєвості, а його історія щоб була відповідно насвітлена, кидуючи між простий нарід отуманюючи й без історичних основ фразу: «gens fidelissima».

З натиском маляризації, під кінець ХІХ. ст., знайшлося кілька закарпатських істориків, які хотіли відповідно й правдиво насвітлити бо-дай церковну історію Срібної Землі. Однак їм не дозволили вийти поза границі ХVІІІ ст. Так, н. пр., І. Дулишкович довів свою історію тільки до єп. І. Брадача († 1772), бо мукачівський змаляризований єп. І. Панкович, на бажання влади, «заборонив йому дальше писати». Проф. А. Годинка мав спроможність довести свою історію Церкви тільки до часів єп. А. Бачинського († 1809), бо дальші архіви «були перед ним замкнені». Історик о. Ю. Жаткович, після своєї довгої статті про боротьбу з ятерськими єпископами, опубл. 1884 р. в «Századok», мусів «замовкнути» і тільки крадькома поміщував свої статті в галицькій пресі. А навіть московський дослідник, проф. А. Петров, що працював у будапештянських архівах на фундації малярів, не міг вийти поза границі ХVІІІ ст. На бажання «меценатів» він мав знищити «історичне підложжя» українського Закарпаття і тому намагався пересунути історичні його початки до ХІV ст.

По першій світовій війні треба було зачинати історію Закарпат-

тя від самих початків. Прийшло загальне зацікавлення минулим, треба було добувати історичні дані з архівів, а тут і далі головніші архіви лишилися в руках мадярів. Та історики зачали використовувати місцеві жупні й окружні архіви, а о. В. Гаджеґа дістався до єпархіяльного архіву в Ужгороді. Появилися деякі публікації теж з архіву мукачівського монастиря. Однак ще все ж не знайшовся історик, який подав би суцільну церковну історію Закарпаття.

Щойно по другій світовій війні мені вдалося в Римі зайти до Ватиканських архівів і шукати щастя. Мені пощастило відкрити низку документів з XVIII ст., вислідом чого вийшла друком моя праця про канонічне створення мукачівської єпархії (1956 р.). Мій приклад потягнув за собою двох інших закарпатців, що студіювали в Римі, а то о. др. Ю. Кубінія та о. др. О. Барана. До них долучився і словацький єзуїт, о. проф. М. Лацко, походженням з Пряшівщини. Праця о. Кубінія про виховання клиру на Карп. Україні (оборонена на Папському Урбанівському Університеті в Римі 1953 р.), на жаль, ще не вийшла друком. Тепер однак він працює над канонічним оснуванням пряшівської єпархії й є надія, що ця праця вже скоро побачить денне світло. Зате вже появилися цінні джерельні праці о. О. Барана: а) про зносини мукачівської єпархії з київською митрополією (1960 р.); б) про марамороську єпархію (1962 р.); в) монографічна праця про єп. А. Бачинського (1963 р.) та г) численні архівні статті в «Записках ЧСВВ.» та «Orient. Chr. Periodica» в Римі. Великим здобутком для історії Церкви на Закарпатті є праця о. проф. Лацка про ужгородську унію (1955 р.) і деякі його архівні статті в «Orient. Christ. Periodica» та «Slovak Studies».

Тому що о. проф. Лацко, на жаль, старається словакизувати навіть церковну історію Закарпаття, головню ж пряшівської єпархії, мені вдалося зацікавити унійними справами іншого закарпатця, о. др. В. Бойсака, якого праця про долю унії на Карп. Україні появилася ще 1963 р. в англійській мові. Цього року мав зробитися друком його богословсько-єкуменічна праця про одність св. Церкви у писаннях єп. М. Ольшавського. Теж і праця о. Ю. Кубінія про оснування пряшівської єпархії спричиниться до спростування деяких тверджень новітніх «словакізаторів».

Пишучи біографії єпископів Ґойдича (1961), Ромжі (1962 р.) та Ґебея (1963 р.) та пригтовляючи історичні статті для «Світла» й «Америки», я призбирав багато матеріалів з новітньої церк. історії Закарпаття, хоч не міг був використати всіх архівних джерел. Допоміжними були мені теж і джерельні праці радянських істориків і дослідників, як Коломийця (1953 і 1959 р.), Перени (1957 р.), Гараксима (1961 р.), Мишанича (1964 р.) та Мольнара (1965 р.). Тому, нарешті, я відважився випустити у світ ці мої «Нариси Історії Церкви Закарпаття», щоб український читач зміг витворити собі вірний образ церковно-релі-

гійного життя в Срібній Землі, хоч би тільки в загальних зарисах. Сподіюся, що цим бодай частинно зможу заповнити важну прогалину в українській церковній історіографії.

Цю свою працю посвячую великому синові Карпат, єп. Теодорові Ю. Ромжі, з нагоди 20-ої річниці його мученицької смерти, який своєю кров'ю зросив рідну землю. Він, як той ясний метеор, на час яскраво заблистів на виднокрузі Срібної Землі, але нагло і згас. Однак його непоборний дух і надалі буде захочувати всіх закарпатців до святої любови свого народу й своєї страдницької Церкви.

о. АТАНАСІЙ ПЕКАР, ЧСВВ

З М І С Т

<i>Передмова</i>	7
<i>Вступ</i>	13
I. ПОЧАТКИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ	17
II. УНІЙНІ ЗМАГАННЯ	22
1. Перші спроби з'єдинення	22
2. Василіяни — розсадники унійних ідей	25
3. Ужгородська унія 1646 р.	30
4. Труднощі на шляху до з'єдинення	32
5. Остаточний тріумф унії	39
III. КАНОНІЧНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ	42
1. Правне положення єпархії в часах унії	43
2. Заміна єпархії на апостольський вікаріят	45
3. Боротьба за право йменування єпископів	48
4. Затії ягерських єпископів	55
5. Акція єп. М. Ольшавського за незалежність	58
6. Цісарський двір у обороні прав українців	62
7. Поновні старання за усамостійнення	66
8. Проголошення самостійної єпархії	69
IV. СУДЬБА « МАРАМОРОСЬКОЇ ЄПАРХІЇ »	72
1. Зародки самостійної єпархії	72
2. Мараморощина — твердиня православ'я	74
3. Унійні змагання в Мараморощині	76
4. Боротьба за владу над Мараморощиною	78
5. Створення марамороського вікаріяту	79
V. ЗАСНУВАННЯ ПРЯШІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ	83
1. Вікаріят як зародок єпархії	83
2. Усунення перепон до створення єпархії	85
3. Канонічне створення єпархії	88
4. Остаточне оформлення єпархії	91

VI. СПРОБА МАДЯРИЗАЦІЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ	95
1. Змагання за власну митрополію	95
2. Відношення влади до Церкви	99
3. Запровадження мадярської мови до літургії	102
4. Створення гайдудорогської єпархії	105
5. Спроба церковних реформ	108
6. Сумні наслідки мадяризації	110
VII. ПРАВОСЛАВНИЙ РУХ	113
1. Зародки православ'я на Закарпатті	113
2. Марамороський процес	117
3. Започаткування релігійної боротьби	119
4. Незгода між православними	123
5. Оформлення православної Церкви	125
VIII. РЕЛІГІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ	128
1. Нові політичні обставини	128
2. Невсипуца праця єп. П. Гебея	132
3. Незламний дух єп. П. Гойдича, ЧСВВ	139
4. Розквіт чернечого життя	146
5. Між двома кризами	151
6. На крилах самостійности	155
IX. ХРЕСНИЙ ШЛЯХ УНІЇ	159
1. Прихід большевиків	160
2. Наступ проти з'єдинених	161
3. Насильна смерть єп. Т. Ромжі	164
4. Уневажнення унії в Мукачеві	167
5. Наступ комуністичного православ'я на Пряшівщині	170
6. Остаточне знесення унії в Пряшеві	172
X. НА ЕМІГРАЦІЇ	177
1. Закарпатці в крижівській єпархії	177
2. Релігійне життя в ЗДА	180
XI. БІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЗАКАРП. ВЛАДИК	193
XII. СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	213
XIII. ПОКАЗНИК ІМЕН	231

ВСТУП

В рамках оцих «*Нарисів*» хочемо подати головніші етапи зовнішньої історії церковно-релігійного життя на Закарпатті. Тому не є це повна історія Церкви Срібної Землі, але радше органічний розвій її зовнішньої організації.

Під назвою «*Закарпаття*» — не розуміємо тільки однієї частини української землі за Карпатами, якій Мирова Конференція у Сан-Жермен 1919 р. признала автономію й під назвою «*Підкарпатська Русь*» прилучила її до бувшої Чехословащини. Цією назвою обнимаємо всі українські землі за Карпатами, що до 1818 р. творили одну церковну цілість, т. зв. «*Мукачівську Єпархію*». В цім значенні до «*Закарпаття*» належать: 1) «*Карпатська Україна*» — яка 1938-1939 р. зажила самостійним життям, а по війні, 1945 р., була втілена до У.Р.С.Р. під назвою «*Закарпатська Область*»; 2) «*Затися*» — яке по першій світовій війні зосталося в Румунії; 3) «*Потися*» — яке під кінець XIX ст. сильно змадярилося й осталося в по-тріянонській Мадярищині; 4) «*Пряшівщина*» — яку чехословацька влада, проти волі народу, 1919 р. адміністративно приділила до Словаччини й яка тепер переживає сильну словакізацію.¹

Церковно-єрархично, укр. катол. населення Закарпаття було з'організуване в такий спосіб: 1) Карпатська Україна з полудневою частиною Земплинського комітату (Пряшівщина) творила т. зв. «*Мукачівську Єпархію*»; 2) Затися — частина мукачівської єпархії, після 1919 р. творило окремий «*Вікаріят*», а від 1930 р. увійшло в склад румунської т. зв. «*Марамороської єпархії*»; 3) Більша частина Потися була включена 1912 р. до мадярської т. зв. «*Гайдудороцької єпархії*», а менша частина від 1923 р. творить т. зв. «*Мішколцьський Апостольський Екзархат*»; 4) Пряшівщина від 1818 р. творить т. зв. «*Пряшівську єпархію*».

Українське населення Закарпаття автохтонне. Воно випередило прихід мадярів до Середньої Європи на ціле століття і було постійно скріплюване допливом українських поселенців з-за Карпат. Хоч українці Закарпаття жили протягом цілого тисячоліття в Мадярищині серед ду-

¹ У нашім окресленні Закарпаття вповні поділяємо думку інж. С. Зеркаля, *Національні і релігійні відносини на Закарпатті*, Новий Йорк 1956, стор. 1-2.

же невідрадних національно-культурних обставин, все ж таки мадяри не змогли їх цілковито винародовити.²

В кордонах Мадярщини Закарпаття ніколи не творило суцільної адміністративної одиниці.³ В рр. 1280-1321 більша частина Срібної Землі належала до Галицько-Волинської держави Романовичів. Початки християнства тут сягають часів св. Кирила і Методія (IX. ст.). Церковне життя було з'організоване довкруги Свят-Миколаївського монастиря ОО. Василян на Чернечій Горі біля Мукачева, звідкіля й пішла назва мукачівської єпархії. Владика для закарпатців був не тільки архипастирем, але теж народнім провідником і оборонцем прав народу. У нерівній боротьбі з мадярами для них помічною стала св. Унія, яка забезпечила їм права й привілеї католицької Церкви та опіку Апостольського Престола.

Коли мадяри спостерегли, що унія допомагає закарпатцям не тільки на релігійнім, але теж і на національнім і культурнім полі, вони тоді всіма способами намагалися обмежувати права й привілеї мукачівських владик. Під покришкою «*добра унії*», вони за всяку ціну хотіли перешкодити релігійно-культурному розвитку Закарпаття. Це й довело до боротьби за унезалеження мукачівської єпархії, що її на решті 1771 р. Апостольський Престіл усамостійнив і канонічно створив. Тоді мукачівська єпархія обняла своїми границями всіх українців-католиків тодішньої північної Угорщини, що жили суцільно, чи розкинено в 13 комітатах.⁴

Створенням незалежної єпархії на Закарпатті почалась «*Золота*

² Нашим завданням не є тут розбирати різні теорії заселення Закарпаття, про що зібрав уже багату літературу О. Прицак, *Хто такі автохтони Карпатської України?*, у «*Нова Зоря*», Станиславів, дня 7. І. 1939, ч. 1., стор. 15-16. До поданої там літератури треба ще додати: А. Духнович, *Истинная История Карпато-Россовъ или Угорскихъ Русиновъ, рукопись съ 1853 г.*, у «*Русский Архивъ*», Москва 1914, стр. 528-559; Др. Я. Н. Стрипскій, *Гдѣ документы старшей истории Подкарпатской Руси?*, Ужгородъ 1924; Др. Ю. Гаджега, *Два историческихъ вопроса*, Ужгородъ 1928; Г. Геровскій, *Историческое прошлое Пряшевщины*, у «*Пряшевщина*», Прага 1948, стор. 57-93 та вище згадану працю Зеркала.

³ Щойно за 2-ої мад. окупації Закарпаття творило т. зв. «*Підкарпатську Територію*» — на чолі з регентським комісарем; cfr. art. V. Markus, *Carpatho-Ukraine Under Hungarian Occupation (1939-1944)*, in «*The Ukrainian Quarterly*», New York, N.Y. 1954, vol. X, num. 3, p. 252-256.

⁴ Мадярщина адміністративно була поділена на комітати, чи, як на Закарпатті їх називали, «*жуни*». Комітати, в яких мешкали українці бодай розкинено, були: Мараморш, Угоча, Берег, Сукмар, Саболч, Уг, Земплин, Абово-Новгород, Боршодь, Турня, Гемер, Шариш і Спіш. По мадярськи: Máramoros, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szabolcs, Ung, Zemplén, Abaujvár, Borsod, Torna, Gömör, Sáros és Szepes.

Доба» релігійно-культурного життя, яку започаткував незабутній єп. Андрій Бачинський (1773-1809). Релігійно-культурний розквіт закарпатців став однак сіллю в очах мадярів. Рішившись на давню римську політику: «*діли й пануй!*», вони не допустили до того, щоб мукачівська єпархія була об'єднана з галицькою митрополією, що її Апостольський Престіл відновив 1807 р. Відтак наступило її ділення. В 1818 р. виділили з неї т. зв. пряшівську єпархію;⁵ в 1823 р. виділили 72 парафії до велико-варадинської румунської єпархії;⁶ 1853 р. призначили 94 парафії для герлянської єпархії⁷ та, нарешті, 1912 р. виділили з неї гайдудорогську мадярську єпархію.⁸

Хоч на території Австро-Угорщини на початку нашого століття заєнувало було аж чотири греко-католицькі єпархії, то мадярська влада не допустили до церковного об'єднання українців в одній власній митрополії. Мукачівську, пряшівську й гайдудорогську єпархії вони підчинили примасові мадярщини, архієпископові остригомському, як митрополитові. Крижівську єпархію підчинено загребському римо-катол. архієпископові. Цим мадярська політична й церковна влада хотіла роздробити закарпатців і на церковному полі та не допустити до їхнього повного релігійно-культурного розвитку.

Наслідком першої світової війни закарпатці були поділені теж і політичними державними кордонами. Тим то деякі частини українських земель були в небезпеці повного винародовлення. І так, напр., 76 парафій приділених до гайдудорогської єпархії та 22 парафії т. зв. мишколцького ексархату осталися в Угорщині. Вони сьогодні вже цілком змадярщені. Українці Затися, тобто в сукмарськім та в частині марамороського комітату, що припали до Румунії, майже всі зрумунцилися. На Пряшівщині, яку приділено адміністративно до Словаччини, вже від десятка літ ведеться плянова словакізація. Деякі автори вже сьогодні говорять, що на Пряшівщині вже нема українців, а є тільки «*словаки греко-католики*».

Між двома війнами Апостольський Престіл змагав до єрархічного об'єднання закарпатців у одній митрополії, бодай на території Чехосло-

⁵ *Пряшів* — по словацьки: Prešov; по мад.: Eperjes; по лат.: Fragopolis.

⁶ *Великий Варадин* — по рум.: Oradea-Mare; по мад.: Nagy-Váradi; по лат.: Magno-Varadinum.

⁷ *Герла* — по рум. Gherla; по мад.: Számos-Ujvár; по лат.: Armenopolis.

⁸ *Гайдудорог* — по мад.: Hajdu-Dorogh. В наслідок нових границь Апостольський Престол в 1923 р. створив з 22 парафій мукачівської й пряшівської єпархій т. зв. *Мишколцький Ексархат*. По смерті аєп. А. Паппа 1945 р., мишколцький ексархат був підчинений гайдудорогському єпископові.

ваччини. Були плани поділити мукачівську єпархію на ужгородську й марамороську (чи хустську). Ужгородський єпископ мав був стати митрополитом, з двома єпископами-суфраганами в Пряшеві й Хусті. На жаль, політичні круги й друга світова війна перекреслили й цей план, а замість митрополії прийшла насильна ліквідація обидвох закарпатських єпархій комуністами.

За володіння Марії Тереси (1740-1780) багато українців з Пряшівщини поселилося на долішній частині тодішньої Мадярщини, у т. зв. Бачці, яка сьогодні належить до Югославії. Вони були включені до т. зв. «*Крижівської єпархії*», що її створив Апостольський Престіл 1777 р. Велика закарпатська еміграція в З.Д.А. була теж 1924 р. організована єпархічно в т. зв. «*Пітсбуртський Апостольський Ексархат*». Сьогодні закарпатці у З.Д.А. мають дві свої єпархії: «*Пітсбуртську*» й «*Пассейкську*». Тому, в додатку, згадаємо бодай коротко теж і про ці єпархії на еміграції.

Ось короткий нарис нашої скромної праці.

ПОЧАТКИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Початків християнства на Закарпатті треба шукати в другій половині IX ст., залежно від праці слав'янських апостолів, св. Кирила й Methodія та їхніх учнів. Коли 896 р. мадяри продиралися через Карпати, між закарпатцями вони знайшли вже проблеск Христової віри, а постійний доплив етнічного елементу з Галичини, Київщини й Поділля скріплював закарпатців не тільки національно, але теж і релігійно. Нові поселенці з-за Карпат приводили з собою не лиш священників, але теж і ченців. Так XI і XII віки можемо уважати добою повної християнізації українського Закарпаття.

Від самих початків релігійним осередком Закарпаття став Свят-Миколаївський монастир ОО. Василіян на Чернечій Горі, біля Мукачева. Правдоподібно ченці поселилися там ще за мадярського короля Андрія I († 1061), який одружився з Анастасією, дочкою київського князя Ярослава Мудрого. З княгинею прийшло тоді на Закарпаття велике число києвлян, а з ними й ченці-місіонери, які поселилися на Чернечій Горі. Звідтіля відтак ченці зайнялися поширенням й організацією релігійного життя на Закарпатті. Це й дало почин т. зв. «*Мукачівській єпархії*».

Про історичні початки мукачівської єпархії, як теж про інші єпархії тієї доби,¹ годі щось точного сказати, бо перші документальні вісті про мукачівського владика маємо щойно з XV ст. Однак у народі збереглося «старинне й освячене передання»,² що початків мукачівської єпархії треба шукати в перед-татарських часах (перед 1242 р.). А «місцева традиція звичайно є все певним доказом минулих фактів, про які нема писаних пам'яток. Часто буває, що пізніше віднайдені пам'ятники тільки потверджують народню традицію».^{2а}

Татарське лихоліття лишило по собі теж і на Закарпатті велику руїну. Треба було довшого часу, заки життя тут сяк-так унормувалось.

¹ Напр. перемиської — див. J. Pelesz, *Geschichte der Union*, Wien 1880, vol. II., p. 110.

² *Schematismus Dioecesis Munkácsiensis ad A. D. 1908*, Ungvarini 1908, p. 19.

^{2а} D. Bartolini, *Memorie storico-critiche dei SS. Cirillo e Metodio*, Roma 1881, p. 153.

Так само потерпів і мукачівський монастир. Щойно в XIV ст. Свят-Миколаївський монастир ОО. Василіян почав знову набувати свого первісного значення релігійно-культурного центру, тоб то по приході подільського князя Теодора Корятовича († 1415), якому мадярський король передав управу над середньою частиною Закарпаття, т. зв. Бергівщиною. Князь Корятович не тільки відбудував монастир і церкву на Чернечій Горі, але й вивінував монастир нерухожими добрими й деякими десятинами.

В другій половині XIV ст. в східній частині Закарпаття почало зростати значення Свят-Михайлівського монастиря ОО. Василіян коло Грушева, де в скорому часі витворився релігійно-культурний центр цілої Мараморощини. Щедрими його «ктиторами» були румунські шляхтичі Баліца й Драґ. Вони не тільки вивінували грушівський монастир, але ще й вистаралися для нього «*стаєронігійське право*». На основі патріяршої грамоти з 1391 р. грушівський монастир був виїнятий з-під судовласті єпископа, а ігумен монастиря, на той час Пахомій, став ексархом довколишніх парафій. В короткому часі ігумен-ексарх розтягнув свою владу на цілу Мараморощину, якою рядив «у імени патріярха».³

Перші документальні відомості про мукачівського єпископа маємо щойно з 1491 р., коли мадярський король Володислав II наказав усім «українським парохам під судовластю церкви св. Миколая Ісповідника в Мукачеві», щоб вони «після старинного звичаю» uznали своїм єпископом Івана.⁴ Згадуваний у документах між 1491-1498 рр. єпископ Іван старався забезпечити для себе, як мукачівського єпископа, монастирські доходи та з'єднати під свою судовласть усіх закарпатців, включно з

³ А. Петровъ, *Древнѣйшія грамоты по исторіи Карпатурской Церкви и Епархіи 1391-1498 г.*, Прага 1930, стор. 102-118, 151-155 (Далі цитуватиму: *Древн. Грам.*).

⁴ Hodinka A., *A Munkácsi Gör. Szeret. Püspökség Okmánytára*, Ungvár 1911 р. 5. (Далі цитуватимемо: Hodinka, Okm.). А. Ваган, *Metropolis Kioviensis et Eparchia Mucačoviensis*, Romae 1960, р. 31-40, намагається доказати, що мукачівську єпархію створив київський митрополит Ісидор десь 1448 р., а згаданий Іван був першим її єпископом. Слова номінаційної грамоти для Івана «після старинного звичаю» він відносить не до існування мукачівської єпархії, а радше до «старинного звичаю Східньої Церкви». Ми далі держимося традиційної думки, що початків мукачівської єпархії треба шукати в самих початках християнства на Закарпатті, як це подає *Schematismus a. 1908*, р. 18-19: «Episcopatus Munkácsiensis... iam ab immemorabili erectus, partim ob injuriam temporum, partim variis adversis fatis expositus, per plura saecula modo dumtaxat provisorio administrabatur. Hocce factum historicum alte cordibus nostris impressum viget et tamquam inveterata et sacra traditio semper permanebit apud nos».

грушівським ексархатом у Марамороші. З-за браку дальших документів нам годі сказати, чим закінчилися змагання єп. Івана. З грамоти короля Фердинанда I, з 1551 р., який визнає правовласність мукачівського єп. Василя теж і над Мараморошем, можна заключити, що з початком XVI ст. грушівський ексархат здається був уже знесений.⁵ Відтак 1556 р. грушівський монастир утратив теж і ставропігійське право й був підчинений мукачівському єп. Іларіонові.⁶ Нарешті ціле Закарпаття було єрархічно об'єднане під судовласстю мукачівського єпископа.

В першій половині XVI ст. в Мадярщині зайшли великі політичні зміни, які мали свій вплив теж і на релігійно-культурне життя закарпатців. 1526 р. під Могачем турецький султан Соліман цілковито розгромив мадярську армію. У бою загинув теж король Людвик II, який не лишив по собі престолонаслідника. Мадярська шляхта, яка керувала судьбою держави, тоді поділилася на два ворожі собі табори. Одні закликали на мадярський королівський престіл Габсбургів з Австрії, а другі проголосили своїм королем відважного полководця Івана Заполія. Настала внутрішня війна, з якої скористали тільки турки й 1541 р. зайняли Буду. Так Мадярщина була поділена на три частини: 1) Західня Мадярщина припала Габсбургам; 2) Середня частина була зайнята турками, а 3) Східня частина, оформившись у т. зв. «*Семигородське Князівство*», проголосила своїм князем сина Заполія, Івана Зигісмунда. З того часу семигородські князі постійно висували свої претенсії на мадярський королівський престіл і повставали проти Габсбургів.

Доля вже так хотіла, що Закарпаття сталося самотнім коридором між габсбурзькими й семигородськими землями. Тим то аж до 1711 р., коли Габсбурги остаточно перемогли семигородських князів, Закарпаття було полем боротьби двох сторін. У семигородськiм князівстві сильно закоренився протестантизм, як прояв мадярського патріотичного духа в боротьбі з католицькими Габсбургами. Так семигородська шляхта, за протестантським звичаєм, зачала мішатись теж і до церковних справ на Закарпатті, що політично належало до семигородського князівства.

На жаль, резиденція мукачівського єпископа, разом з Свят-Миколаївським монастирем і добрами, попали в руки панів-протестантів. Вони відбирали церковні маєтки й доходи для себе, як теж обмежували владу мукачівських владик. З того часу в релігійнім житті Закарпаття запанувало замішання, надужиття, а часто й насилля. Тепер судьба єпископа була в руках т. зв. «*мукачівського пана*».⁷

⁵ Hodinka, *Окт.*, р. 12-13.

⁶ Там же, стор. 16.

⁷ Див. статтю О. Прицана, *Мукачів — гніздо ребелантів і культурний центр*, у «*Нова Зоря*», Станіславів, дня 26. III. 1939, ч. 23, стор. 6-7; дня 2. IV. 1939, ч. 24, стор. 6, в багатую літературу при кінці статті.

Мукачівські владика старалися вийти з тієї ситуації так, що склонялися на сторону сильнішої партії, бо західня частина їхньої єпархії припала Габсбургам. Так єп. Василій піддержував Габсбургів, за що цісар Фердинанд I 1551 р. не лише затвердив його єпископом, але ще й забезпечив йому всі монастирські доходи.⁸ А наслідник Василя, єп. Іларіон, — прихильник семигородських князів, мусів утікати до Грушева перед цісарськими військами. Так Грушів був підчинений в 1556 р. мукачівському владіці,⁹ а княгиня Ізабелла, жінка кн. Івана Заполія, 1558 р. звільнила мукачівського владика й монастир від плачення податків і панщини.¹⁰ Щоб прихилити на свою сторону мукачівського владика, який мав великий вплив на своїх вірних, князь Іван Зигісмунд надав йому право «назначувати свого наслідника».¹¹

Коли 1567 р. цісарські війська знову здобули мукачівський замок, а з ним і Свят-Миколаївський монастир на Чернечій Горі, єп. Василій II знов приєднав собі Габсбургів. Отож він міг відвідувати вже й західні комітати своєї єпархії, що переважно належали до католицьких панів Другетів, прихильників цісаря.¹² Цісар Максиміліян II відновив теж і давні привілеї мукачівського монастиря та взяв під свою опіку як єпископа так і духовенство.¹³

Серед воєнних обставин і політичної колотнечі василіянський монастир був кілька разів зруйнований і ограбований. Семигородські пани, головню ж Зигісмунд Раковцій (1588-1606), метилися над мукачівськими владиками тим, що конфіскували в них усі маєтки, а навіть і право збирати від своїх вірних десятину. В цім часі пани знищили теж і всі фундаційні грамоти й привілеї. Єпископ з монахами лишилися без опіки й охорони.

В 1597 р. єпископ Василій II¹⁴ відважився поїхати до Праги, до самого цісаря, щоб представити йому своє сумне положення. Владика оскаржив Раковція, що він відібрав від монастиря села Бобовице й Лавки, пограбував усі монастирські маєтки та стало перешкоджував єпископові в управі єпархією. Цісар завізвав З. Раковція на суд. Раковцій перед судом «оправдався», а за «наклепи й несправедливе оскарження» кинув єп. Василя II до в'язниці. Щойно тоді, коли владика заплатив Раковцієві 700 золотих відшкодування, його випустили на волю.

⁸ Грамота у Нодінка, *Окт.*, р. 12-13.

⁹ Там же, стор. 16.

¹⁰ Там же, стор. 16-17.

¹¹ Там же, стор. 17-18.

¹² Там же, стор. 20.

¹³ Там же, стор. 23-24.

¹⁴ Деякі історики згадують його як Василя III.

Та Раковцїй тим не задовільнився; усунув з владичого престолу єп. Василя II, а на його місце займенував єпископом Гавриїла.¹⁵

Так Свят-Миколаївський монастир і владика були позбавлені на завжди своїх посілостей; їм відібрано майже всі привілеї, а судьба мукачівського єпископа сталась цілковито залежною від сваволі мукачівського пана, що на протестантський лад присвоїв собі виключне право йменувати й усувати владика. Та це вже були часи по берестейській унії. Не знайшовши охорони в цісаря, мукачівські владики були готові шукати захисту в Римі.

¹⁵ Документи процесу проти З. Раковція гл. Нодінка, *Окт.*, р. 30-42.

II.

УНІЙНІ ЗМАГАННЯ

День 24 квітня 1646 р. останеться на завжди записаний в історії Церкви на Закарпатті, як початок нової доби. У той день, у замковій каплиці в Ужгороді, 63-ох українських священників повернулося до віри своїх предків і зложило віроісповідання католицької віри. З маленького насіння згодом зросло могутнє дерево унії, в тіні якого знайшло свій притулок усе Закарпаття.

Прийнявши унію, закарпатці не зреклися свого обряду та вікових звичаїв. Навпаки, завдяки унії вони змогли зберегти свої релігійно-національні скарби ще на грядучі століття. Тому унія стала сім'єю в очах як нез'єдинених так і римо-католиків. Як і в Польщі, нез'єдинені добачували в унії «зраду» народу й релігійних традицій. Римо-католики, що піддержували політику мадярщення, вкортці переконалися, що унія стала заборолом культурно-релігійних традицій закарпатців і замість спомагати, вона спиняла процес мадярщення українців.

Тому то св. Унія теж і на Закарпатті мусіла переходити тяжкі часи, а з'єдинене духовенство мусіло вести завзяту боротьбу не тільки проти нез'єдинених, але теж з римо-католиками мадярами. Цей нарис про св. Унію на Закарпатті ділю на слідуючі уступи: 1) Перші спроби з'єдинення; 2) Василіяни-розсадники унійних ідей; 3) Ужгородська Унія 1646 р.; 4) Труднощі на дорозі до з'єдинення; 5) Остаточний тріумф унії.

1. — ПЕРШІ СПРОБИ З'ЄДИНЕННЯ

Славний мадярський місіонер о. Петро Пазмань, Т. І.,¹ зачав під кінець XVI ст. т. зв. проти-реформаційний рух. Під його впливом багато визначних родин у Мадярщині навернулося до католицької Церкви. Утративши більше число дворян, протестанти тоді взялися пропагувати свою реформу між простолюддям. А що мукачівська доміна від 1588

¹ Петро Пазмань, Т. І. — народився 1570 р. у Великім Варадіні, з кальвінської шляхетської родини. 1584 р. став католиком і незабаром вступив до ОО. Сууїтів. По своїх студіях у Римі був професором філософії у Грацу, а відтак посвятився місійній праці між протестантською аристократією. 1616 р. став архиеп. остригомським і примасом Мадярщини. 1629 р. піднесений до гідности кардинала. Помер 1637 р.

р. була в руках панів-протестантів, то теж на Закарпатті далися відчуті сильні протестантські впливи. В тих часах « протестантські міністри зачали адмініструвати цілою мукачівською єпархією. Без їхнього позволення місцевий єпископ не міг був нічого зробити. Ба навіть згадані міністри рішали у виборі мукачівського єпископа ».²

Змагання протестантів захопити під свій вплив простолюддя на Закарпатті викликало однак реакцію між католицькою мадярською шляхтою. При допомозі римо-католицьких монахів-місіонерів (н. пр. Францісканів, Конвентуалів, Павлістів і Єзуїтів) вони хотіли потягнути ціле Закарпаття на римо-католицизм. Однак ані одній ані другій стороні місія не вдалася.³

Відчувши небезпеку з боку протестантизму та римо-католицизму, закарпатці зачали чим раз то тісніше прив'язуватися до свого обряду і своїх традицій. Тим то вони сподівалися зберегти не лишень свою віру, але й свою національність. В духовнім житті закарпатців настала велика переміна. Для них обряд став не лише « зовнішнім виразом віри », але теж і носієм їхнього національного « я » та заборолом їхніх культурно-релігійних надбань. Так закарпатці зачали утотожнювати свій обряд з своєю вірою, а віру з національністю. Для них їхня Церква сталась « *Руською Церквою* », а їхня віра східнього обряду « *Руською Вірою* ».⁴

Під натиском протестантів і римо-католиків, закарпатцям усміхалась тоді одинока розв'язка, а то св. Унія. Йдучи за рішенням Флорентійського Собору, Папа Климент VIII запевнив українців, що саме тоді прийняли унію у Берестю Литовським: « Ваш обряд і церемонії, що в нічому не противляться повноті католицької віри й обопільному з'єдненню, Ми дозволяємо вам затримати ».⁵ Тим то в скорому часі берестейська унія знайшла прихильний відгомін теж і на Закарпатті.

Почин до унійної праці на Закарпатті дав граф Юрій III Другет, який, крім своїх розлогих посілостей у західній частині Закарпаття,⁶ м в ще посілості теж і в Польщі. Граф Другет теж навернувся до католицької віри під впливом згаданого о. Пазманія й запалав великим

² Baran, *Metrop. Kiev.*, p. 52.

³ M. Lacko, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpat. cum Ecclesia Catholica*, Romae 1955, p. 34-40.

⁴ « Вони опиралися не тільки протестантизмові, але теж і римо-католицизмові, уважаючи свій обряд одиноким скарбом бідного народу »; *там же*, стор. 34.

⁵ PP. Clemens VIII, « *Benedictus sit Pastor* », in A. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, vol. I., p. 258 (citab.: *Doc. Pont.*).

⁶ Переважно у комітатах Земплин і Уг.

бажанням потягнути підданих за своїм прикладом. А що спроваджені ним до Гуменного ОО. Єзуїти не багато помогли йому в цій справі, бо більшість його підданих були українці, то він постановив спровадити з Польщі українських з'єдинених місіонерів.

З своєю проською Другет звернувся до римо-католицького єпископа С. Сєцінського в Перемишлі, де в тім часі перебував уже з'єдинений український єпископ Атанасій Крупецький (1610-1652). На бажання Сєцінського сам владика згодився виїхати на Закарпаття, щоб започаткувати там унійний рух. Так 1613 р. єп. А. Крупецький прибув до Гуменного, де граф Другет прийняв його дуже щиро й дав йому свободу діяння.⁷

Крупецький зачав свою унійну працю між монахами-василіянами й світським духовенством в посіlostях графа. Пани-протестанти ніяк не дозволили йому, щоб він розвинув свою діяльність теж і в східніх частинах Закарпаття. Щоб протидіяти акції Крупецького, мукачівський пан Н. Естергазій займенував тоді мукачівським єпископом завзятого противника унії, свящ. Софронія Речка, про якого дуже мало що знаємо.

Єп. А. Крупецький в скорім часі здобув собі прихильність монахів Свято-Духівського монастиря в Краснім Броді⁸ й звідси розвинув свою діяльність між духовенством. Він сподівався, що люди підуть за своїми душпастирями. Протягом кількох місяців Крупецький здобув для унії понад 50 священиків. Причину успіху в праці треба шукати в тім, що Крупецький міг приобіцяти закарпатських священикам такі самі умовини унії, на яких була прийнята унія в Берестю.

Саме в тім часі Другет при красnobродським монастирі дав збу-

⁷ Про місію Крупецького єп. Сєцінський дня 25 листоп. 1613 р. повідомив Рим: «Мадярський шляхтич Юрій з Гуменного (!), який на вернувся з єретицької до католицької віри, спонуканий ревністю католическої віри й бажанням поширити унію між своїми людьми грецького обряду в своїх комітатах, звернувся був до мене листом, щоб я вислав туди того ж Крупецького для утвердження унії між його підданими. Це я, кілька днів тому назад, зробив»; cfr. A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, Romae 1863, t. III., p. 357.

⁸ Початки Свято-Духівського монастиря в Краснім Броді, недалеко Межилабірців, сягають до XIV. ст. Кальвінський граф Другет 1603 р. спалив монастир, але по своїм наверненні (1605 р.) дав відбудувати монастир і церкву. Під час повстання Франціска II Раковця, 1706 р., монастирські добра розграблено, а сам монастир і церкву спалено. Вже 1729 р. ОО. Василіяни повернулися до Красного Броду, відбудували монастир, 1752 р. побудували гарну камінну церкву, а 1759 р. камінний монастир. Під час першої світової війни, 1915 р., монастир і церкву зруйновано. На руїнах ОО. Василіяни поставили лиш малу деревляну капличку, де на Шєстє Св. Духа відбувався щороку відпуст; див. М. Ваврик, *По Василіяньських Монастирях*, Торонто 1958, стор. 249-251.

дувати величаву церкву, в якій приміщено чудотворну ікону Божої Матері. Ця ікона, що перед тим стояла тільки в малій каплиці, рік-річно притягала до себе тисячі прочан, і то навіть з-за Карпат. Друге, що був рівночасно патроном церкви й монастиря, хотів використати присутність єп. А. Крупецького, щоб той посвятив нову церкву. Отож на храмовий празник Шестя Святого Духа 1614 р., коли відбувався головний відпуст при монастирі, на який сходилося до десяти тисяч люда, Крупецький постановив проголосити акт з'єдинення з Апост. Престолом.

Однак цей поспіх показався фатальним. Хоч духовенство в більшій часті було готове на унію, зате люди були цілком неприготовані до такого кроку. Один-два противники унії легко могли їх підбурити проти з'єдинення. Що й сталося.

В навечір'я празника до Красного Броду зійшлося понад 13.000 прочан. Вони всі хотіли не тільки помолитися перед чудотворною іконою Божої Матері, але теж побачити нову церкву. Пізно вечером єп. Крупецький зайшов до церкви, щоб доглянути, чи все приготоване для свячення. Прочани весь час товпилися коло ікони, тому не можна було відповідно прикрасити та почистити церкви. Владика приказав людям вийти на подвір'я і замкнув двері. Цей момент використали противники унії й збунтували нарід, мовляв, через унію людям не вільно буде свобідно й помолитися.

З товпи понеслися на адресу єпископа проклони, а відтак погрози; зачали вибивати в церкві вікна, виважили силою двері й кинулися з палицями на владика та його помічників. І напевно ніхто з них не був би вийшов живим, якщо б не прийшла графська гвардія й не висвободила б їх з рук розлюченої юрби. Тим то й проголошення унії на Закарпатті треба було відложити на інший час.⁹

По інциденті в Краснім Броді єп. А. Крупецький вернувся до Перемишля, однак він і далі вдержував зв'язки з тими священиками, що були прихильні унії. Він став теж зв'язковим між мукачівським єпископом та київським митрополитом Й. Рутським, і був головним дорадником єп. В. Тарасовича в приготуванні унійних змагань, що довели нарешті до успішного встановлення Ужгородської Унії 1646 р.

2. — ВАСИЛІЯНИ — РОЗСАДНИКИ УНІЙНИХ ІДЕЙ

Сумний досвід у Краснім Броді переконав апостолів з'єдинення, що унії не можна накинати людям з-гори, без докладного приготування « унійної атмосфери ». Для цього митр. Й. Рутський хотів ужити

⁹ Опис очевидця інциденту подає Ласко, *Унію*, р. 48-50.

О.О. Василян. Добра нагода трапилася 1623 р., коли мукачівським єпископом знову став Петроній, великий прихильник унії.¹⁰

Петронія 1600 р. мукачівський пан усунув з єпископського престолу, тому він шукав собі «прибіжища» між василянами в тодішній Польщі. Йому товаришив молодий монах Іван Григорович, ЧСВВ, який відтак закінчив свої богословські студії у Вільні. Тут вони заізналися з Й. Рутським та Йосафатом Кунцевичем і перейнялися унійними ідеями. Коли згодом єп. Петроній і Григорович вертались назад на Закарпаття, митроп. Рутський вислав з ними молодого галицького василянина, Василя Тарасовича. Це була перша «унійна трійця» на Закарпатті й вони всі згодом стались єпископами: Петроній другим наворотом 1623-1627; Іван Григорович 1627-1633 та Василій Тарасович 1633-1651.

Єпископові Петронієві не вдалося перевести в життя унійних плянів митр. Рутського, бо вичерпаний фізично й морально він скоро помер. Зате йому вдалося при допомозі Григоровича й Тарасовича створити в мукачівському монастирі унійну атмосферу. Він теж вплинув на те, що його наступником, дня 12 січня 1627 р., став його співробітник і товариш вигнання, Іван Григорович, ЧСВВ.¹¹

Григорович теж мусів поступати дуже обережно. З одного боку князь-протектор Гавриїл Бетлен, завзятий кальвініст, не хотів й чути про унію. З другого боку теж і мало-образоване духовенство пиняво переймалося унійними ідеями. За порозумінням з митроп. Рутським,¹² Григорович дав висвятити себе на єпископа молдавським православним митрополитом у Ясах. Йому товаришив у дорозі В. Тарасович.

Повертаючись з Яс, єп. Григорович з В. Тарасовичем поступили

¹⁰ Петронія перший раз згадують документи як мукачівського єпископа літом 1600 р. Ще того самого року румунський воевода Михайло прогнав його з Мукачева, а на його місце настановив румунського єромонаха Сергія (1600-1619, з перервами). Єп. Петроній перебув дні свого вигнання між Василянами тодішньої Польщі. Там він і його товариш вигнання, монах І. Григорович, познайомилися з унійними ідеями Рутського і Йосафата. Завдяки впливам митроп. Рутського (через зносини між польською й мадярською шляхтою) Петронієві в 1623 р. привернено мукачівський владичий престіл однак уже 1627 р. він помер; *там же*, стор. 40-45, 53-54.

¹¹ І. Дулишковичъ, *Историческія черты Угро-Русскихъ, Унгваръ (Ужгород)* 1875, т. II., стор. 83-85.

¹² Хоч нема ще досі про ці стосунки певних документів, все ж таки обставини вказують на це: 1) Григорович чекав зі своїм свяченням на єпископа цілий рік (займен. 12. І 1627 р., висвяч. щойно в грудні), правдоподібно, нав'язуючи зносини з Рутським; 2) Григорович звертався до патр. Люкариса, подібно, як це зробив єп. М. Смотрицький, за порадою Рутського; 3) зустріч Рутського з Григоровичем мусіла бути наперед приготувана.

до Галичини, де на початку лютого 1628 р. вони зустрілися з митроп. Рутським. Цю свою зустріч з Григоровичем описав Рутський у своїм звіті до Риму, дня 28. VI. 1628 р., цими словами:

« На початку лютого переїздив через ці околиці мукачівський єпископ грецького обряду з Мадярщини, висвячений на початку цього року митрополитом Волохії на єпископа тих частин Мадярщини й Семигороду, де від давних часів знаходяться численні руські поселення. Тому й їхній єпископ — русин і добре знаний мені. Він теж з нами, хоч ще не цілком досконало. При Божій допомозі ми його цілковито позискаємо, утримуючи з ним зносини через наших післанців. Що більше, при його допомозі ми зможемо нав'язати зносини теж і з митрополитом і владиками Волохії і Молдавії. На взір нашого Мелетія, він теж написав листа до царгородського патріярха, що дасть товчок до зірвання з ним зносин. Копію його листа тут пересилаю ».¹³

Нема найменшого сумніву, що Рутський з Григоровичем обговорили докладно пляни унійної дії на Закарпатті. Зі слів Рутського, що Григорович « з нами, хоч ще не цілком досконало », можна сміло заключити, що Григорович у своїм серці був з'єдинений, однак ще треба було заждати відповідної хвили для публічного проголошення унії.

З наведеного листа ми далі довідуємося про плян зірвання стосунків з царгородським патріярхом, якого, бодай формально, закарпатці уважали головою своєї Церкви. На патріяршому престолі в тім часі сидів славний Кирил Люкарис,¹⁴ який стєрався потягнути православну Церкву до кальвінізму. За порадою Рутського, Григорович звернувся листовно до Патріярха,¹⁵ щоб дістати від нього Катехізм. Так він міг публічно осудити протестантську науку Люкариса й зірвати з ним зносини, проголосуючи злуку з Римом. Люкарис, однак, підозривав Григоровича в стосунках з Рутським і тому цілковито зігнував його листа. Тим то й їхній плян проголошення унії на Закарпатті не вдався.

На жаль, і Григорович не довго міг працювати над здійсненням унійних ідей на Закарпатті, бо він помер вже в 1633 р. Та перед смертю йому вдалося забезпечити мукачівське владичтво для свого однодумця, єромонаха Василія Тарасовича.¹⁶ Про Григоровича можемо сміло сказати з М. Лацком: « Хоч у своїй єпархії він публічно не проголосив

¹³ Т. Haluščynskij - A. Welykyj, *Epistolae Josephi V. Rutskyj, Romae* 1956, р. 207.

¹⁴ Кирил Люкарис займав патріярший престіл кількома наворотами. В тім часі, третім наворотом 1623-1630 р.

¹⁵ Див. лист з дня 16. XII. 1627 р., в копії митроп. Рутського; пор. Lasko, *Unio*, р. 196-197.

¹⁶ Hodinka, *Okm.*, р. 64.

унії, все ж таки він засадив рослину, якій в короткому часі Бог дав зріст».¹⁷

Єпископ Василій Тарасович, ЧСВВ (1633-1651), відразу по своїй хіротонії нав'язав стосунки з єп. Атанасієм Крупецьким, який і даліше трудився над заведенням унії в західній частині Закарпаття.¹⁸ Без сумніву, головним предметом їхніх нарад була справа з'єдинення. Вони обидва дійшли до висновку, що заки буде можна щось зробити для унії, єп. Тарасович мусить: 1) закріпити свою владу над усіма вірними Закарпаття, з'єднавши їх у рамках мукачівської єпархії;¹⁹ 2) здобути собі прихильність і довіря духовенства та 3) висвободитись з під залежності й контролю панів-власників, що стояли на перешкоді до з'єдинення.

Тарасович у короткому часі з'єднав собі духовенство та закріпив свою владу над цілим Закарпаттям, включно з Мараморощиною. Тоді він зачав збирати важніші документи, щоб виказати своє право на монастирські добра, що їх новий власник мукачівської домонії, князь Юрій І. Раковцій в 1633 р. загарбав для себе. Та годі було Тарасовичеві самому виступити проти « всемогучого » князя; він мусів здобути собі цісаря й катол. ієрархію. Тому він рішився сам, особисто, зложити визнання католицької віри.

Та заки Тарасович міг був виїхати з Мукачева, начальник мукачівського замку, Іван Балінг, дня 13 грудня 1640 р. увязнив владика під час св. Літургії, під закидом, що хотів « висвободитися з під контролю князя ». В обороні Тарасовича станули всі католицькі круги, включно з цісарем. Однак князь Раковцій, що вже був готовий до повстання проти цісаря, з'ігнував ці всі домагання й випустив Тарасовича щойно тоді, як той підписав заяву « в усім підчинитися волі князя ».²⁰

Опинившись на волі, Тарасович хотів нав'язати стосунки з Апостольським Нунцієм у Відні, однак його листа перехоплено. Балінг наново ув'язнив владика « за порушення заяви » й поставив його перед суд. Судова розправа відбулася в лютім 1642 р. Суд позбавив єп. Та-

¹⁷ Lasko, *Unio*, p. 57.

¹⁸ Підпис Крупецького знаходимо на одній з грамот короля Матвія, що її правдоподібно приніс з собою єп. Тарасович; див. Петровъ, *Древн. Грам.*, стор. 159, в відмітці.

¹⁹ Тарасович властиво управляв лише середушою частиною мукачівської єпархії, бо західньою частиною управляв єп. Крупецький, а східньою (Мараморощиною) правосл. єп. Доситей (1628-1637).

²⁰ Документи, які відносяться до ув'язнення, оскарження й освободження Тарасовича, див. Нодінка, *Окт.*, p. 94-112.

расовича управи єпархії та сконфіскував усі його маєтки, відбираючи йому право побуту на землях князя Раковція.²¹

Позбавлений єпископської резиденції й більшої частини своєї єпархії, Тарасович виїхав до Відня, щоб там шукати опіки нунція та цісаря. Переписка нунція з Римом до нічого не довела, бо звіттам прийшла коротка відповідь: 1) Апостольський Престіл не може дати ніякої матеріальної допомоги Тарасовичеві; 2) Тарасович повинен вернутися до своєї єпархії й там працювати над з'єднанням.²²

Тарасович тим не зразився. На початку травня 1642 р., у присутності цілої цісарської родини, він зложив на руки апостольського нунція католицьке віроісповідання. Тоді цісар Фердинанд III призначив Тарасовичеві помешкання в містечку Каллово та 200 злотих на утримання.²³ У міжчасі цісар вислав до князя Раковція свого парламентаря Юрія Якушича, щоб той постарався привернути Тарасовичеві його резиденцію в Мукачеві. Князь злегковажив просьбу цісаря,²⁴ а на мукачівського владику займенував великого ворога унії, о. Івана Юська, що теж був під впливом кальвінізму.²⁵ І вже весною 1643 р. зачав нове повстання проти цісаря.

Замешкавши у Каллові, єп. Тарасович управляв західньою частиною своєї єпархії, що належала під католицьких магнатів. Тут він ревно заходився над поширенням унії між народом і духовенством. Та зненацька наскочили на Каллово Раковцієві повстанці, схопили Тарасовича й повели його в кайданах назад до Мукачева. Опинившись в руках князя, єп. В. Тарасович був змушений підписати нову заяву, в якій він зрікся унії та в усьому підчинився князеві. Зате князь привернув Тарасовичеві владикий престіл та частину єпископських маєтків.²⁶

З-за браку задовільних інформацій, годі нам сьогодні вповні зрозуміти, які були задуми Тарасовича, коли він відказався від унії. Одне можемо сміло сказати, що коли Тарасович у тім часі був би випустив з рук мукачівську єпархію в користь Юська, то справа унії на Закарпатті була б завмерла на ціле століття. Своім «зовнішнім відступством», як говорить закарпатський історик А. Годинка, Тарасович хотів забез-

²¹ Досі не знайдено ще документу засуду, однак впрон можна відтворити з листа цісаря Фердинанда III, до князя Раковція, з дня 5. IV. 1642 р.; *там же*, стор. 133.

²² Див. переписку Нунція з Римом у цій справі; Lasko, *Unio*, р. 202-207.

²³ Див. цісарську грамоту; Hodinka, *Окт.*, р. 143-144.

²⁴ Див. інформації Якушича; *там же*, стор. 137-138, 142.

²⁵ Див. номінаційну грамоту Юська; *там же*, стор. 146-148.

²⁶ Lasko, *Unio*, р. 83-86.

печити мукачівський престіл своєму наслідникові, єп. Партенієві П. Петровичеві, ЧСВВ.²⁷

3. — УЖГОРОДСЬКА УНІЯ 1646 р.

Повернувшись до Мукачева, Тарасович старався віднайти свою владу в східній частині своєї єпархії, що була переважно під контролею протестантських магнатів. На захід він вислав ревного прихильника унії, єромонаха П. Петровича, ЧСВВ., що спільно з ним поділяв був вигнання у Каллові. Свою унійну працю Петрович розвинув з Ужгороду. Йому до помочі прибув з Відня галицький василіянин Гавриїл Косовицький, що саме тоді покінчив був свої студії. Оба ревні монахи в короткому часі здобули собі прихильність духовенства, головню ж монахів у Краснім Броді, що теж причинилися до ширення унійних ідей.

Нарешті, дня 24 квітня 1646 р.,²⁸ у замковій каплиці родини Друґетів в Ужгороді, 63 закарпатські священики зложили на руки римокатолического єпископа Юрія Якушіча католицьке віровизнання. Це святочне проголошення унії в історії записалося, як «*Ужгородська Унія*».²⁹ Так Тарасович діждався бодай частинного здійснення своїх унійних мрій.

Пізніше акт Ужгородської Унії, дня 14 травня 1648 р., був потверджений примасом Мадярщини, архиеп. Ю. Ліппасм,³⁰ а восени того ж року-національним синодом мадярського єпископату в Тирнаві.³¹ Справа унії дістала тепер потрібну піддержку латинської єрархії та католицьких магнатів.

Єп. Василій Тарасович, відчуваючи вже наближення смерті, «живим словом і на письмі, що його власноручно підписав» назначив своїм наступником Партенія Петровича, ЧСВВ.³² Петрович відразу поспішив до Білгороду в Семигороді, де тамошній православний архиепископ Степан Сімонович висвятив його на єпископа.³³

²⁷ Hodinka A., *A Munkácsi Görög-Katholikus Püspökség Története*, Budapest 1909, p. 319 (citab.: *Tort.*).

²⁸ Що до дати ужгородської унії, у документах є деякі розбіжності. Усталення дати — дня 24. IV. 1646 р. — див. статтю Parr Gy., *Az ungvári időpontja*, in «*Keleti Egyház*», Miskolc 1941, p. 162-167, 184-188.

²⁹ Грамоту ужгородської унії, див. Lacko, *Unio*, p. 97-105.

³⁰ Hodinka, *Okm.*, p. 154-155.

³¹ C. Peterffy, *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae Celebrata*, Viennae 1742, vol. II., p. 382-383.

³² Hodinka, *Okm.*, p. 158.

³³ Грамота хиротонії у Hodinka, *Okm.*, p. 158-159.

З грамотою єпископської хіротонії Партеній поспішив до Мукачева, де чернеча братія прийняла його з великою радістю. Зате княгиня-вдова Сузанна Лорантфі³⁴ не прийняла єп. Партенія, а на мукачівський престіл займувала нового єпископа, в особі Йоанникія Зейканя.³⁵ Не допомогли їй цісарські заходи; єп. Партеній мусів вертатися до Ужгороду.³⁶ Так мукачівська єпархія на ділі стала поділена на дві частини.

Та Боже Провидіння зарядило інакше, бо 1660 р. померла княгиня Сузанна Лорантфі та її наслідник, князь Юрій II Раковцій. Завідателькою Раковцієвих дібр стала тоді молода вдова по Юрїві, княгиня Софія, з катол. роду Баторій. Нарешті мукачівська домінія, в якій находився й осідок мукачівського єпископа, опинилася в руках католиків. Єп. Партеній, якого Папа Олександр VII, дня 8 червня 1655 р., затвердив на мукачівський престіл, сподївався, що нарешті він зможе зайняти свою історичну резиденцію на Чернечій Горі. Та зайшли нові ускладнення.

Княгиня Софія, під покришкою будови нової монастирської церкви на Чернечій Горі, усунула з Мукачева православного єп. Йоанникія Зейканя, зате не допустила до Мукачева й єп. Партенія, бо він був цісарським протеже й вона не хотїла втратити в користь цісаря право іменування мукачівського владика. Тому вона звернулася до київського митрополита про відповідного кандидата. Справу мукачівського єпископа розглядали українські владика на синоді в Жировицях 1663 р. Вони рішили висвятити на мукачівський престіл єпископа, однак під тою умовиною, що мукачівська єпархія на будуче буде включена до Київської Митрополії.

Княгиня Софія, за порадою латинського клиру, не хотїла й чути про підчинення київському митрополиті. Вона хотїла, щоб мукачівський владика був залежний від мадярського архієпископа в Остригомї. Коли

³⁴ Княгиня С. Лорантфі, кальвіністка, була вдовою кн. Юрія I. Раковція, а по смерті князя управляла мукачівськими добрами в рр. 1648-1660.

³⁵ Й. Зейкань (прав. єп. 1651-1687) походив з шляхецького роду. Як священник, по смерті своєї жінки, збудував на своїх родинних добрах у *Імстичеві* монастир, де стягнув до себе кількох монахів. Задля спротиву проти унії він тішився симпатіями панів-протестантів. Більше про нього див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. II., стор. 122-123; А. Петрушевич, *Дополненіє къ Сводной Галицко-Русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 г.*, Львовъ 1893, стор. 393-394.

³⁶ Давши висвятити себе на єпископа православним митрополитом, Партеній сподївався, що його допустять до Мукачева. Коли однак повернув до Ужгороду, мусів просити про зняття клятви та потвердження з Риму. Старанням примаса Ліпая потвердження Риму прийшло щойно дня 8. VI. 1655 р.; Бреве в А. Welyukj, *Doc. Pont.*, vol. I., p. 559-560.

однак почула, що в Римі висланик українського єпископату, єп. Яків Суша, старався про втілення мукачівської єпархії до Київської Митрополії, вона на швидку руч у 1664 р. закликала до Мукачєва єп. Партенія й передала йому в посідання Свят-Миколаївський монастир і нову церкву. Тим то успіх т. зв. *ужгородської унії* був забезпечений.³⁷

4. — ТРУДНОЩІ НА ШЛЯХУ ДО З'ЄДИНЕННЯ

Виглядало, що уведенням єп. Партенія до Мукачєва, справа унії на Закарпатті буде довершена. Та не так сталося. Боже Провидіння хотіло, щоб унія здала й тут свій іспит зрілості. Вже була мова про те, як головною перепоною до здійснення унії були пани-протестанти. Коли була усунена ця перепона, унія скоро поширилися майже на ціле Закарпаття. Та тепер треба було боротися з латинським клиром і панами, щоб можна було перевести в життя головні умовини ужгородської унії: 1) збереження свого обряду; 2) вибирання власного єпископа та 3) признання тих самих привілеїв, що ними користувалося латинське духовенство.

Хоч примас Мадярщини, аєп. Юрій Ліппай зетвердив ці умовини, хоч і ввесь єпископат на синоді у Тирнаві погодився на них, все ж таки треба було ще довго боротися, заки можна було перевести унійні умовини в життя. Для ясности перейдім коротко поодинокі умовини.

1. *Збереження рідного обряду* — все було й є головним домаганням прихильників унії. Рідний обряд для закарпатців був дорогоцінним скарбом їхніх духових, культурних і народніх надбань. Зберегти свій рідний обряд — стало для них святим заповітом. Як Вселенський Собор у Флоренції, так унійний Синод у Бересті Литовським і національний Синод у Тирнаві давали їм непорушні гарантії. Та в практиці показалося інакше.

Латинники уважали з'єдинених, що бажали зберегти свій рідний обряд, лиш « *напів-католиками* », а унію уважали тільки « *переходовим станом* » до златинщення. Головним пропагатором цих ідей був римокатолицький єпископ Ягеру, який від самих початків унії змагався поширити свою владу на з'єдинених. Він хотів поволі перевести закарпатців на латинський обряд, щоб тим самим їх змадярцити. Так унія мала послужити мадярам у їхній денационалізаційній політиці, як це можна ясніше бачити при кінці XIX ст.

Щоб впливати в тім напрямі на єп. Партенія, ягерський єпископ

³⁷ Про малий випадок, що буцім то вирішив долю єп. Партенія, див. В. Boysak, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York 1963, p. 51.

доручив ужгородським ОО. Єзуїтам бути його «*дорадниками*». Замість радити єпископові, як ширити унію та дістатися до Мукачева, вони робили на владика натиск, щоб він приходив із своїм почотом у римо-католицькі свята на латинську св. Літургію, щоб він у них сповідався, а для «збудування вірних» теж причащався в латинським обряді. ОО. Єзуїти зачали вчити український клир, як треба «*правильно*» уділяти св. Тайни, тобто на латинський спосіб.³⁸

За взір «*правдивого уніята*» мав послужити з'єдиненим Гавриїл Косовицький, ЧСВВ. Розчарований тим, що не став мукачівським єпископом, Косовицький відмовив повернутися до монастиря й віддався на послуги ягєрського єпископа Венедикта Кішді (1648-1660), який займенував його парохом Гуменного. Тут Косовицький зачав служити св. Літургію по латині, що донеслося до Риму. Апостольський Престіл заборонив Косовицькому служити богослуження в латинському обряді й наказав йому вертатися до монастиря.³⁹ Косовицький, піддержаний ягєрським єпископом, знехтував приказ Апостольського Престолу й даліше «*навертав*» визначніших міщан на латинський обряд.⁴⁰

Єп. Партеній спочатку мовчки зносив нерозважну ревність своїх «дорадників», бо потребував їхньої допомоги, щоб дістатися до Мукачева. Після своєї інсталляції у Свят-Миколаївському монастирі на Чернечій Горі, 1664 р. він остро запротестував проти порушення обряду й просив Апостольський Престіл поробити відповідні кроки, щоб латинники не перешкоджували українцям «жити після свого власного обряду».⁴¹ Рим боронив обряді традиції закарпатців, однак у практиці переможцем усе виходив ягєрський єпископ, який при допомозі Церкви хотів чим скоріше змаляршити ціле Закарпаття. Клясичним прикладом цієї «*нерівної боротьби*» хай послужить справа святкування римо-католицьких свят.⁴²

³⁸ Див. виписки з Хроніки Єзуїтів на 1652 р.; Hodinka, *Okm.*, p. 167-8.

³⁹ A. Welykuj, *Acta S. Congr. de Propaganda Fide Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantia*, Romae 1953, vol. I., p. 239-240; A. Welykuj, *Litterae S. Congr. de Propaganda Fide etc.*, Romae 1954, vol. I., p. 203-204 (Citab.: *Acta P.F.*; *Litterae P.F.*).

⁴⁰ Документи у цій справі подає Lasko, *Unio*, p. 209-215.

Автор подає своєрідне пояснення дво-обрядовости Косовицького, однак сам факт лишається, що ані ягєрський єпископ, ані Косовицький не підчинилися зарядженням Риму. Ще в 1665 р. єп. Суша жаліється в Римі, що Косовицький не хоче вертатися до монастиря й далі править літургію в обидвох обрядах; див Welykuj, *Acta P.F.*, vol. I., p. 313, n. 14.

⁴¹ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. I., p. 303: «Si supplica di rimedio, acciò gli permetano di vivere conforme gli usi del loro rito».

⁴² Це не є питання календарного стилю, а радше питання святкування римо-католицьких свят на місце греко-католицьких. Це вже питання обряду й дисципліни.

Як ОО. Єзуїти, так і римо-католицьке духовенство домагалися від з'єдинених, щоб вони зберігали теж і римо-католицькі свята. Тому в деяких парафіях люди зачали празнувати свої й латинські свята. Та проти цього виступили землевласники, бо селянам не ставало досить трудових днів відробляти панщину. Використавши це незадоволення панів, ягерський еп. Юрій Фенешій (1687-1699) приказав україням святкувати лише римо-католицькі празники, з своїх вони могли празнувати тільки два-три дні в році та й то тільки там, де було чисто українське населення. В місцевостях з мішаним населенням можна було обходити тільки римо-католицькі свята.⁴³

Боже Провідіння хотіло, що в тім часі мукачівським єпископом був ревний і глибоко вчений монах грецького роду, Іван Й. Декамеліс, ЧСВВ (1689-1706). Він ніяк не хотів дозволити, щоб ягерський римо-католицький єпископ мішався до справ його вірних. Хоч деякі пани натискали на підданих, щоб вони празнували латинські свята, нарід, підбадьорений своїм владикою, не піддавався. Заради цього і клир, і нарід муіли багато натерпітися від римо-католиків.⁴⁴

Побачивши, що він собі не дасть ради з еп. Декамелісом, ягерський єпископ чекав його смерти. 1706 р., на вістку про смерть Декамеліса, ягерський єпископ займенував до Мукачева римо-католицького монаха Франціска Раваса, Т. І., як генерального вікарія для греко-католиків. Це дуже обурило нарід і духовенство, але наразі вони не могли нічого зробити. Щойно коли ген. вікарій Равас хотів змінити календар, дня 7 березня 1715 р. українське духовенство зішлося до Мукачева на синод і гостро запротестувало до Риму проти номінації Раваса генеральним вікарієм. В справі календаря синод повідомив Апостольський Престіл, що «з огляду на наші старинні права й традиції та щоб оминути замішання в народі, ми ніяк не погоджуємося обходити свята після Григоріанського календаря, доки новий стиль не буде потверджений авторитетом Римської Курії між усіма греко-католиками, що мешкають і поза границями Мадярщини».⁴⁵

Справа календаря опинилися в мадярськiм сенаті, який настоював на заведенні одностайного календаря для всіх обрядів. Рим боявся дати рішення, щоб не пошкодити унії, бо тоді ще Мараморощина не прийняла з'єдинення. Новонайменований єпископ Юрій Г. Бізанцій (1716-

⁴³ Див. правильник виданий для греко-катол. ягерським єпископом 1692 р.; *Nodinka, Okt.*, р. 333, pp. 1-2.

⁴⁴ В грамоті з дня 23. VIII. 1692 р. цар Леопольд І. не настоював на святкуванні римо-католицьких свят, однак вимагав заховання нового стилю; *там же*, стор. 347-350.

⁴⁵ Лист духовенства до Свящ. Конгрегації й Папи; *там же*, стор. 651-659.

1733) теж звернувся до Риму, щоб за всяку ціну припинити календарну справу.⁴⁶ На це Апостольський Престіл поручив Віденському Нунцієві, щоб старався «переконати ягерського єпископа, щоб він стримався від якихнебудь змін у справі календаря, бо це могло б тільки підбурити українців, які щойно недавно прийняли католицьку віру».⁴⁷

Ягерський єпископ однак не послухався. За порадою примаса, він повів проти мукачівського владики т. зв. «*застрашуючу тактику*», виявляючи Апостольському Престолові «*страшні надужиття*», що буцім то, запанували у мукачівській єпархії.⁴⁸ Не діставши відповіді на свою просьбу з Риму, застрашений Бізанцій нарешті підписав «*угоду*», що він погоджується «святкувати ті свята, що їх обходять латинники».⁴⁹ Ягерський єпископ поспішився поінформувати про цю «угоду» Рим. Так дня 20 червня 1718 р. свящ. Конгрегація для Поширення Віри видала декрет, яким приказала всім українцям мукачівської єпархії «зберігати свята латинської Церкви».⁵⁰

У своїх домаганнях ягерський єпископ спирався на цісарську грамоту Леопольда I, з 1692 р. Щоб усеунути цю трудноість, єп. Бізанцій звернувся до цісаря Карла III, і вияснив йому, чому він не може впровадити в життя рішення Свящ. Конгрегації. Цісар признав рацію Бізанцієві й 1720 р. видав нову грамоту привілеїв для українського духовенства, не заторкуючи справи свят і календаря.⁵¹ Так розпорядження Риму осталося тільки мертвою буквою й українці далі обходили свої свята по старому стилю.⁵²

Ми навмисне навели справу календаря й свят, бо вона одокументована й дає нам достаточне світло, як мадярські церковні круги всіма силами намагалися златинщити український обряд, щоб тим легше могли перевести мадяризацію Закарпаття. Ще 1770 р. ягерський єпископ оскаржував українського владику Івана Брадача за те, що він по «Отче-

⁴⁶ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 161-162.

⁴⁷ Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 124.

⁴⁸ Див. лист примаса до яг. єпископа з дня 18. V. 1718 р.; Дулишковичь, *цит. м.*, т. III., стор. 59. Про оскарження єп. Бізанція в Римі, *там же*, стор. 59-61; Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 164-166.

⁴⁹ Ягерський єпископ перекинув питання знов на заховання римо-катол. свят; Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 167.

⁵⁰ Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 127-128.

⁵¹ J. Basilovits, *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits, Cassoviae 1799*, P. II., p. 152-153.

⁵² Справа календаря і свят на Закарпатті була знов порушувана 1748 р. та 1771 р.; див. В. Гаджега, *Два найдавніші наші привілеї*, у «*Науковий Збірник т-ва Просвіта*», Ужгород 1929, стор. 267-274. Про насильне впровадження григоріанського календаря на Закарпатті мадярами 1916 р. буде мова пізніше.

наші» додавав славослов'я: «Яко Твоє єсть царство...» та не додавав до «Богородиці» молитовки «Пресвятая Маріє, Мати Божа...», наче б то Брадач «не вірив у Боже материнство Марії».⁵³

Та закарпатці не піддалися. Вони зберігали свої традиції й свій обряд, наскільки могли. Однак, під впливом інших з'єдинених українців і білорусинів вони теж асимілювали деякі латинські практики. Але про це можна написати окрему історію.⁵⁴

2. *Вибір свого власного єпископа* — був другою умовиною ужгородської унії. Як уже згадано вище, єпископ для закарпатців був не тільки «єрархом» у стислім значенні, але теж і їхнім провідником, тоб то «*владикою*», в повнім значенні того слова. Тому ягєрські єпископи від самих початків унії старалися усунути українського владика з Мукачєва, а українців взяти під свою безпосередню опіку. Про цю вікову боротьбу буде мова в наступному розділі, про канонічне встановлення мукачєвської єпархії. Тут однак треба підкреслити, що завдяки цій боротьбі закарпатське духовенство втратило привілей вибирати собі власного єпископа. На тім терпіла унія, бо, головню ж у Мараморощині, духовенство не хотіло зректися свого привілею, і аж до 1721 р. вибирало собі нез'єдиненого єпископа.

У боротьбі з ягєрським єпископом мукачєвського владика піддержував цісарський двір. Габсбурги взагалі дуже ласкаво відносилися і до з'єдинених, і нез'єдинених християн східнього обряду. Що більше, для нез'єдинених вони створили окрему митрополію в Карловцях, коли з'єдинених підчиняли під митрополічу власть латинських архієпископів.

У своїй основній розвідці про церковну політику Габсбургів в добі т. зв. «*просвічення*», проф. В. Плєхль дійшов до висновку, що «хотяй австрійські володарі в своїй політиці безсумнівно показалися католиками й сприяли поворотові нез'єдинених християн східнього обряду на лоно Римської Церкви, все ж таки вони шанували волю тих, що бажали остатись православними. Вони обороняли й піддержували у рівній мірі потреби й інтереси традицій і релігійних звичаїв як католиків так і православних... Створення єпархій для потреб українців і румунів можна

⁵³ Донос єп. Естергазія на єп. Брадача до Риму, пор. *Archivum S. Congr. de Propaganda Fide* (cit.: A.P.F.), *Miscellanea Valachorum Graeci Ritus, Generalia*, vol. I., f. 48-50.

⁵⁴ Про латинщення українського обряду див. М. Solovij, *De reformatione liturgica H. Lisowskyj*, Romae 1950; A. Raes, *Le Rituel Ruthène depuis l'Union de Brest*, in «*Orientalia Christiana Periodica*», Romae 1935, p. 361-392; A. Raes, *Le Liturgicon Ruthène etc.*, «*Ov. Chr. Per.*», 1942, p. 95-143; С. Korolevskij, *Liturgical Publications of the Congr. for the Eastern Church*, in «*The Eastern Churches Quarterly*», 1945, n. 3, p. 87-96; 1946, n. 7, p. 388-399.

в головній мірі приписати ініціативі та наполегливій політиці австрійських володарів. А сам факт, що Карловецька Митрополія з часом стала духовним і церковним центром аж вісьмох (« нез'єдинених » — зам. моя) єпархій, доказує, що той самий спосіб ділання вони приміювали теж і в користь східніх православних. Накінець треба замітити, що ціла їхня легісляція була надзвичайно важною теж і для соціального розвою та еманципації даних народів». ⁵⁵

Завдяки св. Унії, що своїм розмахом захопила на початку XVIII століття вже ціле Закарпаття, почалась т. зв. « *Золота Доба* » духовного й культурного розвитку на Закарпатті. А в тім великою допомогою була цесарева Марія Тереса, яка з одушевленням старалась переконати Апостольський Престіл, що закарпатці заслужили собі мати « свого власного єпископа ». ⁵⁶ Однак, силою « *патронального права* », вона зарезервувала собі привілей іменувати й предкладати Апостольському Престолові до затвердження кандидата на мукачівське владичтво.

3. *Справа привілеїв для духовенства* — що їх забезпечувала третя точка ужгородської унії, вимагала не меншої боротьби й жертв, хоч Апостольський Престіл ще 1624 р. признав з'єдиненим усі клирицькі привілеї. ⁵⁷

1633 р. князь Раковцій сконфіскував всі єпископські й монастирські добра та відібрав від них усі їхні привілеї. З приходом унії можна було сподіватися, що всі ці маєтки й привілеї будуть мукачівському владичі й монастиреві повернені. Хоч 1664 р. княгиня Софія Баторій допустила на Чернечу Гору єп. Партенія, все ж таки вона ніколи не звернула владичі єпископських дібр. Тим то мукачівський єпископ лишився без матеріяльного забезпечення, на ласці й неласці монашої братії. Нарешті, 1751 р., василіяни вивілили єп. М. Ольшавському приміщення в монастирі й він мусів замешкати у парафіяльнім домі в Мукачеві. ⁵⁸ Єпископ лишився без резиденції.

Через унію матеріяльно потерпіло теж і духовенство. Перед унією вірні платили своїм священикам треби й десятину. По заключенні унії

⁵⁵ W. Ploechl, *The Church Laws for Orientals of the Austrian Monarchy*, in « *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America* », New York, N.Y., April 1944, n. 3, p. 711-756.

⁵⁶ Лист Марії Тереси до Папи з дня 6. XI. 1770 р. in *Archivo Secreto Vaticano* (ASV), *Archivum Nuntiaturae Vindobonensis* (ANV), vol. 79, f. 204-205.

⁵⁷ « Sacra Congregatio declarat sacerdotibus et clericis ruthenos unitos eisdem privilegiis, canonis videlicet, fori, immunitatis et libertatis gaudere, quibus sacerdotibus et clerici latini gaudent et potiuntur »; Welykyj, *Acta P.F.*, vol. I., p. 20.

⁵⁸ Див. статтю И. М. Кондратовича, *Очерки изъ исторіи Мукачевской Епархіи*, у « *Карпаторусскій Сборникъ* », Ужгородъ 1930, стор. 109-110.

римо-католицькі парохі уважали з'єдинених священників тільки за своїх « обрядових помічників » і забирали десятину теж від українців. За їхнім прикладом пішли й протестантські міністри, які теж збирали собі десятину від населення. Тим то соціальне становище з'єдиненого духовенства погіршилося.⁵⁹ Ми навмисне підкреслюємо цей факт, бо ще й сьогодні деякі автори успіх унії на Закарпатті приписують « соціальному поліпшенню » духовенства, яке прийшло щойно 150 років пізніше.

Єпископ І. Декамеліс 1690 р. зачав боротьбу за десятину й треби (т. зв. *епитрахильщину*). Він виміг від цісаря Леопольда I грамоту, силою якої українці мали платити десятину й треби священникам свого обряду. В тій самій грамоті з 1692 р. цісар настоював і на святкування римо-католицьких свят.⁶⁰ Ягерський єпископ використав спротив українців проти латинських свят для себе. Він поясняв грамоту Леопольда I-го так, що десятина була признана укр. духовенству під тою умовиною, що вони будуть заховувати латинські свята. А що українці трималися своїх свят, тому він і далі побирав від українців десятину, а часом і треби. Тим то боротьба за десятину між з'єдиненим і латинським духовенством тривала далі. Пани піддержували латинський клир, бо їм не хотілося виділяти із своїх посіlostей церковні землі й освободжувати з'єдинене духовенство від обов'язків панщини.

Щойно 1756 р. десятина й епитрахильщина були остаточно признані з'єдиненому духовенству силою цісарської грамоти,⁶¹ а в 1776 р. цісарева Марія Тереса мастками й річним доходом забезпечила матеріально мукачівського владику.⁶² Свят-Миколаївський монастир мусів вести довгий судовий процес, заки 1794 р. були йому звернені манастирські добра.⁶³ Саме упривілеювання духовенства та випosaження українських парохій закінчилося щойно 1806 р., заходами незабутнього єп. Андрея Бачинського. Так щойно на початку XIX ст. українське духовенство дочекалося здійснення третьої точки унійних умов — тобто повного зрівняння з латинським клиром.

Це сумна сторінка унії на Закарпатті. З'єдиненим треба було цілими століттями боротися проти своїх братів у вірі, тобто латинського

⁵⁹ Див. статтю О. Маркова, *Матеріали для соц. історії Подк. Руси в XVIII в., там же*, стор. 137-145; О. Мицюк, *Нариси з соціальної історії Підк. Руси*, Прага 1938, т. II., стор. 84-109; М. Лелекач, *Штолові доходи греко-катол. священників у бувшій Ужгородській євнї*, у « *Науковий Збірник т-ва Прoсвіта* », Ужгород 1937, стор. 133-140.

⁶⁰ Hodinka, *Окт.*, р. 347-350.

⁶¹ Див. грамоту в Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 161.

⁶² Див. грамоту в Basilovits, *op. cit.*, Р. IV., р. 228-229.

⁶³ Процес з відповідними документами, *там же*, ч. VI., стор. 21-53.

духовенства й амбіцій яґерського єпископа. У цій нерівній боротьбі українці зберегли свій обряд і традиції, добилися свого власного єпископа й забезпечили привілеї для свого духовенства.

5. — ОСТАТОЧНИЙ ТРІУМФ УНІЇ

Фальшивий підхід до унії з боку римо-католиків майже знівечив діло з'єдинення на Закарпатті. Мадяри підтримували унію лише тому, бо вони хотіли послужитись нею для змадярщення закарпатців. Та вони натрапили на геройський нарід, який зумів сконсолідуватися коло свого владики й духовенства. Тим то св. Унія, справа Божка, перемогла, бо нарід шукав правди. Здійснилися слова Божественного Спасителя, який сказав: « Спізнайте правду й правда визволить вас » (Ів. 8, 32).

В половині XVIII ст., коли вже ціле Закарпаття прийняло одність св. віри, мукачівська єпархія представляла собою дуже сумний образ. Перед унією закарпатці мали свого власного єпископа, який управляв своєю єпархією досить свобідно. Тепер єпархія втратила свою самостійність і була втілена до латинської яґерської дієцезії. Мукачівський влади́ка управляв українцями залежно від яґерського єпископа, тільки як його « *обрядовий вікарій* ». Без позволення яґерського ординаріату мукачівський єпископ не міг висвятити собі священника, ані поблагословити нової церкви. Перед з'єдиненням вони спокійно заховували свій обряд і традиції, а по унії їм накидувано латинські звичаї й свята. Хоч духовенство перед унією не мало т. зв. « *клирицьких привілеїв* », але бодай свобідно побирало від своїх вірних десятину й треби. По унії не тільки, що не хотіли признати їм привілеїв, а ще відбирали від них мізерну десятину й епитрахильщину.

Само собою, що такий стан не міг задовільнити ані духовенства ані вірних. Тому вони боролися, протестували, домагалися своїх прав. У тій безнадійній, здавалось, боротьбі знайшлися й такі, що хотіли повертатися на православ'я. Таким був, на пр., при кінці XVIII ст. свящ. Михайло Андрелла з Росвигова, який явно виступив проти унії й осудив її, як щось злого.⁶⁴ Тільки завдяки ревній праці тодішнього єп. Декамеліса, переживаючи критичні часи, унія утрималася. Унійни-

⁶⁴ Андрелла утотожнював унію з надужиттям яґерського єпископа та сваволею катол. панів, тому він повернувся на схизму і зачав нападати на з'єдинених. По нім лишилося кілька полемічних творів, що їх видав А. Петровъ, *Духовно-полемическія сочиненія єр. М. Андреллы*, Прага 1932; див. І. Панькевич, *Михаил Оросветувський чи Михаил Теодул?*, стаття у « *Науковий Збірник т-ва Просвіта* », Ужгород 1925, стор. 5-16; А. Гончаренко, *Пламенний борець против Ватикана и Унии*, стаття у збірнику « *В Сім'ї Єдиній* », Ужгород 1954, стор. 213-218.

ми синодами⁶⁵ Декамеліс не тільки утвердив захитану вже унію, але старався її поширити ще й на Марамороцину та між румунів.

Друга поважніша загроза для св. Унії прийшла в рр. 1760-1761 в Сербії, в особі єромонаха Софронія.⁶⁶ Софроній уже ранше мав деякі успіхи між з'єдиненими румунами у Семигороді, бо мадярський парлямент не хотів признати з'єдиненим їхніх привілеїв. А саме в тих часах цісарева Марія Тереса упривілеювала православних сербів на терені Австрії.⁶⁷

Використавши тяжку долю з'єдинених у Семигороді й на Закарпатті, Софроній з своїми однодумцями зачали пропагувати схизму й обіцявали, що сербський патріярх у Карловцях візьме їх під свою опіку, надасть духовенству церковні привілеї й забезпечить їм релігійну й національну свободу. Софроній також обіцявав, що замість єпископа-вікарія Ольшавського патріярх назначить для Мукачева « *правдивого єпископа* », який не буде підчинений ягєрському ординарієві, що старається за всяку ціну накинути їм « *римську віру* » та « *латинський обряд* ». Софронієві однодумці запевняли нарід, що поворотом до « *старої віри* » — тобто до православ'я, вони висвободяться теж і зпід деспотизму панів та зазнають кращої долі.⁶⁸

Народ у деяких місцях сукмарського комітату зачав хвилюватися. У деяких випадках люди замикали свої церкви, викидали з'єдинених священиків та не хотіли приймати з рук з'єдинених душпастирів св. Тайн. У деяких місцях не дозволяли з'єдиненому духовникові навіть похоронити померлого.

Мукачівський єп. М. Ольшавський не довго дав на себе чекати. Вже зимою 1761 р. він започаткував свою довгу місійну подорож, ціллю якої було повернути спокій в єпархії та скріпити св. Унію. Ольшавський скликував по більших містечках синоди, радився з духовенством, засягав порад визначніших громадян, а для народу давав місії.

⁶⁵ Див. акти синодів у Мукачеві й Сукмарі, Нодінка, *Окм.*, р. 300-302; Ch. De Clercq, *Histoire des Conciles*, Paris 1949, t. XI, P.I., р. 94-96.

⁶⁶ Софроній був родом з Анатолії й студював у Відні, де прийняв католицизм. Не одержавши посади пароха св. Варвари у Відні, повернувся на схизму й започаткував свою проти-унійну працю. Історію діяльності Софронія подає А. Петровъ, *Старая Вѣра и Унія въ XVII-XVIII вв.*, СПбєтєрбургъ 1906, т. I., стор. 26-72; його біографію подає N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Oeniponte 1885, vol. II., р. 868-870.

⁶⁷ Про надання православним сербам привілеїв, пор. С. Korolevskyj, *Le Droit Austro-Serbe*, in « *Codificazione Canonica Orientale* », *Fonti*, Vaticano 1932, fasc. VIII., р. 272-274; Ploechl, *art. cit.*, р. 718-722.

⁶⁸ Див. їхню пропагандивну летючку, Петровъ, *Старая Вѣра*, т. I., стор. 31.

Змістом його проповідей була славна «*Проповідь про св. Унію*», що збереглася аж до наших днів.⁶⁹

По тяжкій і мозольній праці єп. Ольшавський нарешті привернув давній спокій у своїй єпархії. При цій нагоді він свято переконався, що справа унії на Закарпатті вимагала повного усамостійнення від впливів ягерського єпископа. Тому він започаткував свою акцію за канонічне створення мукачівської єпархії, про що буде мова в наступному розділі. Усамостійнення мукачівської єпархії, що прийшло аж за наступника Ольшавського, єп. І. Брадача, в 1771 р., усунуло багато труднощів і непорозумінь та започаткувало повний розквіт релігійно-культурного життя на Закарпатті.

⁶⁹ «*Проповідь про св. Унію*» — це цілий трактат про одність св. Церкви. По латині вийшла друком у Тирнаві 1764 р.; відтак 1765 р. по німецьки у Відні; 1769 р. по українськи в Почаєві, під заголовком: «*Слово о святомъ между Восточною и Западною Церковью Соединеніи*»; 1780 р. по мадярськи у Пешті. На основі цього «*Слова*» видав о. І. Луб, *Унійні Проповіди*, Станиславів 1938. Найновіше В. Boy-sak, *Manuel M. Olshavsky and the Unity of the Church in Carpatho-Ukraine*, Dissertation at the Faculty of Theology, University of Montreal, Montreal 1964 (Manuscript).

КАНОНІЧНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Унія причинилася у великій мірі до скріплення й піднесення релігійного життя на Закарпатті. Все ж таки вона була причиною теж і довголітньої боротьби за церковну незалежність українців від римокатоликів. Причин цього 125-річного змагання можна знайти багато, однак важніші з них були: а) Брак писаного документу заснування мукачівської єпархії; б) Підписання унії відбулося тільки з мадярським єпископатом, а не з Апостольським Престолом; в) Брак офіційного документу ужгородської унії; г) Неясність, кому належало право патронату над мукачівською єпархією; д) Жалюгідне трактування з'єдинених у Польщі, що вплинуло теж і на трактування українців-католиків на Закарпатті.¹

Римо-католицький єпископ Яґру, якого влада простягалася теж на римокатоликів на Закарпатті, за всяку ціну змагав до того, щоб підчинити собі теж і греко-католиків тієї області. Маючи сильні впливи на цісарським дворі та в Римській Курії, він сподівався заперечити існування мукачівської єпархії, а з'єдинених українців підчинити під свого обрядового вікарія. Зате мукачівські владика прямували до повного усамотійнення своєї єпархії від Яґру, що, нарешті, в 1771 р. досягнули.

Щоб краще зрозуміти події, які довели до канонічного встановлення мукачівської єпархії, цей розділ ділимо на такі уступи: 1) Правне положення єпархії в часах унії; 2) Зміна єпархії на апостольський вікаріят; 3) Боротьба за право йменування єпископів; 4) Затії ягерських єпископів; 5) Акція єп. Ольшавського за незалежність; 6) Цісарський двір в обороні прав українців; 7) Поновні старання за усамотійнення; 8) Проголошення самостійної єпархії.²

¹ A. Theiner, *Histoire du Pontificat de Clément XIV*, Paris 1852, P.I., p. 411 « La malheureuse jalousie de l'épiscopat latin et de la noblesse avait là, comme en Pologne, paralysé tous les efforts que faisait le clergé ruthénien pour arriver à une position indépendante et digne de son Eglise ».

² Цей розділ це резюме нашої джерельної праці про канонічне встановлення мукачівської єпархії. Тому відсилаємо читача до твору: В. Рекар, *De erectione canonica eparchiae Mukacoviensis an. 1771*, Romae 1956.

1. — ПРАВНЕ ПОЛОЖЕННЯ ЕПАРХІЇ В ЧАСАХ УНІЇ

Перші документарні згадки про мукачівського єпископа маємо щойно з 1491 р. З того часу маємо вже список мукачівських владик, що їх вибирав собі клир, а затверджував цісар, як король Мадярщини. Єпископська резиденція була в Свят-Миколаївському монастирі ОО. Василян на Чернечій Горі, недалеко Мукачева. Звідси пішла й назва єпархії «*мукачівська*». Після вимог канонічного права Східної Церкви, єпископ був завжди монахом-архимандритом, тобто головним настоятелем ОО. Василян на Закарпатті. Тому мукачівський владика користувався доходами Свят-Миколаївського монастиря, що його випосажив був кн. Теодор Корятович при кінці XIV ст.³

В замиренні з семигородським князем Гавриїлом Бетленом, цісар Фердинанд II, в 1622 р. віддав князеві мукачівську домінію, за що Бетлен зрікся своїх претенсій на королівський стіл Мадярщини. З мукачівською домінією припав тоді семигородським князям теж і осідок мукачівських владик. На основі права посідання князь Бетлен присвоїв собі право патронату над мукачівською єпархією і тому вже 1623 р. «своєю князівською ласкою» займенував мукачівським єпископом Петронія.⁴ З того часу власники мукачівської домінії уважали себе «*патронами*», покровителями мукачівських владик.

Однак мукачівські пани зачали дивитися ласим оком на фундацію й приходи монастиря. Скориставшись смертю єп. Івана Григоровича, кн. Юрій I. Раковій 1633 р. забрав собі всі монастирські посілості. Тим то мукачівські владики були здані цілковито на ласку чи неласку семигородських князів та їхніх завідателів мукачівської домінії.

Щоб висвободитися з цієї залежності панів-кальвінів та відзискати монастирські добра, єп. В. Тарасович зачав шукати помочі в цісаря. За це семигородський князь ув'язнив Тарасовича й випустив його з в'язниці тільки під тією умовиною, що Тарасович покине територію князівства. На місце Тарасовича князь займенував мукачівським єпископом Івана Юська (1643-1645), пароха з Доробратова.⁵

³ Деякі автори, покликуючись на давнішу працю А. Петрова, *О подложности грамоты кн. Ф. Корятовича 1360 г.*, СПбетербургъ 1906, відкидають теж і саму фундацію Свят-Миколаївського монастиря кн. Корятовичем. Однак, перевіривши себе, згаданий А. Петровъ, *Древн. Грам.*, стор. 201 доходить до заключення, що «отвергая подлинность грамоты Ф. Корятовича 1360 г., мы во всем не думаем отвергать мѣстное преданіе, что кн. Феодоръ... или основалъ правосл. монастырь св. Николая на Чернехой Горѣ близъ Мукачева, или, по крайней мѣрѣ, сдѣлалъ много для матеріального обезпеченія монастыря, основаннаго кѣмъ либо раньше».

⁴ Нодінка, *Окт.*, р. 53-54.

⁵ Там же, стор. 146-148.

Опинившись поза границями посіlostей кн. Раковція, єп. Тарасович зложив католицьке віроісповідання, чим забезпечив собі опіку цісаря, на основі патронального права «*апостольського короля*».⁶ Цісар віддав Тарасовичеві на резиденцію малий дімок у місті Каллово та призначив йому на утримання 200 золотих річно, з релігійного фонду.

На весну 1643 р. кн. Раковцій підняв проти цісаря повстання. Повстанці зненацька напали на Каллово, схопили єп. Тарасовича й привели його в кайданах до Мукачева. По двох роках ув'язнення князь змусив Тарасовича відказатися від унії й привернув йому мукачівський престіл, з частиною монастирських дібр. Так мукачівський владика став знову вповні залежним від семигородських князів.

Щоб висвободитися від сваволі семигородських князів, закарпатське духовенство в акті унії застерегло собі право вибору владики, що його мав затверджувати не князь, але Апостольський Престіл.⁷ На жаль, досі ще не відкрито оригінального документу ужгородської унії, якщо він взагалі був. Подаваний істориками «*акт унії*», з дня 15 січня 1652 р., є властиво тільки проською клиру затвердити їм на єпископа вибраного Партенія Петровича. У згаданім документі однак нічого не говориться про мукачівську єпархію. Священикам навіть не прийшло на думку підозрівати, що Апостольський Престіл може займенувати їм єпископа без єпархії, як це пізніше намагалися доказати яґерські єпископи.

У міжчасі Партеній, хоч сам з'єдинений, удався до православного митрополита в Семигороді й той висвятив його на єпископа. Цим кроком Партеній сподівався дістатися до Мукачева. Однак княгиня-вдова, тверда кальвінка, на місце Тарасовича назначила єпископом Йоанникія Зейканя (1651-1686), священика-вдівця з Імстичева.⁸

Примас Мадярщини, архієпископ Ю. Ліппай особисто зайнявся справою єп. Партенія Петровича й бодай назначив його тимчасовим візитатором з'єдинених українців,⁹ прохаючи Папу Іннокентія X, щоб звільнив Партенія «*від усіх цензур*» і затвердив його, як «*правдивого і правного мукачівського єпископа*».¹⁰ Свящ. Конґреґація Пропаганди, до якої в тім часі належали справи теж і Східніх Церков, поручала Папі прийняти Партенія до Католицької Церкви й затвердити його «*єпис-*

⁶ Про патрональне право мадярських королів над українцями див. А. Bobak, *De jure patronatus supremi quoad Ecclesiam Ruthenicam in Hungaria*, Romae 1943.

⁷ Hodinka, *Окт.*, р. 164.

⁸ Коли 1664 р. княгиня усунула єп. Й. Зейканя з Мукачева, він спочатку перенісся до Імстичева, а відтак до монастиря в Углі, на Мараморощині.

⁹ Hodinka, *Окт.*, р. 159-160.

¹⁰ Там же, стор. 160-161.

копом даного народу».¹¹ Справа була ще вислана до Свящ. Уряду, який мав прослідити важність єпископських свячень.¹²

Про важність єпископських свячень Партенія не було найменшого сумніву, тому Папа був готов звільнити його від усіх цензур. Виринула однак трудність, чи «місто Мукачів посідає єпископський титул, хоч би й українського обряду».¹³ Справу єпархії мав прослідити примас Ліпшай.

Уже дня 2 липня 1654 р. примас вислав до Риму довшу реляцію, в якій твердив, що мукачівська єпархія існувала «від непам'ятних часів». Покликуючись на давню практику Апостольського Престолу в випадку унії, Ліпшай просить «канонічно узнати як самостійну єпархію мукачівське владичтво та підчинити його тільки остригомському архієпископові, як своєму митрополитові».¹⁴

Щоб справи довше не затягати, Папа Олександр VII дня 8 червня 1655 р. звільнив Партенія від усіх цензур і неправильностей і дав йому судовласть «виконувати всі єпископські чинності для українців у Мукачеві й інших місцях королівства Мадярщини».¹⁵ Тим самим, що Папа не надав Партенієві жодного титулярного єпископського осідку,¹⁶ примас проголосив Партенія «правдивим і правним католицьким мукачівським єпископом, затвердженим Апостольським Престолом» і надав йому повну архиєрейську судовласть над усіма українцями, які «звичайно підлягали мукачівському єпископові».¹⁷

Виглядало, що тим актом Апостольський Престіл узяв «*de facto*» існування мукачівської єпархії. Примас це рішення Апостольського Престолу проголосив, а цісар Леопольд I, дня 10 листопада 1659 р., потвердив.¹⁸ Однак історія показала щось інше.

2. — ЗАМІНА ЄПАРХІЇ НА АПОСТОЛЬСЬКИЙ ВІКАРІЯТ

Примас Ю. Ліпшай думав, що королівським потвердженням Партенія ситуація мукачівського єпископа закріпиться. Однак він не числився з семигородськими князями, до яких все ще належали Мукачів і східня

¹¹ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. I., p. 248.

¹² Там же, стор. 249.

¹³ «Se il luogo di Munkach goda già effettivamente il titolo di vescovato, benchè di Rito Ruteno»; cfr. Lacko, *Unio*, p. 221.

¹⁴ Hodinka, *Okm.*, p. 168-174.

¹⁵ Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. I., p. 559-560.

¹⁶ Т. зв. «*titulus in partibus*», що надається єпископам, які не мають своєї власної єпархії.

¹⁷ Hodinka, *Okm.*, p. 179-181.

¹⁸ Там же, стор. 186-188.

частина єпархії. Від половини XVII ст. семигородські князі стали символом мадярської незалежності від Габсбургів, тому вони все й усюди противилися цісарським розпорядженням. Отож вони й тепер з'їгнували цісарське потвердження Партенія на мукачівський престіл, а « для добра поширення унії », зачали розглядатися за своїм кандидатом.¹⁹

Княгиня-вдова Софія, з роду Баторій, через свого сповідника, о. С. Міллея, Т. І., звернулася до київської митрополії за кандидатом на мукачівський єпископський престіл. В тих часах київський митрополитичий престіл не був обсаджений, тому справа мукачівського владики опинилася на синоді у Жировицях, який відбувся 1663 р. На синоді рішено, щоб постаратися про канонічне включення мукачівської єпархії до київської митрополії.²⁰

Рішення жировицького синоду до великої міри збентежило княгиню та її дорадників. Щоб не допустити до включення мукачівської єпархії до київської митрополії, княгиня згодилася 1664 р. допустити до Мукачева єп. Партенія Петровича, ЧСВВ, де він незабаром помер.

По смерті єп. Партенія, в Римі знов виринула справа іменування мукачівського єпископа. Холмський єп. Яків Суша, представник київської митрополії в Римі, докладно представив Апостольському Престолові положення Церкви на Закарпатті й домагався, щоб мукачівська єпархія була включена до київської митрополії. Як цісар так і семигородський князь приписували собі право номінації мукачівського владики, покликуючись на патрональне право. Примас Ю. Селепчений, що вже не сприяв українцям так, як його попередник Ліпнай, у своїй реляції до Риму заперечив саме існування мукачівської єпархії, бо там жили тільки « місійні єпископи » й домагався підчинення їх ягєрському ординарієві.²¹

Апостольський Престіл, щоб послабити вплив цісаря й утвердити щойно навернену княгиню Софію в католицькій вірі,²² признав право номінації мукачівського владики семигородським князям.²³ Тоді примас Селепчений, у порозумінні з княгинею, зачав працювати над тим, щоб не допустити до приєднання мукачівської єпархії до київської митрополії, як цього домагався єп. Суша. При помочі ОО. Єзуїтів Селепчений

¹⁹ Див. листа о. С. Міллея, Т. І., сповідника княгині, з дня 3. X. 1662 р., у справі нового єпископа; Lasko, *Unio*, p. 234-237.

²⁰ Джерельну працю про цю добу пор. J. Praszko, *De Ecclesia Ruthena Catholica sede Metropolitana vacante 1655-1665*, Romae 1944.

²¹ Див. реляцію Селепчення до Віденського Нунція; Hodinka, *Okm.*, p. 213-216.

²² Вона навернулася щойно 1660 р.

²³ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. I., p. 327-328; APF, *Scritture riferite nelle Congregazioni Particolari*, vol. 20, f. 208-216; vol. 21, f. 35-41.

підшукав у Галичині нез'єдиненого василіянина Йосифа Волошиновського, якого княгиня займенувала мукачівським єпископом, але під тими умовинами, що Волошиновський зложить ісповідання католическої віри й признає над собою владу остригомського митрополита. Так Волошиновський став мукачівським єпископом і накоїв багато лиха.²⁴

В короткім часі, з причини заговору Вешеленія й повстання Текелія, на Закарпатті дійшло до великого політичного замішання. Кожен займанець мукачівського замку ставив свого односторонця на єпископа. В тих часах годі було визнатися, хто був властиво правним мукачівським єпископом. Такий сумний стан тривав аж до 1689 р., коли мукачівським єпископом став монах грецького походження, Іван Й. Декамеліс, ЧСВВ.

По смерті Селепченія († 1685 р.) примасом Мадярщини став прихильник цесаря, Кардинал Л. Колонич. Він властиво вистарався, що Папа Олександр VIII займенував Декамеліса дня 5 листопада 1689 р. апостольським вікарієм «*для греко-католиків мукачівської єпархії й інших здобутих місць у Мадярщині*». ²⁵ Щоб позискати собі прихильність семигородських панів, Колонич вплинув на цесаря Леопольда I, і той підчинив єп. Декамеліса, як суффрагана, ягерьському єпископові.²⁶ Хоч, юридично судячи, це була аномалія, все ж таки від того часу ягерьські єпископи зачали висувати свої претенсії до мукачівської єпархії й старалися підчинити мукачівського владуку своїй судовласті.

Вже в березні 1692 р. ягерьський єп. Юрій Фенешій домагався прямої судовласті над українцями та їхнім апостольським вікарієм, єп. І. Декамелісом. Будучи секретарем примаса, єп. Фенешій залізнався з ситуацією мукачівської єпархії і, на основі деяких актів з Риму, уважав її частиною своєї єпархії.²⁷

В особі єп. Декамеліса Фенешій однак натрапив на вченого правника, який з'умів оборонити свої права: «*Після св. канонів один єпископ не може бути суффраганом другого єпископа, тільки архи-єпископа. Він (т. є Фенешій) є єпископ латинського обряду, а я грецького. Так воно водиться у всій Католицькій Церкві, хочби латинський і грецький єпископи жили не тільки на тій самій території, але навіть у тій самій місцевості, як це є... на пр. у Львові, Вильні, Холмі і т. д.*».²⁸

²⁴ А. Baran, *Quaedam ad biographiam J. Vološynovskyj, Ep-pi Mukačoviensis* in «*Analecta OSBM*», Romae 1954, vol. II. (VIII), p. 209-227.

²⁵ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. I., p. 657-659.

²⁶ Hodinka, *Okm.*, p. 296-297.

²⁷ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 57b-58b; Hodinka, *Okm.*, p. 319-321.

²⁸ Відповідь Декамеліса з дня 15. III. 1692 р.; Hodinka, *Okm.*, p. 334-337.

Єпископ Іван Й. Декамеліс ніколи не дозволив ягерському єпископові вмішуватися в справи мукачівської єпархії та управляв своїми вірними в повній незалежності від Ягєру.

3. — БОРОТЬБА ЗА ПРАВО ЙМЕНУВАННЯ ЄПИСКОПІВ

Князь Франціск II Раковцій в 1703 р. зачав нове повстання проти Габсбургів. Добачуючи в Раковцієві « оборонця бідних і покривджених », зuboжіле населення Закарпаття з одушевленням горнулося під його повстанський стяг. Хоч Раковцієві цілком не йшлося про висвободження простолюддя, зате він зумів використати їхнє одушевлення для своїх політичних амбіцій, тобто вигнати з Мадярщини зненавиджених Габсбургів та стати королем Мадярщини.²⁹

Князь Раковцій, що скривався у сусідній Польщі, пізною весною 1703 р. перейшов на Закарпаття та закріпив свою владу в колишніх своїх посілостях мукачівської домінії, що її Габсбурги були сконфіскували за повстання Текелія. Зайнявши східню частину Закарпаття, князь відразу усунув з важніших становищ цісарських людей. Уважаючи єп. Декамеліса цісарським одностумцем, кн. Раковцій змусив його до реzigнації, але Рим її не прийняв і наказав Декамелісові залишатись у Мукачеві.³⁰

Князь всіма способами намагався знеможливити побут владики в Мукачеві й дня 30 березня 1706 р. приказав йому « негайно опустити границі Мадярщини ». ³¹ Декамеліс на швидку руч перенісся до Пряшева, що тоді ще був під охороною цісарських війск, а управу східніх частин єпархії доручив своему генеральному вікарієві, о. Іванові Годермарському. Дня 22 серпня 1706 р. на вигнанні єп. І. Й. Декамеліс зненацька помер. В нім мукачівська єпархія втратила непохитного борця й одного з найбільших владик, що в великій мірі відродив св. унію й забезпечив її майбутність на Закарпатті.

Заки Годермарський віднісся до Риму, щоб забезпечити від Апостольського Престолу наслідника для Декамеліса, ³² князь Раковцій просив київського митрополита Лева Заленського (1694-1708), щоб той « на ново включив мукачівську єпархію під владу київських митрополитів » і висвятив на мукачівського єпископа « дуже заслуженого монаха Петро-

²⁹ С. Томашівський, *Угорщина і Польща на початку XVIII в.*, Львів 1909, стор. 139-149.

³⁰ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. II., p. 195.

³¹ Hodinka, *Окт.*, p. 464-465.

³² Там же, стор. 469-470.

нія Камінського». ³³ Не чекаючи на відповідь митроп. Заленського, князь займенував дня 28 лютого 1707 р. прихильного собі монаха П. Камінського мукачівським єпископом. ³⁴

Митрополит знайшовся у прикрім положенні. З одного боку він не міг собі підчинити мукачівської єпархії й висвятити туди єпископа без дозволу Апостольського Престолу, а з другого боку він уважав П. Камінського негідним єпископського сану. Рівночасно треба було побоюватися, щоб марамороський нез'єдинений єп. Й. Стойка не зайняв мукачівської катедри. ³⁵

Рим нічого не знав про переговори кн. Раковця з київським митрополитом. На основі звіту Годермарського та прокуратора о. С. Пешкевича, ЧСВВ, в Римі, свящ. Конгрегація Пропаганди на засіданні дня 28 березня 1707 р. рішила, щоб « дочасно займенувати єп. Ю. Винницького адміністратором апостольського вікаріату мукачівської церкви в Мадярщині, а в міжчасі звернутися про конечні інформації до інтернунція, щоб той, у порозумінні з Їх Еміненцією, остригомським архієпископом, представив гідних і відповідних кандидатів на згаданий вікаріат ». ³⁶ Папа Климент XI вже дня 7 квітня 1707 р. назначив перемиського єп. Ю. Винницького апостольським адміністратором « мукачівської єпархії ». ³⁷

Заскочений своєю номінацією, єп. Винницький тоді звернувся по пораду до митрополита Заленського. Митрополит бачив, що справу мукачівського єпископа вже годі далі зволікати, тому й собі звернувся до Риму. ³⁸ Він порадив Винницькому назначити П. Камінського своїм генеральним вікарієм, бо інакше можна було побоюватись, що Камінський не допустить до Мукачева єп. Винницького. Тим самим вони перешкодили Камінському висвятитися у нез'єдиненого єп. Й. Стойки, що вже зачав висвячувати священників теж і для мукачівської єпархії. ³⁹

³³ Там же, стор. 470-471.

³⁴ Там же, стор. 472.

³⁵ *Петроній П. Камінський* — монах, опортуніст, відіграв дуже сумну роль у історії Церкви на Закарпатті. Він постійно переходив з Галичини на Закарпаття то знов до Галичини. Всюди лишав по собі згіршення. Він поміг князеві Раковцеві позбутися з Мукачева єп. Декамеліса, за що князь 1707 р. займенував його єпископом. Рим ніколи не потвердив його, тому Камінський помер 1710 р. (повстання ще все тривало) у Мукачеві без єпископських свячень, управляючи єпархією, як вікарій. Див. *Hodinka, Okm.*, р. 472-483, 517.

³⁶ *Welykuj, Acta P.F.*, vol. II, р. 214; *Welykuj, Litterae P.F.*, vol. II., р. 260-261.

³⁷ *Welykuj, Doc. Pont.*, vol. II., р. 9.

³⁸ *Hodinka, Okm.*, р. 479-480.

³⁹ Протягом 10 років вакансії єпископства (1706-1716) прав. єп. Й. Стойка висвятив для мукачівської єпархії омоло 50 нових священників.

Назначивши апостольського адміністратора в особі єп. Винницького, Рим не спішився з іменуванням нового єпископа. Тим більше, що це були революційні часи й розсудність дораджувала зачекати. В міжчасі Рим зажадав від митропол. Заленського подрібних інформацій щодо кваліфікацій П. Камінського на єпископа.⁴⁰

Коли І. Годермарський почув про вигляди Камінського на єпископа, пустив у рух своїх прихильників. Коли Рим зігнував домагання духовенства займенувати заслуженого вже генерального вікарія І. Годермарського мукачівським єпископом,⁴¹ клир звернувся до цісаря з проською, щоб він, « як апостольський король », силою права патронату займенував на мукачівський престіл І. Годермарського.⁴² Це було в інтересі цісаря, щоб прихилити собі духовенство на посіlostях Раковця. Тому, вже дня 27 вересня 1707 р., цісар Йосиф I займенував Годермарського мукачівським єпископом, покликуючись на звичай своїх предків та привілей королівського патронату.⁴³ Цісарську номінацію Годермарського потвердив також і примас Мадярщини.⁴⁴

Наслідком боротьби за наслідство в Іспанії, на початку XVIII ст. відносини між Римом і Австрією дуже погіршилися. Папа схилився на сторону французького короля Людовика XIV, який підпирив теж і повстання Раковця. За це цісар Йосиф I окупував деякі землі папської держави в північній Італії.⁴⁵ Тому Римська Курія згори відкидала всякі домагання цісаря, щодо іменування єпископів.

В тім часі повстання Раковця успішно поширилося.⁴⁶ Апостольський Престіл мав однак клопіт з Раковцевим кандидатом П. Камінським, який ніяк не хотів допустити до Мукачева апост. адмін. єп. Ю. Винницького.⁴⁷ А на основі обширних інформацій Рим не міг погодитися на потвердження Камінського на мукачівського єпископа.⁴⁸ Тому справу мукачівського єпископа відложено ще на якийсь час.⁴⁹

⁴⁰ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. II., p. 219-221; Welykyj, *Litterae P.F.*, vol. II., p. 262-263.

⁴¹ Hodinka, *Okm.*, p. 480-482.

⁴² Там же, стор. 483-484.

⁴³ Там же, стор. 487-488.

⁴⁴ Там же, стор. 489.

⁴⁵ L. Von Pastor — Graf, *The History of the Popes*, St. Louis, Mo. 1940, vol. XXXII., p. 659-683; C. Artaud de Montor, *The Lives and Times of the Popes*, transl. from French, New York, N.Y. 1911, vol. VI., p. 198-199.

⁴⁶ Повстанці Раковця мали перевагу над цісарськими військами до кінця 1708 р., коли судьба повернулась і повстання поволі зачало уцухати.

⁴⁷ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. II., p. 232; Hodinka, *Okm.*, p. 496.

⁴⁸ Hodinka, *Okm.*, p. 499, 517.

⁴⁹ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. II., 224-227.

Князь Раковцій підозрівав, що справу потвердження Камінського в Римі спиняє цісарська номінація Годермарського, тому він почав дію проти нього між мадярським кліром. Однотумці Раковція не числилися засобами, щоб тільки цілком скомпрометувати Годермарського перед Апостольським Престолом. На чолі кампанії проти Годермарського станув тоді ягерський єпископ, бо йому «не подобалося йменування Годермарського без його впливу».⁵⁰ На чолі прихильників Годермарського стояв сам примас.⁵¹

Щоб обійти номінацію цісаря чи князя, прихильники Годермарського, за порадою примаса, заперечили існування мукачівської єпархії, признаючи існування тільки апостольського вікаріяту, як це було за єп. І. Декамеліса. Апостольських вікаріїв іменує сам Апостольський Престіл, без уваги на патрональне право. Тому вони настоювали, щоб Рим назначив до Мукачева апостольського адміністратора в особі І. Годермарського й надав йому достоїнство титулярного єпископа.⁵² Це була велика помилка.

В Римі відітхнули, бо бачили вихід із заплутаної ситуації. Князь Раковцій зачав уже тратити ґрунт під ногами, тому Апостольський Престіл уважав за відповідне відкинути кандидатуру П. Камінського. Щоб однак не признати права номінації цісареві, Рим відкинув теж кандидатуру І. Годермарського, займенувавши апостольським вікарієм галицького василіянина, о. Полікарпа Филиповича.⁵³

Невдача Раковцієвого повстання та смерть П. Камінського († 17. VI. 1710 р.) закінчили спір за право йменування мукачівських єпископів. Тим самим і київський митрополит втратив прихильника плану включити мукачівську єпархію до своєї митрополії. Тепер боротьба далше продовжалася між Апостольським Престолом і цісарським двором.

На основі сугґестії прихильників Годермарського, Рим зайняв становище, що мукачівська єпархія не існує, бо нема задовільних доказів, щодо її створення та канонічного оформлення.⁵⁴ Зі стилю курії було ясно, що в Мукачеві існував тоді уже тільки апостольський вікаріят, а йменування апостольських вікаріїв не підпадало під патрональне право, хоч би й «апостольського короля». Тому Апостольська Столиця мала повне право, без жодних претенсій віденського двора, йменувати до Мукачева свого кандидата.

Цісарський двір однак боронив фактичного існування мукачівської

⁵⁰ Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 33.

⁵¹ Hodinka, *Окт.*, р. 489.

⁵² Там же, стор. 503-504, 508, 510-511.

⁵³ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., р. 18-19.

⁵⁴ Hodinka, *Окт.*, р. 540-543.

єпархії та признання над нею патронального права самим Римом. Щоб усунути всякі труднощі на майбутнє, придвірна канцелярія домагалася «раз на все узнати й канонізувати» мукачівську єпархію, а на єпископів потверджувати тих кандидатів, що їх «займенують малярські королі».⁵⁵ В листі до свого представника в Римі цісар Йосиф I підкреслив, що він ніколи не допустить на єпископський престіл у Мукачеві «чужого й незнаного кандидата», розуміючи П. Филиповича.⁵⁶

Не помогли інтервенції апостольського нунція, не помогли й просьби примаса, що був готов удержувати Филиповича своїми коштами.⁵⁷ Цісар не уступив, як теж і сам Годермарський, що домагався канонічного переслухання очорнень, висунених на нього в Римі. Він був готов уступити під умовиною, що йому правно викажуть «канонічні перепони», задля яких він не може бути єпископом.⁵⁸ Цісар і далі піддержував Годермарського,⁵⁹ хоч Рим рішуче відкидав його кандидатуру, бо вже «йменованій хто інший», тобто П. Филипович.⁶⁰

Рим сподівався, що по смерті Йосифа I († 1711 р.) його наступник Карло VI пристане на пропозицію Апостольського Престолу. Однак цісар далі боронив свого права патронату щодо мукачівського єпископства й твердив, що Рим, потверджуючи єп. Партенія Петровича мукачівським єпископом, силою факту канонізував мукачівську єпархію.⁶¹ А що в акті унії клир виразно зарезервував собі право «вибору єпископа», цісар настоював, щоб Апостольський Престіл згодився на кандидатуру І. Годермарського, бо духовенство його собі вибрало, а цісар, як малярський король, потвердив.⁶²

Годермарський втрачав уже терпеливість. Своім нерозважним виступом проти назначеного Филиповича, ще більше зразив собі Апостольський Престіл.⁶³ Та найбільше нерозважним показався Годермарський су-

⁵⁵ Там же, стор. 541.

⁵⁶ Там же, стор. 543-545. Для малярів українець з Галичини, це «чужинець».

⁵⁷ Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 27-28.

⁵⁸ Годермарський мусів себе боронити перед наклепами й оскарженнями кількома наворотами. Найкраща його оборона — це листи до примаса та цісаря; Hodinka, *Okm.*, p. 528-532. Додаткові документи у справі Годермарського опублікував М. Lacko, *Ad Diplomatarium eparchiae Mukachevensis A. Hodinka supplementa vindobonensia*, in «*Orientalia Christiana Periodica*», Romae 1957, n. 3-4, p. 332-353.

⁵⁹ Hodinka, *Okm.*, p. 543-545.

⁶⁰ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 23-26; Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 40.

⁶¹ Basilovits, *op. cit.*, P. II., p. 130-136; Hodinka, *Okm.*, p. 563-565.

⁶² Навіть Годинка, прихильник Раковція, признає, що Годермарський «любив свою віру, свій обряд, боронив право вибору для клиру й тому священники зіставались йому вірні»; Hodinka, *Tort.*, p. 432.

⁶³ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 41, 92-93.

проти новоназначеного генерального вікарія, Юрія Бізанція, одного з визначніших священиків єпархії.

Вже за владичтва Декамеліса, 1703 р., Бізанцій зістав займенований на саболчського архидиякона.⁶⁴ Два роки пізніше єп. Декамеліс назначив його перевести візитацію бігарського комітату.⁶⁵ Будучи одним з Раковців, князь займенував його генеральним вікарієм єпископаноміната П. Камінського.⁶⁶ По смерті Камінського Бізанцій став Раковцівим кандидатом на мукачівського єпископа,⁶⁷ здобувши собі симпатії ягерського ординарія, що теж піддержував повстанців.⁶⁸ Так Бізанцій став кандидатом на єпископа проти Годермарського.

По смерті царя Йосифа I малярський примас доручив ягерському єпископові, щоб відібрав адміністрацію мукачівської єпархії від І. Годермарського.⁶⁹ Закарпатське духовенство однак не допустило до того і, зіштовпившись на Єпархіяльний Синод у Мукачеві, далі заявилось за кандидатуру Годермарського.⁷⁰ Ягерський єпископ не знав, що має робити. Коли однак довідався, що Рим остаточно відкинув кандидатуру Годермарського, дня 9 квітня 1713 р. він займенував генеральним вікарієм Юрія Бізанція, з повною залежністю від Ягєру.⁷¹

Годермарський уневажнив всі акти Бізанція й завізав його перед слідчий суд.⁷² Тоді примас суспендував і Годермарського, і Бізанція, а сам скликав синод для вибору вікарія. Рівночасно примас повідомив духовенство, що «немає надії, щоб Годермарський одержав потвердження Апостольського Престолу на єпископа».⁷³

Ягерський єп. С. Телекешій хотів скористати з цієї нагоди й цілковито підчинити собі мукачівського єпископа. Він зробив відповідні кроки, щоб на вікарія вибрали римо-католицького пароха в Мукачеві, о. Франціска Раваса, Т. І. Це зрушило весь закарпатський клир. Дня 7 березня 1715 р. в Мукачеві відбувся єпархіяльний синод під предсідництвом обидвох вікаріїв, тобто Годермарського і Бізанція. Закарпатське духовенство запротестувало до Апостольського Престолу, що вони:

1. Не допустять, щоб їхнім генеральним вікарієм був римо-като-

⁶⁴ Нодінка, *Ожт.*, р. 416-417.

⁶⁵ Там же, стор. 463-464.

⁶⁶ Там же, стор. 507.

⁶⁷ Грамота з дня 20. IX. 1710 р.; там же, стор. 535.

⁶⁸ Див. лист Бізанція з дня 15. VIII. 1711 р.; там же, стор. 553-554.

⁶⁹ Там же, стор. 565.

⁷⁰ Там же, стор. 586-590.

⁷¹ Там же, стор. 597-598.

⁷² Див. лист Годермарського й відповідь Бізанція; там же, стор. 631-634.

⁷³ Див. лист примаса до клиру; там же, стор. 645-646.

лицький священник і відкидають кандидата ягєрського єпископа, о. Ф. Раваса, Т. I.;

2. Вже достатньо доказали як у Відні так і в Римі існування мукачівської єпархії;

3. Стоять на тім становищі, що їм належить право вибору, цісареві право номінації, а Апостольському Престолові право потвердження мукачівського єпископа;

4. Можуть доказати, що всі оскарження проти Годермарського, а тим більше проти Бізанція, є неправдиві й злобні;

5. Віддаватимуть ягєрському єпископові належну честь, але ніяк не « послух чи підчинення »; вони признають над собою митрополичу владу примаса;

6. Просять ласкаво Апостольський Престіл затвердити І. Годермарського на єпископа, бо про його « достойне життя й вірцеве поведення може засвідчити весь клир », а в потребі « доказати його цілковиту невинність ». ⁷⁴

Коли б духовенство не настоювало на кандидатурі Годермарського, воно могло б було ще врятувати існування мукачівської єпархії. А так свящ. Конгрегація Пропаганди, на своїм засіданні з дня 7 мая 1715 р., відповіла: 1) до тепер ще не доказано заснування мукачівської єпархії, а тим більше її випосаження; 2) в такому випадку клир не має права вибору, а цісар права йменування мукачівського єпископа; 3) як перед тим, так і тепер Апостольський Престіл сам іменує свого апостольського вікарія; 4) раз на все відкидають кандидатуру Годермарського, а кандидата на апостольського вікарія в Мукачеві вони підшукують собі самі. ⁷⁵

Ягєрський єпископ, у порозумінні з примасом, дня 17 квітня 1715 р. займенував Ю. Бізанція « єпископським вікарієм для греко-католиків », але Бізанцій мусів присягнути, що він з духовенством підчиняється судовласті Ягєру. ⁷⁶ Годермарський перебував тоді в Галичині, де мав зложити монаші обіти й так забезпечити собі настоятельство мукачівського монастиря. А тим часом, на поручення ягєрського єпископа, дня 4 мая 1715, в Ужгороді зійшовся новий синод, який вибрав нового кандидата на єпископа, в особі Ю. Бізанція. Повернувшись з Галичини, як монах-василіянин, Годермарський поспробував ще протестувати. Однак заляканий погрозами ягєрського єпископа, ⁷⁷ дня 14 листо-

⁷⁴ Див. лист духовенства до Папи й Свящ. Конгрегації; *там же*, стор. 651-659.

⁷⁵ Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 127-130; Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 109-110.

⁷⁶ Присяга Бізанція у Дулишковича, *цит. тв.*, т. III., стор. 47, відмітка 2.

⁷⁷ Див. лист ягєрського єпископа до монахів і клиру; *там же*, стор. 44-45.

пада 1715 р. Годермарський зрезигнував з єпископства, але задержав для себе титул архимандрита Свят-Миколаївського монастиря на Чернечій Горі, біля Мукачева.⁷⁸ Нарешті Бізанцій остався самотнім кандидатом на єпископа.

Справа номінації й затвердження Бізанція пішла вже скорим темпом. Хоч Бізанцій був властиво кандидатом ягерського єпископа, все ж таки клир собі його вибрав на синоді в Ужгороді, а цар Карло VI предложив його до затвердження « на місце Годермарського, що добровільно вніс резигнацію на руки Їх Величності ».⁷⁹ Як примас так і нунцій поручали Бізанція Апостольському Престолові. Виглядало, що всі заінтересовані сторони були задоволені цією розв'язкою.

Однак у Римі наново відкинули « право патронату », на яке покликнувся цар щодо мукачівської єпархії. Та щоб справу далі не затягати, на засіданні дня 14 січня 1716 р. свящ. Конгрегація вирішила: « Хоч іменування імператора на мукачівський престіл ніяк не можна припустити, все ж таки, без згадки цієї номінації, обсадити мукачівський апостольський вікаріят в особі Юрія Бізанція, що його Віденський Нунцій та Емініція з Саксонії (тобто « примас » Мадярщини) поручали. Рівночасно треба просити Їх Святість, щоб згаданому Юрієві Бізанцієві надав якесь титулярне єпископство між невірними ».⁸⁰

Папа Климент XI, грамотою з дня 5 лютого 1716 р., займенував Ю. Бізанція « апостольським вікарієм в мукачівській єпархії та інших здобутих територіях Мадярщини », а два місяці пізніше надав йому титул єпископа севастійського.⁸¹ Бізанція висвятив київський митрополит Лев Кішка, дня 9 грудня 1716 р.⁸² Нарешті закарпатці, по десять років боротьби, дочекались свого єпископа.

У цій нерівній боротьбі вони втратили титул « мукачівського єпископа » й підчинилися під судову владу ягерського ординарія, який зачав чим раз то більше підкреслювати свою владу над українцями Закарпаття.

4. — ЗАТІІ ЯГЕРСЬКИХ ЄПИСКОПІВ

Тому що Закарпаття лежало на території ягерської дієцезії й унійні справи провадилися посередництвом ягерських владик, ягерські єпископи зачали поволі присвоювати собі владу теж і над греко-католиками мукачівської єпархії.

⁷⁸ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 65a-b; Basilovits, *op. cit.*, P. II., p. 137.

⁷⁹ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 141; APF, *Acta*, vol. 86, f. 27a.

⁸⁰ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 143.

⁸¹ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 33.

⁸² APF, *Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali*, vol. 610, f. 567a-b.

Почин до того дав П. Камінський, що 1688 р. хотів викинути з мукачівського монастиря єп. Методія Раковецького, щоб самому стати архимандритом монастиря. Камінський листовно просив ягєрського єпископа, щоб він відкликав єп. Раковецького до Ягєру, як свого « вікарія », бо в Свят-Миколаївськiм монастирі « не єпископи, але настоятелі монахів » повинні перебувати.⁸³ Хоч ідея подобалася ягєрському єпископові, однак тоді він нічого не міг був зробити, бо незабаром прийшов новий єпископ І. Декамеліс, який зумів оборонити права мукачівського єпископа, а згаданого П. Камінського вигнав до Галичини.

Підо впливом ягєрського єпископа цісар затвердив Декамеліса тільки як суфрагана Ягєру,⁸⁴ хоч папська булля нічого не згадувала про підчинення Декамеліса ягєрському єпископові.⁸⁵ Декамеліс канонічно виказав незаконність такого підчинення й не дозволив, щоб ягєрський єпископ вмiшувався до справ мукачівської єпархії. Однак ягєрські єпископи й далі продумували над тим, як взяти в свої руки управу української єпархії.

Нагода трапилася, як вже було сказано вище, по смерті єп. Декамеліса, 1706 р., коли між цісарським двором, семигородським князем та Римом виникли спори про право номінації мукачівських єпископів. В тім замiшанні, для « збереження унії », ягєрський єп. Телекешій займенував до Мукачева свого вікарія, Ю. Бізанція,⁸⁶ хоч Рим уже був назначив туди апостольського вікарія в особі єромонаха Полікарпа Филиповича.⁸⁷ Тому що Рим відкинув Івана Годермарського, цісарського кандидата на мукачівський престіл, цісар не хотів погодитися на папського кандидата, П. Филиповича. Так переміг кандидат ягєрського єпископа, Юрій Бізанцій, який однак мусів присягнути « на послух, пошану й підчинення » ягєрському ординарієві.⁸⁸

Папа займенував Ю. Бізанція апостольським вікарієм « для всіх греко-католиків *мукачівської єпархії* », нічого не згадуючи про залежність від Ягєру, « з усіма правами даними Апостольським Престолом ».⁸⁹ Не зважаючи на папську грамоту, ягєрський єпископ « займенував » єп. Юрія Бізанція своїм « обрядовим вікарієм », і то тільки « на му-

⁸³ Hodinka, *Окт.*, р. 268-273.

⁸⁴ Там же, стор. 296-297.

⁸⁵ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. I., р. 658-659.

⁸⁶ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 64a-b.

⁸⁷ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., р. 19.

⁸⁸ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 64b-65a. Бізанцій пізніше признався, що він виступив проти Годермарського « на приказ бл. п. ягєрського єпископа »; Hodinka, *Окт.*, р. 626.

⁸⁹ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., р. 33.

качівську область», чим заперечив, протипно папській грамоті, саме існування мукачівської єпархії.⁹⁰ А що єп. Бізанцій уважав ягерського єпископа «своїм особливим покровителем»,⁹¹ він не спротивився цьому проти-канонічному зарядженню. Так ягерський єпископ здобув повну контролю над церковно-релігійним життям українців Закарпаття.

В короткому часі показалося, що ягерський єпископ змагав до повного златинщення та змадяршення мукачівської єпархії. Та коли хотів замінити юліянський календар на григоріянський, єп. Бізанцій за-протестував до Апостольського Престолу. Рим приказав ягерському єп. Г. Ердевдієві «нічого нового не впроваджувати», без відома Апостольського Престолу.⁹² Щоб здискредитувати єп. Бізанція перед Апостольським Престолом, Ердевдій вислав до Риму цілий спис оскаржень проти нього. Він вичислив «страшні надужиття», що «недбальством» Бізанція загноїдилися між клиром, а самого апостольського вікарія представив бунтарем, який «на згіршення єретиків» хоче висмикнутися зпід наглядку ягерського ординарія.⁹³

Свящ. Конгрегація Пропаганди, перестрашена «зловживаннями» та «згіршеннями», дня 20 червня 1718 р. вислала Бізанцієві т. зв. «*Тайні Інструкції*», на основі яких, у порозумінні з ягерським єпископом, він мав чим скорше усунути в своїй єпархії всі надужиття.⁹⁴ Ягерський єпископ пояснив собі цей акт Апостольського Престолу як канонічне признання Римом його влади над мукачівським апостольським вікарієм. Однак думка Римського Престолу була інша: «силою брєве, яким був іменований мукачівський апостольський вікарій, йому не накладається обов'язку підчинитися ягерському єпископові». Претенсії ягерських єпископів на мукачівську єпархію спирались тільки на «дипломі Імператора»⁹⁵ та «на тім факті, що згаданий вікарієт (тобто мукачівська єпархія) знаходився в границях його території».⁹⁶ Маючи противників між своїм клиром, головнo ж свого генерального вікарія Годермарсько-

⁹⁰ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 65a-66b, 69a-70a; ASV, *Acta S. Congr. Consistorialis a. 1771*, 20 Marzo, n. 29.

⁹¹ Див. лист Бізанція до Свящ. Конгрегації; Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 161.

⁹² Там же, стор. 162.

⁹³ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 72b; Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 164-167.

⁹⁴ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 72b-73b; APF, *Scritture riferite nei Congressi — Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria*, vol. II., f. 12a-13a.

⁹⁵ Цісар грамотою з дня 8. XI. 1716 р. теж Бізанція підчинив ягерському єпископові; див. Дулишкович, *цит. мє.*, т. III., стор. 49-51.

⁹⁶ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 173.

го, Бізанцій піддався судовласті ягерського ординарія й зачав точно виконувати його зарядження.⁹⁷

Не інакше поступали й наслідники Бізанція, єп. Симеон Ольшавський (1733-1737) і єп. Гавриїл Блажовський (1738-1742). Вони не тільки узнавали над собою судовласть ягерських єпископів, але зреклися титулу «*Апостольського Вікарія*» й виступали тільки як «*обрядові вікарії*» ягерського ординарія. В тих часах в урядових документах зникла теж і назва «*Мукачівська Єпархія*», а натомість запроваджено назву «*Мукачівська Область*».⁹⁸ Закарпаття втратило свою церковну незалежність і було підчинене судовласті римо-католицького ординарія в Ягрі.

5. — АКЦІЯ ЄП. М. ОЛЬШАВСЬКОГО ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Апостольський Престіл і далі іменував до Мукачева своїх апостольських вікаріїв; все ж таки кандидатів предкладав цісар, на поручення ягерського єпископа. Ягерські єпископи, щоб забезпечити собі надвладу над українцями, піддавали тільки тих кандидатів, які зложили їм присягу вірности й послуху.

Претенсії ягерських єпископів були незаконні, бо вже сама інституція «*апостольського вікарія*», якими були, по Декамелісові, мукачівські єпископи, вимагала, щоб такий єпископ рядив даною територією в імені Апостольського Престолу та йому одиноко був підчинений. Коли Рим бажав іменувати до Мукачева тільки «*обрядового вікарія*» для ягерського єпископа, тоді був би займенував мукачівського владику «*єпископом-помічником*» Ягрю, а не апостольським вікарієм. Вже саме вимагання присяги ягерським єпископом показує, що тут розходилося радше про силу ніж про якесь право.

Зазнавши «*ягерської неволі*», закарпатське духовенство зачало до-

⁹⁷ Наставлення Годермарського й Бізанція до ягерського єпископа змінюлося. Годермарський був прихильником і кандидатом цісаря, тому ягерський єпископ підпірав Бізанція, сторонника Раковця. Коли однак Бізанцій спостеріг, що ягерський єпископ хоче цілковито підчинити собі мукачівську єпархію, з нагоди своєї хиротонії митроп. Л. Кішкою, започаткував старання підчинити мукачівську єпархію Київському Митрополитові. Цю нагоду використав Годермарський, щоб «*відплатитися*» Бізанціві й зачав тоді інформувати про все ягерського єпископа. Не перевіряючи доносів, ягерський єпископ оскаржував Бізанція у Римі «*за надужиття власти*», щоб так оправдати себе за встрявання у справи мукачівського єпископа, якого тим способом цілковито собі підчинив. Див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 51-63; Ваган, *Metrop. Kiev.*, р. 235-240.

⁹⁸ Обширно про цю залежність пор. Hodinka, *Tort.*, р. 582-596; K. Žatkovič, *Jagerskoje ul'ijanije i bor'ba protiv toho v istoriji Mukachevskoj Diocezii*, transl. Zeedick-Smor, Homestead, Pa. (sine anno).

магатися прав, що їх мала забезпечити унія. На чолі цієї боротьби став новийменований єп. Михаїл Мануїл Ольшавський (1743-1767), який відважився виступити в обороні своїх прав.

Ольшавський, як і його попередники, мусів присягнути на вірність ягерському єпископові.⁹⁹ Ані цісарська грамота,¹⁰⁰ ані папське бреве¹⁰¹ не згадували однак про якесь підчинення Ольшавського ягерському єпископові. Це дало Ольшавському можливість започаткувати боротьбу за церковну незалежність від Ягру, який при допомозі Церкви сподівався зденационалізувати ціле Закарпаття.¹⁰²

Коли ягерським єпископом став Ф. Барковцій (1744-1760), він досить грубо зачав відноситися до єп. М. Ольшавського. Крім того він самовільно вийняв з-під влади Ольшавського три українські парафії й підчинив їх римо-католицькій спішеській капітулі.¹⁰³ Барковцій приказав римо-католицьким парохам побирати десятину й епитрахильщину (треби) від українців; та вони збунтувалися проти цього безправ'я, бо вони вже платили її своїм власним парохам. Тоді римо-католицький клир зачав уживати насилля й покликав на поміч світську владу. Ольшавський особисто вибрався був Ягру, щоб там налагодити справу десятини й требів.

Дня 8 травня 1747 р. була списана угода, на основі якої десятину й епитрахильщина були признані українським парохам, а римо-католикам було заборонено « поводитися нелюдяно з греко-католицькими священниками ». ¹⁰⁴ За це єп. Ольшавський був змушений відновити свою присягу вірності, бо, після твердження Барковція, Ольшавський « не показав супроти свого ординарія належного послуху й підчинення ». ¹⁰⁵ По відновленні присяги Барковцій уділив Ольшавському « юрисдикцію », але тільки на три роки.¹⁰⁶

⁹⁹ Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 129-130.

¹⁰⁰ Basilovits, *op. cit.*, P. III., p. 6-8.

¹⁰¹ Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 85-86.

¹⁰² Завдяки мадяризації повстала 1912 р. т. зв. мадярська гайдудорогська греко-католическа єпархія; та про це пізніше.

¹⁰³ ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 18b.

¹⁰⁴ Неправильно Кондратович, *Очеркь изъ исторіи Мукачевської єпархіи*, *цит. стаття у « Карпатурскій Сборникъ »*, Ужгородь 1930, стор. 101-102, за Годинкою твердить, що причиною виїзду Ольшавського до Ягеру 1747 р. були « жалоби Мукачевських Василянъ », бо Базилович виразно каже, що непорозуміння виникло « ізза столових доходів »; див. Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 31; cfr. ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 86a-87b.

¹⁰⁵ Ольшавський протестував проти присяги, бо вона була безправна; все ж таки був змушений підписати; див. ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 13a, 85a-b.

¹⁰⁶ Івід., f. 87b.

Наступного року Барковцїй прибув до Мукачева, щоб відбути канонічну візитацію єпископської резиденції й катедрального храму. Це було грубим порушенням прав апостольського вікарія. Тому на знак протесту проти нечуваного безправ'я єп. Ольшавський відмовився привітати яґерського єпископа. Під загрозою військової інтервенції нарешті Ольшавський мусів таки підчинитися й дозволити Барковцїєві перевести канонічну візитацію мукачівської катедрі.¹⁰⁷

Канонічна візитація катедрі відбулася дня 16 липня 1748 р. Вона до краю огірчила українське духовенство й вірних. Отож Ольшавський скликав до Мукачева єпархіяльний синод, який рішуче запротестував до Риму проти безправ'я яґерського єрарха й домагався усамостійнення мукачівського владичтва. Копію цього листа Ольшавський особисто вручив цісаревій Марії Тересі й віденському нунцієві, просячи їх про канонічне оснування мукачівської єпархії.¹⁰⁸

Марія Тереса сама хотіла наладнати непорозуміння між яґерським і мукачівським єпископами.¹⁰⁹ Для своєї оборони Барковцїй, після звичаю своїх попередників, виложив всякі «можливі й неможливі» зловживання між українським клиром і вірними.¹¹⁰ Ольшавський однак не настрашився цих оскаржень, а радше, — щоб підкреслити свою владу й виказати безпідставність цих закидів, — започаткував канонічну візитацію всіх українських парафій єпархії.

Перевівши докладну візитацію своєї розлогої єпархії в рр. 1750-1752, єп. Ольшавський подав на цісарський двір точні реляції.¹¹¹ Зі звітів Ольшавського видно, що оскарження Барковцїя в багатьох випадках були перебільшені. Причину неадаптивності серед українського клиру Ольшавський добачував у тяжкій матеріяльній положенні духовенства та знущаннях з боку римо-католиків. Релігійний упадок вірних спричинило недостаточне число священників і церков, бо яґерські єпис-

¹⁰⁷ Про візитацію див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 137-149.

¹⁰⁸ Див. лист до Папи з дня 6. II. 1749 р.; *там же*, т. III., стор. 151-152.

¹⁰⁹ *Там же*, т. III., стор. 152-153.

¹¹⁰ Барковцїй закидав Ольшавському, що: 1) священники необразовані, 2) духовенство ширить блудну науку, 3) уживають «дивні церемонії» (це було «зрозуміння» східнього обряду), 4) надужиття при уділюванні св. Тайн, 5) не дотримують лат. свят і т. п.; ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 89a-b.

¹¹¹ На основі звітів Ольшавського В. Гаджеґа написав свої т. зв. «Додатки к історії Русинів и руських церквей в Мараморошъ», Ужгород 1922; «Додатки к історії... в Ужсанської Жупль», Ужгород 1924; «Додатки к історії... в Жупль Уточа», Ужгород 1927; «Додатки до історії... в буг. жупль Земплинської», 5 частин, Ужгород 1931-1936.

копи робили в цім перепони, щоб змушувати українське населення ходити до римо-католицьких церков.¹¹²

Надвірна канцелярія грамотою з дня 16 березня 1752 р. признала право управління вірними укр. обряду єп. М. Ольшавському й заборонила римо-католицькому клирові й протестантським міністрам «перешкоджати українським парохам в уділянні св. Тайн та в побиранні епитрахильщини».¹¹³ Та ягерський єпископ не так легко піддався. Він висунув тепер свої «канонічні аргументи» проти єп. Ольшавського. Ольшавський знову вибрався до Відня, де оборонив свої права апостольського вікарія, управляти незалежно від ягерського єпископа своїм стадом.¹¹⁴

Дня 16 вересня 1756 р. появилася цісарська грамота, яка мала на цілі погодити розходження між ягерським і мукачівським єпископами. Мукачівський владика, як «обрядовий вікарій» ягерського єпископа, мав узнавати над собою його зверхність. Ягерські єпископи однак не мали права вмішуватися до адміністрації вірних українського обряду. Мукачівський владика мав право, в разі потреби, будувати для своїх вірних церкви та основувати для них нові парафії. Вірні були зобов'язані платити десятину й треби парохам свого рідного обряду, а римо-католицькі парохі не мали права перешкоджувати греко-католицьким в уділянні св. Тайн своїм вірним. Всяке надужиття в згаданих справах треба було донести до цісарського двору.¹¹⁵

Цісарський двір сподівався, що нарешті унормується співжиття між обидвома єпископами. Однак в короткому часі непорозуміння знов відновилися, коли на місце Барковця ягерським єпископом став граф Карло Естергазій (1762-1799). Маючи брата канцлером у Відні, єп. Естергазій рішився остаточно присмирити Ольшавського. Тому з початком 1763 р. він зажадав від Ольшавського нової присяги «вірності ягерському ординарієві» й надав йому право виконувати єпископські функції на п'ять років. Відносно десятини й епитрахильщини відновив давні розпорядження єп. Барковця з 1747 р., уважаючи українських священників тільки «обрядовими сотрудниками римо-католицьких парохів». Коли єп. Ольшавський запротестував до примаса, поклику-

¹¹² Так на пр. до Коритня римо-катол. парох не хотів допустити укр. священника слухати великодніх сповідей; у с. Опіковці римо-катол. парох не дозволяв українцям дзвонити і т.п.; див. В. Гаджега, «Додатки... в Ужанской Жупль», стор. 60, 64.

¹¹³ Hodinka, *Tort.*, р. 603.

¹¹⁴ Ольшавський на Віденськім Дворі точно виказав права Апост. Вікарія й свою незалежність; там же, стор. 604.

¹¹⁵ Там же, стор. 605.

ючись на зарядження придвірної канцелярії, примас завізвав українців « до пошани й синівського довір'я для ягерського єпископа ». ¹¹⁶ Цим актом, як говорить проф. Е. Вінтер, мала бути остаточно « запечатана повна залежність » української Церкви від ягерського єпископа. ¹¹⁷

В днях 30 січня — 1 лютого 1764 р. у Мукачеві відбувся єпархіяльний синод, який постановив « раз на завжди зірвати свою залежність з ягерським єпископом ». Синод вислав у цій цілі делегацію духовенства до Відня, яку очолив архидиякон Іван Брадач. Вона й рухнула справу канонічного заснування мукачівської єпархії. ¹¹⁸

Домаганню українців допоміг випадок у Гайдудорозі, де 1765 р. вірні просили дати їм нез'єдиненого священика, бо реформати їх постійно дразнили тим, що « їхній єпископ лишень слуга ягерського, а з'єдинені священики тільки сотрудники латинських ». ¹¹⁹ Так зачали опрацюватися побоювання Ольшавського, що залежність від ягерського єпископа станеться головною перепоною унії. ¹²⁰

Єп. Естергазій і далі не добачував небезпеки свого поступування із з'єдиненими. Він ще все обстоював свою думку, що єп. Ольшавський тільки тому бажав стати незалежним, щоб могли легше « повернутися на схизму ». ¹²¹ Між духовенством обидвох обрядів зачало доходити до актів насилля. Це переконало цісарський двір, що для добра унії, треба було щось зробити. Тому 1766 р. цісарева Марія Тереса просила Апостольський Престіл « усамостійнити мукачівську єпархію ». ¹²² Закарпатці зраділи, що нарешті вони висвободяться « з ягерської неволі ».

6. — ЦІСАРСЬКИЙ ДВІР В ОБОРОНІ ПРАВ УКРАЇНЦІВ

В Римі просьба Марії Тереси була прийнята дуже прихильно. У своїй відповіді цісареві Папа Климент XIII висказав свою готовість

¹¹⁶ Див. лист Барновція з дня 20. IX. 1763 р.; ASV, A.N.V., vol. 79, f. 95a 96b.

¹¹⁷ E. Winter, *Die Kämpfe der Ukrainer Oberungarns um eine nationale Hierarchie im Theresianischen Zeitalter*, in « *Kyrios* », 1939-1940, Heft 2, p. 129-141.

¹¹⁸ ASV, A.N.V., vol. 79, f. 8a-18b; Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 32-33.

¹¹⁹ Петровъ, *Старая Впра*, т. II., стор. 79-80.

¹²⁰ Ще давніше Ольшавський писав Марії Тересі: « Підчинення латинському єпископові та залежність від нього є головною перепоною поширення й утримання св. Унії »; див. Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 41.

¹²¹ Дулишкович, *цит. та.*, т. III., стор. 174.

¹²² Точний перебіг переписки між Ольшавським, Естергазієм та Цісарським Двором подаємо в праці: Pekar, *De erectione*, p. 62-69; cfr. J. Fiedler, *Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord-Ungarn and der Immunität des Clerus derselben*, in « *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften* », Phil.-histor., B. XXXIX, Heft IV., Wien 1862, p. 481-524.

створити незалежне мукачівське єпископство, однак ще хотів досягнути відповідних інформацій.¹²³

Віденський нунцій був певний, що ягерський єпископ спротивиться запланованій ерекції,¹²⁴ однак від себе підпер домагання українців, бо « вони заслужили собі на таку ласку від Святішого Вітця ». ¹²⁵ Справу вже було передано до розгляду свящ. Конгрегації Пропаганди, бо вона тоді займалася теж і справами Церков східнього обряду.¹²⁶

Ягерський єпископ мав добрі інформації з Відня від свого брата канцлера, а в Римі від свого прокуратора Ю. Меренди.¹²⁷ Його підтримав теж примас, колишній ягерський єпископ, Ф. Барковцій та ново-займенований нунцій А. Вісконті (1767-1774), якого в тім часі перенесено з Варшави до Відня. Маючи початкові труднощі з цісарським двором, новий нунцій став по стороні ягерського єпископа, який ніяк не хотів допустити створення мукачівської єпархії.¹²⁸

Єп. Естергазій щойно 31 березня 1767 р. вислав до Риму свої обширні інформації проти створення самостійної єпархії для українців Закарпаття. На його думку, створення мукачівської єпархії вийшло б « на велику втрату для св. Унії », стало б причиною « сталих непорозумінь і сварок » між обидвома єпископами та вийшло б « на велику втрату » для ягерської єпархії ». Свої інформації Естергазій підпер відповідними документами.¹²⁹

Одержавши інформації від Естергазія, Папа відразу змінив свою думку щодо створення мукачівської єпархії. На приказ Папи кард. Торріджані просив нунція переконати Марію Тересу, щоб вона « для добра св. віри » відступила від думки створити незалежну мукачівську єпархію.¹³⁰ Сам Папа похвалив єп. Естергазія за його « ревність і ста-

¹²³ Див. лист Папи до Марії Тереси з дня 11. VI. 1766 р.; R. de Martinis, *Juris Pontificii de Propaganda Fide*, P. I., vol. IV., Romae 1892, p. 154.

¹²⁴ Див. лист Нунція до Держ. Секретаря з дня 26. VI. 1766 р.; ASV, *A.N.V.*, vol. 381, f. 443.

¹²⁵ Інший лист Нунція з дня 11. X. 1766 р.; *ibid.*, vol. 172, f. 218.

¹²⁶ Див. лист до Нунція з дня 6. XII. 1766 р.; *ibid.*, vol. 85, f. 192a.

¹²⁷ Естергазій спомінає свого прокуратора Меренду у листі до Папи з дня 8. VIII. 1770 р.; ASV, *A.N.G.*, vol. 723 sine pag.

¹²⁸ Див. лист нунц. Вісконті до Держ. Секр. з дня 13. XII. 1766 р.; ASV, *A.N.V.*, vol. 85, f. 196-197.

¹²⁹ Свою довгу реляцію у 113 точках Естергазій вислав до Риму дня 31. III. 1767 р. Вона появилася відтак 1770 р. у Ягері друком під заголовком : « *Opinio de Episcopatu G. R. Munkacsiensis non Erigendo* ». Одну копію ми знайшли в ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 39a-52b.

¹³⁰ Див. Меморіал до Нунція; *ibid.*, vol. 86, f. 227a-228b.

рання про св. Унію » й просив його поїхати до Відня, щоб особисто представити цісаревій цілу справу.¹³¹

Дня 5 листопада 1767 р. помер єп. М. Ольшавський. На його місце Марія Тереса запропонувала головного дорадника й помічника Ольшавського, архидиякона Івана Брадача. Ягерський єпископ спротивився кандидатурі Брадача, бо він «старався за всяку ціну звільнитись від залежності латинського ординарія».¹³² Щоб улегшити справу нунцієві, Папа дня 27 січня 1768 р. займенував І. Брадача апостольським вікарієм, а справу усамотійнення єпархії відложив.¹³³

Виглядає, що Апостольський Престіл не був поінформований про православні заворушення в комітатах Мараморш, Сукмар та Гайду. Завіривши інформаціям Естергазія, що увесь успіх унії приписав ягерським єпископам, Апостольський Престіл упевнився, що єдиним забороллом св. Унії на Закарпатті була залежність «непевних греків» від Ягру.¹³⁴ Марія Тереса однак дальше робила натиск на Апостольський Престіл через свого амбасадора в Римі, барона Ненні, який особисто представив Державному Секретареві «надужиття й нелюдське поводження ягерського єпископа Естергазія з українцями».¹³⁵ Цісарський прокуратор, кард. О. Албані від себе передав до Секретаріату т. зв. «*Motivi*», в яких домагався відновлення «старої мукачівської єпархії», бо: 1) цього вимагало велике число вірних українського обряду; 2) різниця мови й звичаїв між вірними обидвох обрядів; 3) 65-ий і 66-ий канон Картагенського III Собору та 4) забезпечення приходів для мукачівського єпископа.¹³⁶

Віденський нунцій, що зволікав повідомити цісареву про зміну думки Папи Климента XIII, нарешті дня 21 квітня 1768 р. передав Марії Тересі «*Меморіал*» (з датою 14. XI. 1767 р.) Папи, в яким Святіший Отець жалує, що не може погодитися на оснування незалежної єпархії «для мукачівських уніятів» і тому залишає «старий спосіб упра-

¹³¹ Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 195-196; Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 125-127; R. de Martinis, *op. cit.*, p. 154-155.

¹³² Див. лист Естергазія до Нунція з дня 16. XII. 1767 р.; ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 160b-161a.

¹³³ Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 196-197.

¹³⁴ Див. лист Папи до Марії Тереси з дня 21. IV. 1768 р. «*Promemoria*» in ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 170.

¹³⁵ Див. опис авдієнції барона Ненні у Держ. Секретаря дня 2. IV. 1768 р.; *ibid.*, vol. 87, 87a-88a.

¹³⁶ Про інтервенцію кард. Альбані див. *ibid.*, vol. 87, f. 104a-105a. «*Motiva reintegrationis Episcopatus Munkacsiensis*»; *ibid.*, vol. 79, f. 113a-120b; etiam in Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 44-75.

ви».¹³⁷ Ця відмова Папи спричинила страшне обурення на цісарським дворі, уважаючи цей крок Апостольського Престолу «за порушення патронального права». Надвірна рада сконстатувала, що рації подані Римом були «нічим» у порівнанні «до надужиття ягерських єпископів» і «знуцання і пониження українців католиків». Тому вони рішили, щоб, «уживши своє право верховного патронату», Марія Тереса сама на свою руку «усамостійнила мукачівську єпархію».¹³⁸

Апостольський нунцій вже й сам бачив, що «добро католицької віри» й збереження св. Унії вимагали створення мукачівської єпархії. Та вже було запізно. Він мусів боронити становище Апостольського Престолу й тому старався позискати на свій бік віденського архієпископа, кард. Мігаці.¹³⁹ На бажання Папи й на просьбу нунція літом 1768 р. до Відня прибув ягерський єп. Естергазій, щоб наклонити до своєї думки державних міністрів і двірських дорадників. Рівночасно Папа Климент XIII виложив «канонічні» перепони (IV Латер. Собор, рішення Папи Венедикта XIV), з-за яких він не міг усамостійнити мукачівської єпархії.¹⁴⁰

Дня 15 серпня 1768 р. відбулося пленарне засідання цісарської ради в присутності Марії Тереси, на яким взяв участь теж і ягерський єпископ. Лиш мукачівський єпископ не мав свого відпоручника. Вислухавши думок своїх міністрів, Марія Тереса не відважилася виступити проти рішення Папи й постановила «ще раз спробувати», чи ягерський єпископ не покажеться «більше прихильним і менше деспотичним» зглядом українців на Закарпатті. Так справу створення мукачівської єпархії знову відложили.¹⁴¹

Цей наглий зворот справ ягерський єпископ уважав знаком своєї перемоги. Він був певний, що справа мукачівського єпископату вже остаточно рішена в його користь. Теж для Брадача справа усамостійнення стала безнадійною. Одинок Папа висказав свої побоювання, щоб Марія Тереса «не змінила своєї думки».¹⁴²

¹³⁷ Видно, що Папа цілком не узяв до уваги «Меморіал-у» Ненні та «Мотивів» Альбані; ASV, A.N.G., vol. 392, f. 46b-47a; vol. 642, f. 247-248.

¹³⁸ Див. лист Надвірної Ради до Нунція з дня 6. VI. 1768 р.; ASV, A.N.V., vol. 79, f. 179-180.

¹³⁹ Див. листи Нунція з дня 11. VI. і 20. VIII.; ASV, A.N.G., vol. 392, f. 90a-b, 459a.

¹⁴⁰ Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 198-200.

¹⁴¹ Див. реляцію графа К. Блюменена; ASV, A.N.G., vol. 387, f. 103b. Опис авдієнції Нунція у Марії Тереси дня 27. VIII. 1768 р.; *ibid.*, vol. 382, f. 461a-b.

¹⁴² Див. лист Держ. Секретаря до Нунція з дня 1. X. 1768 р.; ASV, A.N.V., vol. 87, f. 238a.

7. — ПОНОВНІ СТАРАННЯ ЗА УСАМОСТІЙНЕННЯ

Протягом XVIII ст. на ягерським владичім престолі засідали єпископи з визначних шляхетських родів, як Ердевдій (єп. 1715-1744), Барковцій (єп. 1745-1761) та Естергазій (єп. 1762-1799). Їхня родова гордість не дозволяла їм, щоб вони уступили «якимсь» простим мукачівським єпископам, з незнаного роду. Звідси походили погорда, зарозумілість і «нелюдське поводження» ягерських владик відносно мукачівських єпископів. Вигравши справу в Римі й Відні, єп. Естергазій відчув ще більшу погорду й неприхильність до мукачівського єп. Івана Брадача, хоч той посідав велике знання.¹⁴³

Щоб унормувати відносини між обома єпископами, дня 24 серпня 1768 р. Марія Тереса видала нове розпорядження, на основі якого мукачівський єпископ лишався й надалі підчиненим ягерського ординарія, як його «обрядовий вікарій» для українців-католиків північної Мадярщини. Зате єп. Естергазій мав поважати єп. Брадача як «голову з'єдиненого клиру й вірних», «тракувати його достойно його гідности» та зберігати «всі привілеї й пільги», що їх дано українцям католикам. Українські душпастирі були «дійсними парохами», а не тільки «капелянами латинських парохів», тому їм належалася як десятина так і епитрахильщина. Для поладнання труднощів Брадач мав поїхати до Ягру, щоб з Естергазієм поладити спірні справи «мирним шляхом».¹⁴⁴

Це рішення віденського двора було тяжким ударом для закарпатців. До Риму й до Відня посипалися протести. Однак не було ради, треба було підчинитися рішенню цісарського двору. Єп. І. Брадач дня 15 вересня 1769 р. появився нарешті в Ягрі, в супроводі своїх архиєпископів Ю. Сабаша, А. Жеткея, А. Бачинського та І. Бокшая.¹⁴⁵

Ягерський єпископ прийняв їх з великою погордою. Заки допустив єп. Брадача до слова, вимагав від нього присяги на вірність й підчинення. Брадач відмовився скласти присягу, бо її не накладав йому ані Рим ані Відень. Тоді єп. Естергазій накинувся на нього, називаючи його «злбним чоловіком», «крутієм», «чоловіком зіпсутої совісти»,

¹⁴³ Див. лист Нунція з дня 21. VI. 1766 р. до Держ. Секретаря: «У малярів завжди грає ролю патріотизм, який закрадається в них до всіх справ»; ASV, A.N.G., vol. 381, f. 441a.

¹⁴⁴ Див. розпорядження для Естергазія; *ibid.*, vol. 388, f. 241a-242b; для Брадача гл. ASV, A.N.V., vol. 79, f. 188a-b. Марія Тереса просила Нунція, щоб він наказав єп. Естергазієві поводитися з українцями «по людському» та щоб не підбурював їх проти себе; ASV, A.N.G., vol. 382, f. 461a-b.

¹⁴⁵ *Архи-диякони* заступали в тім часі каноніків. Мукачівська капітула була створена щойно 1776 р.

« ворогом Риму », « фарисеєм » і т. п. Брадач вийшов із залі нарад. Однак перед своїм відходом заявив: « Я признаю, що славна родина Естергазіїв велика й могутча. Та в совісті можу спокійно сказати, що й вона не в силі направити тої великої шкоди й кривди, що їх Ваша Екссцелленція заподіяла з'єдиненому духовенству, вірним і св. Унії ».

Ягєрський єпископ на це відповів з обуренням: « Все це я роблю не як граф Естергазії, але як ягєрський ординарій. Мені сам король признав десятину від українців і румунів, а сам я маю владу над 1.000 парохіями » — тобто 300 парохіями латинського, а 700 українського обряду. Брадач додав: « Ваша Екссцелленція могутча з обидвох сторін (т. є — як граф і як єпископ), тому має можливість мене переслідувати й очорнювати. Та я все ж таки надіюся, що добрий Господь Бог не покине мене й моїх вірних, а Їх Величність (т. є — Марія Тереса) не дозволить вічно переслідувати своїх підданих ».¹⁴⁶

В такім настрою не могло дійти до ніякого порозуміння між владиками. Позбиравши всі факти й відповідні документи, єп. Брадач на початку 1770 р. вислав до Відня свого генерального вікарія, архидиякона Андрія Бачинського, щоб той зачав нові старання за усамостійнення мукачівської єпархії. У Відні спочатку ніхто не хотів ані говорити з Бачинським. Нарешті, по двох місяцях, Бачинському вдалося приєднати собі двох цісарських дорадників, К. Плюмегена та Ф. Голлера. Через них Бачинський передав меморіал єп. Брадача для Марії Тереси.¹⁴⁷

За старанням міністра Плюмегена, дня 1 квітня 1770 р., Бачинському « випадково » удалося дістати аудієнцію в Марії Тереси, на якій він ще усно навітлив відношення між ягєрським і мукачівським єпископами. Ця аудієнція мала рішальне значення для створення мукачівської єпархії. По нараді з міністрами, Марія Тереса дня 12 мая 1770 р.

¹⁴⁶ Про відвідини Брадача в Ягєрі написав ген. вік. А. Бачинський у своїм « Деннику », що зберігався у єпарх. архіві. Опис відвідин переписав Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 194-211. Вже давніше поінформовано Нунція, що єп. Естергазії « під покришкою релігії... скривав сильну амбіцію та непогамоване бажання панувати й тримати греко-католиків під своїм ярмом »; ASV, *A.N.G.*, vol. 387, f. 119a-b. Канцлер Кавніц повідомив Нунція: « Жорстока й деспотична поведінка лат. єпископів з греко-католиками постійно й сильно підбурює їх! » Коли Нунцій запитав, чи під « лат. єпископами » Кавніц не розуміє єп. Естергазія, канцлер відповів: « Я не бажав упрост згадувати імені ягєрського єпископа, щоб не скомпромітувати його »; ASV, *A.N.G.*, vol. 392, f. 272b-273a. Знову ж Марія Тереза інформувала Нунція: « Особисто я не маю злого поняття про ягєрського єпископа... Те що я осуджую в нього, це його твердий, тяжкий і панівний характер, яким він все більше відстрашує від себе греко-католиків! »; ASV, *A.N.G.*, vol. 387, f. 102.

¹⁴⁷ Див. Меморіал Брадача; Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 138-142.

звернулася до Папи Климента XIV, щоб він остаточно усамостійнив мукачівську єпархію. Щоб усунути всякі підозріння від мукачівського владики, вона запропонувала підчинити його наглядові остригомського архієпископа, як його митрополита.¹⁴⁸ Цим разом просьбу Марії Тереси підпер і сам нунцій.¹⁴⁹

Цісарська канцелярія тоді призвала до Відня обидвох заінтересованих єпископів. Естергазій випередив Брадача на цілий місяць. Коли Брадач в половині липня¹⁵⁰ прибув до Відня, Естергазій здобув собі вже кілька впливових дорадників. Зрозумівши, що йому годі легковажити собі Брадача, Естергазій надав йому широкі права рядити своїм бідно своїми вірними. На авдієнції в Марії Тереси Естергазій запевнив цісареву, що на майбутнє буде відноситися мирно й лагідно з українським духовенством і вірними. Марія Тереса однак вимовилася, що остаточне рішення має прийти з Риму.¹⁵¹

Естергазій без найменшого вагання написав до Папи листа, в яким інформував Апостольський Престіл: 1) рації, що їх подала цісарева для усамостійнення мукачівської єпархії були неправдиві; 2) причиною незгоди був сам Брадач, який « негідно поводитья », а відтак оскаржує його перед цісарським двором; 3) українцям не розходиться про добро унії, а радше « про упокорення ягерського єпископа »; 4) через заснування мукачівської єпархії « греко-католики переможуть римо-католиків », а відтак всі повернуться на схизму; 5) Марія Тереса, як його запевнила на авдієнції, напевно піддасться рішенню Папи, до якого відчуває великий пієтизм.¹⁵²

В тім часі наспів до Риму теж і лист нунція, в яким він повідомив Папу про незмінне становище цісареві, про що він дізнався з уст самої Марії Тереси. Цісарева була переконана, що мукачівська єпархія мусить бути усамостійнена, бо інакше « потерпить св. Унія й публичний спокій ». Від себе нунцій додав: « Тут у Відні ягерський єпископ

¹⁴⁸ Див. лист з дня 12 мая 1770 р.; ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 195; *Fraknói V., Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez*, Budapest 1899, p. 491.

¹⁴⁹ Див. лист Нунція до Держ. Секретаря з дня 9. VI. 1770 р.; ASV, *A.N.G.*, vol. 384, f. 316a-b.

¹⁵⁰ Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 214 помилково кладе приїзд Брадача на місяць вересень, бо Апост. Нунцій вже 21. VII. 1770 р. повідомляє Рим про відвидини єп. Брадача; див. ASV, *A.N.G.*, vol. 384, f. 353-354.

¹⁵¹ Примирення єпископів у надвірній канцелярії дня 4. VIII. 1770 р. описане Нанцієм; див. ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 29a-30b.

¹⁵² Див. лист Естергазія до Папи з дня 8. VIII. 1770 р.; ASV, *A.N.G.*, vol. 723, s.p. Відповідь Папи Естергазієві гл. *Welykuj, Doc. Pont.*, vol. II., p. 211.

не має за собою ні одної впливової особи, яка підперла б його становище».¹⁵³

В Римі однак більше завірили ягєрському єпископові, ніж нунцієві. Папа знов старався переконати Марію Тересу, що створення мукачівської єпархії може спричинити багато лиха, за що сама цїсарева буде відповідати.¹⁵⁴ Марія Тереса однак була готова взяти на себе всі «сумні наслідки», що про них побоювався Рим і далі настоювала на усамостійненнї єпархії.¹⁵⁵ У міжчасї міністерська рада рішила, щоб Марія Тереса створила мукачівську єпархію силою свого «верховного права патронату, як апостольський король Мадярщини», про що нунцій безпосередно повідомив Апостольський Престїл.¹⁵⁶

Рим уже більше не вагався. Листом з дня 17 листопада 1770 р. Папа Климент XIV поспїшився повідомити Марію Тересу, що дасть закарпатцям «греко-католицького єпископа, який підлягатиме острогомському архієпископові», однак треба було ще полагодити всі формальності ерекції.¹⁵⁷

8. — ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОЇ ЄПАРХІЇ

Рішення Папи створити незалежну мукачівську єпархію в мадярських кругах викликало велике незадоволення. Мадярська шляхта ніяк не сподївалася, що простий український єп. Брадач вийде переможцем над графом Естергазієм. Щоб бодай у якійсь мірі успокоїти мадярів, цїсарева погодилася підчинити мукачівського єпископа мадярському примасові, як митрополитові.

Справу устанавлення мукачівської єпархії розбирано на консисторїальнїм засіданнї дня 20 березня 1771 р. Тому що не було ніяких труднощів, вже 23 березня свящ. Конгрегація Консисторії видала свій декрет, силою якого мукачівська єпархія була канонїчно заснована.¹⁵⁸ Однак деякі вискази в тексті не подобалися цїсарській канцелярії, тому

¹⁵³ Див. лист Нунція Держ. Секретареві з дня 1. IX. 1770 р.; ASV, A.N.G., vol. 387, f. 101-102, 106b.

¹⁵⁴ A. Theiner, *Clementis XIV Epistulae et Brevia selectioria*, Parisiis 1852, p. 115-118; Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 208-210.

¹⁵⁵ Лист Марії Тереси до Папи з дня 6. XI. 1770 р.; ASV, A.N.G., vol. 387, f. 120.

¹⁵⁶ Fraknoi, *op. cit.*, p. 348-350; ASV, A.N.V., vol. 89, f. 246-247.

¹⁵⁷ Папські бреве дня 17. XI. (на настоювання Нунція) та 24. XI. 1770 р. (у відповідь Марії Тересі); Basilovits, *op. cit.*, P. IV., p. 196-197; Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 211-213.

¹⁵⁸ ASV, A.N.V., vol. 90, f. 54-55.

треба було на деяких місцях справити текст.¹⁵⁹ Остаточний текст ерекційної буллі й подробиці ерекції були одобрені дня 20 липня 1771 р.¹⁶⁰

Ягєрський єпископ все ще не піддавався. Він уже не був у силі спинити створення мукачівської єпархії, зате хотів ще бодай особисто пімститися над Брадачем і не дозволити, щоб Брадач став першим єпископом новоствореної єпархії. Тому оскаржив Брадача перед нунцієм « за підозріння єресі й схизми ». Брадач однак вже не хотів пускатися в спір з Естергазієм та в усім підчинився осудові Апостольського Престолу. Апостольська Комісія, яка розглянула оскарження проти Брадача, звільнила його від всякого підозріння й приступила до полагодження формальностей.¹⁶¹

Дня 19 вересня 1771 р. появилася булла «*Eximia Regalium Principum*», що нею Папа Климент XIV створив мукачівську єпархію під такими умовинами: 1) мукачівський єпископ мав щороку складати перед своєю капітулою віровизнання, що його мав відтак на письмі висилати до віденського нунція;¹⁶² 2) мукачівський єпископ був підчинений наглядові остригомського архієпископа, як свого митрополита.¹⁶³

Резиденціяльним містом єпархії було призначене старинне місто Мукачів, з якого пішла й назва єпархії. Парафіяльна церква була піднесена до гідности катедрального храму, при яким мав резидувати єпископ. Тому що резиденція й катедра були в занедбанім стані, а до того в Мукачеві не було відповідних приміщень для єпархіяльної семинарії й капітули, наступник Брадача, єп. А. Бачинський (1773-1809) переніс осідок єпархії 1780 р. до Ужгороду; однак назва «*мукачівська єпархія*» — залишилася.¹⁶⁴

Єп. А. Бачинський вистарався на цісарськім дворі теж про відповідне випосаження єпархії. Булла приписувала для єпископа 5.000 зо-

¹⁵⁹ Cfr. *Reflexiones Curiae Imperialis; ibid.*, vol. 79, f. 226a-b, 229a; *A.N.G.*, vol. 654-5, f. 131a-b.

¹⁶⁰ ASV, *Acta Congr. Consistorialis, d. 20. VII. 1771*, s.p.; APF, *Scritture riferte nei Congressi: Greci di Croazia etc.*, vol. II., f. 351-353.

¹⁶¹ Про справу « єресі » Брадача див. Theiner, *Histoire*, P. II., p. 19-23; Peкар, *De erectione*, p. 110-115.

¹⁶² Звільнення від обов'язку щорічного віровизнання дістав єп. А. Бачинський дня 9. IV. 1777 р.; cfr. *Basilovits, op. cit.*, P. IV., p. 206-207.

¹⁶³ Двома наворотами Апостольський Престіл намагався прилучити мукачівську єпархію до галицької митрополії: 1) 1774 р. (cfr. *Pelesz, op. cit.*, vol. II., p. 655-675 passim); 2) 1888 р. (див. Е. Вінтер, *Візантія та Рим у боротьбі за Україну*, Прага 1944, стор 178), однак безуспішно.

¹⁶⁴ Урядово Апост. престіл переніс осідок мукач. єпархії до Ужгороду щойно 24. VII. 1817 р.; див. В. Гаджеґа, *Папська булла о переложенню осідка Мукачевської єпархії*, в «*Науковий Збірник т-ва Просвіта*», Ужгород 1935, стор. 1-7. Саму буллу Папи Пія VII. див. *Welyukj, Doc. Pont.*, vol. II., p. 326-327.

лотих річного доходу. Бачинський виклопотав 12.000 річно, що відтак замінено 1776 р. на нерухомі посілости архимандрії св. Петра й Павла в Тополиці, недалеко Мішколця, в Мадярщині.¹⁶⁵ Заходами Бачинського в Ужгороді була створена капітула з сімох каноніків, що їх інстальовано 1776 р.¹⁶⁶

Створення мукачівської єпархії було довершене. Для її сформування заслужилася єпископська трійця: М. Ольшавський, І. Брадач та А. Бачинський. Їхні імена остануться записані в історії Закарпаття золотими буквами.

З усамостійненням мукачівської єпархії настав на Закарпатті небувалий розквіт релігійного й культурного життя. В житті українців започаткувалася т. зв. «*Золота Доба*», що її архитектом був славний єпископ Андрій Бачинський.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Старинна аббація ОО. Венедиктинів у Тополиці (мад. Tapolc) від XV ст. знаходилася в руках світського клиру. З посіlostями монастирських дібр мукачівський єпископ дістав теж і титул «*архимандрита*». Святочна інсталляція Бачинського на архимандрита тополчанського відбулася дня 23. X. 1776 р. Подрібну історію архимандрії написав Beszkid M., *A szt. Péter és szt. Pál Apostolokról Tapolcai Apá. tság története*, Ungvár 1903.

¹⁶⁶ Basilovits, *op. cit.*, P. V., p. 1-32.

¹⁶⁷ О. Баран, *Єпископ А. Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*, Йорктон, Саск. 1963.

СУДЬБА «МАРАМОРОСЬКОЇ ЄПАРХІЇ»

Одним з 13-ьох комітатів, на які розтягалась мукачівська єпархія був марамороський комітат. Під національним зглядом половина населення були українці, четвертина румуни, а решта мадяри, німці й жиди. Українське та румунське населення було православне, мадяри й німці — римо-католики. Під кінець XVI ст. більшість мадярів прийняла кальвінізм, щоб так запротестувати проти католицьких Габсбургів. Так домінуюча кляса, мадяри, сподіючись притягнути українців і румунів на протестантизм, була головною перепоною з'єдинення в Мараморощині.

Після прийняття унії мукачівські православні владика шукали собі пристановища в Мараморощині й прибрали собі титул єпископа марамороського. Описуючи історію церковного життя в Мараморощині, ділимо цей розділ на такі уступи: 1. Зародки самостійної єпархії; 2. Мараморощина — твердиня православ'я; 3. Унійні змагання в Мараморощині; 4. Боротьба за владу над Мараморощиною; 5. Створення марамороського вікаріату.

1. — ЗАРОДКИ САМОСТІЙНОЇ ЄПАРХІЇ

Історія Мараморощини тісно зв'язана з історією Закарпаття. У XIV ст. вибився на осередок релігійно-культурного життя в Мараморощині Свят-Михайлівський монастир у Грушеві, що йому 1391 р. царгородський патріарх Антоній надав «*право ставропігії*». Тим то грушівський монастир був вийнятий з-під влади тамошнього єпископа.¹ Рівночасно патріарх наділив грушівського ігумена титулом «*ексарха*» і підчинив йому довколишні парафії. Під охороною своїх ктиторів грушівський архимандрит-ексарх у часі XV ст. поширив свою владу майже на цілу Мараморощину, звідкіля й повстала ідея марамороської єпархії.

Мукачівські владика не могли спокійно дивитися на поширення влади грушівського ексарха. Тому під кінець XV ст. мукачівський єп. Іван започаткував старання підчинити собі грушівський ексархат. Грушівсь-

¹ Див. грамоту в Петрова, *Древн. Грам.*, стор. 102-114, 126-128, 151-155.

кий єксарх Іларій, спираючись на грамотах своїх ктиторів та патріярха, віднісся до короля Володислава II. Король признав єксархальні права Грушева й підчинив його семигородському митрополитові. Однак Іларій мав шанувати мукачівського владика й віддавати йому належну честь.²

Коли єп. Іванові не вдалося підчинити собі грушівський єксархат, тоді він старався бодай обмежити владу єксарха до первісних сімох парафій, про які згадувала патріярша грамота. Однак король піддержав права грушівського єксарха.³ Та мукачівські владика не знеохочувалися і в 1551 р. маємо вже згадку, що цілий марамороський комітат був підчинений владі мукачівського єп. Василя, хоч все ще знаходилися деякі священники, що відмовилися слухати «свого владика» та не хотіли платити йому десятини.⁴ Нарешті Юрій Баторій, до якого належало в тім часі й Грушево, 1556 р. впровадив у посідання грушівського монастиря мукачівського єпископа Іларіона (1556-1567 ?) й передав йому всі маєтки обителі.⁵

Протягом XVII ст. мукачівські єпископи до свого титулу зачали додавати ще й інші області, які знаходилися поза межами мукачівської домінії. Так, н. пр., в 1623 р. князь Гавриїл Бетлен затвердив єп. Петро́нія владикою березького, ужанського, саболчського, земплинського, шарішського й *марамороського* комітатів.⁶ Коли ж згодом румунські єпископи намагались розтягнути свою владу на Марамороцину, князь Бетлен 1627 р. займенував Івана Григоровича «єпископом мукачівським і *марамороським* грецького обряду».⁷

В тім часі князь Г. Бетлен вигнав з Білгороду⁸ румунського православного архієпископа Доситея. Марамороські магнати, які не хотіли узнати над собою владу Бетлена, прийняли Доситея до себе й займували його «*єпископом марамороським*».

По смерті Доситея румунське духовенство вибрало собі на єпископа румунського священника Дмитра Папа. Новий семигородський князь Юрій I. Раковцій (1630-1644) заборонив висвячувати Папа на єпископа, а сам вплинув на марамороський сойм, щоб признав владу мукачівського владика теж і над Мараморошем. Тоді князь, до якого на-

² Там же, стор. 172-173.

³ Там же, стор. 131-133, 174-175.

⁴ Hodinka, *Окт.*, р. 12-13.

⁵ Там же, стор. 16.

⁶ Там же, стор. 53-54.

⁷ Там же, стор. 57-60.

⁸ По лат.: Alba-Julia; по мад.: Gyulafehérvár; по рум.: Alba Julia.

лежала теж і мукачівська домінація, 1634 р. займенував « мукачівським і марамороським єпископом » Василія Тарасовича.⁹

Виглядало, що тим своїм актом князь Раковцій узнав існування окремої марамороської єпархії. Так зродилася ідея самостійної єпархії в Мараморощині.

2. — МАРАМОРОЩИНА — ТВЕРДИНЯ ПРАВОСЛАВ'Я

Панівна верства Мараморощини під кінець XVI ст. більшістю перейшла на кальвінізм. Як в інших комітатах, так і тут пани-протестанти ставились вороже до св. Унії. Коли під кінець 1640 р. єп. Тарасович виступив з ідеєю з'єдинення і його кинули до в'язниці, то марамороський сойм домагався від князя окремого православного єпископа для Марамороша. Щоб не втратити церковної контролі над Мараморошем, князь Раковцій підчинив його румунському православному архієпископові Степанові Сімоновичеві в Білгороді.

Сімонович не дуже займався Мараморощиною, тому Тарасовичеві, по повероті на схизму, не тяжко було відзискати владу над Мараморошем. Тим разом однак Раковцій привернув Тарасовичеві тільки українські парафії, а над румунськими поставив адміністратора, єромонаха Сильвестра (адм. 1645-1650), а відтак свящ. Симеона Петрашка (згадується в 1652 р.). У роках 1653-1662 на Мараморощині владикував Михайл Молодець, правдоподібно якийсь зайшлий православний єпископ. Він не мав ніякої номінації, зате рядив усіма парафіями Мараморощини.

1662 р. православні Мараморощини остаточно поділилися на дві національні групи. Румунські парафії узнали над собою зверхність митрополита в Білгороді, а українські-мукачівського православного єпископа Йоанникія Зейканя. В тім часі вже був і з'єдинений мукачівський єпископ, який однак все ще мешкав в Ужгороді. Коли 1664 р. до Мукачева був допущений з'єдинений єпископ Партеній Петрович, то православний владика Зейкань замешкав тимчасово в Імстичеві,¹⁰ а відтак перенісся до углянського монастиря на Мараморощині. Від того часу марамороські православні єпископи мали свій осідок у Углі.

В тих часах унія на Закарпатті ледве животіла. Це були часи боротьби за право йменування мукачівського єпископа. Крім того ціле Закарпаття було в вогні повстання Текелія, який при допомозі тур-

⁹ Hodinka, *Окт.*, р. 63-65.

¹⁰ Див. фундаційне завіщення імстич. монастиря в Basilovits, *op. cit.*, t. II., Appendix 2.

ків хотів висвободити Мадярщину від Габсбургів. 1686 р. повстанці Текелія зайняли мукачівську домінію й настановили в монастирі на Чернечій Горі еромонаха Методія Раковецького, який дав себе висвятити па єпископа в Молдавії.

Розбивши повстання Текелія, цар назначив до Мукачева з'єднаного єп. І. Декамеліса (1689-1706), великого апостола унії. Раковецький зложив на руки Декамеліса віроісповідання католицької віри, за що єп. Декамеліс займенував його настоятелем мукачівського монастиря. Коли однак Раковецький, у порозумінні з росвітівським парохом Михаїлом Андреллою, зачав проти-унійну працю, Декамеліс вигнав його з Мукачева.¹¹ Раковецький перебув короткий час в Імстичеві, а відтак пробував щастя в Мараморші. Тут однак князь настановив уже іншого православного єпископа, в особі Йосифа І Стойки (1690-1711).

Унійна праця єп. Декамеліса збентежила марамороських магнатів, тому на їх натиск князь займенував Й. Стойку марамороським єпископом. Стойка, по своїй висвяті в Молдавії, поселився в углянським монастирі, титулюючи себе: «Милістю Божою православний єпископ марамороський, ексарх царгородської патріяршої ставропігії, адміністратор митрополій білгородської й почаївської і пр. і пр.». ¹²

Єп. Декамеліс бажав утвердити св. унію теж і на Мараморощині, тому він просив цісарський двір підчинити йому цей комітат, бо «від найдавніших часів Мараморощина uznавала за свого правного архисрея мукачівського єпископа». ¹³ Цісар однак не бажав собі ніяких заворушень і тому Мараморощину лишив під владою православного єп. Стойки.

Марамороське духовенство прийняло Стойку за свого владика, але під тою умовиною, що він буде рядити єпархією при допомозі єпархіального синоду. Однак Стойка погордив єпарх. синодом і зачав склонюватися на сторону протестантів, коли духовенство тяготіло до унії. Не дивно, що в скорому часі між православним клиром і єпископом почало доходити до сталих зударів і непорозумінь. Щоб утриматися при владі, єп. Стойка нарешті підчинився Управі Кальвінської Церкви в Семигороді, яка приобіцяла йому ті самі привілеї, що ними втішалися католики і протестанти. ¹⁴

Коли ж обіцяні привілеї не приходили, 1705 р. єпархіальний синод скинув Стойку з владництва й передав його до слідчої в'язниці в ху-

¹¹ Див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 3-4; Hodinka, *Okm.*, p. 297-298; APF, *Scritture riferite nei Congressi Greci di Croazia etc.*, vol. I., f. 117b.

¹² Hodinka, *Okm.*, p. 383.

¹³ Там же, стор. 346.

¹⁴ Про легіслацію Леопольда I у справі церковних привілеїв див. Ploeschl, *art. cit.*, p. 718-730.

етським замку. На основі судового слідства, наступного року єп. Стойку звільнено з управи єпархії, а його маєтки сконфіскував комітат.¹⁵

На місце Стойки в 1708 р. був вибраний румунський священник Йов Цірка, що теж був пересяклий кальвінізмом і завзятим ворогом унії. Своім вільнодумством Цірка скоро зразив собі духовенство, яке бачило одинокий вихід у з'єдиненні. Через п'янство й негідне поводження Цірка стратив прихильність теж і самих магнатів, які поставили його адміністратором Мараморощини. В 1710 р. вони судовою дорогою скинули Цірку, а адміністрацію єпархії передали знов єп. Стойці. Духovenство прийняло Стойку, але лише під тим услів'ям, що князь Раковцій затвердить його на владичім престолі.

Князь Раковцій в тім часі підняв був повстання проти Габсбургів. Та вже 1711 р. повстання скінчилося розгромом Раковцівих війск. Цісарське військо зайняло цілий Семигород, а з ним і Мараморощину. Тоді саме й єп. Стойка закінчив свою життєву мандрівку, полишаючи за собою великий нелад і упадок в єпархії.¹⁶

3. — УНІЙНІ ЗМАГАННЯ В МАРАМОРОЩИНІ

Страх перед унією був головною причиною того, що 1690 р. Мараморощина остаточно відділилася від мукачівської єпархії й вибрала собі окремого православного єпископа.¹⁷ На жаль, марамороські єпископи не змогли управляти своєю єпархією незалежно, але підчинилися протестантській управі. Не дивно, що духовенство було поділене на три групи. Одна група хотіла остатись далі під наглядом протестантської управи; друга група бажала усамостійнитися на основах православ'я; а третя група зачала схилитися до з'єдинення.

По невдалім Раковцівім повстанні протестантофіли притихли. За те боротьба між православною й унійною групами загострилася. На нещастя, аж до 1716 р. в Мукачеві теж не було з'єдиненого єпископа, котрий міг був зацікавитися церковними справами в Мараморощі, по смерті єп. Стойки.¹⁸ Тому проти-унійна група потрапила вибрати собі на єпископа ігумена углянського монастиря, єромонаха Доситея Теодоровича. Прихильники унії поставили кандидатуру румунського священника Степана Петрована, який прийняв монаше ім'я Серафим. На єпархіяль-

¹⁵ Про слідство проти єп. Стойки див. Hodinka, *Okm.*, p. 425-463.

¹⁶ Див. реляцію апост. адмін. Филиповича; там же, стор. 565-566.

¹⁷ Див. листа єп. Декамеліса з дня 7 квітня 1691 р.; «*Keleti Egyház*», Miskolcz 1941, n. 5, p. 113-114.

¹⁸ Див. листа Нунція з дня 3. X. 1711 р.; Hodinka, *Okm.*, p. 563-564.

нім синоді побідила про-унійна група, яка поставила марамороським єпископом С. Петрована (1711-1717).

Петрован довго не барився. По своїй єпископській висвяті він відразу звернувся до з'єдиненого архиєп. Атанасія Ангелу в Білгороді, щоб він прийняв під свою опіку теж і марамороську єпархію.¹⁹ За це противна сторона зачала боротьбу проти Петрована, бажаючи позбавити його владицтва. Вони виточили йому процес, який протягнувся аж три роки. Нарешті дня 9 квітня 1717 р. комітатський суд засудив Петрована « за різні надужиття » на в'язницю й позбавив його єпископства. Петрован не довго мучився у в'язниці, бо ще того самого року помер. Одиною його провиною було те, що він бажав з'єдинення з Римом.

Праця й жертва єп. Петрована однак не пішли марно. Він піддержав унійний дух між марамороським духовенством до часу, коли вже прийшла поміч з мукачівської єпархії, в особі єромонаха Прокопія Годермарського, ЧСВВ. Для скріплення унійного руху Годермарський скликав до Сиготу синод прихильного унії духовенства. Протестанти однак розігнали цей синод. Тоді до церковних справ Мараморощини вмішалася Воєнна Рада, яка за всяку ціну бажала привернути спокій. Рада рішила, щоб парафії, які не бажали собі унії, лишилися під управою свого православного єпископа;²⁰ зате пани мусіли дозволити Годермарському управляти тими парафіями, які були схильні до унії. Так в 1716 р. П. Годермарський скликав до Сиготу унійний синод, на яким взяло участь 60 українських священників Мараморощини. Всі вони прийняли унію та визнали над собою владу мукачівського єпископа. Підвалини з'єдинення в Мараморощині були покладені.

Пани все ще хотіли зберегти Мараморощину для православ'я. По смерті Петрована вони настановили православним єпископом згаданого вже Доситея Теодоровича (1718-1733) та старалися поширити його владу теж на з'єдинених Марамороша. До того однак не допустив цісар Карло VI, який своєю грамотою з 1719 р. забезпечив права й привілеї для з'єдинених парафій теж і на Мараморощині.

Мукачівський єп. Юрій Г. Бізанцій (1716-1733), упорядкувавши мукачівську єпархію, звернув свою увагу на Мараморош. Перш за все він виміг від цісаря Карла VI привернення влади мукачівського єпископа над цілим Мараморошем, як це було давніше. Рівночасно цісар

¹⁹ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 46-47.

²⁰ Православний марамороський єп. Петрован був у тім часі під судом, єпархією управляв адмін. Іван Мойсеній. Про акцію Петрована див. А. Ваган, *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio, Romae* 1962, p. 39-56.

супендував єп. Д. Теодоровича й заборонив йому мішатися до управи парафій на Мараморощині.²¹

В серпні 1721 р. єп. Ю. Бізанцій зачав свою унійну подорож по Мараморощині. Поодинокі парафії радо приймали унію, бо Бізанцій ви-міг для них всі пільги й привілеї признаних віровизнань. Свою подорож Бізанцій закінчив в грудні 1721 р. Унія на цілім Закарпатті була завершена.²²

Бізанцій намагався позискати для унії теж і єп. Д. Теодоровича. Він однак не погодився на умови, що їх йому піддавав Бізанцій, тому — на основі цісарської грамоти — Бізанцій заборонив йому всякі єпископські чинності, призначуючи йому на прожиток доходи углянського монастиря. Теодорович однак і дальше висвячував тайно священників і уділяв всякого рода диспензи, з чого Бізанцій мав великі клопоти.²³ Теодорович помер 1733 р. в углянськiм монастирі. З ним закінчилася т. зв. « марамороська єрархія ». Тепер уже ціле Закарпаття опинилося під владою мукачівського владика.

4. — БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НАД МАРАМОРОЩИНОЮ

Політично Мараморощина належала до семигородського князівства, яке 1733 р. перестало існувати й було втілене прямо до королівства Мадярщини. Під національним оглядом православне населення Мараморощини ділилося на дві групи — дві частини українців, а одна румунів. Після прийняття унії українське духовенство радо узнало над собою владу мукачівського єпископа. Зате румунський клир тягнувся до семигородських румунів, що 1698 р. теж прийняли св. Унію. Це було причиною, чому єп. Бізанцій виклопотав собі від цісаря грамоту, силою якої він міг урядово поширити свою владу на цілий марамороський комітат « після давнього звичаю ».²⁴

Коли 1721 р. була створена румунська фогарашська єпархія, єп. Іван Патакій нав'язав стосунки з румунським духовенством Мараморощини, яка адміністративно в тім часі належала ще до т. зв. семигородсь-

²¹ Див. цісарський декрет у Cziplé S., *A Máramarosi püspökség kérdése*, Budapest(s.a.), p. 125-126.

²² Див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 62-63; унійну акцію єп. Бізанцій піддержав Апостольський Престіл; див. Welykuj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 199-200; Welykuj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 210-211.

²³ Скарга румунського синоду з 1728 р.; Nilles, *op. cit.*, vol. I., p. 494. Теж єп. Бізанцій кілька разів жалувався на Теодоровича; див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 77-78; теж єп. С. Ольшавський 1733 р.; див. ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 80b.

²⁴ Дулишкович, *цит. тв.*, т. III., стор. 61-62, зам.

кого князівства, щоб їх підчинити своїй владі.²⁵ Заходами єп. Патакія семигородський губернатор узнав 1723 р. владу фоґарашського владика над Мараморошем. Проти цього рішення запротестував єп. Бізанцій, який покликувався на цісарську грамоту з 1720 р. Таким способом започаткувалася боротьба за судовласть над Мараморощиною між мукачівським і фоґарашським єпископами.

Справа нарешті опинилася в Римі. Свящ. Конгреґація Пропаганди, на своїм засіданні дня 7 мая 1725 р., не могла винести ніякого рішення, тому мусіла чекати на опінію віденського нунція.²⁶ На заклик нунція відізвався тільки єп. Бізанцій,²⁷ а єп. Патакій мовчав. Тому дня 24 червня 1727 р. Бізанцій знову порушив у Римі справу своєї влади над Мараморошем.²⁸ Та єп. І. Патакій несподівано помер. Апостольський Престіл займенував тоді єп. Ю. Бізанція тимчасовим адміністратором осиротілої фоґарашської єпархії.²⁹ Це й допомогло Бізанцієві остаточно закріпити свою владу над Мараморощиною.

Новий фоґарашський єпископ, Іван Клайн, в 1731 р. відновив спір за церковну владу над Мараморошем. Рим чекав на рішення цісарського двору. Дня 15 листопада 1732 р. нунцій порадив зачекати з рішенням цієї справи, бо й на цісарському дворі не могли рішити, де адміністративно має належати Мараморош — чи до семигородського князівства, чи до мадярського королівства.³⁰

Нарешті 1733 р. було знесено семигородське князівство. Тим самим розвіялась підстава претенсій фоґарашського владика. Тому по смерті єп. Бізанція цісар Карло VI займенував С. Ольшавського (1733-1737) «єпископом мукачівським і марамороським». Апостольський Престіл пішов за рішенням цісарського двору. Таким чином власть над Мараморощиною припала мукачівським єрархам.³¹

5. — СТВОРЕННЯ МАРАМОРОСЬКОГО ВІКАРІЯТУ

Єпископ Ю. Бізанцій знайшов марамороське духовенство в дуже тяжким положенні. Як колись в інших частинах Закарпаття, так тоді в Мараморощині духовенство мало чим відріжнялося від решти кріпа-

²⁵ Див. лист єп. Бізанція з дня 30. I. 1722 р.; там же, стор. 63 зам.

²⁶ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 22-229; Welykyj, *Litterae P.F.*, vol. III., p. 267-268.

²⁷ Див. його лист; APF, *Scritture riferite nei Congressi Greci di Croazia etc.*, vol. I., f. 193a-194b.

²⁸ *Ibid.*, f. 195a-b.

²⁹ Welykyj, *Acta P.F.*, vol. III., p. 242.

³⁰ *Ibid.*, p. 254-258; Welykyj, *Litterae P.F.*, vol. IV., p. 18.

³¹ Див. Дулишкович, *цум. ме.*, т. III., стор. 403-404; APF, *Scritture riferite nei Congressi Greci di Croazia etc.*, vol. I., f. 214-215.

ків. Воно мусіло робити панщину й виконувати кріпацьку роботу. Крім браку освіти, клир був заражений протестантизмом і забобонністю. П'янство теж було загально поширене. Вже був останній час, щоб висвободити духовенство з-під контролю панів і піднести їхню священничу гідність на рівень католицького духовенства.

Ані Годермарський ані Бізанцій не крилися з тим, що одинокою дорогою до піднесення достоїнства клиру була унія. Маючи за собою авторитет цесаря й поміч Воєнної Ради, єп. Бізанцій, відразу по своїм приїзді до марамороського комітату, зачав упорядковувати справи поодиноких парафій. Найбільші труднощі мав владика з призначенням священників, яких намножилося без числа. Тому він назначував одного священника парохом, другого дяком, а третього церквівником, як на це дозволяли привілеї. По більших містах назначував ще й сотрудника. Таким чином пани мусіли звільнити всіх священників від кріпацтва, а до того ще й наділити всіх церковною землею. В цей спосіб єп. Бізанцій підніс гідність марамороського духовенства й здобув собі в нього велике довір'я.

Щоб успокоїти румунів і зберегти традиційну одиницю Мараморощини, єп. Бізанцій створив 1723 р. « марамороський вікаріят », з власною консисторією. Першим вікарієм до Сиготу назначив П. Годермарського, ЧСВВ, що багато натрудився для з'єдинення марамороського комітату.

З-за боротьби за владу над Мараморошем, наслідник Годермарського, вікарій С. Ольшавський (1725-1733) мусів повернутися до Мукачева, де по смерті Бізанція 1733 р. став єпископом.

Мукачівські єпископи мали труднощі теж з семигородськими князями, бо марамороське духовенство вже від XVII ст. не платило їм податків. В цій цілі єп. Гавриїл Блажовський скликав 1739 р. синод, на яким рішено заплатити тодішньому князеві М. Апафієві бодай « гонорарний податок ». ³² В наслідок цього князь нарешті звільнив марамороський клир від податків і робіт.

Синод рівночасно рішив відновити марамороський вікаріят, що перестав існувати з вибором С. Ольшавського на єпископа. На пропозицію синоду, єп. Блажовський дня 6 вересня 1740 р. займенував марамороським вікарієм протоігумена Григорія Булка, ЧСВВ. ³³ Однак Булка не довго втішався своїм новим назначенням, бо по двох роках помер.

³² Дулишнович, *цит. тв.*, т. III., стор. 231.

³³ Життєпис і пастирський лист Булка, див. « *Записки Ч.С.В.В.* », Жовква 1931, стор. 205-210. Номінаційна грамота на вікарія у Basilovits, *op. cit.*, Р. II., р. 171-173.

Місцем осідку вікарія було призначене головне місто комітату, Марамороський Сигіт,³⁴ хоч там ще не було української парафії. Дім для вікарія та площу під церкву подарував прихильний українцям шляхтич А. Едельбек. В цім домі замешкав перший вікарій, П. Годермарський. На відправи вірні сходилися спочатку до римо-католицької церкви, а відтак 1748 р. тодішній вікарій А. Бачинський (1746-1754) побудував для греко-католиків у Сиготі дерев'яну церкву. Були це тяжкі часи для вікаріїв, які не мали з чого жити й мусіли просити від єпископа допомоги. Тому мукачівський єпископ радше волів іменувати марамороськими вікаріями василіян, бо їм допомагали монастирі.

Становище марамороського вікарія піднеслося щойно за владцтва А. Бачинського, який подбав для нього 400 флоринів річної платні з релігійного фонду. Бачинський вистарався теж про наділення відповідних земель для пароха, сотрудника, дяка й паламаря, бо при кінці XVIII ст. сигітська парафія значно зросла.

Заходами єп. Бачинського в Сиготі 1778 р. збудували гарну резиденцію для вікарія, а 1800 р. приступлено до будови нової камінної церкви. Таким чином марамороський вікарій здобув собі в усіх велике поважання й міг був гідно справляти свій високий уряд.³⁵

По смерті Бачинського († 1809) були спроби прилучити марамороський вікаріят до румунської велико-варадинської єпархії. Однак цьому рішуче спротивилася мукачівська капітула, на чолі з капітульним вікарієм Іваном Куткою. Коли однак 1853 р. створено нову румунську єпархію в Герлі, до неї приділили майже всі румунські парафії марамороського вікаріяту.³⁶

В тім часі розвинулася теж гостра дискусія про судьбу сигітської парафії, в якій проживали і українці, і румуни. Тодішній вікарій, румунського походження, Петро Андерко хотів прилучити сигітську парафію до герлянської єпархії. По довгих дискусіях, намісницька рада дня 29 серпня 1865 р. узнала сигітську парафію українською і лишила її під владою мукачівського владики.

Румуни однак не задовільнилися рішенням намісницької ради. Під опікою самого таки вікарія вони збудували собі окрему церкву. Мукачівський єпископ, щоб вже скінчити з тою справою, визнав окремішність румунської парафії в Сиготі, однак не випустив її з під своєї влади.

По першій світовій війні Сигіт з 11 українськими парафіями при-

³⁴ По мад.: Máramaros-Sziget; по рум.: Maramures, Sighet-Maramuresului.

³⁵ Див. О. Баран, *Єп. А. Бачинський*, стор. 35; Basilovits, *op. cit.*, P. V., 17-18.

³⁶ Див. *Вступ*, зам. 7.

пав Румунії. Спочатку вони творили окрему адміністрацію, однак у 1930 р. ця адміністрація була втілена до ново-заснованої марамороської єпархії, з осідком у Великій Бані.³⁷ Так перестав існувати марамороський вікаріят, а на його місце, з парафій, що залишилися в рамках мукачівської єпархії, було створено т. зв. *марамороське архи-дияконство*, з осідком у Хусті.³⁸

Недовго до другої світової війни вже були готові плани створити на Закарпатті митрополію. Тоді виринула думка, щоб з марамороського архи-дияконства створити нову хустську єпархію. Однак війна знівечила цей план.³⁹

³⁷ По мад.: Nagy Bánya; по рум.: Baia Mare. Cfr. Const. Apost. «*Solemni Conventione*» in *A.A.S.*, vol. XXII (1930) p. 381-386.

³⁸ Див. *Душпастьєр*, Ужгород 1931, стор. 285. Про смерть останнього марамороського вікарія А. Сабова гл. там же, 1932 р., стор. 33-34.

³⁹ Див. *Душпастьєр*, Ужгород 1937, стор. 235-238; *Добрий Пастир*, Станиславів 1937, стор. 192; Cfr. Const. Apostolicam «*Ad Ecclesiastici Regiminis*», in *A.A.S.*, vol. XXIX (1937) p. 366-369.

ЗАСНУВАННЯ ПРЯШІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Підчас владництва єп. А. Бачинського (1773-1809) Закарпаття переживало золоту добу свого релігійно-культурного життя. Народ, хоч не мав повної політичної свободи, був однак об'єднаний під одним духовним провідником, мукачівським єпископом. Як член вищої палати в парламенті, мукачівський владика мав змогу боронити інтереси свого народу теж і на політичному форумі. Тим то закарпатці уважали свого «*Владика*» — батьком і провідником.

Об'єднання українців, хоч би тільки церковне, не йшло на руку малярській політиці. Австрія, щоб контролювати малярські змагання «за усамостійнення», на початку ХІХ ст. зачала піддержувати інтереси національних меншин. Маляри ж знов, щоб ослаблювати національні меншини, старалися розбити їхню національну єдність. Тимто вони роздроблювали їх адміністративно, політично, економічно, а навіть і культурно.

Канонічним створенням мукачівської єпархії на Закарпатті заіснувала тісна духовна єдність українців, яких підпирали Гебсбурги. Звідси в малярів зродилася ідея поділити мукачівську єпархію, щоб так розбити релігійно-культурні змагання закарпатців. Так назріла думка створити пряшівську єпархію.

Подаючи генезу пряшівської єпархії, в цім розділі прослідимо наступні моменти її розвою: 1. Вікаріят, як зародок єпархії; 2. Усунення перепон до створення єпархії; 3. Канонічне створення єпархії та 4. Остаточне оформлення єпархії.

1. — ВІКАРІЯТ, ЯК ЗАРОДОК ЄПАРХІЇ

Розпорядженням надвірної малярської канцелярії, з дня 26 липня 1776 р., для легшої адміністрації мукачівської єпархії були створені два єпископські вікаріяты: 1) *Марамороський* — у східній частині Закарпаття та 2) *Сукмарський* — на Затиссею, до якого належали більшістю румунські парафії.¹ Практика однак виказала, що теж і на заході єпархії, тобто на Пряшівщині, треба було створити окремих віка-

¹ Ці румунські парафії відтак вилучено до новостворених румунських єпархій.

ріят. Тому, на просьбу єп. А. Бачинського, та ж сама канцелярія, грамотою з дня 27 липня 1787 р., створила на заході мукачівської єпархії т. зв. *Кошицький* вікаріят. На першого кошицького вікарія був назначений канонік Іван Пастелій.²

На основі грамоти, кошицьким вікарієм мав бути завжди один з каноніків мукачівської капітули, якого потверджував цісар. Для своєї резиденції вікарій дістав монастир ОО. Домініканців, а на утримання 1.200 флоринів річно. Монастир ОО. Домініканців був однак зайнятий державними установами, тому в заміну вікарієві призначено монастир ОО. Францісканів, таки в самих Кошицях.

Міська управа Кошиць однак не бажала собі українського вікарія. До справи замішався знов ягерський єпископ і на швидку руч примістив у францісканським монастирі свою малу семінарію. Знеохочений інтригами міської ради і ягерського єпископа, Пастелій нарешті зрезигнував з уряду вікарія. Дня 13 січня 1790 р. на його місце вікарієм був займенований канонік Михаїл Брадач.³

Брадач взявся до боротьби з міською радою Кошиць. Щоб не занедбати управління вікаріяту, він у міжчасі поселився в родинних посіلوсях у Кам'янці, спішеського комітату.⁴ Щоб не допустити вікарія до Кошиць, міська рада передала монастир ОО. Бенедиктинців для війська, а ОО. Францісканам звернула їхній монастир. Брадач мусів оглядатися за резиденцією де інде. Нарешті він знайшов монастир і церкву ОО. Міноритів у Пряшеві, що стояли пустою. Надвірна канцелярія дня 20 грудня 1792 р. перенесла осідок вікаріяту до Пряшева й передала Брадачеві бажані посілості.⁵

У Пряшеві теж не обійшлося без труднощів. На Пряшівщині акція проти українців, як говорить у своїй історії О. Духнович, зросла до тієї міри, що треба було побоюватися про існування самого вікаріяту.⁶ Однак Брадач тим не знеохочувався; він далі боровся. Коли нарешті 1802 р. він став депутатом до парламенту з рамені мукачівської капітули, віднісся прямо до цісарського двору, щоб остаточно упорядкувати справу резиденції і церкви для вікарія в Пряшеві.

Цісарською грамотою з дня 2 вересня 1806 р. осідок вікаріяту був дефінітивно перенесений до Пряшева. Міноритський монастир, на від-

² Його первісне ім'я Іван Ковач. Див. номінацію з дня 27. VII. 1787 р.; Basilovits, *op. cit.*, P. V., p. 61.

³ Там же, стор. 62.

⁴ По мад.: Kővesfalva.

⁵ *Schematismus Dioecesis Eperjesiensis pro A. D. 1898*, p. 8.

⁶ A. Duchnovics, *Chronologica Historia almae dioecesis Eperjesiensis*, Eperjesini 1846, manuscr. in Archivio Eparchiali, transcr. per P. H. Kinach, OSBM, a. 1943, p. 11.

нову якого Брадач дістав допомогу з релігійного фонду, мав служити вікарієві за резиденцію, а монастирська церква мала бути відновлена й пристосована до східнього обряду, коштами того самого фонду. Вона мала служити українцям за парафіяльну церкву в Пряшеві, які тоді ще не мали свої церкви. Рівночасно для вікарія створили тричленну консисторію. Так то старання Брадача, при допомозі єп. А. Бачинського, закінчилися успіхом. Пряшівський вікаріят був остаточно створений.

В 1808 р. цісар займенував М. Брадача єпископом-помічником для старенького уже Бачинського,⁷ а Папа зробив Брадача титулярним єпископом дорильським, але без права наслідства.⁸ По своїй висвяті в Ужгороді дня 8 січня 1809 р. Брадач повернувся до Пряшева, щоб далше наглядати за реставрацією церкви й резиденції.

Ще того самого року єп. А. Бачинський помер. Мукачівська капітула вибрала капітульним вікарієм кан. Івана Кутку. Єп. М. Брадач був особисто діткнений цим вибором і тому старався зліквідувати пряшівський вікаріят, щоб бути вільним зайняти мукачівський владичий престіл. Ліквідація вікаріяту однак не пішла легко. У міжчасі, в 1812 р. помер Кутка і все ще не було єпископа. Тоді капітула вибрала на вікарія єп.-пом. М. Брадача, який у грудні 1812 р. перебрав управу мукачівської єпархії.

Міська рада хотіла використати цю нагоду й раз на завжди позбутися українського вікарія з Пряшева. Однак цісарський двір до цього не допустив і займенував нового вікарія, в особі кан. Григорія Тарковича. По смерті Брадача († 1815) Г. Таркович став капітульним вікарієм мукачівської єпархії, а на його місце пряшівським вікарієм був займенований кан. Іван Ольшавський (вік. 1815-1821), який був останнім вікарієм.

2. — УСУНЕННЯ ПЕРЕПОН ДО СТВОРЕННЯ ЄПАРХІЇ

Крижівський і велико-варадинський греко-католицькі єпископи хотіли використати для себе труднощі над створенням кошицького, а відтак пряшівського вікаріяту. З-за малого числа вірних цісарський двір носився з думкою звинувити крижівську єпархію. Тому крижівські владика: Й. Басташіч (1786-1793) і С. Бубановіч (1794-1810) домагалися, щоб до них прилучити українські парафії мукачівської єпархії, що знаходилися в західньо-полудневих комітатах. Тим була б зникла потреба кошицького вікаріяту.

⁷ Канонічний процес Брадача; див. ASV, *A.N.V., Processi Canonici*, fasc. 687 (sine pag.).

⁸ Welyukj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 323.

Подібна доля чекала велико-варадинську єпархію, де більшість румунів в половині XVIII ст. повернулася до православ'я. Велико-варадинський єпископ хотів прилучити собі парафії полуднево-східніх комітатів, чим розв'язалася потреба сукмарського вікаріяту. Проти цих планів рішуче поставився єп. А. Бачинський, який ніяк не хотів погодитися на такі пропозиції,⁹ хоч мадярська канцелярія була їм прихильна.

На щастя віденський двір доручив розглянути ці пропозиції таким людям, які були прихильні Бачинському й українцям. Як єп. Міттерпрахер, цісарський дорадник, так і радник П. Роззош, референт надвірної канцелярії підперли змагання Бачинського створити кошицький вікаріят. Щоб оминати труднощів з ягерським єпископом та кошицькою міською радою, на поручення Брадача, вони запропонували перенести осідок вікаріяту до Пряшева. Вони теж рішуче поставилися проти пропозицій крижівського і велико-варадинського єпископів.

Підо впливом наполеонівських війн між мадярами в тім часі зачав зроджуватися національний дух.¹⁰ Для скріплення мадярського етнічного елементу вони задумали змадяризувати слов'янський елемент у границях королівства. Українці Закарпаття, найменша числом національна група, мали статись прібікою нової мадярської політики. Так зродилась ідея поділити мукачівську єпархію.

Поділові мукачівської єпархії сильно спротивився єп. А. Бачинський. Він зрозумів, що українці знайдуть оборону на цісарськім дворі тільки до того часу, доки вони будуть об'єднані під управою одного владики. Апостольський нунцій схилявся однак на сторону мадярів, уважаючи створення пряшівської єпархії «*конечним*». Однак він радив, щоб зачекати «*на смерть старого й незгідного з поділом теперішнього єпископа*».¹¹

Та мадярам удалося кинути кістку незгоди між українців, коли єп. Бачинський 1808 р. зажадав собі помічника в особі кан. Івана Кутки, однодумця владики. Мадярська канцелярія постаралася, що єпископом-помічником став противник Кутки, кан. Михаїл Брадач. Ображений Бачинський лишив і дальше Брадача в Пряшеві, а собі до помочі задержав І. Кутку, в характері генерального вікарія.

Доки жив Бачинський, бодай назверх, виглядало все спокійне, хоч уже велася тиха боротьба між Брадачем і Куткою за наслідство. Од-

⁹ Cfr. «*Reflexiones Bacsinszky de non facienda avulsione Cottuum Szathmár et Szabolcs*», in ASV, *A.N.V.*, vol. 79, f. 272-276.

¹⁰ Imre de Jósika-Herczeg, *Hungary After a Thousand Years*, New York, N.Y., Am.-Hung. Daily Inc., 1934, p. 62-64.

¹¹ ASV, *A.N.G.*, vol. 704, s.p., 17 Settembre 1808; APF, *Scritture riferite nei Congressi Greci di Croazia etc.*, vol. II., f. 805a-b.

нак по смерті єп. Бачинського, коли капітульним вікарієм став І. Кутка, боротьба між ними стала явною. На це лиш ждали мадярські круги й видвигнули ідею поділу мукачівської єпархії.

Ідея поділу була на руку обидвом противникам. Створенням пряшівської єпархії Кутка сподівався позбутися Брадача як суперника на мукачівський престіл. Знову ж Брадач, ідучи на руку мадярам, сподівався з їх боку нагороди — мукачівського єпископства; Кутка міг був стати єпископом у Пряшеві. Так « обидві консисторії, мукачівська й пряшівська, зачали поважно думати про те, як поділити простору мукачівську єпархію на більше владичтв ».¹²

Мадярська намісничка канцелярія, дня 27 березня 1810 р., урядово звернулася до мукачівської консисторії, чи не можна б поділити їхньої єпархії. На засіданні консисторії, під предсідництвом кап. вік. Івана Кутки, узяв участь теж і Брадач, як канонік капітули. Між Брадачем і Куткою відбулась жива дискусія, до якої вмішалися теж і румуни, видвигнувши кандидатуру свого каноніка А. Повчія.

Під час дискусії була мова й про Галицьку Митрополію, яку в 1807 р. Пій VII відновив не включивши до неї мукачівської єпархії. Тоді зродилася думка створити митрополію теж і на Закарпатті й поділити мукачівську єпархію на три частини: 1) *Пряшівська єпархія* — мала обіймати 189 парафій і 145.730 вірних; 2) *Марамороська єпархія* — з 240 парафіями (130 румунських, 110 українських) та з 185.717 вірними; 3) *Мукачівська єпархія* — яка мала статись осідком митрополита, з 262 парафіями й з 193.552 вірними.

Своїм проєктом Кутка думав не тільки позбутися обидвох своїх суперників, тобто Брадача й Повчія, але теж прихилити собі надвірну канцелярію, без якої він не міг мріяти про створення митрополії на Закарпатті. Тим способом, під проводом свого митрополита, Кутка сподівався зберегти теж і національну одність українців.

Однак М. Брадач спротивився проєктові Кутки, покликуючись на становище єп. Бачинського. Він все ще сподівався номінації на мукачівський владичий престіл. Тим самим він хотів перешкодити Кутці статись єпископом.

Намісничка рада завізвала до Будапешту обидвох суперників, щоб дійти до якоїсь одної думки. Мировим суддею був назначений кан. Г. Таркович, що в тому часі був у Будапешті урядовим цензором українських книжок. Однак до згоди між Брадачем і Куткою не дійшло, в-за чого назначення мукачівського єпископа було відложено ще на кілька років.

¹² Duchnovics, *op. cit.*, p. 47-48.

Дня 17 жовтня 1812 р. відійшов до вічності Іван Кутка, не дочекавшись здійснення своїх планів. По нім перебрав управу мукачівської єпархії єп. М. Брадач, але лише в характері капітульного вікарія. Тепер Брадач явно виступив проти поділу єпархії, сподіючись стати її єпископом. Заради цього він не хотів допустити до йменування нового пряшівського вікарія. Однак державні чинники, за порадою примаса, вже остаточно рішилися поділити мукачівську єпархію. Так дня 30 липня 1813 р. був займенований новий пряшівський вікарій в особі кан. Григорія Тарковича, що його намісничка канцелярія приготувляла на пряшівського єпископа.

Єп. М. Брадач теж не дочекався номінації на мукачівський престіл. Зломаний трудами й постійною боротьбою, він несподівано помер дня 20 грудня 1815 р., на 66-ім році свого життя. Тепер малярські круги стали панамі ситуації. Вони ніяк не хотіли творити трьох українських єпархій, після планів І. Кутки, щоб не дати можливости до створення української митрополії на Закарпатті. В той спосіб примас Мадярщини втратив би контролю над українцями, які далі лишилися би об'єднані в одній церковній провінції, під своїм митрополитом.

На предложення малярської намісничої канцелярії, Апостольський Престіл, дня 3 серпня 1823 р., приділив сукмарський вікаріят, з 72 парафіями, до велико-варадинської єпархії.¹³ Щоб осягнути згоду на відділення згаданих парафій, маляри поставили кандидатом на мукачівського єпископа румунського каноніка Алексія Повчія.¹⁴

Так дня 11 серпня 1816 р. на мукачівським владичім престолі засів єпископ румунського походження, який не цікавився інтересами українців і пішов на руку малярській Політиці. Не треба й згадувати, що Повчій погодився на створення пряшівської єпархії,¹⁵ чим позбувся свого головного конкурента, кан. Г. Тарковича, якого малярський уряд «за його лояльність» поставив кандидатом на пряшівський престіл. Само собою, що й пряшівська єпархія мала бути підчинена остригомському архієпископові, як своєму митрополитові. Маляри осягнули свою ціль. Їм удалося поділити українців без того, щоб над ними стратити свою контролю.

3. — КАНОНІЧНЕ СТВОРЕННЯ ЄПАРХІЇ

Не «загальне добро», ані не «добро церкви», як писав секретар надвірної канцелярії до Риму, але малярська політика вимагала поділу

¹³ Див. буллу в Welykuj, *Doc. Pont.*, р. 337-339.

¹⁴ Там же, стор. 325.

¹⁵ Див. згоду Повчія; ASV, *Acta S. Congr. Consistorialis a. 1818*, P. II., f. 274-275.

мукачівської єпархії.¹⁶ Рішення створити пряшівську єпархію й так поділити українців було зроблене в мадярськiм парламенті, на пропозицію примаса. Він однак настоював на тiм, щоб пряшівська єпархія була теж підчинена його митрополичій владі.¹⁷

З-за « наполеонської неволі » Папи Пія VII (1809-1814) та спротиву мукачівської капітули, справа створення пряшівської єпархії затяглася. Нарешті цісар Франціск I, покликуючись на своє « верховне право патронату », дня 3 листопада 1815 р. створив, без відома Риму, пряшівську єпархію в границях давнього вікаріату. До ново-створеної єпархії були включені 194 парафії, з околи 150.000 вірними, що жили розкинені в сімох комітатах: абово-новгородськiм, боршодеськiм, гемерськiм, шарішеськiм, епішеськiм, туріянськiм та північно-земплінськiм. Церковно-адміністративно ці парафії були зорганізовані в п'ятьох архи-дияконатах.¹⁸ Рівночасно 72 парафії, як уже була згадка, прилучено до велико-варадинської єпархії. Так у мукачівській єпархії після 1816 р. лишилося всього 464 парафій.

Дня 17 травня 1816 р. цісар вислав своє рішення про створення пряшівської єпархії до Апостольського Престолу, для канонічного потвердження. Рим був поставлений перед доконаним фактом.¹⁹ Перед тим цісар вже займенував був і першого пряшівського єпископа, в особі кан. Г. Тарковича.²⁰ Таркович однак боявся канонічних наслідків, бо Апостольський Престул ще не затвердив створення пряшівської єпархії, тому відказався від владицтва з-за « старечого віку ». ²¹ Коли однак дізнався, що цісар вислав до Риму просьбу затвердження пряшівської єпархії, радо прийняв цісарську номінацію.

Справа канонічного створення єпархії затягнулася довше, як цього всі сподівалися. При канонічній процесі виявилось, що Марія Тереса 1775 р., на свою руку, без відома Апостольського Престолу, перенесла осідок мукачівської єпархії до Ужгороду.²² В тiм часі настала теж зміна на віденській нунціатурі й треба було чекати на приїзд нового нунція, П. Леарді, який зайняв свій пост щойно літом 1817 р. Крім того

¹⁶ Див. лист з дня 17. V. 1816 р.; *ibid.*, f. 163a-b.

¹⁷ ASV, *A.N.G.*, vol. 704, s.f., 30 Giugno 1807.

¹⁸ Мадярська надвірна канцелярія повідомила Мукачівську Капітулу про створення пряшівської єпархії дня 6. II. 1816 р.; ASV, *Acta S. Congr. Consistorialis a. 1818*, P. II., f. 237a-b.

¹⁹ Лист цісаря до Папи з дня 1. III. 1816 р.; *ibid.*, f. 164a-167a.

²⁰ *Decretum in Duchnovics, op. cit.*, p. 58.

²¹ Таркович мав тоді щойно 62 роки.

²² Див. лист Нунція з дня 23. XI. 1816 р.; ASV, *A.N.V.: Processi Canonici*, fasc. 706, s.f.

10 українських парафій нірської округи запротестувало проти прилучення їх до румунської велико-варадинської єпархії.²³

Папа Пій VII перш усього упорядкував справу перенесення осідку мукачівської єпархії до Ужгороду, однак постановив лишити давню назву єпархії.²⁴ У справі нірських парохій нунцій не міг так легко одержати відповідних інформацій, а цісарський двір натискав, щоб вже раз затвердити створення пряшівської єпархії.²⁵ Тому нунцій просив відложити справу нірських парохій, а зате прискорити справу пряшівського владицтва. Свящ. Конгрегація Консисторії уповноважила нунція перевести канонічний процес для створення пряшівської єпархії.²⁶

Нунцій мав уже всі потрібні інформації й документи, що їх приніс до Відня єпископ-номінат Таркович. Тому, по вислуханні двох свідків, він відразу поручив заснування згаданої єпархії.²⁷ Так свящ. Конгрегація Консисторії вже 1 вересня 1818 р. приготувала буллу ерекції.²⁸ Та Папа приказав переслати буллу ще до свящ. Конгрегації Пропаганди, що займалася тоді теж і справами Церков східних обрядів. Одержавши опінію префекта Конгрегації Л. Літті,²⁹ свящ. Конгрегація Консисторії приступила до полагодження усіх формальностей. Так дня 22 вересня 1818 р., буллею «*Relata Semper*» проголошено канонічне установаження пряшівської єпархії.³⁰

Канцелярйні кошти за створення нової єпархії звичайно покривав цісарський двір. Та цим разом надвірна мадярська канцелярія домагалася, щоб кошти покрив єпископ-номінат Г. Таркович. Таркович уже цілий рік перебував у Відні, щоб прискорити створення єпархії й був задовжений. Не маючи звідки покрити кошти, він був готов навіть зректися єпископства. Однак, завдяки заходам нунція, надвірна канцелярія накінець згодилася виплатити кошти виконання, що виносили 1.055 флоринів.³¹ Таркович мусів ще й далі чекати на ерекційні буллі й щойно під кінець 1820 р. міг вернутися до Пряшева.

²³ ASV, *Acta S. Congr. Consistorialis a. 1818*, P. II., f. 250-251; 280-281.

²⁴ Bulla «*Romanos Decet*», in Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 326-327.

²⁵ ASV, *Acta S. Congr. Consist. a 1818*, P. II., f. 197-199; *Decretum — ibid.*, f. 193-194; 232a-b.

²⁶ Справу приділення парафій до велико-варадинської єпархії полагоджено аж 1823 р.; див. О. Баран, *Поділ Мукачівської Єпархії в ХІХ. сторіччі*, в «*Записки Ч.С.В.В.*», Рим 1963, т. IV., вип. 3-4, стор. 534-569.

²⁷ ASV, *Acta S. Congr. Consist. a. 1818*, P. II., f. 244a-247b.

²⁸ *Ibid.*, f. 152a-159a.

²⁹ Welykyj, *Litterae P.F.*, vol. VII., p. 142-146.

³⁰ Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 327-333.

³¹ Див. документи відносно коштів; ASV, *Acta S. Congr. Consist. a. 1818*, P. II., f. 304-308.

4. — ОСТАТОЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЄПАРХІЇ

Пряшівська єпархія урядово була установлена дня 22 вересня 1818 р. Однак минуло ще багато часу, доки єпархія зістала остаточно оформлена й зажила своїм самостійним життям. Єпископ-номінат Таркович ще літом 1817 р. вибрався до Відня, щоб на місці поалагодити всі потрібні справи. Однак тут накопичилося так багато труднощів і проблем, що Таркович мусів спровадити до Відня теж і свого секретаря, о. О. Хіру, за що його пізніше нагородив гідністю каноніка.

Таркович хотів за всяку ціну матеріально забезпечити єпископа, капітулу й єпископську курію. Знаючи хиткість австрійської валюти, він старався дістати дотацію в нерухомих добрах. Він мусів вистаратися теж і про створення капітули та її відповідне вивінування, забезпечити для владики резиденцію, відновити катедральний храм і постаратися про матеріальне забезпечення для єпархіяльних урядовців. Ідея створити нову єпархію прийшла мадярам легко, однак коли треба було відповідно її вивінувати, тоді вони знаходили труднощі без кінця й міри. Тарковичеві забрало це три роки часу, заки він довів матеріальні справи єпархії до щасливого кінця. Нарешті, дня 17 листопада 1820 р. вернувся він вичерпаний до Пряшева, де тяжко захворів.

Єпископська висвята відбулася щойно 17 червня 1821 р., у василіянськiм монастирі Святого Духа в Краснім Броді. Головним святителем був мукачівський єп. А. Повчій. Ще того самого дня, по обіді, відбулася в Пряшеві, в катедральнiм храмі, інсталяція нового єпископа, коли Таркович перебрав урядово правління новоствореної пряшівської єпархії, як її перший влади́ка.

Як було згадано вище, до пряшівської єпархії було зачислено 194 парафії, які перед тим творили т. зв. кошицький (пряшівський) вікаріят.³² На основі рішення надвірної канцелярії, з мукачівської єпархії було виділено для пряшівської: 1) з фонду хорих і калік — 1.203 флоринів; 2) з семинарійного фонду — 1.517 флор.; 3) з допомогового священничого фонду — 7.930 флор.; 4) з фонду для сиріт і вдовиць — 15.387 флор. З архіву були видані теж усі акти, які стосувалися до парафій новоствореної єпархії.

Осідком єпархії було місто Пряшів, від якого пішла назва єпархії. Монастир ОО. Міноритів, що служив за резиденцію вікарія, був призначений на резиденцію для єпископа, а вікаріяльна церква піднесена до гідности катедрального храму. Як резиденція так і церква знаходилися в занедбаному стані, і не було призначено жодних фон-

³² У буллі вчислено тільки 193 парафії, але Духнович і Гаджега твердять, що їх було 194.

дів на її напору. Єпископ, з своєю курією та службою, міг був зайняти тільки п'ять кімнат, що їх відреставрував ще вікарій М. Брадач. В інших кімнатах не було навіть вікон та дверей. Тому єп. Таркович був змушений мешкати в одній кімнаті, « як якийсь монах », а чужинці дивилися на єпископську резиденцію, як « на політичний скандал ».³³ Видно, що Таркович не догодив мадярам у їх денационалізаційних планах.

Щойно наслідник Тарковича, єп. Йосиф Гаганець (1842-1875), пристаравши відповідні фонди, в 1848 р. збудував нову єпископську резиденцію. Гаганець відновив теж і катедральний храм та пристосував його до вимог східного обряду. При посвяченні відновленої катедри єпископ змінив її титул, віддаючи її під покров св. Івана Христителю.³⁴

Цісарська канцелярія призначила пряшівському єпископові річного доходу 6.000 флоринів. Однак Таркович настоював на тому, щоб єпархію вивінувано нерухожими добрами. Тим він хотів забезпечити владичі доходи незалежно від уряду. Крім того вартість австрійських грошей постійно меншала.

Мадярська надвірна канцелярія запропонувала Тарковичеві колишні маєтки ОО. Камедулів, т. зв. Червоний Манастир, недалеко Ляхниць, спішського комітату. Ці маєтки знаходилися досить далеко від Пряшева, а до того земля була камениста й у більшій часті покрита лісом. Тому Таркович волів дістати колишні маєтки ОО. Єзуїтів у Мишлях, абово-новгородського комітату. Для капітули він вимагав окремих маєтків у Берестові, шарішського комітату.

Маєтків Червоного Манастиря не хотів прийняти жодний римо-католицький єпископ. Щоб їх приписати пряшівському єпископові, мадярська канцелярія віддала добра у Мишлях острогомській семінарії, в характері фундації, як цього « бажав собі примас ». До Червоного Манастиря Тарковичеві додали ще менші посілости у Вранові й Крайні, земплинського комітату. Тим чином надвірна канцелярія, дня 10 грудня 1820 р., встановила фундацію пряшівської єпархії.

Доходи з Червоного Манастиря й посіlostей у Вранові та Крайні пряшівський владика мав ділити щороку на 13 частин, з яких 6 частин припадало єпископові, 5 частин капітулі, а останні 2 частини призначено на утримання катедрального храму. Скоро показалося, що доходи не вистачають на утримання владика й капітули, тому вони й надалі осталися залежними від надвірної канцелярії, яка призначила їм ще 3.000 флоринів (гульденів) річної допомоги, з каси релігійного фонду.

³³ Duchnovics, *op. cit.*, p. 104, 140.

³⁴ Перед тим патрон церкви був св. Іван Богослов.

В 1857 р. цісар Франц Йосиф І. відвідав Пряшів і особисто переконався про тяжке матеріяльне положення владики. Він приказав тоді піднести річну допомогу на 10.000 гульденів.

Єпархіяльні посілості значно побільшив єп. Іван Валій (1882-1911). За свої власні гроші він набув для єпархії великий овочевий сад і винницю. Від тоді пряшівський владика з своїми крилошанами могли вже жити вигідно, як цього вимагало їхнє достоїнство.

З єпархією була заснована в Пряшеві теж п'яти-членна капітула.³⁵ Першими її клирошанами були: 1) Іван Мейгай († 1835 р.), 2) Михаїл Канюк († 1832 р.), 3) Василь Годобай († 1840 р.), 4) Андрій Хіра († 1840 р.) та 5) Іван Габина († 1823 р.). Їхня інсталяція відбулася дня 6 серпня 1820 р., без участі єпископа-номіната Тарковича, який повернувся з Відня щойно у вересні того року.

Ерекційна була підчинила теж пряшівську єпархію митрополічій владі остригомського архієпископа, тобто примаса Мадярщини. Право номінації Апостольський Престіл признав цісареві силою патронату, що його мав цісар над цілою Мадярщиною, як « апостольський король ». Однак єпископ-номінат мусів дістати потвердження з Риму, заки міг прийняти єпископські свячення чи перебрати управу єпархії. Пряшівський єпископ мав теж щороку складати ісповідання віри перед двома з своїх каноніків. Вони мали підписати копію віроісповідання й вислати її апостольському нунцієві в Відні.

Єп. Г. Таркович не багато зміг зробити для зорганізування своєї єпархії. Знеохочений труднощами з боку урядових чинників, він зачав усуватися до приватного життя й шукав розваги в книжках. Завдяки його « книго-любю » повстала т. зв. « Єпархіяльна Бібліотека ім. Ковача ». Іван Ковач був близький друг Тарковича в Будапешті, і в 1819 р. передав свою цінну бібліотеку пряшівській єпархії, а відтак 1826 р. своєю фундацією забезпечив сталий доплив нових книжок. Ковач теж постарався про фундацію для бібліотекаря.

Щойно Тарковичів наслідник, єп. Й. Гаганець взявся до організації єпархії й привів церковну адміністрацію до повного ладу. Почавши реформу від свого духовенства, Гаганець старався піднести теж духовне життя в єпархії. Завдяки дбайливості єп. Гаганця, 1846 р. теж духовенство зачало діставати з релігійного фонду місячну запомогу — конгрую.³⁶

Єп. Й. Гаганець був чоловіком європейського покрою. Щоб приспо-

³⁵ 1858 р. додано 6-те місце, на яке дня 20. IV. 1858 р. був інстальований канонік М. Старецький; див. « Церковная Газета », Будинь дня 10 (22) Априля 1858 г., чис. 10, стор. 79.

³⁶ « Конгруа » — узятє з латинського виразу: « Pro congrua sustentatione cleri ».

собити духовенство до нових обставин часу,³⁷ в червні 1848 р. владика сликав перший єпархіяльний синод, від якого зачалось релігійно-національне відродження не тільки Пряшівщини, але й цілого Закарпаття. Гаганець відзначався теж великою любов'ю до свого рідного народу й традицій східнього обряду. Тією любов'ю він надхнув і свого співпрацівника-секретаря, каноніка Олександра Духновича (1803-1865), що став «*Будителем*» Закарпаття. Гаганець піддержав змагання А. Добрянського за автономію Закарпаття.

Не дивно, що з боку мадярів зачався рух, щоб Гаганця усунути з владичого престолоа. Єпископ на це не звертав уваги й даліше піддержував працю Духновича й Добрянського. За це примас І. Сцітовський дав йому публічну «канонічну нагану», що спричинилося до утрати теж «царської ласки», якою перед тим єп. Гаганець втішався.

Для культурного й матеріяльного піднесення пряшівської єпархії заслужився в великій мірі теж єп. Николай Товт (1876-1882), один з найученіших владик свого часу. Хоч у нього було мадярське виховання, все ж таки він усе був свідомий того, що він є «єпископом українців, а не мадярів». Єп. Товт рішуче виступив проти мадярської мови в літургії, запровадив українську мову до церковних шкіл і постарався про власну єпархіяльну семинарію, що її відкрито 1880 р. Будинок пряшівської семинарії був закінчений за його наслідника, єп. Івана Валія (1882-1911), що, подібно як Товт, був професором богословського факультету в Будапешті.

Йдучи слідами свого попередника, єп. Валій вложив багато гроша для підмоги єпархіяльних заведень і виховання молоді. Мадяри сподівалися використати Валія для своїх власних планів. Однак Валій, ставши єпископом, відсунувся від політики й усі свої зусилля посвятив апостольській і культурній праці. Він довів започатковане єп. Товтом діло народньої освіти до великого розквіту. Всі єпархіяльні інституції й школи завдячують своє існування й розквіт єп. І. Валієві, який не щадив для них і свого власного гроша.

На жаль, під моральним натиском владних чинників, які грозили скомпромітувати його перед Апостольським Престолом, єп. Валій на початку цього століття піддався мадяризаційній політиці на Закарпатті, що її вже свідомо продовжав його наслідник, єп. Степан Новак (1913-1920). Та про їхню акцію мадярщення Церкви й школи буде мова в наступному розділі.

³⁷ На часи єп. Й. Гаганця (1842-1875) припадає т. зв. «весна народів»; див. С. Баран, *Весна Народів в Австро-Угорській Україні*, Мюнхен 1948, стор. 30-31.

СПРОБА МАДЯРИЗАЦІЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ

Нема майменшого сумніву, що мадярська політика хотіла використати унію для змадярщення Закарпаття. Однак на ділі вийшло інакше. Унія на Закарпатті стала не тільки заборолом релігійного, але теж національно-культурного життя, бо вона не дала потонути горстці українців у мадярськiм морі. Коли 1867 р., на основі т. зв. «*вирівнання*»,¹ мадяри осягнули повну політичну силу в своїм королівстві, вони зачали планову мадяризацію меншин. А що українців у Мадярщині було чисельно найменше, то вони започаткували цю акцію від Закарпаття. Примінивши політику економічного гніту, вони легко зломали закарпатців, і соціально, і економічно. За тим пішов і національний упадок. Під кінець XIX сторіччя для простого народу одиноким заборолом національного життя осталась Церква, що просвічувала йому страдницький шлях в часі т. зв. «*темної доби*». Ось чому мадяри відважились нарешті простягнути свою руку теж на українську Церкву.

У вузьких рямок цих нарисів годі подрібно розглядати всі прояви цієї мадяризаційної політики, тому звернемо головну увагу лише на мадярщення Церкви, в таких уступах: 1) Змагання за власну митрополію; 2) Відношення влади до Церкви; 3) Запровадження мадярської мови до літургії; 4) Створення гайдудорогеської єпархії; 5) Спроба церковних реформ, та 6) Сумні наслідки мадяризації.

1. — ЗМАГАННЯ ЗА ВЛАСНУ МИТРОПОЛІЮ

Від самих початків унійного руху закарпатці зверталися з своїми проблемами до примаса Мадярщини, остригомського архієпископа, що силою давнього привілею був папським легатом. Спочатку остригомські архієпископи були дуже прихильні до українців і їм слід завдячити успіх унійних змагань на Закарпатті. Пізніше, коли остригомськими архієпископами ставалися звичайно ягерські владики, вони піддержували змагання Яґру підчинити собі мукачівську єпархію.

¹ Т. зв. «*Ausgleich*» надав мадярам повну свободу щодо внутрішньої політики. Тоді властиво австрійська імперія була перетворена на дуалістичну монархію, т. зв. Австро-Угорщину. Cfr. W. E. Lingelbach, *Austria-Hungary*, New York, N. Y., Collier & Son, 1928, p. 398-399.

Через створення власної єпархії в 1771 р., українцям нарешті вдалося вийти з під контролі ягерських єпископів. Зате вони осталися під наглядом остригомського архієпископа, як їхнього митрополита.² Примас і далі затримав контролю релігійно-культурного життя на Закарпатті.

Це добре зрозумів владика А. Бачинський, що тішився великим впливом на цісарським дворі. Тому вже 1773 р. Бачинський зачав робити заходи, щоб для греко-католиків Мадярщини створити окрему митрополію. Мадярська політика перекреслила плани Бачинського; зате йому приобіцяли, що мукачівську єпархію включать до Галицької Митрополії, яку Австрія наміряла знову відновити. У Відні навіть видвинули думку, щоб А. Бачинського займенувати першим митрополитом відновленої митрополії.³

Справа відновлення галицької митрополії стала актуальною в 1779 р. До неї мали належати як українці Закарпаття так і румуни Семигороду.⁴ Однак малярські круги, в порозумінні з остригомським архієпископом-примасом, запротестували проти цього плану, бо: 1) Греко-католицькі єпископи вже мали свого митрополита в особі примаса Мадярщини; 2) підчинення «чужому» (тобто «немалярському») митрополитові могло мати «сумні наслідки» для з'єднання; 3) підчинення єпископів Мадярщини митрополиті поза границями коронних земель було «нарушенням малярської конституції»; 4) культурне й релігійне життя українців і румунів вимагало «бачного нагляду й контролю» остригомського архієпископа.⁵

Це була насправду іронія судьби. Для закарпатців галичани мали бути «чужими», а малярі «своїми». Мадярська культура для них мала бути «своя», а українська — «чужа». Після такої аргументації, римо-католицький митрополит «краще розумів» потреби релігійного життя закарпатців, ніж митрополит свого обряду й національності.

Мадярським властям вдалося вплинути на тодішнього губернатора Галичини, графа Гайструка, який підпер їхнє становище. «Мадярі зна-

² Єп. Яків Суша вже 1655 р. робив у Римі заходи, щоб мукачівську єпархію підчинити київському митрополитові, однак безуспішно. Cfr. Baran, *Metrop. Kioviensis*, p. 65-75.

³ Див. О. Баран, *Єп. А. Бачинський*, стор. 42-47; W. Chotkowski, *Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy*, Kraków 1909, t. II., p. 411-415; ASV, *A.N.G.*, vol. 393-394, f. 328; *A.N.V.*, vol. 175, f. 541.

⁴ Митрополія для семигородських румунів греко-католиків була створена щойно 1853 р.

⁵ Мадярське Меморандум див. М. Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862, p. 667-669. М. Stasiw, *Metropolia Haliciensis*, Romae 1960, p. 113, неправильно твердить, що номінації Бачинського спротивилася Львівська Капітула, «з-за політичних причин».

ли, — говорить Ю. Пелеш, — що підчинення українців і румунів митрополитові свого обряду принесло б їхнє національне пробудження, а того собі мадяри не бажали».⁶ Проти кандидатури А. Бачинського на митрополита поставилася теж і львівська капітула. Коли нарешті 1807 р. галицька митрополія була відновлена, цісар видав окреме «рішення», що мукачівський єпископ лишається далі «під владою остригомського архієпископа».⁷ Мрії, злучитись бодай на церковнім полі з галичанами, були розвіяні.

З'ясувавши Закарпаття від Галичини, мадяри задумали поділити й тим ослабити українців. Так 1818 р. вони створили прясівську єпархію, що її теж підчинили «остригомському архієпископові, як своєму митрополитові». Однак ще довго обидві єпархії співпрацювали рука в руку, що не подобалося мадярам і вони шукали якогось способу, щоб вбити між обидвома єпархіями клина.

Справа церковного об'єднання з Галичиною стала знов актуальною 1843 р., коли Папа Григорій XVI носився з думкою створити в рамках Австро-Угорщини греко-католицький патріархат, або бодай надати їм спільного примаса. Передбачуючи спротив мадярів, Папа запропонував третю можливість, тобто займенувати двох греко-католицьких примасів, одного для Австрії, а другого для Мадярщини. Однак мадяри відкинули всі ці можливості, бо вони не годилися з тим, щоб «греко-католицькі єпархії були вилучені з під мадярської церковної влади». Тому вони не дозволили створити навіть греко-католицьку митрополію, хоч би в рамках Мадярщини.⁸

Підчинення остригомському архієпископові означало накинення латинської ментальности на духовенство й виховання молодого клиру. Це ж мало дуже сумні наслідки для з'єдинення. Для того Папа Лев XIII, великий прихильник слов'янських народів, хотів піднести значення східнього обряду й тому в 1888 р. виступив з планом прилучити мукачівську й прясівську єпархії до галицької митрополії. Тоді мадярська преса зачала завзяту кампанію проти «безправних» та «проти-конституційних» задумів Папи. На чолі цієї кампанії станув сам примас, кард. Іван Сімор. На оправдання свого спротиву мадяри подавали такі причини: 1) цей крок порушив би конституційне право та канонічний при-

⁶ Pelesz, *op. cit.*, vol. II., p. 661.

⁷ Українські єпископи ще 1800 р. були за тим, що мукачівську єпархію треба влучити до Галицької Митрополії; див. Harasiewicz, *op. cit.*, p. 580; Stasiw, *op. cit.*, p. 127.

⁸ О. Баран, *Питання Українського Патріархату*, в «Логос», Йорктон, Саск., чис. 1 (1962) стор. 26-36; А. Баран, *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI*, in «*Analecta OSBM.*», Romae vol. III (1960) p. 454-475 cum documentis.

вілей мадярського королівства; 2) прийшло б до зудару між владою примаса Мадярщини й галицьким митрополитом; 3) здійснення цього плану було б « великою образою національних почувань мадярів ». Тому мадярська преса виразно заявила, що « всі стремління, звідкіля вони не приходили б, щоб захитати права мадярської Церкви чи держави, будуть рішуче відкинені ».⁹

Під натиском пресової кампанії та публічного протесту мадярів, Папа Лев XIII мусів уступити від своїх задумів. Однак тепер було ясно, що мадярська влада мала свої плани відносно Церкви на Закарпатті. Не було й сумніву, що мадярська єрархія, на чолі з примасом, пішла мадярській владі на руку, щоб цілковито опанувати церковно-релігійне життя закарпатців.

Щоб заокруглити це питання про митрополію, треба згадати, що по першій світовій війні, коли Закарпаття опинилося в границях Чехословаччини, виринуло знову питання створити митрополію на Закарпатті, як цього вимагав « *Modus Vivendi* », заключений між ЧСР і Ватиканом 1928 р.¹⁰ На основі цього договору, Апостольський Престіл мав так упорядкувати справи єпархій ЧСР, щоб ніякий єпископ чи митрополит не знаходився поза границями держави. Тому мугачівську й прашівську єпархії вийнято з під митрополичої влади остригомського архієпископа й підчинено їх прямо під Апостольський Престіл, доки на Закарпатті не буде створена самостійна митрополія.

Справа створити на Закарпатті свою митрополію чим раз довше затягалася. Мадяри ніяк не хотіли випустити з своїх рук одинокої нитки, що їх ще в'язала з Закарпаттям. Вони використали « відданих мадярській ідеї » священників, щоб Закарпаття знов прилучити до Мадярщини.¹¹

Нарешті всі труднощі були усунені й Апостольський Престіл грамотою з дня 2 вересня 1937 р. остаточно вийняв обидві закарпатські єпархії з під влади остригомського архієпископа, обіцяючи « заснувати митрополію східнього обряду в Підкарпатській області ».¹² На жаль, друга світова війна перешкодила цим планам, а Закарпаття таки не дочекалось своєї власної митрополії.

⁹ Див. А. Пекар, *Церковна політика мадярів на Закарпатті*, в «Світло», Торонто, чис. 4 (1965) стор. 170-173; Вінтер, *Візантія та Рим*, стор. 178.

¹⁰ *A.A.S.*, vol. XX (1928) p. 65-66; A. Perugini, *Concordata vigentia*, Romae 1934, p. 71-75.

¹¹ Цю справу дуже влучно й об'єктивно насвітлив R. Martel, *La Ruthénie Subcarpathique*, Paris 1935, p. 156-178.

¹² *A.A.S.*, vol. XXIX (1937) p. 366-369; «*Нива*», Львів 1931, стор. 194; «*Благовістник*», Ужгородь 1934, стор. 143-144; «*Душпастьєр*», Ужгородь 1937, стор. 235-238.

2. — ВІДНОШЕННЯ ВЛАДИ ДО ЦЕРКВИ

Мадярська влада цікавилася церковними справами Закарпаття тільки тому, щоб могли при допомозі духовенства остаточно зломити силу народу. На оправдання свого встривання в церковні справи влада покликувалася на неписаний привілей мадярських королів, тобто верховне право патронату. На основі цього права мадярська влада приписувала собі власть іменувати єпископів і вищих церковних достойників, як теж контролювати виховання українського клиру.¹³

Звідси Апостольський Престіл міг назначувати на єпископів тільки тих кандидатів, що їх піддавала Римові мадярська влада. А мадярське міністерство культу й освіти, після 1867 р., піддавало таких кандидатів, що йшли по лінії мадяризації Церкви й парафіяльних шкіл. Не дивно, що в часі « темної доби » на мукачівським і пряшівським владичих престолах засідали єпископи, що, принаймні, не противилися мадяризаційній політиці влади.

Представником такого « єпископа-патріота » був Степан Панкович (1866-1874), який на свою руку зачав запроваджувати деякі літургічні реформи, чужі східньому обрядові. Він перший зачав проповідувати в ствоїй катедрі по мадярськи, як теж « неурядово » дозволив деяким священиками відправляти богослуження на мадярській мові. Для нас, що живемо в часах запровадження живих мов до богослужень, це не виглядає страшним. Однак в часах єп. Панковича це було потоптанням не лиш церковних традицій, але й канонічного права. Все, що дихало народнім духом єп. Панкович відсуджував, як « москвофільство » й « православіє ». Правдиво « католицьким » для Панковича було тільки те, що було нав'язне мадярським духом. Мадярська мова, мадярська культура й мадярські організації для нього були одинокими носіями « правдиво-католицького духа » на Закарпатті.¹⁴

В пряшівській єпархії подібну роль відіграв під кінець свого владцтва єп. Іван Валій (1883-1911), який прислужився мадярам, будучи під моральним натиском компромітації. Мадяри використали єп. Валія, як посередника, при запровадженні мадярської мови до богослужень. За його виступ перед Папою Львом XIII у цій справі, мадярська преса величала Валія як « Кирила й Методія мадярів » та « апостола

¹³ S. Sipos, *Enchiridion Iuris Canonici*, Pécs 1940, p. 787-802; A. Bobák, *De Iure Patronatus Supremi quoad Ecclesiam Ruthenicam in Hungaria*, Romae 1943.

¹⁴ Про роль єп. Панковича в мадяризації див. Ю. Гаджега, *Історія О-ва св. Василія Великаго*, Ужгородь 1925, стор. 18-26.

мадярської літургії».¹⁵ Вже й не слід говорити про єп. Степана Новака (1913-1920), який не тільки встидався української мови, але по війні покинув свою єпархію й перенісся до Будапешту. Та про це буде мова пізніше.

Подібний дух панував теж між вищим клиром, тобто каноніками, архи-дияконами, професорами й єпархіяльними урядовцями. Через них влада впливала на виховання питомців і молодого духовенства. Так ужгородська семінарія, яка до половини ХІХ ст. була заборолом національного духа й культури, від часів єп. Панковича перетворилася в розсадник денаціоналізації. Не іншим духом віяло теж із прашівської семінарії, в якій професори намагалися перевищити своїм мадярським патріотизмом ужгородську. Так під кінець минулого століття з закарпатських семінарій зачало виходити цілком змадярчене духовенство, що встидалося своєї національності й воліло себе радше називати «мадярськими греко-католиками» ніж «русинами».¹⁶

На щастя знайшлися й шляхетні священики, які щиро любили свій бідний нарід. В 60-тих роках минулого століття вони започаткували боротьбу за церковну автономію для Закарпаття, що її гарантував ХХ Конституційний Закон. На основі цього закону всі віроісповідання в Мадярщині були признані рівноправними й для всіх держава мала давати з релігійного фонду матеріальну допомогу.¹⁷ Однак кожна релігійна група мала бути зорганізована в автономну одиницю, з власними статутами, що їх затверджувало міністерство культу. Потверджуючи статуту, міністерство надавало релігійній групі автономні права управління й організації та призначувало їй річну допомогу. Таким чином признана владою церковна група втішалася повними релігійними, виховними й культурними правами.

Протестанти й православні відразу зорганізувалися в такі релігійні автономні групи. Тому вони могли закладати свої релігійно-культурні товариства, церковні школи й заведення, на що діставали від держави допомогу. А що важніше, вони мали право свobodно вибирати й назначувати, за згодою влади, своїх церковних достойників.

¹⁵ Див. промову єп. Валія, що її мав виголосити перед Папою Львом ХІІІ, у справі мадярського богослуження; Grigássy Gy., *A Magyar Görög Kath. Legújabb Története*, Ungvár 1913, p. 127-133.

¹⁶ Див. ред. статтю у «Листокъ», Унгарь 1892, стор. 153; 1895, стор. 128. Про насильну мадяризацію в остригомській Семінарії див. статтю «Записки на Службенику в Остригомі», в «Америка», Філадельфія, Па., чис. 14 (23. І. 1951) стор. 3. Одна з записок укр. богослова, це молитва: «Освободи нас, Боже, от сих ляхов (роз. мадярів). Амінь!»

¹⁷ «Релігійний Фонд» у Мадярщині повстав із сконфіскованих державою церковних та монастирських дібр, головно за часів Йосифа ІІ.

Для закарпатців церковна автономія мала принести освободження від контролі примаса, оснування релігійно-культурних організацій, відновлення церковного шкільництва й свободніший вибір церковних провідників. Тим то, на основі мадярської конституції, українська Церква мала повне право свободного розвою. Це добре знали мадяри, тому як державні так і церковні круги ніяк не хотіли погодитися на церковну автономію мукачівської й пряшівської єпархій.

Щоб українцям не дозволити свободно розвиватися бодай на релігійно-культурнім полі, на бажання остригомського архиспископа-примаса, їх включено до загального автономного плану католиків Мадярщини. Це означало, що українці опинилися в такій автономній групі, яка національно й обрядово від них цілковито відрізнялася й завжди мала рішальний голос. Одним словом, українці були змушені й даліше провадити свої організації й школи в мадярським дусі, як цього вимагала « більшість » католиків-мадярів. Таким способом церковна автономія, що мала заручити свободний розвиток релігійних груп у Мадярщині, принесла українцям повну мадяризацію й острішу контролю їхнього релігійно-культурного життя.

Підготовчий Комітет для церковної автономії для католиків у Мадярщині засідав у Будапешті в 1868-1869 р. Адольф Добрянський, делегат від пряшівської єпархії, ревно боровся за окремішню церковну автономію для Закарпаття. На другій сесії комітету 1871 р. він виступив зі своєю знаною бесідою: « *Автономія карпато-руської церкви* », що її опер на мадярській конституції та гарантіях флорентійської й ужгородської уній. Сміливий виступ Добрянського в обороні прав своєї Церкви й народу викликав у мадярських кругах велике обурення. З подібними домаганнями виступили і семигородські румуни, що теж бажали своєї власної церковної автономії.

Щоб не допустити до окремішних автономій для українців і румунів, їхні домагання дали під голосування пленарного засідання. Пленарне засідання, де подавляючу більшість творили делегати-мадяри латинського обряду, згори відкинуло домагання українців і румунів. Що більше, перед голосуванням їх уже навіть не допустили до слова.¹⁸

Мадяри однак не досягли своєї цілі. Інші національні меншості, хоч римо-католики, домагалися теж своїх власних церковних автономій. До того мадяри властиво не хотіли допустити. Тому справа церковної автономії для католиків чим раз то даліше затягалася, хоч скликувано постійно т. зв. « *Автономні Конгреси* ». Для українців фатальним

¹⁸ П. С. Федоръ, *Краткій очеркъ дьятельности А. П. Добрянскаго, Ужгородъ 1926*, стор. 14-15.

був конгрес 1899 р., коли обидві закарпатські єпархії підчинено безпосередньо «*Центральному Автономному Комітетові*». Про проєкт автономії з того часу о. Волошин писав слідуюче: «Цей проєкт не задовільняє наших вимог, головню ж з огляду на єпархіяльну автономію. Нам не потрібно такої автономії, яка не узгляднює різниць між нашим та латинським обрядами і без найменшої єпархіяльної автономії нас цілковито підчиняє центральним органам. Та ж ми маємо багато таких справ, що їх лишень ми самі можемо полагодити, як на пр. пенсія вдовиць по священниках, виховання священничих сиріт тощо. Крім того, на основі унії, ми маємо такі права, яких тільки задля автономії ми не можемо зректися... Наші інтереси вимагають того, щоб ми були з'єднані з рештою греко-католицьких єпархій нашого обряду, а коли це не можливе, то щоб ми дістали принайменше єпархіяльну автономію. Це є мінімум, чого від автономного устрою очікуємо».¹⁹

Однак до рішення не дійшло. Таким способом, дискутуючи без кінця й міри над проєктами автономії, католики Мадярщини її не дочекалися. А тим часом державні чинники перебрали повну контролю церковного життя на Закарпатті.

3. — ЗАПРОВАДЖЕННЯ МАДЯРСЬКОЇ МОВИ В ЛІТУРГІЇ

Як вже було сказано, заборолом релігійно-культурного життя українців на Закарпатті була їхня Церква, з своїми народніми традиціями, слов'янською мовою й кирилицею. Тому мадяри, у змаганні змадяризувати ціле Закарпаття, не завагалися посягнути теж і по ці святощі українців. Вони постановили усунути слов'янську азбуку, а до літургії впровадити мадярську мову.

Спроба впровадити мадярську мову до богослужень сягає 60-их рр. минулого століття. Ще 1863 р. зібралися в Гайдудорозі т. зв. «*мадярські греко-католики*» під проводом змадярщеного поручника Людовика Фаркоша. Вони вислали до єп. Василя Поповича (1837-1864) меморіал, домагаючись уведення мадярської мови до літургії.²⁰ Єп. Попович уже давніше був переслідуваний урядовими чинниками за його «народовецьке переконання». Тому, щоб оминути нові неприємності з боку вла-

¹⁹ А. Волошин, *Спомини*, Філадельфія 1959, стор. 29-30.

²⁰ Farkas L., *Egy nemzetűi küzdelem története*, Budapest 1896, старався доказати, що «мадярські греко-католики» це залишки східного християнства на Мадярщині з часів св. Стефана, які вже в XI ст. уживали мадярської літургічної мови. У своїй науковій праці Grigássy Gy., *A Magyar Gör.-Kath. legújabb története*, Ungvár 1913, документально виказав, що мадярської мови ніколи перед тим не уживано у літургії та що т. зв. «мадярські греко-католики» це тільки змадярщені українці й румуни. Гріґаші на стор. 103-105 подає теж повний текст згаданого «Меморіалу».

ди, він переслав цей меморіал до Риму.²¹ У міжчасі, дня 11 листопаду 1863 р., він гостро заборонив уживання мадярьської мови в богослуженнях, без виразного позволення Апостольського Престолу.²²

Мадярьські патріоти не були задоволені рішенням владики. Вони добре знали, що Апостольський Престіл, у даних обставинах, ніколи не погодиться на мадяризацію Церкви, що її всіма силами піддержувала мадярьська влада й преса. Хоч державні круги цілком не числилися з почуванням народу, Рим однак не міг дозволити мадярам ужити Церкви для своїх політичних цілей. Тому грамотою з дня 7 грудня 1866 р. Апостольський Престіл « строго заборонив мадярьську літургію ».²³

Мадярьські патріоти тепер започаткували нову акцію за створення окремої єпархії для « греко-католиків мадярів ».²⁴ Такої акції влада спочатку не хотіла підперти, щоб не припинити мадярщення решти Закарпаття.²⁵ Вона погодилися однак на створення окремого *гайдудороцького вікаріату*, з мадярьською урядовою мовою. Створення мадярьського вікаріату було проголошене дня 20 вересня 1873 р. До нього були зараховані 33 парафії, з 49.922 вірними. Міністерство культу займенувало теж першого гайдудороцького вікарія, в особі каноніка Івана Даниловича.²⁶

У новоствореному мадярьському вікаріяті священники-патріоти зачали відправляти деякі частини богослужень по-мадярьски. Їх очолив о. Еміліян Меллеш, який став головним пропагатором мадярьської мови в

²¹ Ю. П. Русакъ, *Мукачевская епархія и ея боротьба за права русскаго языка и народности во время еп. В. Поповича*, у « *Карпаторусській Сборникъ* », Ужгородъ 1930, стор. 50-68.

²² Cfr. *Libellus Memorialis Hungarorum gr. rit. Catholicorum ad SS. Patrem Leonem XIII.*, Budapestini 1900, p. 92: « Ad removendam omnem suspicionem Dilectioni Tuae hisce praecipio, ut usquedum alium mandatum fuerit, i.e. donec versio hungarica a legitima auctoritate approbata, sancita et promulgata fuerit, sacram Liturgiam nonnisi lingua liturgica slavica eaque sola perficiat ».

²³ Волошин, *Спомини*, стор. 20.

²⁴ Дня 16. IV. 1868 р. у Гайдудорозі відбувся з'їзд т. зв. « *Греко-католиків Мадярів* », на яким постановили: 1) створити окрему мадярьську греко-катол. єпархію; 2) завести до літургії мадярьську говірну мову. Їхні резолюції подані в *Libellus Memorialis*, р. 112-116; їхні просьби до цісаря і примаса див. Grigássy, *op. cit.*, р. 106-112.

²⁵ А. Волошин, *Спомини*, стор. 20: « Уряд підпирив справу мадярьської літургії, але в Римі не міг досягнути нічого. Відносно створення мадярьської єпархії уряд думав, що ліпше буде, якщо змадяризувані українці не відлучаться від мукачевської та прясівської єпархій, але дальше будуть провадити агітацію за мадярьською літургічною мовою ».

²⁶ Листом з дня 20. IX. 1873 р. міністер А. Трефорт приказав мук. єпископові запровадити мадярьську мову в цілім гайдудороцькім вікаріяті, що обіймав комітат Гаїду, Саболч і Сукмар. Див. лист у Grigássy, *op. cit.*, р. 57-58.

богослуженнях. За свій «патріотизм» о. Меллеш був відзначений владою титулом тайного радника й парохом української парохії в Будапешті.

Коли мадяризація богослужень не припинялась і деякі священники на власну руку зачали відправляти цілу св. Літургію по мадярськи, Священний Уряд декретом з дня 2 вересня 1896 р. строго заборонив уживати мадярські літургічні книги й наказав у гайдудорогьським вікаріяті відправляти богослуження виключно по церковно-слов'янськи.²⁷ Таке наставлення Апостольського Престолу сильно обурювало «патріотів» й вони дня 20 червня 1898 р. оснували в Будапешті «Кравий Комітет» для мадяризації богослуження. Першим председником комітету став змадяризований член палати депутатів з Закарпаття, Евген Сабов. Однак душею цілого цього руху був о. Е. Меллеш.²⁸

Комітет започаткував у пресі сильну кампанію за мадярським богослуженням. Хто з священників боронив канонічну основу слов'янського обряду, на того накладались як на «москаля», «панслависта», а навіть єп. Фірцака обвиняли в праці «проти інтересів держави».²⁹ В такій напруженій ситуації обидва українські єпископи нерозв'язно втрачали орієнтацію. Апостольський Престіл ще раз і ще раз, «раз на завжди», заборонив уживання мадярської мови в богослуженнях. Однак ані мукачівський ані пряснівський єпископи не відважилися на рішучий крок проти мадяризаторів, хоч мали за собою розпорядження Риму.³⁰

З нагоди Святого Року 1900 до Риму вибралося закарпатське паломництво під проводом пряснівського єп. Івана Валія. «Центральний Комітет Греко-католиків Мадярів» використав цю нагоду, щоб передати Папі Левові XIII меморіал у справі заведення мадярської мови до богослужень. Згаданий меморіал мав вручити Папі сам єпископ. Коли однак на спільній аудієнції в Папи єп. Валій зачав свсю промову в справі мадярської літургічної мови, папський камерарій поручив йому не порушувати цієї справи. Збентежений владика зміг вручити

²⁷ Там же, стор. 65-66. Відносно мад. літургічних книг див. там же, стор. 60-63.

²⁸ Справу форсування мадярської мови до літургії описав С. Korolevsky, *Living Languages in Catholic Worship*, Westminster, Md. 1957, Newman Press, p. 23f. План праці «Кравого Комітету» був: 1) здобути чим більше прихильників руху за мадярською літургією; 2) змусити Апостольський Престіл потвердити мадярську мову в літургії; 3) запровадити в богослуженнях григоріянський календар; Grigássy, *op. cit.*, p. 71-75; *Libellus Memorialis*, p. 99-101.

²⁹ Волошин, *Спомини*, стор. 21-22.

³⁰ Grigássy, *op. cit.*, p. 78 лиш згадує про декрети Свящ. Конгрегації Пропанди з дня 26. IX. 1899 р., та Державного Секретаріату з дня 30. IX. 1899 р., однак не подає їхнього тексту.

камерарієві тільки копію згаданого меморіялу. Мадярські патріоти переконалися, що з Папою Левом XIII не можна нічого вдіяти й тому постановили заждати на його наслідника.³¹

Агітація за мадярським богослуженням не переставала. Е. Сабов виніс цю справу навіть у мадярським парламенті. А змадярчені священники запроваджували мадярську літургію навіть проти протестів вірних, спираючись на мадярську пресу й піддержку влади. Так то всупереч найгострішій забороні Апостольського Престолу, мадяризація церкви на Закарпатті продовжалася.³²

4. — СТВОРЕННЯ ГАЙДУДОРОЇСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Рим, засягнувши поради в нуція, не відповідав « Центральному Комітетові » на його меморіал з 1900 р. Рівночасно нуцій поінформовував збентежених єпископів, що Апостольський Престіл і дальше заборонює мадярську мову в богослуженнях, однак « не буде настоювати », щоб стисло придержуватися цієї заборони.³³

Свідомі того, що Рим принаймні буде толерувати впровадження мадярської мови в богослуженнях, мадяри повели акцію за змадярчення обряду. Українці, спираючись на розпорядження Риму, рішили боротись: « Ми згинемо, але не уступимо від слов'янського богослуження! » — писали вони у своїх протестах.³⁴ Однак обидва українські владики держались у цій боротьбі збоку. Вірні протестували до примаса, протестували до державних кругів, протестували до Риму, відкликувались навіть до митроп. А. Шептицького.³⁵ Нарешті 1909 р. Рим наказав примасові К. Васарієві, щоб у справі мадярського богослуження « респектувались попередні вироки » Апостольського Престолу. Примас не тільки що не спинив акції мадярчення богослуження, але ще й від себе заохочував до уживання мадярської мови в св. Літургії.³⁶

Нова заборона Апостольського Престолу допомогла патріотам переконати державні чинники, що краще буде створити самостійну мадярську єпархію, бо її вдасться легше змадярцити, ніж ціле Закарпаття. Дня

³¹ Єп. І. Валій був зашантажований урядом до цієї акції, щоб не виявились деякі його вчинки. Про цю авдієнцію див. А. Волошин, *Спомини*, стор. 23-24. Промову єп. Валія див. Grigássy, *op. cit.*, p. 127-133.

³² Див. статтю І. Ванчика, *Мадярська мова в церк. богослуженню а руське духовенство на Угорщині*, у « *Нива* », Львів 1907, стор. 227-230; Волошин, *Спомини*, стор. 23.

³³ Korolevsky, *Living Languages*, p. 32.

³⁴ Див. один такий лист у « *Нива* », Львів 1911, стор. 301-302.

³⁵ Про апеляцію митроп. Шептицького до примаса Мадяричини див. « *Нива* », Львів 1911, стор. 300.

³⁶ Korolevsky, *Living Languages*, p. 33.

12 вересня 1911 р. Центральний Комітет вислав до Риму свою просьбу, щоб створити для мадярів окрему єпархію « грецького обряду », тобто з грецькою літургичною мовою. Очевидно, що вони не задумували вводити грецької мови, а хотіли наставити тільки приману, щоб пом'якшити поставу Апостольського Престолу. Цю нову акцію підперла знов мадярська єпархія, на чолі з примасом.³⁷

Мадярська влада дала від себе « гарантію », що в новій єпархії буде вживатися грецька літургична мова, а мадярську мову буде можна уживати тільки в не-літургичних відправах. На доказ своєї вдячності за ласкавість до мадярського народу, влада приобіцяла Папі Пієві Х, що вплине на цесаря Франца Йосифа I, « щоб він узяв на себе верховне покровительство Міжнародного Евхаристийного Конгресу », який у тім випадку міг був відбутися у Відні.³⁸

Вже дня 8 червня 1912 р. Папа Пій Х видав буллу « *Christifideles Graeci Ritus* », якою створив для греко-католицьких мадярів самостійну *гайдудорогську єпархію*, з-за таких причин: 1) великого « зросту » греко-католиків мадярів; 2) надії на « мир і одність » між вірними того самого обряду, що говорять однак різними мовами; 3) з-за надії на тіснішу співпрацю між Мадярищиною й Апостольським Престолом; 4) бажання Святішого Вітця відвернути « *небезпеку того ганебного надужиття, що його Римські Архивреї вже більше раз осудили, тобто впровадження розговірної мови до св. Літургії* ». ³⁹

До створеної єпархії було включено 160 парафій, з 215.498 вірними. З мукачівської єпархії було виділено 68 парафій, з пряшівської — 8, з остригомської — будапештянську та 83 румунських. Осідком єпархії був назначений Гайдудорог, однак єпископ з капітулою поселився в Ніредгазі. Випосаження єпархії взяла на себе мадярська влада.⁴⁰

³⁷ W. de Vries, *Der Christliche Osten in Geschichte und Gegenwart*, Würzburg 1951, p. 178; Grigássy, *op. cit.*, p. 85-88.

³⁸ Korolevsky, *Living Languages*, p. 36.

³⁹ Bulla « *Christifideles Graeci Ritus* », in *A.A.S.*, vol. IV (1912) p. 430-435; Grigássy, *op. cit.*, p. 133-142. Коли в березні 1912 р. румунський єп. В. Гессу представив Папі дволичність мадярського уряду в релігійних справах, Пій Х закликав: « Вони обманули мене! » й приказав ревізію булли. Та вже було запізно; Korolevsky, *Living Languages*, p. 37.

⁴⁰ F.C., *Création d'un diocèse de rite grec-catholique en Hongrie*, in « *Echos d'Orient* », Paris, t. XV (1912) p. 553-555; R. Janin, *Diocèse d'Hajdu-Dorogh*, in « *Echos d'Orient* », t. XVII (1914-1915), p. 499 дійшов до заключення: « З ерекції цієї єпархії більше скористала мадярська влада, ніж Церква ». Перший гайдудорогський єп. С. Мікловшій замешкав у Мішковцю. Коли 1914 р. був зроблений атентат на його життя, він перенісся до Ніредгази, де остався вже на стало. Про єп. Мікловшія див. « *Наука* », Унгарь 1913, чис. 6, стор. 28; чис. 8, стор. 30; чис. 10, стор. 30. Про атентат на владу див. « *Нива* », Львів 1914, стор. 142.

Папі однак лежало на серці, щоб усунути з богослуження мадярську мову. Тому він зазначив це яскраво в ерекційній буллі тими словами: « Стосовно літургічної мови цієї ново-заснованої єпархії приказуємо, що має бути старо-грецька, а розговірну мову можна буде толерувати хіба в не-літургічних відправах у той сам спосіб, як її уживається по церквах латинського обряду, після зарядження Апостольського Престолу ».

« Щоб священники згаданої єпархії мали достатньо часу вивчитись старо-грецьку мову, можуть користуватися у поодиноких парафіях, але тільки протягом триріччя (від дня ерекції єпархії), досі уживаною літургічною мовою, *однак не мадярською, яку цілковито забороняємо, бо вона не є літургічна мова* та її, як таку, у св. Літургії ніколи не вільно уживати ».

Це була головна умовина, під якою Апостольський Престіл погодився на створення гайдудорогської єпархії. Мадярська влада мусіла листовно зобов'язатися, що до трьох років буде введена до літургії грецька мова, про що теж згадав Папа Пій X у буллі: « Маємо сильну надію, що мадярська влада допоможе, як це вона зобов'язалася угодою, сучасним єрархам, щоб це Наше розпорядження свято зберігалось ». ⁴¹

Та мадярська влада не думала запроваджувати до богослужень грецьку мову. Це було, як говорить о. Королевський, тільки « пасткою політиків », бо політика відіграла « головну роль » у створенні цієї нової єпархії. ⁴² Не дивно, що й українська преса назвала гайдудорогську єпархію « політичною єпархією ». ⁴³ Ціль створення цієї єпархії була, щоб перемішати українське й румунське населення з мадярським, представляти в провід таких єпархій єпископів-патріотів, щоб так легше прискорити мадярщення меншин. ⁴⁴ І це їм, бодай у гайдудорогській єпархії, удалося.

З-за канонічних надужить, сьогодні гайдудорогська єпархія цілком змадярщилась. Деякі з вірних уже навіть забули на своє українське чи румунське походження. Так заборона й розпорядження Апостольського Престолу стосовно мадярської мови в богослуженнях остались тільки « мертвою буквою ». ⁴⁵

⁴¹ Див. статтю А. В., *Візантійсько-мадярський обряд?* у « Америка », Філадельфія, Па. чис. 94 (дня 18. V. 1957) стор. 3.

⁴² Korolevsky, *Living Languages*, p. 38; A. Catoire, *L'Eveché de Hajdudorogh*, in « *Echos d'Orient* », Paris, t. XVI (1913) p. 454.

⁴³ Див. « *Нива* », Львів 1914, стор. 142.

⁴⁴ В особі єп. Мікловшія, змадярщеного українця з с. Раковці, земпл. комітату, уряд знайшов собі « відданого » патріота і мадяризатора. Таких самих переконань був у Ужгороді єп. Папп, а в Пряшеві єп. Новак.

⁴⁵ « *lettre morte* »; R. Janin, *Les Eglises orientales et les Rites orientaux*, Paris 1926, p. 324.

5. — СПРОБА ЦЕРКОВНИХ РЕФОРМ

Створення гайдудорогської єпархії не принесло « миру й одности », що їх сподівався Папа Пій X. Діставши свою мадярську єпархію, Центральний Комітет продовжав свою агітацію за мадярським богослуженням у мукачівській і прясівській єпархіях. Деякі священники домагались, щоб і їхні парафії були прилучені до Гайдудорогу. В той спосіб по парафіях повставали неспокої, замішання, протести і т. п.

Для піддержання цієї акції комітет zorganizував т. зв. « Товариство Греко-католиків Мадярів », яке домагалося від влади створити мадярські парафії в мукачівській і прясівській єпархіях. В тих критичних часах мукачівською єпархією рядив « єпископ-патріот » А. Паш, а прясівська єпархія протягом чотирьох років осталася без єпископа (1911-1914), а відтак був назначений другий подібний єпископ, С. Новак. І коли в гайдудорогській єпархії мали запроваджувати грецьку мову до богослужень, на Закарпатті « для збереження спокою й одности » запроваджували в деяких парафіях мадярську мову.

Для мадярщення закарпатських єпархій був створений перед війною « *Краввий Комітет Греко-католиків Мадярів* », що його теж підтримувала влада. Цей комітет використав для своїх цілей лихоліття війни. Під проводом згаданого вже Е. Меллеша комітет започаткував нагінку на юліянський календар, слов'янську азбуку та домагався реформи літургічних книг. Це все діялося під плащем « небезпеки москвофільства » й « загрози православ'я ». Азбука і юліянський календар уможлилювали « небезпечні зносини » з Галичиною й Росією, чим піддержувано на Закарпатті « проти державний дух » і « українство », що у воєнних часах, після твердження мадярських агітаторів, могло довести « до державної зради ».⁴⁶

Згаданий о. Е. Меллеш уклав довгий список закидів проти українських церковних книг і вислав його в імені Краєвого Комітету до міністерства культу. Комітет домагався, щоб заборонити довіз літургічних книг зі Львова; щоб у « Вірую » замінити слово « соборна » на « католическая »; щоб в ектеніях слово « імператор » замінити « апостольський король »; щоб свято Покрова й богослужби деяких Святих (на пр. св. Параскевії, св. Бориса й Гліба, св. Кирила й Методія, св. Володимира, св. Теодосія й Антонія Печерських, св. Йосафата і т. п.) викреслити з мінеї, бо вони « не мають нічого спільного з Закарпаттям », а

⁴⁶ Про літургічні реформи тих часів див. Волошин, *Спомили*, стор. 45-52; статтю А. Волошина, *Оборона Кирилики*, у « Науковий Збірник т-ва Просвіта », Ужгород, річн. XII (1936) стор. 85-117 (цит.: *Об. Кур.*).

на їх місце ввести мадярських Святих (на пр. св. Стефана, св. Володислава, св. Елисавети, св. Емерика і т. п.).⁴⁷

Міністерство культу, в порозумінні з примасом, створило т. зв. «*Центральну Комісію греко-катол. єпархій залежних від остригомської митрополії*» й виробило відповідні статuti.⁴⁸ В тім часі від Остригому були залежні мукачівська, пряшівська й гайдудорогська єпархії східнього обряду. Румуни греко-католики від 1853 р. мали свою власну митрополію.

Предсідником Центральної Комісії був сам примас, а його заступником — державний секретар міністерства культу. Товаришами предсідника були владики всіх трьох згаданих єпархій. До комісії кожна єпархія могла назначити чотирьох делегатів, що їх мав затвердити голова Комісії.

Статuti накреслювали такий план праці:

1) установлення точного тексту літургічних книг і їх опублікування;

2) введення в життя григоріянського календаря;

3) реформа образування й виховання семинаристів;

4) реформа ОО. Василіян на терені Мадярщини;⁴⁹

5) зміна азбуки й правопису;

6) обговорення інших важних питань, якщо зайшла б потреба.

Про цей план комісії о. Волошин так висказався: «Подана програма скривала в собі погляди хитрого нападу проти слов'янського й українського характеру нашого обряду, а в своїх наслідках могла викликати страшне обурення наших вірних».⁵⁰

Одиноке засідання Центральної Комісії відбулося дня 9 серпня 1915 р. в Будапешті; ним проводив примас, кард. Іван Чернох. На засіданні був відсутній гайдудорогський єпископ, бо його «не торкалися» запляновані зміни. Крім єпископа А. Паппа, мук. єпархію представляли: оо. професори Петро Гебей, Симеон Сабов, Юрій Шуба та Августин Волошин. Вони всі на самім початку виступили проти всяких реформ. В імені делегатів говорив о. проф. С. Сабов, питаючись: «Хто домагається цих реформ? Духовенство прямо боїться їх, а нарід рі-

⁴⁷ Див. план літургічної реформи; Волошин, *Об. Кир.*, стор. 102-112.

⁴⁸ Статuti центральної комісії виробило міністерство. Повний текст там же, стор. 99-102.

⁴⁹ Реформа ОО. Василіян у Галичині почалась 1882 р., однак мадяри не хотіли допустити, щоб вона розтягнулася теж на Закарпаття. Тут реформа зачалась аж по війні, 1923 р. Див. статтю М. Вайди, *Причинок до історії Василіян на Закарпатті, у Календар Сирітського Дому на 1954 р.*, Філадельфія, Па., стор. 91-97.

⁵⁰ Волошин, *Об. Кир.*, стор. 88.

шуче противиться їм. Насильне запровадження таких змін означало б порушення свободи віри, що ніяк не відповідає гідності нашої держави».⁵¹

По своїх делегатах з протестом виступив теж мукачівський єп. А. Папп. Він публічно нап'ягнував нещирість прясівського єп. С. Новака, який з Паппом погодився на боротьбу проти намічених змін, а поза плечима запевнив державні круги, що він є цілковито за реформою.⁵² Дискусія на засіданні розпалювалася. Тоді о. проф. Ю. Шуба заявив, що мукачівська делегація вислала в цій справі до Риму меморіал, що його він особисто передав апостольському нунцієві дня 22 червня 1915 р. Коли він пояснив цілу справу нунцієві, той обурено сказав: «Я наложу повну мовчанку у справі церковних реформ!».⁵³

Кардинал Чернох відразу розпустив наради, щоб уже більше ніколи не зійтися. Мадярам однак не треба було нарад, вони самі зачали натискати на єпископів, щоб викинули з церковних шкіл азбуку та завели в своїх єпархіях григоріянський календар. Прясівського єп. С. Новака не треба було теж переконувати. Він вже восени 1915 р. запровадив у своїй єпархії новий календар, а до церковних шкіл увів мадярську азбуку. Тоді мадярська преса накинулася на мукачівську єпархіяльну курію, що нею покривався єп. А. Папп. В кирилиці й юліянським календарі преса добачували «два мости до москаля».⁵⁴

Нарешті справа азбуки й календаря опинилися в парламенті. На основі «рішення парламенту» міністерство шкільництва й культу дня 28 липня 1916 р. наказало єп. Паппові замінити кирилицю мадярською азбукою й завести в єпархії новий календар. Не помогли ніякі протести ані бунти. Восне страхіття й терор не дозволили на явне повстання. Зате в народі зачало чим раз більше зростати незадоволення мадярами й змадярценим клиром.⁵⁵

6. — СУМНІ НАСЛІДКИ МАДЯРИЗАЦІЇ

Мадяри добре знали, що їм не вдасться винародовити Закарпаття, доки воно буде мати зв'язки з іншими українськими землями. Тому політично, адміністративно й економічно вони цілком з'ізолювали Сріб-

⁵¹ Там же, стор. 91.

⁵² Волошин, *Спомини*, стор. 49.

⁵³ Там же, стор. 50. Див. меморандум з дня 4. XII. 1915 р.; Волошин, *Об. Кир.*, стор. 113-115; в яким апелюють до Апостольського Престолу, що мадярська влада мішається до чисто церковних справ, як літургічні книги, скорочення обрядів, зміна календаря, виховання клиру, реформа ОО. Василіян і т. п.

⁵⁴ Волошин, *Об. Кир.*, стор. 97.

⁵⁵ Відносно азбуки див. Волошин, *Спомини*, стор. 51; відносно насильного впровадження календаря див. В. Бірчак, *На нових землях*, Львів 1938, стор. 147-158.

ну Землю від Галичини й Буковини. Їм удалося зпаралізувати в великій мірі теж і культурні зв'язки. Силою обставин між Галичиною й Закарпаттям однак залишилися деякі зв'язки на релігійному полі. Народ не піддавався цілковитій мадяризації, хоч він ледве животів.⁵⁶

Чим більше мадяри угнітали нарід, тим більше нарід горнувся до своєї Церкви. Бодай тут нарід відчував себе вдома, у своїй рідній атмосфері. Звідси в закарпатців зродилося сильне прив'язання до своєї Церкви. Їхня Церква зберігала їх від повного змадяршення й забезпечувала їм опіку Апостольського Престолу.

Наступ мадярів на Церкву переконав закарпатців, що настала вже остаточна боротьба за їхнє існування. Підступне введення мадярської мови до літургії, створення « політичної » мадярської єпархії, рішальне слово мадярів у назначуванні церковних провідників, перебрання владою контролю над церковними школами — все це й подібне доказувало, що й Рим не був усилі спинити змадяршення самої Церкви. Тому народ зачав оглядатися за дошкою рятунку в Росії.

Симпатії до Росії на Закарпатті прийнялися в половині XIX ст., коли московські війська здусили т. зв. Кошутове повстання.⁵⁷ Цей історичний факт тепер відновила мадярська преса, яка постійно кидала на закарпатців підозріння в « москвофільстві » та говорила про небезпеку « православ'я ». Тим мадяри нехотячи переконали людей, що одинокі, кого вони боялися, була Московщина. « Русській цар » і « православ'я » — ось сила, яка могла ще спинити цілковите змадяршення Закарпаття.

З-за різних балканських справ, на початку XX ст., між Росією й Австро-Угорщиною почало зростати велике напруження. Росія зачала висилати до Австро-Угорщини своїх агентів, щоб викликувати між слов'янськими меншинами незадоволення й заворушення. Московські агенти використали на Закарпатті релігійний фермент між народом і обіцяли їм охорону царя, якщо вони перейдуть на православ'я.⁵⁸ В цій проти-мадярській агітації, що на ділі звелася на проти-католицьку, взя-

⁵⁶ Див. заяву мініст. комісаря Егана 1897 р. до мадярського уряду; « Календар о-ва Руских Братств у С.Ш.А. на 1924 р. », Філадельфія, Па., стор. 112: « Народ, який не має ні землі, ні худоби, якого судьба спочиває в руках лихваря; народ, що залежний від настрою та сваволі свого лихваря; народ, що його навмисне розпіячили і здеморалізували, якому ні священик ні вїйт не можуть уже більше помогти, а якого кожен адміністративний урядник використовує і кривдить; народ, якому взагалі ніхто в світі не простягає помічної руки — цей народ буде матеріяльно й морально підупадати, доки цілком не загине ».

⁵⁷ Див. статтю И. О. Панаса, *Карпаторускіе отзывки русскаго похода въ Венгрію 1849 г.*, у « Карпаторускій Сборникъ », Ужгородъ 1930, стор. 209-229.

⁵⁸ Про православний рух на Закарпатті буде мова пізніше.

ли участь теж емігранти в ЗДА, де вже від 1891 р. зачався православний рух під проводом о. А. Товта.⁵⁹ По Закарпатті розніся клич: «Всі закарпатці на православ'я, правдиво русску віру! Прийде русский цар і вижене мадярських панів і жидів!».⁶⁰

Про ці релігійні заворушення, що спалахнули повною силою щойно по війні, буде мова в наступньому розділі. Однак тут треба підкреслити, що головною причиною православного руху на Закарпатті була насильна мадяризація Церкви й школи. Постійна мадяризація відчутила духовенство від народу, підкопала авторитет Апостольського Престолу, відновила московські симпатії й уможливила чехам започаткувати релігійну боротьбу. Це не пропаганда; це історична правда, що її годі заперечити.

⁵⁹ Див. спомини Товта, в «*Календарь Русского Православного о-ва Взаимопомощи на 1938 г.*», Вілкесь-Барре, стор. 141-143.

⁶⁰ Див. основну статтю про початки православ'я на Закарпатті М. Кушніренка в «*Збірник Українського Наукового Інституту в Америці*», Сент Пол — Прага 1939, стор. 175-184.

VII.

ПРАВОСЛАВНИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ

Революційні роки по першій світовій війні принесли з собою на Закарпаття релігійну боротьбу, що сильно захитала основами церковного життя. Ця релігійна боротьба розвинулася під кличем православ'я, хоч правдивих її причин треба шукати в мадяризаційній політиці передвоєнних років. Розглядаючи православний рух на Закарпатті, звернемо увагу на такі моменти: 1) Зародки православ'я на Закарпатті; 2) Марамороський процес — перша іскра православ'я; 3) Започаткування релігійної боротьби; 4) Незгода між православними, та 5) Оформлення Православної Церкви.

1. — ЗАРОДКИ ПРАВОСЛАВ'Я НА ЗАКАРПАТТІ

Шукаючи зародків православ'я на Закарпатті, треба повернутися до першої половини ХІХ століття, коли московські «вчені», як напр. М. Погодин (1835 р.) і І. Срезневський (1842 р.) намагалися насадити там ідею московського «месіянізму». «Весна народів» в Європі зелектризувала національні почування слов'ян, головно ж по Першій Слов'янській Конгресі в Празі 1848 р. Тоді слов'янські меншини Австро-Угорщини звернули свої очі на Москву, як одну «покровительку» слов'ян.

До збудження московського месіянізму причинився також переможний похід московського війська 1849 р., під проводом маршала І. Паскевича, який успішно здусив Кошутове повстання мадярів. Про цей похід С. Баран говорить: «Похід російських військ через Галичину, Буковину й Закарпаття і здушення мадярського повстання зробили велике враження на українських селян і українську інтелігенцію, не менше і на самого Добрянського. Це причинилося у великій мірі до поширення і скріплення у нас москвофільської течії і взагалі промосковських симпатій. А то тим більше, що Австрія... погодившись незабаром (1867 р.) з мадярськими й польськими магнатами, віддала український нарід на Закарпатті під верховодство мадярів, а в Галичині поляків».¹

¹ С. Баран, *Весна Народів в Австро-Угорській Україні*, Мюнхен 1948, стор. 30.

Головними носіями московського месіянізму на Закарпатті були: а) *Адольф Добрянський* (1817-1901) — на національно-політичному полі, та б) *о. Іван Раковський* (1815-1885) — на релігійно-культурному полі. Вони обидва утримували стосунки з московською амбасадю у Відні, звідкіля в той час поширювано пан-російські й православні ідеї на цілу Австро-Угорщину. Московські капеляни при амбасаді в Відні, головню ж прот. К. Л. Кустодієв і прот. М. Ф. Раєвській, організували слов'янських університетських студентів у різні «*культурні кружки*», через які відтак мали вплив на всіх слов'ян.² Вони підпомагали студентів теж матеріально та достарчали їм московські книжки, в яких голошено «месіянізм святої Русі» під проводом російського царату, що був «єдиним» оборонцем православ'я.³

Хоч А. Добрянський ніколи формально не виступив з католицької Церкви, все ж таки нема найменшого сумніву, що православ'я для нього було одиноким способом зберегти «*русскую Церков і народность*» в Галичині й на Закарпатті.⁴ Коли 1875 р. Добрянський відбував свою поїздку в глибінь Росії, то в Петербурзі він обговорював з прокуратором свящ. синоду, Константином П. Победоносцевим, теж і справу з'єднаної Церкви.⁵ Коли ж по повероті з Росії Добрянському не вдалася його кампанія «*за очищення обряду*», він звернув свої очі на московське православ'я, як рятунок слов'ян: «Нарешті всі слов'яни з'єднуються у своїй слов'янській, народній, святій, православній Церкві, що її своїм заповітом передали нам рівно-апостольні св. Кирило і Методій, Просвітителі слов'ян».⁶ На голоснім процесі, що відбувся 1882 р. у Львові, Добрянський ясно признався до своїх симпатій до «греко-восточної, чи пак православної Церкви».⁷

Своєк Добрянського, о. Іван Раковський постував далеко обереж-

² Теж О. Духнович мав зв'язки з Кустодієвим та Раєвським; див. «*Карпатській Свѣтъ*», Ужгородь 1929, стор. 460.

³ И. С. Свѣнцицкій, *Обзорь сношеній Карпатской Русі съ Росіей*, С-Петербургъ 1906; М. Андрусак, *Генега й характер галицького русофільства в ХІХ-ХХ ст.*, Прага 1941, стор. 4-7; про відносини москвофільства й православ'я див. Ю. Гаджега, *Статьи по вопросам « православія », народности и католичества*, Ужгородь 1921, стор. 3-11.

⁴ Див. А. И. Добрянскій, *Отрывки из политических статей*, у «*Пряшевщина*», Прага 1948, стор. 178-179.

⁵ Свою релігійну політику Победоносцев схарактеризував цими словами: «Росія черпаєть свою жизненную силу изъ православія, которое есть существеннымъ предусловіемъ ея жизни»; цит. у Ю. Гаджега, *Статьи*, стор. 11.

⁶ Див. *Пряшевщина*, цит. тв., стор. 182; А. И. Добрянскій, *О современномъ религіозно-политическомъ положеніи Австро-Угорской Русі*, Москва 1885.

⁷ Див. оборонну бесіду Добрянського на суді: «*Я не знаю за собой никакой вины*», у «*Пряшевщина*», стор. 179-180.

ніше. 1850 р., на пропозицію Добрянського, Раковський став редактором « руского » перекладу законів у Будапешті. Тут він зацікавився з московським свящ. М. Войтковським, що втягнув його до кружка прот. Раєвського. Від того часу Войтковський зачав учити Раковського московської мови й літератури та став його головним дорадником. Під впливом Войтковського, Раковський зачав видавати «*Церковную Газету*» для закарпатців (в рр. 1856-1858) у московському дусі.⁸

В такім самім напрямі Добрянський і Раковський повели одинокі культурне товариство на Закарпатті, т. зв. «*Общество Св. Василия Великаго*».⁹ З-за його москвофільства, Раковського 1871 р. прогнали з товариства (він був його председником) й він став душпастирем у селі Іза, недалеко Хусту. Як душпастир, Раковський ніколи явно не виступав проти католицької Церкви; все ж таки в своїй культурно-виховній праці він зацеплював ідеї московського месіанізму. Він і далі утримував зв'язки з прот. Раєвським і передовими москвофілами Австро-Угорщини. Ще довго по смерті Раковського люди говорили: «Він лиш про москаля думав, він лиш з москальом тримав».¹⁰ Раковський пробував втекти до Росії, однак жандармерія повернула його від самої границі. Раковським захопився місцевий дяко-вчитель Андрій Владимир, який по його смерті (1885 р.) продовжав ширити ідеї москвофільства й православного месіанізму.¹¹

Москвофільство на культурнім полі цілком провалилося, бо народові й інтелігенції на Закарпатті московська мова й література були цілком чужі.¹² Зате москвофільський месіанізм погубно вплинув на релігійне життя народу, підкопуючи в народі авторитет Апостольського Престолу та кидаючи між нього сім'я православ'я. Це давало мадярам нагоду щораз більше знущатися над народом і вмішуватися в його релігійне життя. Таким способом москвофільство загострювало мадяризацію Закарпаття.

В боротьбі з насильною мадяризацією школи й Церкви, українці зверталися про поміч до Відня, а відтак до Риму. Однак ані Відень ані Рим не були всілі оборонити Закарпаття перед мадяризацією. Відень

⁸ Про москвофільство Раковського див. статтю В. А. Францева, *Из истории борьбы за русский лит. языкъ въ Подк. Руси*, у «*Карпаторусский Сборникъ*», Ужгородь 1930, стор. 5-38.

⁹ Див. Ю. Гаджега, *Исторія «О-ва св. Василия Великаго»*, Ужгородь 1925

¹⁰ Зі статті М. Кушніренка в «*Збірник Укр. Наукового Інституту в Америці*», Сент Пол-Прага 1939, стор. 176.

¹¹ Там же, стор. 176-177.

¹² F. Tichý, *Vývoj současného spisovného jazyka na Podk. Rusi*, Praha 1938, р. 60-98.

був безсилий, бо мадяри мали повні права. Рим же ж « не настоював на захованні » своїх декретів. Відень понадав у панічний страх перед « москвофільством », а Рим був чутливий на загрозу « православ'я ». Ось так під плащиком « москвофільства » й « православ'я » мадяри безкарно продовжали свою політику винародовлення Закарпаття. Оскаржуючи провідників у зв'язках з Росією, вони нарешті переконали бодай частину народу, що одинокий рятунок від мадярської загрози була Росія, покровителька слов'янського духу й православ'я.

З такими самими ідеями закарпатці виїзджали на еміграцію до ЗДА, де вони мали можливість культурно-релігійного розвитку. Вони організувались у братські товариства, закладали свої власні парафії й будували собі церкви. Та тут вони натрапили на вороже наставлення римо-католицької єрархії. Замість допомоги своїм братам по вірі, римо-католики перепиняли організування греко-католицької Церкви у ЗДА. Не помогли протести до Риму. Отак витворилося поняття між американською еміграцією, що Апостольський Престол був « ворожо наставлений » до греко-католиків; тому і тут почали шукати помічі в москалів.

Провідником цього руху став свящ. Алексій Товт, якому латинський єпископ у Сейнт Пол, Міннесота, відмовив юрисдикції перед самим Різдом 1889 р. Походячи з прашівської єпархії, Товт був прихильником кружка Добрянського й Раковського. Не одержавши сатисфакції ані від свого єп. Валія, ані в Римі, нарешті 1891 р. він з цілою парафією в Мінеаполіс, Мінн., перейшов на православ'я. При допомозі своєї брошури « *Где глядати правду?* » й московських « місіонерів », о. А. Товт започаткував православний рух між еміграцією під кличем: « Зберігаймо свою руську віру й свій руський обряд! » Протягом 4-ьох років Товтові удалося перевести на православ'я около 20.000 вірних, що започаткували в ЗДА « *Карпаторусскую Православную Греко-Кафтолическую Церковь* ». ¹³

З Америки емігранти приносили з собою ці нові ідеї московського православ'я і на Закарпаття. Мадяри постановили припинити поширення цих нових ідей силою. Так дійшло до марамороського процесу, що уважається започаткуванням православного руху на Закарпатті. ¹⁴

¹³ Див. статтю А. С. Шлепєцькій, *Карпатороссы въ Америкъ*, в « *Альманакъ О.К.С. Возрожденіе* », Прага 1936, стор. 81-86; його ж стаття *Пряшевцы в Америке*, в « *Пряшевщина* », Прага 1948, стор. 255-262. Спомини о. А. Товта поміщені з нагоди 50-річчя його смерті у « *Свѣтъ* », Вилкесь-Барре, Па., чис. 18-19 (дня 2. V. 1959), стор. 1-5; чис. 20-21 (дня 16. V. 1959), стор. 1-3.

¹⁴ Перші села, де зачався православний рух були: в мукачівській єпархії: Іза й Великі Лучки; у прашівській єпархії: Бехерово.

2. — МАРАМОРОСЬКИЙ ПРОЦЕС

Перші прояви православ'я на Закарпатті показалися на початку нашого століття в селі Іза, в малім кружку селян, що їх збирав коло себе дяко-учитель Андрій Владимир. Всі вони не любили свого змадлярщерщеного душпастиря, о. Андрія Азарія Мол., який прямо встидався свого українського походження й української мови. Їх підтримували проти-унійні брошурки й листи односельчан з Америки. В короткому часі кружок Владимира став зростати.¹⁵

1902 р. кружок звернувся до сербського патріярха, щоб їм дав православного священика. Патріярх згори займенував до Ізи о. Гарасима Петровича, проти чого енергійно запротестував тодішній мукачівський еп. Ю. Фірцак. Міністерство культу приказало відкликати з Ізи о. Г. Петровича й зачало сильну нагінку « на православних ». Так у Ізі повстали перші « ісповідники » православ'я, що терпіли за свою « руську віру ».

Під кінець 1903 р. мадяри виарештували всіх ініціаторів православ'я, з їхнім провідником, дяко-вчителем А. Владимиром. На початку наступного року відбувся над ними у Марамороськім Сиготі суд « за зв'язки з Росією ». В дійсності за тим рухом крилося незадоволення селян за те, що їхній парох А. Азарій завів у селі мадярську школу на місце української, в якій учив Владимир. Щоб зліквідувати оцей « православний рух », досить було змінити в Ізі пароха й наново відчинити українську парохіяльну школу. Та мадярам не йшло про спокій у народі. Вони хотіли перед світом показати, що їхня мадяризаційна політика є конечна для безпеки Мадярщини й так засудили простих селян « за зраду держави ».¹⁶

Під впливом марамороського процесу до Ізи долучилося село Великі Лучки, куди в тім часі повернулися деякі американські емігранти. Народ побачив, що на мадярах можуть метитися тим, якщо будуть переходити на православ'я. Тоді на Закарпаття звернули свою увагу московфільські агенти, що якраз підготовляли Другий Всеслов'янський

¹⁵ До першої групи т. зв. « православних » у с. Іза належали: Й. Вакаров, М. Плиска і В. Лазар. В короткім часі до них долучилися ще: Г. Плиска, А. Орос та І. Андрій. Підчас судового процесу помер Й. Вакаров і від тоді із'яни мали свого « мученика за православ'я ». Див. статтю П. Харлампова, *К истории Православного Монашества в Закарпате*, в « *Журнал Московской Патриархии* », чис. 5 (май 1957) стор. 61-65.

¹⁶ Так пояснює початки православ'я Д. Пантелеймоновській, *Повість обь обрацении и присоединении на Афонь угро-русса зніята в Православие* (слово про А. Кабалюка), Шанордино 1913, стор. 66-69; К. М. Beskid, *Maramorošský proces*, Hnut 1926, р. 12.

З'їзд у Празі на 1908 р. Голова « Галицко-Русского Общества » й організатор пропаганди, граф Володимир А. Бобринській, постановив використати релігійні заворушення на Закарпатті для своїх цілей. Він вислав на Закарпаття вників Добрянського, буковинських москвофілів, братів Геровських, щоб перебрали провід православного руху. Головно старший з братів, др. Александер Геровський, став рушійною силою руху в Ізі, переконуючи селян, що « православ'я — це поворот до старої віри, до віри їхніх батьків ».¹⁷

Марамороським процесом зацікавився теж дроворуб з Ясіня, Олександр Кабальюк. Він якраз повернувся з військової служби, де над ним дуже знущалися мадярські старшини. Під впливом москвофільських газет Геровських він так перейнявся православ'ям і Росією, що 1905 р. вибрався на прощу по російських монастирях. Монаше життя на Кабальюка зробило велике враження. По своїм повероті він устроїв собі вдома капличку, яку прикрасив російськими іконами й збирав у ній людей на молитву. 1908 р. Кабальюк відбув прощу до православного монастиря в Яблочині, на Холмщині, а звідтам вибрався до Святої Землі. З поворотом Кабальюк поступив на гору Атос, де у московському скиті св. Пантелеймона прийняв формально православ'я. Від тоді він став зв'язковим між Ізою та Геровськими.¹⁸

За старанням Бобринського, Кабальюка скоро постригли в Яблочині на черця й надали йому ім'я Алексій. Кілька місяців пізніше, дня 15 серпня 1910, тодішній холмський єп. Евлогій висвятив його на єрея.¹⁹ Кабальюк клопотався про юрисдикцію в Царгороді, звідкіля вислано його до сербського патріярха в Карлівцях, бо йому підлягали « всі православні Австро-Угорщини ». Однак сербський патріярх мав виразну заборону міністерства не вмішуватися до церковних справ Закарпаття. Щоб оминути неправності, карловецький патріярх займенував А. Кабальюка сотрудником православного пароха в Мішколці, а усно дав йому дозволення перебувати на Закарпатті. Так єромонах Алексій 1911 р. прийшов до Ізи, де вже велика частина села перейшла на « стару віру » й перебрав духовний провід над православними.

¹⁷ Про свою акцію обширно говорить В. А. Бобринской, *Пражській Сьвядъ (Чехія и Прикарпатская Русь)*, С. Петербургъ 1909, стор. 113-127. Про діяльність брр. Геровських на Закарпатті див. *Вторий Вьденскій Процессъ въ 1916 г.*, Філадельфія, Па. 1924, стор. 50-55 й далше.

¹⁸ Пантелеймоновскій, *цит. тв.*, стор. 5-14. Життєпис Кабальюка поданий Г. Станканинцем, « *Схиархимандрит Алексій (Кабальюк)* », у « *Журнал Моск. Патр.* », ч. 2 (1948) стор. 69-70.

¹⁹ Про зносини з Кабальюком згадує Митроп. Евлогій у своїх споминах, гл. Т. Манухина, *Путь моей жизни*, Парижъ 1947, стор. 254-256.

Та перший мараморський процес 1904 р. нічого не навчив малярські власті. Під кінець 1913 р. вони зачали підготовляти інший, т. зв. « II. Мараморський Процес », на якому надіялися виставити москвофільську агітацію й працю графа Бобринського й Геровських, щоб настроїти європейську опінію проти Росії. Вони поставили на суд 94 селян з Ізи, на чолі з еромонахом А. Кабалуком. Всіх підсудних оскаржено « за нарушення публічного спокою », « за державну зраду » і « за заговор повалити правну владу ».

На процесі однак виявилось, що одинокою причиною православного руху була насильна маляризація та незадоволення вірних своїм місцевим парохом Азарієм. Все ж таки суд засудив Кабалука на чотири й пів року в'язниці, а інших 32-ох підсудних переважно на рік — два в'язниці й певну грошеву кару. Інших мусіли звільнити, бо не було за що їх судити. Цим процесом малярські власті сильно скомпромітувалися в очах цілої Європи, а православним дали « героїв » і « ісповідників » за віру.²⁰

Коли 1915 р. московські війська станули на Карпатах, маляри попали в панічний страх. Вони почали переслідувати все, що тільки дихало слов'янством. На Закарпатті настав воєнний терор. Серед таких обставин влада скасувала слов'янську азбуку та настановила григоріянський календар. А хто відважився протестувати проти цього насилля, хоч би й священник, того відразу в'язнили й засуджували до таборів.²¹ Більшість духовенства пішла за владою. Між народом і духовенством витворилася прірва й недовір'я. Православ'я потягало за собою чим раз більше людей.

²⁰ Про т. зв. « Мараморський Процес » є досить поважна література. Важніші праці з різною ментальністю: М. Грабець, *Къ исторіи Мараморошскаго процесса*, Ужгород 1934; К. Beskid, *Maramorošský proces*, Hust 1926; Aradi V., *A ruthén skizmapor*, Budapest 1914; W. Kuschner, *Zum ungarischen Hochverratsprozess — Graf Bobrinskij als Zeuge*, in « *Ukrainische Rundschau* », Oedenburg 1914, n. 1., p. 6-12; R. Martel, *La politique slave de la Russie d'avant Guerre — Le procès ukr. de Maramorosz-Sziget*, in « *Affaires Etrangères* », Paris, Dec. 1936, p. 623-634; Janv. 1937, p. 58-64. Акцію Бобринського на Закарпатті осудив його земляк М. Жученко, *Угорская Русь*, в « *Украинская Жизнь* », Москва 1914, чис. 5-6, стор. 33-38: « Граф Бобринскій и его сподвижники... вели весьма беззастѣнчивымъ образомъ политическую агитацию среди венгерскихъ инородцевъ, спекулируя на ихъ тяжелое положеніе, невѣжество и темноту. И эту агитацию очень охотно использовали патриоты венгерскаго отечества для политическаго процесса »; стор. 33. Думку мад. уряду подає E. de Csáky, *La question ruthène*, Paris-Budapest 1920, p. 9-10.

²¹ Міністер загр. справ Е. Бенеш, *Речь о Подкарпаторууской Проблеме*, Ужгород 1934, стор. 13, — каже, що понад 100 українських священників сиділо в тюрмі, а половина з них була вивезена в глибінь Малярщини.

3. — ЗАПОЧАТКУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ БОРОТЬБИ

Воєнний терор на час стримував вибух народньої реакції проти мадярів. Та як тільки Австро-Угорщина зачала валитися, по Закарпатті залунав клич: «*Геть від мадярів!*» Хоч революційна Мадярщина обіцювала закарпатцям гори й доли, однак нарід не хотів ані чути про мадярів. Всі три Народні Ради, в Любовні (на Пряшівщині), в Ужгороді і в Хусті, висказалися за прилучення до України. На жаль українські війська не змогли прийти з поміччю проти мадярів і румунів, тому «*Центральна Народня Рада*», що зібралася на швидку руч дня 8 мая 1919 р. в Ужгороді, проголосила прилучення Закарпаття, на основі автономних прав, до Чехословаччини. Тут треба підкреслити, що як вищезгадані Народні Ради, таксамо й Центральна Народня Рада, по більшій часті були зорганізовані українським духовенством та що українське духовенство, за деякими винятками, не запродало свій нарід мадярам, а повело його до національного відродження й свободи.²²

З приходом чехословацьких військ на Закарпаття на волю дісталися теж ізькі в'язні-ісповідники. Тут знайшли собі пристановище теж і галицькі та буковинські москвофіли, які під плащем «русскости» започаткували нову православну агітацію, що її взяв під свою охорону посол др. А. Гагатко. Гагатко, при допомозі чехів, зорганізував т. зв. «*Русскую Трудовую Партію*», якої органом стала «*Русская Земля*».²³ Центром москвофільства стали Великі Лучки, центром православ'я — Іза, де Кабальюк зорганізував православний монастир.²⁴ Ідучи за гаслом Масарика «*Геть від Риму!*», чеська влада піддержала обидва ці рухи, щоб так послабити католицьку Церкву в новій Чехословаччині.²⁵

В короткому часі православний рух на Закарпатті розвинувся в правдиву релігійну боротьбу. Чеський міністер Ф. Немец так оцінює цю акцію: «Деяким москвофільським політикам у Празі й на Закарпатті виглядало, що наспів уже час навернути українського селянина на православну віру. Цю думку поділяло теж багато московських емігрантів, які по 1919 р. прямо залили цілу Чехословаччину, включно з Закарпаттям. Таким способом на Закарпатті зачалася кампанія за православ'ям... Лишається питання, в якій мірі цей рух був спонтанічний,

²² Див. статтю М. Творидло, *З красивих днів на Підкарпаття*, в *Календар т-ва Просвіти на 1923 р.*, Ужгород, стор. 40-51; Волошин, *Спомини*, стор. 53-56; І. Борщак, *Карпатська Україна у міжнародній грі*, Львів 1938, стор. 5-38; В. Пачовський, *Срібна Земля*, Львів 1938, стор. 61-66; И. Кондратович, *Исторія Подкарпатскою Руси*, Ужгород 1930, стор. 100-106.

²³ Див. «*Благовѣстникъ*», Ужгородь 1927, стор. 13-14.

²⁴ Див. «*Журнал Моск. Патриархии*», май 1957, стор. 63-64.

²⁵ Про релігійну політику Масарика: «*Геть від Риму*» див. L. Nemes, *Church and State in Czechoslovakia*, New York, N.Y., Vantage Press, 1955, p. 96-145.

тобто походив з московських симпатій населення та обурення проти частинно-змадлярщеного уніятського клиру, а скільки підкріпила цей рух пропаганда й індоктринація московських емігрантів і священства, як теж і піддержка певних політичних чеських кругів. Це не тільки побільшило хаос й спричинило неприхильність до нас (розумій « чехів ») на Закарпатті, але, остаточно, звернуло його проти самої празької влади». ²⁶

Неприхильне наставлення державних кругів до Церкви відчужило від них український клир. Це дало змогу змадлярщеним священникам бойкотувати рознирядження нових панів і підносити голос в користь мадярів. Вони зачали відмовлятися від зложення присяги вірності державі, за що влада не допускала їх до державних шкіл вчити катехізму, п'ятнувала їхнє мадяронство в пресі ²⁷ та касувала їхні доходи. ²⁸ Рівночасно влада дозволила православному рухові діяти свобідно, а навіть вживати сили. Цю невідрадную ситуацію на Закарпатті о. А. Волошин описав у своїм відчиті в Празі в 1929 р., на т. зв. « *Орієнтальному Дні* » цими словами: « Агітація звичайно починалася в коршмі, де агітатор зустрічав найбільших крикунів села. По короткій розмові, підбадьорений «голосними» аргументами й горівкою, селянин зачинав викрикувати на свого пароха. За два-три дні з «противників» душпастиря був зорганізований «комітет». Цей комітет не виступав відразу за православ'ям, але засипав єпископа скаргами й депутаціями проти пароха, домагаючись проти нього слідства, чи прямо його усунення. За тим ішли різні пакості, демонстрації, погрози проти душпастиря, тероризування церковних кураторів і т. п. Від комітету до пароха приходили листи, в яких йому приказували опустити село. Комітет чим раз то відважніше домагався, щоб душпастир забирався, бо «інакше буде зле!» А тим часом члени комітету переконували селян, що попові не потрібно платити коблини, ні відбувати роковини та обіцяли поділити церковні землі між людей. Так парох лишався без помочі й конечних доходів.

«Коли ж у таких обставинах священник лишався дальше на своїм місці, погрози степенувалися: йому вибивано вікна, стріляно до вікон,

²⁶ F. Nemes-V. Moudry, *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*, Toronto 1955, p. 38-39.

²⁷ Влучно висказався був о. Волошин: «За Мадярщини ми були небезпечними москвофілами, сьогодні ми запродані мадярони. А де ж правда?»; див. його відчит «Релігійні відносини на Підк. Русі» в «*Acta Conventus Pragensis pro Studiis Orientalibus a. 1929 celebrati*», Olomouci 1930, p. 218-221.

²⁸ «Коблина» — річна данина в натураліях для священників від кожної родини. Та про це в наступному розділі.

затроювано керницю, підпалювано збіжжя чи стайню, а навіть, у деяких випадках, парохіяльний дім, нападано й побивано самого священика і т. п. Проти всього того уряд ставився байдуже, мовляв: — Свобода совісти! Свобода релігії!».²⁹

Місцева жандармерія часто відмовлялася боронити священика. Тоді чесніші й поважніші селяни рішались обороняти свого душпастиря. В той спосіб по селах починалась кровава боротьба, яка поволи захопила майже цілу Мараморощину. Люди ділилися на два ворожі собі табори, які взаємно поборювали себе, мстились і шкодили собі навзаєм. Так на Закарпатті запанувало безправ'я, насилля й страшна ненависть, часом між членами тої самої родини.³⁰

Покровителем православного руху на Пряшівщині був сенатор Юрій Лажо, з Вишнього Свідника. Лажо ще перед війною запрягнув пімсту своєму парохові о. М. Данькові. По війні він став агітатором православ'я, в чім підпомагали його державні чинники. Однак перші прояви православ'я на Пряшівщині треба шукати в селі Бехерів, де ідею « русско православної Церкви » занесли емігранти з ЗДА. Тут 1920 р. повернувся з Америки православний свящ. Григорій Вархол, прихильник о. А. Товта, перевів на православ'я 84 родини й збудував їм власну церкву й парафіяльний дім.

1922 р. сен. Лажо до помочі Вархолові спровадив змосковщеного архимандрита почаївського монастиря, Віталія Максименка, що свою « місійну станицю » встановив у Вишнім Свіднику, а пізніше у Ладомировій. Таким способом Бехерів, Вишній Свідник і Ладомирова стались центрами православної пропаганди на Пряшівщині.³¹

На Пряшівщині однак православ'я не запустило глибоко свого коріння, завдяки ревній праці єпископа-адміністратора Діонісія Нярадія та помочі словацьких державних кругів, які по більшості були добрими католиками. Зате в мукачівській єпархії рух не уставав і дійшов до кульмінаційної точки 1925 р., коли Ватикан зірвав свої дипломатичні стосунки з ЧСР. Та в тім часі католики на стільки встигли зорганізуватися, що вони потрапили вже самі оборонити свої права. Але про це буде мова в наступньому розділі.

Урядова статистика 1930 р., до якої нам треба ставитися з резер-

²⁹ Див. вище цитований відчит « Релігійні відносини на Підк. Русі », стор. 218-219.

³⁰ Про поширення православного руху на Мараморощині див. знамениту статтю П. Хомина, *Церковне питання на Підкарпатській Русі*, у « *Нива* », Львів 1922, стор. 2-7, 46-52, 123-128.

³¹ Про початки православ'я на Пряшівщині, в околиці Бардієва (с. Бехерово) див. В. Кгрелес, *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*, Bardejov 1935, р. 176-181.

вою, виказала на Пряшівщині 6.885 православних, а в Карпатській Україні 112.034. Це був великий зріст православних, коли статистика 1900 р. в обидвох єпархіях подавала тільки 440 православних.³²

4. — НЕЗГОДА МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ

Православний рух на Закарпатті від самих своїх початків розвивався дуже хаотично, без певного духовного проводу. Щоб надати цьому рухові бодай якесь канонічне обличчя, єромонах А. Кабальук 1920 р. звернувся до Сербського Православного Синоду, щоб той перебрав православних Закарпаття під свою опіку. Саме в тім часі в Чехії зачала формуватися т. зв. «*Чехословацька Національна Церква*», яка теж звернулася до Сербського Православного Синоду про допомогу.³³

Літом 1921 р. Синод вислав до Чехословаччини нішеського єпископа Доситея, щоб на місці простудіював положення обидвох Церков. Доситей відвідав теж усі православні громади на Закарпатті, а відтак скликав «*Перший Православний Конгрес*», який відбувся дня 19 серпня 1921 р. Конгрес прийняв тимчасові статuti й установив урядову назву, «*Карпато-русская Восточная Православная Церковь*». Провід над православними на Закарпатті конгрес передав т. зв. «*Центральному Православному Комітетові*», що його очолив сам єп. Доситей.

Дня 25 вересня 1921 р. сербський патріарх Димитрій висвятив у Білгороді на празького єпископа Матея Павліка, надаючи йому ім'я учня св. Методія, Горазд.³⁴ Горазд, очоливши «*Чехословацьку Національну Церкву*», хотів зберегти в ній традиції православної віри. Однак проти нього виступила більшість його вірних, що під впливом гуситизму прийняли протестантську ідеологію. Горазд лишився тільки з малою горсткою прихильників (около 10.000) і тому 1924 р. він прилучився до т. зв. «*Чеської Православної Церкви*».

Початків «*Чеської Православної Церкви*» треба шукати в панславистичних симпатіях чехів, горстка яких 1863 р. створила собі в Празі православну громаду. По війні адвокат Мілош Червінка переорганізував їх у т. зв. «*Православну Чеську Релігійну Громаду*», статuti якої затвердила чехословацька влада дня 31 березня 1922 р. Духовну опіку

³² Див. статистику в Зеркаль, *цит. тв.*, стор. 16.

³³ Про початки руху «*Чехосл. Національної Церкви*» див. F. Cinek, *K náboženské otázce v prvých letech naší samostatnosti 1918-1925*, Olomouc 1926, р. 27-219.

³⁴ М. Павлік, відтак єп. Горазд, був одним з 66-ьох катол. чеських священників-апостатів, які покинули Катол. Церкву після того, як Апостольський Престіл осудив їхню радикальну організацію «*Бднота*»; *сfr. A.A.S.*, vol. XII (1920) р. 37.

над цією православною громадою перебрав архимандрит Савватій, що його теж хотіли висвятити на єпископа.³⁵

Сербський патріярх, висвятивши чехам єп. Горазда, не бажав собі подвійної єрархії в ЧСР і тому просьбу Савватія зігнував. Православна чеська громада тоді звернулася з тою самою проською до московського митрополита на вигнанні, Антонія.³⁶ Митроп. Антоній теж відмовився висвятити Савватія. Тому чехи звернулися аж до Царгороду.

Царгородський патріярх дня 4 березня 1923 р. висвятив Савватія на єпископа й займенував його « *Архиепископом Празьким і всієї Чехословащини* ». ³⁷ Покликаючись на відновлення Велико-Моравської Митрополії з часів св. Методія, царгородський патріярх канонічно створив православну церковну провінцію в Чехословащині. Крім празької архієпархії він створив ще моравську й закарпатську православні єпархії. Само собою, що створена православна провінція існувала тільки на папері, в надії, що православний рух охопить усю Чехословащину.³⁸

Коли єп. Савватій хотів перебрати провід православних у Чехословащині, проти нього виступив з своїми претенсіями єп. Горазд. Між двома єпископами, що uznавали різні юрисдикції, зачалась безпощадна боротьба, хто з них має очолити православну Церкву в Чехословащині. Справу рішено за дипломатичним столом, на засіданні Малої Антанти,³⁹ в Білгороді 1924 р. Чехословацький уряд, на просьбу Югославії, зобов'язався усунути єп. Савватія в користь єп. Горазда й сербської юрисдикції. Для цієї цілі дня 22 листопада 1925 р. відбувся в Чеській Требові синод « Чеської Православної Церкви », який уневажнив вибір єп. Савватія й провід православної Церкви передав єп. Гораздові. Так, задля « політичних зглядів », у Чехословащині побі-

³⁵ Архимандрит Савватій, з дому Антоній Врабец, народився 1880 р. у Празі. Захоплений панславізмом, 1900 р. виїхав до Росії, де вступив до монастиря. Скінчивши богословські студії у Києво-Печерській Лаврі, 1907 р. був висвячений на священника й висланий на Волинь. Тут був піднесений до сану архимандрита й управляв дочасно ковельською єпархією. Червінка 1921 р. покликав його до Праги, щоб очолив православну чеську громаду. Про православний рух у Чехії див. Сінек, *op. cit.*, p. 221-287.

³⁶ M. d'Herbigny-A. Deubner, *Évêques Russes en exil (1918-1930)*, Rome 1931; « *Echos d'Orient* », Paris, t. XXVI (1927) p. 116-117.

³⁷ Див. грамоту хиротонії Савватія в *Православный Русский Календарь на г. 1926*, Вышній Свидникъ 1925, ч. I., стор. 84-85. Там, у част. III., стор. 1-27, подана історія правосл. руху в ЧСР.

³⁸ « *Томос* » канонічного створення церковної правосл. провінції в ЧСР. з дня 7. III. 1923 р. див. *там же*, на г. 1925, стор. 65. Аналіза томосу « *Echos d'Orient* », Paris, t. XXVI (1927) p. 116-117.

³⁹ До т. зв. малої антанти входили: Румунія, Чехословащина й Югославія.

дила сербська юрисдикція. Сербська юрисдикція пізніше була uznana теж на Закарпатті, але й тут не обійшлося без боротьби й замішання.

Хоч православних на Закарпатті очолив сербський єпископ Доситей, чехословацька влада не одобрила їхніх статутів і тим не признала «Карпаторуської Восточної Православної Церкви». Єп. Савватій, якого спочатку підпирали державні чинники, 1923 р. вислав на Закарпаття бувшого севастопільського єпископа Венямина (Фетченка), щоб там закріпив його юрисдикцію. Доки єп. Венямин старався здобути православне духовенство для юрисдикції єп. Савватія, єп. Доситей зачав на Закарпатті кампанію за сербську юрисдикцію. В імені сербського синоду Доситей заперечив владу царгородського патріярха над Чехословаччиною та зачав страшити православних тим, що єп. Савватій, при помочі державних кругів, наміряє зчехизувати православну Церкву на Закарпатті. Так між православними на Закарпатті зачалась завзята боротьба за юрисдикцію, яка тривала аж до 1930 р., коли остаточно перемогла сербська сторона.⁴⁰

Підо впливом боротьби за юрисдикцію між православними доходило до насилля і безправ'я. Прихильників сербської юрисдикції очолив архимандрит Алексій Кабалюк, а прихильників царгородської спочатку очолив протеєрей Чернявин, а пізніше архимандрит Боголіп.⁴¹ Щоб мати більше духовенства по своїй стороні, єп. Савватій висвятив багато невивчених і невихованих священиків, що з ними згодом мали багато клопотів обидві сторони. Так то, втікаючи від «мадяронства», збаламучений нарід став іграшкою чеської і сербської політики. Не дивно, що багато ліпших і чесніших родин верталосся знову до з'єдинення. Зате слабші й ті, що встидались за свої попередні вчинки, переходили на протестантизм, а велика частина впала жертвою безбожного комунізму.

5. — ОФОРМЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Боротьба між самими православними була головною перепоною узаконення їхньої Церкви на Закарпатті. Хоч єп. Савватій мав за собою більшість православного духовенства, все ж таки влада зобов'язалася підперти сербську юрисдикцію. Владі однак не сподобалася проти-чеська агітація єп. Доситея й він став небажаною особою. Тому сербський

⁴⁰ W. de Vries, *op. cit.*, p. 168-175.

⁴¹ З *Правосл. Календаря на 1926 р.* бачимо, що арх. Боголіп, під юрисдикцією єп. Савватія, очолював около 60 священиків і монахів; а арх. Кабалюк, під сербською юрисдикцією, около 33-ьох. Імена деяких священиків згадуються однак і в одній, і в другій юрисдикції, тому ця статистика не є певна. *Благовістникъ*, Ужгород 1928, стор. 129.130.

синод, під кінець 1926 р., відкликав єп. Доситея, а на його місце на Закарпаття вислав новосадського єп. Іриней.

Як єп. Іриней так і влада не хотіли узнати священниками 30 простих селян, що їх висвятив на швидку руч єп. Савватій. Тому ці « священники-селяни » накиннулися на Іриней й його сторонників, називаючи їх « *ізькими єретиками* ». Хоч влада щедро підтримувала діяльність Іриней на Закарпатті, все ж таки він не міг дати собі ради з духовенством, признаючи, що « труднощі православної Церкви на Закарпатті не були зовнішні, але внутрішні ». ⁴² Нарешті, знеохочений усім тим, єп. Іриней покинув Закарпаття ще того самого року. ⁴³

Тоді сербський синод займенував на Закарпаття призренсько-златовського єп. Серафима, який поселився в Ізі. Влада сама взялася до упорядкування й оформлення православної Церкви й піддала їм статуту, зготовлені на взір Чесько-моравської Православної Єпархії, що її вже очолював єп. Горазд. Центральний Православний Комітет у Ізі прийняв ці статуту й вислав до міністерства, яке їх затвердило в березні 1929 р. Затвердженням міністерства культу православна Церква на Закарпатті була остаточно оформлена.

На основі затверджених статутів, т. зв. « *Подкарпато-русская Православная Єпархія* » на чолі із своїм єпископом, одержала широку самоуправу, як цього бажав сербський синод. Міністерство культу однак застерегло собі право « верховного нагляду над управою єпархії ». Єпископа йменував сербський синод з кандидатів, що їх поручав єпархіяльний синод Закарпаття. Перед займенуванням єпископа сербський синод мав дипломатичною дорогою упевнитися, чи чехословацька влада не мала якихсь застережень щодо особи кандидата. Єпископ-номінат мусів зложити присягу лояльності державі в міністерстві в Празі й щойно тоді сербський патріарх міг його висвятити на єпископа.

Від згоди державних кругів залежало теж надавання вищих гідностей і урядів у єпархії. Влада мала затверджувати теж важніші рішення єпархіяльного синоду. Всі єпархіяльні урядовці, від єпископа аж до адміністратора парафії, мали бути чехословацькими громадянами. Та що між православними Закарпаття в той час не було кваліфікованих осіб на єпископа, « дочасно » влада дозволила, щоб сербський синод вислав своїх єпископів з Югославії. ⁴⁴

Дня 2 грудня 1930 р. « *Сербський Св. Синод* » переглянув і прий-

⁴² Див. *Душпастырь*, Ужгород 1927, стор. 109-110; *Благовѣстникъ*, Ужгород 1927, стор. 81-84.

⁴³ *Душпастырь*, 1927, стор. 110; *Благовѣстникъ*, 1927, стор. 80.

⁴⁴ V. Bušek, *Pomer státu k církvím v ČSR*, in « *Československá Vlastivěda* », Praha 1931, vol. V., *Pravoslavné vyznání*, p. 351-355.

няв затвержені міністерством статуту православної Церкви на Закарпатті. Синод займенував закарпатським єпископом Серафима, але він відмовився. Так першим єпархіяльним православним єпископом на Закарпатті стався битольський владика Йосиф, який мав нарешті зорганізувати т. зв. «*Православну Мукачівсько-Пряшівську Єпархію*». Урядове заснування єпархії відбулося дня 20 липня 1931 р.

Єп. Йосиф взявся ревно до організації новоствореної православної єпархії, однак він зустрів багато труднощів від духовенства. Московські священники-емігранти відмовилися признати його юрисдикцію. Прихильники Савватія, що в тім часі був уже усуненим, не хотіли прийняти нових статутів. Знову ж т. зв. «*Місійна Станиця в Ладомировій*» ніяк не хотіла випустити з своєї власті православні парафії на Пряшівщині. Тому єп. Йосиф ще того самого року зрезигнував, а на його місце сербський патріярх висвятив дня 2 жовтня 1931 р. єп. Дамаскіна.

Інсталяція єп. Дамаскіна відбулася в грудні 1931 р. у малій деревлянній церкві в Мукачеві.⁴⁵ Тим то православні на Закарпатті нарешті канонічно оформились. Їхній єпископ осів у Мукачеві, однак був підчинений сербському патріярхові та його Св. Синодові. З того часу в рядах православних зачалась внутрішня консолідація. Так на Закарпатті заіснувала православна єпархія, як сумний наслідок насильної мадяризації.

⁴⁵ Єп. Дамаскін (Грданічкі), з сербського роду, закінчив богословські студії у Петербурзі. Вернувшись по війні до Сербії, став проф. богослов'я на београдському університеті. Він від самих початків цікавився правосл. рухом на Закарпатті. Див. статтю вром. Алексія (Дехтерева), *Православ'є на Подк. Русі*, у збірнику «*Подкарпатская Русь за гг. 1919-1936*», Ужгородь 1936, стор. 97-100; W. de Vries, *op. cit.*, р. 173-175.

VIII.

РЕЛІГІЙНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Православний рух показав, що унія на Закарпатті не була « штучно накинена », але що вона органічно зрослася з народом. Неспроможність православних викоренити унію, це найліпший доказ того, що Унія була ділом Божим. Релігійна боротьба прочистила однак нездорову атмосферу, що відчужувала нарід від духовенства. Кращі священники, своєю готовістю « пожити душу свою за вівці » (Ів. 10, 11), відзискали довір'я вірних і тим започаткували нову й квітучу добу релігійного відродження на Закарпатті.

Накреслюючи шлях цього релігійного відродження української католицької Церкви на Закарпатті, ділимо цей розділ на слідуочі уступи: 1) Нові політичні обставини; 2) Невсипуща праця єп. П. Гебея; 3) Незламний дух єп. П. Гойдича, ЧСВВ; 4) Розквіт чернечого життя; 5) Між двома кризами та 6) На крилах самостійности.

1. — НОВІ ПОЛІТИЧНІ ОБСТАВИНИ

Мадярська політика на Закарпатті вбила клина відчуження між духовенством і вірними. Тим спараліжовано всякий прояв культурно-народного життя, бо священники були одинокою освіченою верствою народу. Під опікою мадярської влади закарпатський клир почувався безпечним і тому він не цікавився простим народом і народнім життям. На щастя, осталась ще мала горстка відданих народові священників, що боліли над долею свого народу й хотіли допомогти йому.

Прийшла світова хуртовина. Австрійська імперія, а з нею й Мадярщина розпалася, і прийшла нагода зірвати з мадярами. Нарід, під проводом своїх священників-народовців, покинув Мадярщину й прилучився до Чехословаччини.¹ Центральна Народна Рада в Ужгороді, дня 8 травня 1919 р., під предсідництвом о. Августина Волошина, про-

¹ Коли йшли переговори про прилучення Закарпаття до ЧСР., през. Масарик вислав свого відпоручника, кан. Ф. Пісецького до представників вищого клиру в Ужгороді, що зібралися у богословській семінарії. Між представниками клиру були: кан. С. Сабов, ректор; кан. П. Гебей, пізніший єпископ; кан. Ю. Шуба, проф. семінарії; кан. В. Гаджега, проф. семінарії та о. А. Волошин, проф. учит. семінарії. Про ці наради див. Сінек, *op. cit.*, р. 242.

голосила автономію Закарпаття й прилучення до ново-створеної республіки. Однак між «новими панами» і провідниками народу від самих початків дійшло до непорозуміння.

Перш усього, чеське військо насильно зайняло українську Пряшівщину й частину мукачівської спархії, аж по ріку Уж. Словаки закопалися на цей клапчик української землі й забрали під свою «опіку» понад 200.000 українців, без загарантовання автономії. Не помогли протести, переговори чи конференції. Словаки бажали збільшити чисельно свою країну, а чехи хотіли послабити Закарпаття, щоб з нього зробити собі колонію-міст на схід. Дальшим кроком окупаційного уряду було посіяти між народом незгоду, щоб не допустити до автономії, що її загарантував сан-жерменський договір. Так чехи могли обсадити всі важніші позиції в краю та взяти під контроль все життя на Закарпатті.

Одним з засобів розсварити нарід був православний рух, що його вони підперли від самих початків. Підставою проти-католицького курсу в ЧСР була проти-австрійська ідеологія президента Томи Г. Масарика. Бачучи, що Австрія спиралась у своїй політиці на Католицьку Церкву, Масарик спер свої визвольні змагання на ідеології гуситизму.² Тому він приступив до ліберального руху в Європі, що в той час діяв під кличем: «*Геть від Риму!*».³ Ставши президентом Чехословаччини, Масарик постановив «освободити демократію від впливів Церкви».⁴ Тому від самих початків він підпірав проти-католицький, анти-клерикальний, сектанський і безбожницький рухи, на яких він задумав побудувати нову демократію.

Гуситська ідеологія, сперта на чеськім націоналізмі, не могла перекинутися на Словаччину й Закарпаття. На Закарпатті однак можна було кинути між народ клич «*Геть від Риму*», як протест проти мадяризації. Звідси в державних кругах зродилась ідея підперти православний рух.

Проти-католицька ідеологія уряду сильно схвилювала ряди католицької Церкви в новій республіці; все ж таки владі не вдалося її повалити. Перепис населення 1921 р. виказав, що Чехословаччина лишилася переважно католицькою країною, хоч її влада знаходилася в руках вільнодумців. Державні круги теж скоро збагнули, що їм годі будувати державу й демократію на революції й релігійній боротьбі. Тре-

² Див. Т. Г. Масарик, *Світова Революція*, перекл. Саєвича, Львів 1930, стор. 58. Про свою «релігійну еволюцію», як Масарик назвав зміну своїх релігійних поглядів, він пише там же, стор. 478-479.

³ T. G. Masaryk, *Los von Rom*, address at Unitar. Seminary, Boston, Mass. 1902.

⁴ Масарик, *Світ. Рев.*, стор. 482.

ба було надати державі якийсь конституційний закон. Перша конституція, що її затвердив парламент і сенат 1922 р., забезпечила горожанам свободу релігії й визнала рівноправність всіх віровизнань перед державою.

Католики були вповні задоволені цим законом. Вони тільки хотіли оборонити себе перед насиллям інших релігійних груп та вільно практикувати свою віру. Тому вони з радістю прийняли вістку про нав'язання дипломатичних стосунків чехословацької влади з Ватиканом. Апостольський Престіл уже 1923 р. вислав до Праги свого інтер-нунція, єп. Ф. Мармаджі.

Та заки закон і порядок були запроваджені, православний рух спричинив велику руїну релігійного життя на Закарпатті. Тим більше, що державні чинники поставилися по боці православних, залишаючи українську католицьку Церкву без законної охорони. Не дивно, що православний рух у короткому часі вихопився з під контролю влади й зачав примінювати терор і насилля.

В імені правди, нам годі обвинувачувати саму тільки владу, бо до викликання релігійної боротьби багато спричинилася пасивна резистенція більшості українського духовенства, яке зачало явно висказувати свої симпатії до Мадярщини. Так, н. пр., прясівський єпископ Стефан Новак покинув свою єпархію на генерального вікарія, а сам виїхав до Мадярщини й там остався аж до своєї смерті в 1932 р.⁵ Мукачівський єпископ Антоній Папш залишився в Ужгороді, однак відмовився зложити присягу лояльності новій державі, хоч усі інші римо-католицькі владиками це зробили. За прикладом владика пішла більшість духовенства, т. зв. «мадяронів». Тому нема що дивуватися, якщо державні круги не довіряли єп. Папшові й лишили українську католицьку Церкву без законної оборони в часі, коли православні зачали силою викидати з парафій душпастирів та відбирати греко-католицькі церкви.

Єпископська Консисторія в Ужгороді спочатку не ставилася серйозно до релігійних заворушень. В деяких парафіях вистачило змінити пароха, в інших поладнати деякі місцеві труднощі. Однак Консисторія була глуха на всякі домагання й скарги вірних, чекаючи «спокійніших часів». А в тім часі проти-католицька агітація та незадоволення народу зростали. На Закарпатті вибухла прямо релігійна революція, а в єпископській канцелярії не мали ніяких конкретних планів оборони.⁶

⁵ Помер у крайній нужді на вулиці Будапешту, дня 6. IX. 1932 р.; див. *Нова*, Львів 1932, стор. 343; його некролог у «*Душпастьорь*», Ужгород 1932, стор. 284-285.

⁶ Про Єпархіяльний Синод в Ужгороді 1921 р. див. Ch. de Clercq, *Histoire des Conciles*, t. XI: *Conciles des Orient. Catholiques*, Paris 1952, P. II., p. 955.

Щойно в вересні 1921 р. єп. А. Папп скликав єпархіяльний синод в Ужгороді, на яким рішено нав'язати сякі-такі стосунки з владою. В тій цілі до віце-губернатора П. Еренфельда вдалася делегація духовенства, яку очолював канонік П. Гебей. Делегація заявила лояльність духовенства до республіки й запротестувала проти православного терору й насильного відбирання церков.⁷ Єпископ зачав відвідувати найбільш zagrożені парафії, але вже було запізно. Тепер уже ані владики ані влада не мали сили спинити релігійну боротьбу.

На Пряшівщині, де православ'я не мало більшого попертя державних чинників, православний рух ніколи не набрав більшої сили. Завдяки невтомній праці адміністратора єпархії, єп. Діонісія Нярадія, релігійну боротьбу вкоротці припинено так, що тут ніколи не дійшло до такого насилля й терору, як у мукачівській єпархії. Практика показала, що зміна єпископа була одиноким засобом успішної оборони проти православного руху на Закарпатті. Тому Апостольський Престіл усунув мукачівського єп. Антонія Паппа до Мадярщини, а на його місце дня 16 липня 1924 р. займенував каноніка Петра Гебея, який спільно з о. А. Волошином започаткував оборону української Церкви.

Саме в тім часі єрархія Чехословаччини взялася до консолідації католицьких сил, в дусі запевнень Масарика, що «католики дістануть стільки прав, скільки їх собі виборють». Осередком католицького відродження стало місто Велеград, давній осідок св. Методія. Католицькі партії й організації, до яких долучилися теж закарпатці, потрапили виграти вибори 1925 р. на користь католиків. Центральна влада нарешті пізнала, що їй теж політично треба рахуватися з католиками й їхньою Церквою. Так уряд нарешті був змушений приміювати конституційний закон рівноправности й свободи релігії, чим католицька Церква здобула бодай законну оборону від насилля й безправ'я.

На основі цих законів уряд був змушений звернути греко-католикам їхні церкви й церковні маєтки, що їх перед тим православні насильно від них відібрали. Уряд признав священикам місячну грошеву допомогу, «*конгруу*». Всяке насилля й надужиття з боку православних зачав карати. Духовенство теж зачало ревніше працювати для свого народу й пішло на співпрацю з державними чинниками. Під впливом свого владики, воно зачало чим раз то більше зближатися до народу.⁸ Так дійшло поволі до унормування відносин між Церквою й дер-

⁷ В той час православні відібрали вже до 40 греко-кат. церков.

⁸ Див. статтю о. В. Ларя, *Організуйте народ*, у «*Душпастьєр*», Ужгород 1926, стор. 248-251.

жавою, що довело дня 2 лютого 1928 р. до підписання т. зв. «*Modus vivendi*».⁹

На основі «*Modus vivendi*» були установлені дві комісії, одна з боку Церкви, друга з боку держави, які мали поладнати всі непорозуміння між Церквою й державою та привернути мирні відносини між ними. Тим то й клич «*Геть від Риму!*» замовк; припинилась і проти-католицька пропаганда. Уряд фактично узнав існування католицької Церкви в республіці.

На території Чехословаччини границі поодиноких єпархій не могли переходити державних границь. Теж жодний церковний достойник з-за границі, за винятком Апостольського Престолу, не міг виконувати своєї влади на території республіки.

Ця точка договору була вирішена щойно 1937 р., коли Апостольський Престіл остаточно оголосив зміну границь єпархій у Чехословаччині. Тоді обидві закарпатські єпархії, тобто мукачівська й прясівська, були вийняті з під залежності остригомського архієпископа в Мадяричині й підчинені прямо Апостольському Престолові, до часу, поки не буде створена «окрема митрополія для католиків східнього обряду в Чехословаччині». Рим мав у плані поділити мукачівську єпархію і зробити з неї дві, тобто *ужгородську* й *хустську*. Ужгородську єпархію мав очолити митрополит, якому мали підлягати прясівський і хустський владики. Тим то закарпатці мали бути знов об'єднані, бодай на церковному полі.¹⁰

На жаль, розвал Чехословаччини й мадярська окупація Карпатської України в березні 1939 р. знівечили цей далекосяглий план Апостольського Престолу. Тоді мукачівська єпархія повернулась знову під контроль остригомського архієпископа.

2. — НЕВСИПУЩА ПРАЦЯ ЄП. ПЕТРА ГЕБЕЯ

Єпископ Петро Гебей був одним з тих священиків, що не приглядалися релігійній боротьбі із заложеними руками, але для добра народу були готові принести й найвищу жертву. Не дивно, що його назначення на єпископа українська преса привітала, як «початок» нової

⁹ *A.A.S.*, vol. XX (1928) p. 65-66; A. Perugini, *Concordata vigentia*, Romae 1934, p. 71-75; *Exposè ministra Dr. Beneše o Modu Vivendi*, in «*Zahranìční Politika*», Praha 1928, vol. VII., p. 200-203.

¹⁰ Cfr. Apost. Const. «*Ad Ecclesiastici Regiminis*», in *A.A.S.*, vol. XXIX (1937) p. 366-369; пояснення єп. Стойки в «*Душпастырь*», Ужгород 1937, стор. 235-238.

ери».¹¹ Ставши єпископом, він відразу взявся до тяжкої праці, щоб направити «невдачі минулих днів».¹²

Ще перед своєю номінацією Гебей не похваляв становища єпископської курії до чехословацької влади. Він теж осудив «пасивну резистенцію» духовенства. Тому, по своїй номінації на єпископа, він старався нав'язати стосунки з державними кругами. Після зложення присяги льобляности, єпископ-номінат зложив теж візиту президентові й важнішим міністрам. Щоб підкреслити своє слов'янське переконання, він прийняв єпископські свячення дня 2 серпня 1924 р. на Велеграді, під час унійного конгресу. Він нав'язав стосунки з католицькими політичними партіями, як теж з католицькою єпархією республіки. Його інсталяція відбулася в Ужгороді, дня 31 серпня 1924 р. В ній взяли вже участь представники центральної й краввої влади.

Нав'язуючи стосунки з державними чинниками, єп. Гебей бажав упорядкувати матеріяльне забезпечення свого духовенства та забезпечити законну оборону єпархії. Дня 23 квітня 1925 р. був проголошений «Закон про взаємовідносини різних віровизнань», яким раз на завжди була заборонена всяка релігійна агітація й насилля. Владика вже сам постарався про те, щоб цей закон був чимскоріш уведений у життя; в короткім часі на Закарпатті перестала релігійна боротьба.¹³

В тім часі православні зайняли від греко-католиків 80 церков і стільки ж парафіяльних мастків. Маючи за собою право, єп. Гебей повернув усі ці церкви єпархії, бо православні відібрали їх насильно й безправно. Підчас консисторіяльного засідання, дня 25 квітня 1931 р., владика радісно проголосив своїм дорадникам: «За поміччю Божою і в порозумінні з краввим президентом, п. Ровсипалом, нам удалося законною дорогою перевести реституцію греко-катол. майна в останнім і найзавзятішим гнізді православ'я, у самій Ізі, в Мараморощині».¹⁴ Був це на правду великий осяг ревного владики.

Дальшою пекучою проблемою було матеріяльне забезпечення єпархіяльного духовенства. На основі фєвдального устрою в Малярщині, що був уведений у життя продовж XVII ст., утримування пароха тяжіло на вірних. На утримування духовенства щорічно кожна родина була зобов'язана здати одну мірку збіжжя (т. зв. «коблик», звідки пішла назва «коблина») й відробити на рік один день праці (звідси назва «ро-

¹¹ Див. статтю «Нова ера в життю мукачівської єпархії», в «Нива», Львів 1924, стор. 209-211.

¹² Див. статтю «Петро Гебей-Єпископ Мукачевський», у «Добрий Пастир», Станиславів 1931, стор. 230-233.

¹³ Текст і пояснення закону див. «Душпастырь», Ужгород 1925, стор. 274-280.

¹⁴ Там же, 1931, стор. 117.

ковина »). Ці зобов'язання вірних відносно своїх парохів називалися — « коблина й роковина ».¹⁵

Не лише на Закарпатті, але в цілій Мадярщині, коблина була джерелом постійних непорозумінь між клиром і вірними. Тому, на бажання самого духовенства, закон з 1848 р. зніс коблину, а на її місце установив для клиру місячну допомогу з релігійного фонду, що її назвали « конгруа ». Однак виплачування конгруї було зв'язане з церковною автономією, про що вже була мова вище. Тому, що католики в Мадярщині не дочекалися своєї церковної автономії, вірні й далі були зобов'язані до зненавидженої коблини. Таким способом теж Закарпаття одидичило « коблину й роковину ».

На Закарпатті населення було переважно бідне й тому не могло платити душпастирєві коблини. У багатших селах, під впливом православної агітації, населення відмовлялось платити. Тому між духовенством і вірними поставали непорозуміння, сутички, а навіть судові процеси. Щоб примусити духовенство до співпраці з урядовими чинниками, тимчасовий губернатор Закарпаття, др. І. Брейха, в 1920 р. зніс цілком коблину, але відмовився платити клирові замість неї конгруу. В наслідок чого багато священиків опинилося в крайній нужді й не мали з чого утримати своїх родин.

Єпископ Гебей, за допомогою монс. Августина Волошина, нав'язав добрі стосунки з Центральною Католицькою Партією, яку очолював монс. І. Шрамек. За його порадою о. Волошин виробив « Меморандум в справі плачєння державної допомоги священикам, замість знесеної коблини », що його в листопаді 1924 р. єп. Гебей особисто вніс на міністерство в Празі.¹⁶ Вже літом наступного року в парламенті почались дебати над проектом закону про конгруу для духовенства всіх віровизнань. Цю вістку єп. Гебей прийняв з великим одушевленням і заявив: « По своїй номінації на єпископа, я відразу зачав працювати над знесенням коблини, бо через те зникнуть непорозуміння між вірними й духовенством, а наш клир тепер зможе спокійно працювати для добра народу й держави... Я впевні пересвідчений, що наше духовенство повинно перейнятися льюальністю до держави. Тепер, коли матеріальна нужда між клиром буде усунена, це моє переконання я зможу далеко успішніше перевести в життя ».¹⁷

Закон державної допомоги для клиру ввійшов у життя дня 25 черв-

¹⁵ Далше будемо згадувати тільки « коблину », бо роковин вже з кінцем мин. сторіччя не відробляли.

¹⁶ Див. « Душпастьєр », Ужгород 1925, стор. 68.

¹⁷ Cinek, *op. cit.*, p. 277-279.

ня 1926 р. Кожному священникові призначили 9.000 Кч. річної допомоги. Крім того священникам плачено за навчання релігії в державних школах. Закон забезпечив пенсію для духовенства й їхніх вдовиць. Частинно була звернена теж коблина за попередні роки. Таким чином конгруальний закон з 1926 р. усунув головну причину непорозуміння між клиром і владою. В наслідок чого дійшло між ними до наближення й співпраці.¹⁸

Єп. П. Гебей не занедбав теж піднести духовного життя свого духовенства. Він бажав відновити в нім апостольського духа; тому прикладом і словом закликав священників до совісного душпастикування між своїми вірними. В цім напрямі знаменним був його пастирський лист «*Відновім усе в Христі!*», з нагоди Нового Року 1926.

Описавши незавидний стан душпастикування в своїй єпархії, Владика пригадував своїм священникам: «*Вже минулися ті часи, коли можна було управляти церковною громадою з парохіяльної канцелярії. Сьогодні вже не вистане, щоб священник виповнив тільки свої обов'язки. Інтензивне душпастикування сьогодні вимагає від священника ще й жертви, що перетворює його на виховника молоді, на дорадника для дорослих, на сторожа проти розсіву блуду та второпного провідника церковної громади*».

«*Сьогодні, — закликав даліше владика, — не досить тільки проповідувати в церкві та навчати в школі. Сьогодні душпастир мусить цікавитися теж господарськими та соціальними потребами своїх вірних. Сьогодні, крім ведення церковних організацій, священник мусить зацікавитися ще й економічним питанням і взяти участь в кооперативнім русі. Сьогодні найліпшою проповіддю священника є його життя, вся його діяльність, через яку священник намагається стати, після слів Апостола Народів: — Усім для всіх!*».¹⁹

Для піднесення духовного життя свого клиру, владика зачав уряджувати річні реколекції. Він настоював, щоб священники відправляли щодня Святу Літургію, хочби й не було інтенцій. Пригадував їм на обов'язок відмовляти щодня бодай якусь частину церковного правила. Скликавав священників на соборчики, на яких обговорював з ними пекучі проблеми душпастикування. Намагався зблизити духовенство з народом, напоминав їх говорити по українськи, а для тих, що вже не володіли добре народньою мовою, подбав про короткі українські проповіді.

Владика старався заохотити свій клир до унійної праці. Для цієї

¹⁸ Про конгруальний закон див. статтю О. Стойки, *К упорядкованню священнических державных жалованій*, у «*Душпастьєрь*», 1927, стор. 103-106; його ж стаття *Державное жалованіє духовенства*, у «*Душпастьєрь*», 1928, стор. 5-9.

¹⁹ «*Душпастьєрь*», 1926, стор. 10-13.

цілі він нав'язав стосунки з Велеградом і започаткував на Закарпатті Апостолят Св. Кирила і Методія. При допомозі ОО. Василіян він заснував Т-во Св. Йосафата, що мало зайнятися місійним рухом між народом. Єпископ бажав перевиховати своє духовенство теж на політичнім полі та включити його до християнського руху. Тут йому став у пригоді монс. А. Волошин, який, за балагословенням єп. Гебея, започаткував цей рух на Закарпатті.²⁰

Єп. Гебей постарався про українські підручники для навчання катехізму й біблій. Закликав духовенство до плекання рідної мови; на жаль, багато священників ігнорувало такі прикази владики.²¹ Закликав своїх священників, щоб вони точно придержувалися літургічних приписів і обрядів. Він старався поширити по парафіях церковні організації, читальні й кооперативи.

Своїм визначним пастирським листом «*Про священство*»²² владики хотів наново привернути пошану й авторитет священника в народі. Він пояснив народові, що «добрі священники, це найбільша ласка для людей», тому завзивав вірних покинути «темряву» ненависти до духовенства, до якої запровадив їх тогочасний дух. Підчас своїх візитацій єп. Гебей ішов між нарід, розмовляв з ним, приймав їхні делегації, обдаровував їх образками, медаліками, а не раз і грішми. Тоді він пізнав страшні наслідки релігійної боротьби, яка «розбила силу народу й спричинила в нім страшне пекло». Тому він не переставав жалітися: «Всюди гнів, ворожнеча, незгода й невимовна ненависть. Одним словом, настала братовбивча війна!»²³

Хоч релігійна боротьба не спричинилася до відступства священників, все ж таки вона розбила солідарність і духову єдність між духовенством.²⁴ На жаль, духовенство не пішло за вказівками свого владики, а радше роздробилося на різні національні напрями й політичні групи, які взаємно себе поборювали й публічно нападали в пресі, чи на згромадженнях. Це гостро осудив єп. Гебей, пригадуючи своїм священникам, що «церква й батьківщина вимагають того, щоб духовенство було «*acies bene ordinata*», бо незгода й ненависть між клиром спомагають тільки «ворогів церкви, народу й батьківщини»».²⁵

²⁰ При участі єп. Гебея дня 10. I. 1928 р. був заснований т. зв. «Кружок Духовенства христ. народної партії»; там же, 1928, стор. 45-46.

²¹ Там же, 1928, стор. 300.

²² Там же, 1928, стор. 61-73.

²³ Див. 1-ий паст. лист з дня 28. VIII. 1924 р. у «*Душпастьорь*», 1924, стор. 320-330.

²⁴ Лиш один греко-кат. священник, М. Мейгеш, перейшов на православ'я.

²⁵ Див. заклик до священства у «*Душпастьорь*», 1926, стор. 49-50.

Єп. Петро Гебей планово повів теж і наступ на православ'я, сектанство й комунізм, скеровуючи його в трьох напрямках: 1) місійно-освітній, 2) релігійно-організаційний та 3) легально-апологетичний.

1) *Місійно-освітню* працю владика передав у руки ОО. Василіян, які були його « ревними співробітниками ». ²⁶ Головним ініціатором і організатором місійного руху на Закарпатті був о. Степан Решетило, ЧСВВ, що за благословенням єп. Гебей заснував між клиром т. зв. « *Місійне Т-во Св. Йосафата* ». ²⁷ Перші народні місії відбулися в Чорному Ардові, на Мараморощині, в травні 1924 р. Крім згаданого о. Решетила, першими місіонерами були о. Полікарп Булик, ЧСВВ, та о. Павло Гойдич, ЧСВВ. На закінчення місії приїжджав теж владика, закликаючи свій нарід: « Держіться віри батьків своїх! »

Народні місії відроджували духовно ціле село. Люди зачали набирати більше релігійної свідомости, пошани до своїх духовників і любови до своєї Церкви. Тому архиєрей не переставав нагадувати: « Уже крайній час, щоб кожен священник пізнав велику й неоцінену вагу св. місії, головню тепер, коли пажерливі вовки чигають на нас з усіх сторін ». ²⁸

2) *Релігійно-організаційною* працею владика наміряв відродити духовне життя між молоддю, інтелігенцією і, взагалі, між вірними. Він наставляв, щоб священники при своїх парафіях оснували релігійні організації, як н. пр. Апостольство Молитви, Марійські Дружини, Рожанцеві Гуртки, Т-ва Св. Хреста і т. п. Між студентством та інтелігенцією започатковано реколекційний рух. Частіші відправи, приймання Святих Тайн, поширення католицької преси, заплановані сходини церковних товариств — все це витискало в душах вірних незатертий слід посвяти й вірности своїй Церкві.

На піднесення духовного життя мали вплив теж численні відпусти, що відбувалися при монастирях ОО. Василіян у Мукачеві, Імстичеві, Бороняві, Ужгороді й Малім Березнім. Перед першою світовою війною головним відпустовим містом на Закарпатті був василіянський монастир у Марія-Повчі, де знаходилася чудотворна ікона Матері Божої. По війні монастир Марія-Повч лишився в границях Мадярщини; тому єп. Гебей постановив розбудувати відпустовий центр на Чернечій Горі, біля Мукачева. Для цієї цілі пристарано від Папи Пія ХІ старинну ікону Матері Божої (з 1453 р.), яку владика торжественно інтронізував дня 27 червня 1926 р. Сповістивши консисторію про придбання

²⁶ Там же, 1926, стор. 13.

²⁷ Потвердження Статутів; там же, 1925, стор. 159-162; С. Решетило, *Інформації в діль Народных Місій*; там же, 1925, стор. 280-282.

²⁸ « Душпастьрь », 1926, стор. 13.

ікони, єп. Гебей публічно молився: «Преблагословенна Діво Маріє, поселившись ласкаво між нашим народом, розігрій його серце вогнем Божої любови. Утверди в святій вірі й побожності тих, що Тобі служать. Просвіти й наверни тих, що покинули Сина Твого й Тебе. Покрий нас, священників, наш український нарід, нашу дорогу єпархію чесним Твоім Омофором. У всіх наших бідах заступай нас, бо Ти наша Небесна Цариця!». ²⁹ Від того часу василіянський монастир на Чернечій Горі став центром паломництва цілої єпархії, а свят-успенський відпуст був однією могутньою маніфестацією віри побожного народу, що не дав себе відтягнути від правдивої Христової Церкви.

3) *Легально-апологетичну* працю повела «*Центральна Канцелярія Оборони Віри*» (в скороченні: ЦКОВ), що її заснував єп. Гебей на початку 1925 р. ³⁰ Під керівництвом рухливого о. Олександра Ільницького, Центр. Канцелярія в короткому часі скоординувала всі легальні домагання й кривди, що їх заподіяли православні греко-католицьким парафіям. При співпраці відомих адвокатів, канцелярія повела оборону судовою дорогою. У закордонній пресі Центр. Канцелярія здемаскувала лицемірство чехословацької релігійної політики й виказала сумні наслідки релігійної боротьби на Закарпатті.

Вона подавала теж легальні поради покривдженим церквам, протестувала проти безправ'я православних і стежила за точним захованням міжконфесійного закону з 1925 р. При співпраці ОО. Василіян, Канцелярія випускала тисячами релігійну й апологетичну літературу, що її поширювано в zagrożених православ'ям околицях.

Над усією оборонною акцією чував єп. Петро Гебей. Він теж особисто заступався за права своїх вірних, протестував проти безправ'я урядовців, підносив на дусі знеохочених священників, відвідував zagrożені парафії і т. п. Він започаткував старання, щоб відзискати церковні школи, відважно виносив на денне світло підступні напади на українську католицьку Церкву, а рівночасно не боявся осудити безділля й мадярофільство свого духовенства. Де тільки міг, владику всюди помагав своєму народові, і не лише на релігійному, але теж і на культурному, економічному й політичному полях.

Завдяки зусиллям єп. Петра Гебея православний рух був спинений. Саме в тім часі дійшло до згоди між Апостольським Престолом і Чехословацькою Республікою. Підписанням «*Modus vivendi*» було запев-

²⁹ Там же, 1926, стор. 384. Повний опис перенесення Ікони подає о. С. Решетило, *Образ Пресв. Богородиці дарований Св. Отцем Мукачівському монастиреві*, у «*Записки ЧСВВ.*», Жовква 1926, стор. 411-416.

³⁰ Історію ЦКОВ. див. у *Календарь Благочестивика на 1927 р.*, Ужгород, стор. 139-143.

нене теж відродження мукачівської єпархії. Перед владикою остались однак ще тяжкі завдання: а) відновити організацію церковних шкіл, б) розв'язати мовне питання, та в) піднести економічно зубожіле населення. У цих проблемах архиєрей не знайшов помічі й зрозуміння, навіть у колишніх своїх приятелів, тим менше в своїх священиків. Члени капітули та чільні священики зачали параліжувати культурно-народню працю свого владики. Вичерпаний працею і знеохочений інтригами вищого духовенства, єп. Петро Ґебей подав своє зречення. Правський нунцій, П. Чіріячі, однак не прийняв його, бо був пересвідчений, що єп. Ґебей йшов правильною дорогою — працюючи з народом і для народу.³¹

Послушний борець Христа даліше продовжав свою тяжку працю, щоб «з'єднати в один табір усі сили народу, не лише на релігійному полі, але теж політично та культурно, щоб так створити єдиний фронт у боротьбі за краще завтра». Однак, як згодом писав єпархіяльний орган у некролозі, «його плани розбилися на людській завзятості й короткозорості».³²

Тяжка праця, велика журба й опозиція частини духовенства підірвали фізичні й психічні сили незабутнього архиєрея. Єп. Петро Ґебей закінчив свою земську мандрівку дня 26 квітня 1931 р., на 67-му році свого жертвенного життя. В нім мукачівська єпархія втратила могутнього провідника й батька духовного відродження. Вірні називали його «єпископом золотого серця», уважаючи його на правду «святим».³³

3. — НЕЗЛАМНИЙ ДУХ ЄП. ПАВЛА ҐОЙДИЧА, ЧСВВ

Коли в мукачівській єпархії тривала релігійна боротьба, то в пряшівській єпархії красва влада повела новий наступ на душу народу — словакізацію, після випробованих мадярами метод. Єпископ Діонісій Нярадій, адміністратор пряшівської єпархії в рр. 1922-1926, не допустив до того, щоб православ'я запустило коріння на Пряшівщині. Зате він, як громадянин Югославії, не був у силі вистояти напір словакізації з боку урядових чинників. Йдучи слідами мадярських кругів, словаки теж хотіли захопити в першу чергу українські церковні школи, щоб

³¹ З 1930-им р. зачались на Закарпатті мадярські впливи й інтриги; див. Martel, *La Ruth. Subc.*, p. 156-163.

³² Некролог у «*Душпастьрь*», 1931, стор. 113-119.

³³ Див. промову Апост. Нунція з дня 30. IX. 1931; там же, 1931, стор. 240-241. Обширніше про єп. Ґебея див. А. Рекар, *Bishop Peter Gebey-Champion of the Holy Union*, in «*Analecta OSBM.*», Rome, vol. IV (1963) p. 293-326.

відтак зісловаччити й саму Церкву. Щоб знеможливити єп. Нярадієві успішну оборону, вони кинули проти нього гасло, що він «чужинець» і задумує завести пряшівську єпархію «до українців».³⁴

Єп. Нярадій представив цілу справу Апостольському Престолові й просив займенувати на пряшівського єпископа єромонаха Павла П. Гойдича, ЧСВВ. Щоб не допустити до нової боротьби на Закарпатті, дня 14 вересня 1926 р. Рим займенував П. Гойдича апостольським адміністратором. Перебравши уряд адміністратора, П. Гойдич вже дня 7 березня 1927 р. був найменований титулярним гарпазьким єпископом.³⁵

Єп. Павло Гойдич, ЧСВВ, у своїй праці пішов слідами свого попередника, удержуючи постійний контакт з вірними й духовенством. Якщо якесь місце було zagrożене, він відразу вдавався туди, проповідував, поучував, потішав, а ночами переводив довгі години на молитві. Він теж змагався щоб піднести духовне життя в своїй єпархії. Цінними перлинами остануться його численні *Пастирські Листи*, що були навіяні Божим духом. Він поширив теж на свою єпархію місійний та реколекційний рух.

Про розбудову єпархіяльних заведень єп. Гойдичем так писав «*Благовістник*»: «Улюблений наш Владика взяв собі за ціль побудувати в єпархії якнайбільше заведень. До тепер він уже заснував і збудував сиротинець, заложив українську католицьку гімназію, розбудував хлоп'ячу бурсу «*Алумнеум*» та побільшив дівочий інтернат. Для єпархіяльних потреб закупив у Пряшеві велику площу з садом та збудував багато-помешкальний будинок. Для ведення сиротинця він спровадив Сестер Служебниць П.Н.Д.М., що вже мають тут свій власний новіціят. Дівочий інтернат віддав під заряд Сестер Василянок. Бурсу «Алумнеум» передав ОО. Василянам, які, крім Пряшева, працюють ще в Межилабірцях, Требішові й Празі. Гарно розвивають свою працю теж ОО. Редемптористи східнього обряду, що мають свій духовний осередок у Михайлівцях. Звідси вони поширилися до Сабінова й Стрпкова... Одним словом, під проводом Кир Павла в нашій єпархії закипіло нове життя».³⁶

На жаль, єп. Гойдич не міг сконцентруватися тільки на свою архипастирську працю. Силою обставин він був змушений стати в обороні народности більшої частини своїх вірних, яким загрожувала безпо-

³⁴ Див. статтю «*Про чужинцевъ*», у «*Русское Слово*», Пряшів, 20. II. 1930, стор. 4.

³⁵ Див. буллію в А. Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 548-549.

³⁶ Див. «*Благовістникъ*», Пряшів 1946, чис. 7, стор. 17. Основніше про єп. Гойдича див. А. Пекар, *Василіянин-Ісповідник*. — *Життя єп. П. Гойдича, ЧСВВ.*, Нью Йорк, Н.Й. 1961.

щадна словакізація. Ось як представив цю справу сам влади́ка: « Я взяв на себе цей обов'язок тільки тому, бо нема нікого, хто цим зайнявся б. Інші народності мають своїх міністрів, свою політичну партію, своїх послів, одна тільки частина моїх вірних не має нікого, хто боронив би їхніх національних прав. Коли мої вірні звертаються до мене з довір'ям, я не можу відкинути їхньої просьби, хоч у наслідок того я маю багато неприємностей і велику шкоду ». ³⁷

Таким чином цей скромний і правдивий чернець став до завзятого й нерівного бою проти словацьких чинників. Він був готовий на всяку жертву, щоб тільки боронити природне право своїх вірних. У цій боротьбі єп. Гойдиш показав, що він справді « хоробрий і непохитний провідник », посідав такі прикмети характеру, якими визначаються мученики. ³⁸

Словакізація українців Пряшівщини, не менше від мадяризації, підготовляла відповідний ґрунт під православну пропаганду, на що указував уже єп. Д. Нярадій. Давніше, під мадярською владою, словаки закликали українців до збереження своєї національності; ³⁹ але словаки скоро пересвідчилися, що мадяризація йде їм на руку, бо « карпатський українець, не вмючи читати кирилиці (в школі вчився тільки латинки), брався до словацької газети й книжки. Цьому й можемо приписати великий успіх словакізації в останніх 30-ьох роках ». ⁴⁰ По війні, коли під словацькою адміністрацією опинилося понад 200.000 українців, словаки зачали плянову словакізацію цілої Пряшівщини. Одиноким заборолом національної свідомости для українців зісталися їхні церковні школи. Тому єпископи настоювали, щоб у цих школах вчили української мови й кирилиці. ⁴¹

Дня 10 серпня 1929 р. єп. Павло Гойдиш, ЧСВВ, дав приказ управителям церковних шкіл, щоб « по всіх церковних школах єпархії наука української мови відбувалася щонайменше три години тяжнево ». ⁴² Це був якраз час перед переписом населення, коли словаки повели сильну пропаганду, щоб українці давали себе записувати « словаками », бо,

³⁷ Cfr. J. E. Pavel Gojdiš, ČSSV. — *Jepiskop Prjaševskij (1927-1947)*, Prjašev 1947, p. 51-52.

³⁸ G. N. Shuster, *Religion Behind the Iron Curtain*, New York, N.Y. 1954, p. 72.

³⁹ Див. « Зоря Галицька », Львів 1848, стор. 90-92.

⁴⁰ А. Волошин, *Спомини*, стор. 46; Р.К., *Словаки греко-католики в праш. єпархії*, в « Америка », Філадельфія, Па., чис. 170 (12. IX. 1956) стор. 3.

⁴¹ Розпорядження владики у « Душпастьрь », Ужгород 1929, стор. 98.

⁴² Там же, 1929, стор. I., « Додаток ».

мовляв, вони « мешкають на Словащині ».⁴³ Під впливом цієї агітації Шкільний Реферат у Братиславі, дня 15 січня 1930 р. видав приказ, що в усіх школах Пряшівщини, не виключаючи церковних, навчання повинно відбуватися виключно « у державній словацькій мові ».

Владика рішуче запротестував проти такого надужиття свободи: « Українці в рамках Чехословащини, разом з чехами й словаками, представляють собою державно-творчий елемент і тому Мирова Конференція їм забезпечила такі самі права, які мають їхні слов'янські брати, тобто — чехи й словаки ».⁴⁴ Однак Братислава даліше настоювала на тім, що їхнє розпорядження оснований на важнім ще « мадярським законі » з 1907 р.⁴⁵ Коли однак владика не уступав, покликуючися на природне право, Шкільний Реферат нарешті погодився дозволити навчання української мови, але тільки « три години тижнево » і то лиш « до остаточного рішення цього питання ».⁴⁶

На це єп. Гойдич дня 26 квітня 1930 р. відповів: « У розпорядженні Реферату ми добачуємо порушення не тільки слов'янської братньої любови й мирової конференції, але теж порушення найпримітивнішого природного закону. Я ще раз підкреслюю, що наша просьба відноситься до таких дітей, які без найменшого сумніву є українцями, вдома говорять тільки по українськи й так само бажать учитися в школі по українськи », бо наша рідна мова « так само нам вросла до серця, як чехам чеська, словакам словацька — що від неї й вони не відреклися б за ніяку ціну! ».⁴⁷

Словаки однак не уступили. Вони по всіх державних школах Пряшівщини, навіть з більшістю українського населення, запровадили виключно словацьку мову навчання. У церковних школах,⁴⁸ де навчання

⁴³ Див. статтю *Передь народо-считаніємъ*, у « Русское Слово », Пряшів, 4. I. 1930 р., стор. 5, в якій подає промову окр. нач. Башка на зборах « Словацької Ліги » у Михайлівцях, дня 23. XI. 1929: « Naskol'ko rusnaki nechcejú sa prihlásit' k slovenskému l'udu, je potreba pri sčitaníu l'udu v 1930 r. dat' pozor a tak previest', aby rusky l'ud bol zapisany za Slovákov, t.j. dávat' im take otázku, aby povedal že je Slovák ».

⁴⁴ Див. лист Шк. Реферату й протест Преосв. Гойдича; там же, дня 30. I. 1930 р., стор. 2-3.

⁴⁵ Це т. зв. *XXVII зак. Аннонія*, проти якого словаки перші виступили з протестом: « Забирати дітям їхню матірню мову? Це те саме, що немовлят позбавити молока матері! »; див. Б. Бернсон, *Поневолені народи та українська справа*, Вінніпег 1939, стор. 13-21.

⁴⁶ Відповідь Шк. Реферату див. « Русское Слово », Пряшів, дня 30. IV. 1930 р., стор. 2.

⁴⁷ Лист владика; там же, стор. 3.

⁴⁸ В тім часі в пряшівській єпархії було около 240 церковних шкіл.

теж мусіло відбуватися по словацьки, Шкільний Реферат дозволив навчання української мови, але лиш три години тижнево. Спираючись на природний закон й гарантії мирової конференції, єп. Гойдич приказав у 80-ьох чисто українських церковних школах викладати по-українськи, а вчити словацької мови тільки три години тижнево. У відповідь на це Братіслава в 1935 р. насильно удержавнила всі церковні школи, чим нарушила теж і «*Modus vivendi*» з Апостольським Престолом.

Та єп. Гойдич не піддався. Тепер він звернувся до центральної влади в Празі. Зачались вислухи, дискусії, анкети. Нарешті міністерство шкільництва в 1938 р. віддало 65 шкіл єпархії й дозволило на українську мову навчання. Та словаки скористали з цієї боротьби бодай частинно, бо тепер «*легальною дорогою*» могли зісловакізувати принаймні 15 українських сіл. Зате владица, в порозумінні з Прагою, 1936 р. відкрив у Пряшеві «*Греко-католицьку Українську Гімназію*», що стала «твердинею релігійно-національного життя й культурним розсадником для єпархії».⁴⁹

З-за оборони українських шкіл словаки нап'ятували єп. Гойдича своїм «ворогом». Ось тому, коли 1939 р. Словаччина була проголошена «самостійною республікою», словацька влада носилася з думкою усунути єп. Гойдича з владичого престолу, бажаючи поставити в Пряшеві такого єпископа, який пішов би по лінії словакізації меншин.

Насамперед словаки хотіли викликати заміщення в єпархіяльній богословській семінарії. Деякі зісловаччені питомці донесли на єпископа, що він відмовився святити «семинаристів-словаків», що в семінарії заборонено «говорити по словацьки» та що між греко-католицьким клиром заіснував «протидержавний дух».⁵⁰ Словацька преса й радіо зачали свою кампанію проти єпископа, семінарії та духовенства. Владика вже не міг довше мовчати. Прослідивши безпідставність доносів, він рішуче запротестував у міністерстві в Братіславі «за неправдиві й безосновні напади» урядових кругів і преси, яка «злобно нападає й очорнює українське католицьке духовенство й їхнього єпископа».⁵¹

Протест владики однак не багато допоміг. Преса й далі нападала на єпископа й духовенство, щоб викликати в єпархії заміщення й недовір'я. Добачуючи в цім «якусь чорну руку», єп. Павло Гойдич, дня 12 листопада 1939 р. звернувся прямо до президента Словаччини з прось-

⁴⁹ Cfr. J. E. Pavel Gojdič, *ČSVV*, *op. cit.*, p. 92-94.

⁵⁰ Натяк на соборчик укр. духовенства у Гуменнім, з дня 26. X. 1937 р., де було рішено урядувати в укр. округах Гуменне, Спіш, Вранів та Межилабірці лише по-українськи, навіть з державними чинниками. Див. статтю «*Зажерливість малого сусіда*», у «*Нова Свобода*», Хуст, дня 14. I. 1939 р., стор. 1-2.

⁵¹ J. E. Pavel Gojdič, *op. cit.*, p. 57.

бою, щоб президент Й. Тісо, як католицький священик і голова католицької держави, вплинув на підрядні собі чинники, щоб вони перестали нападати на єпископа, духовенство й взагалі на вірних українського походження. Для усунення анархії в семінарії єпископ зажадав імен донощиків, щоб їх відповідно до провини покарати. Свого листа до президента владика закінчив такими словами: « В противнім випадку підписаний (тобто — владика) буде змушений заключити, що влада Словацької Республіки не бажає собі консолідації греко-католиків українців і словаків та не хоче допомогти ординаріятові усунути анархію, що її намагаються викликати чорні духи, щоб поширити віддаль між духовенством і вірними, що може мати страшні наслідки ».⁵²

Єпископ однак не дочекався відповіді на свого листа. Коли під кінець того самого місяця до Пряшева загостив президент Йосиф Тісо, й владика Гойдич прийшов його витати, президент з'ігнорував єпископа й не подав йому навіть руки.⁵³ Вечером, коли представники різних національних і релігійних груп на Пряшівщині приходили до президента з своїми петиціями, єп. Гойдич публічно запротестував проти поновного відбирання українських шкіл. На це домагання владика виступив словацький шовініст др. Галан і в присутності інших делегацій загрозив єпископові ув'язненням. Владика відійшов з нічим.⁵⁴

Публічна зневага католицького єпископа в католицькій державі, в присутності католицького президента, переконала владика, що для добра єпархії краще буде подати своє зречення. Він все ще був тільки адміністратором пряшівської єпархії, тому він це міг легко зробити. Так дня 22 листопада 1939 р. єп. Павло Гойдич вислав до Апостольського Престолу свого димісійного листа, в яким просив Римського Архієрея звільнити його з адміністрації пряшівської єпархії з-за « політичних та особистих причин », а назначити до Пряшева на єпископа « чоловіка сильної руки й такого, який втішався б повним довір'ям влади ». Копію цього листа владика вислав теж президентові Тісо.⁵⁵

⁵² Див. повний текст листа по словацьки; там же, стор. 57-58.

⁵³ Ось що писав очевидець у цій справі: « Коли Тісо приїхав був до Пряшева з офіційними відвідинами, то його витали, між іншими, єп. Павло, лат. єп. Чарський, лютеранський єпископ та жидівський рабін. Др. Тісо кожному з них подав руку, а нашого владика остентаційно поминув. До того, на трибуні достойників, наш єпископ мусів стояти, бо для нього ' не було ' крісла ».

⁵⁴ Ось слова Галана, від того самого очевидця: « Пан біскуп, для таких як Ви, ми маємо окреме місце! » — натякуючи на славу тюрму в Ілаві, де вже сиділо багато т. зв. « ворогів » словацького народу.

⁵⁵ Cfr. litteras ad Papam in J. E. Pavel Gojdič, *op. cit.*, p. 103-104: « in locum infrascripti constituatur homo manus fortioris et fiduciam Gubernii absolute habens ».

Словацька влада, на засіданні дня 26 січня 1940 р., дуже радо прийняла зречення єп. Гойдича й призначила йому « щедру » річну пенсію. Навіть дозволяла йому виїхати за границю, однак він мав ще « поробити відповідні кроки, щоб Апостольський Престіл прийняв його зречення ». ⁵⁶ Представником Словаччини при Ватикані був тоді поміркований політик, Карло Сідор, що був великим прихильником єп. Гойдича й його праці. Сідор точно й правдиво поінформував Апостольський Престіл про обставини й дійсні причини резигнації владики. Рим не прийняв димісії єп. Гойдича, а декретом з дня 19 липня 1940 р. займенував його « ординарієм пряшівської єпархії ». ⁵⁷ Це була повна реабілітація владики.

Словаччина мусіла числитися з прихильністю Ватикану, тому Тісо проковтнув цю гірку пілюлю. Однак він не вислав представників влади на інсталяцію єп. Гойдича, що відбулася в Пряшеві, дня 8 серпня 1940 р. Словацький єпископат теж вповні з'їгнував інсталяцію, на якій не було ні одного католицького єпископа. Та це цілком не захитало наставленням владики.

Коли 1940 р. словаки приготувляли новий перепис населення, єп. Гойдич знов звернувся до свого духовенства, щоб воно освідомило вірних про вагу перепису, бо « наслідком дотеперішних статистик, — писав владику, — українцям припало багато лиха й несправедливости ». Він напоянав вірних, щоб допилювали того, щоб їх записали тим, ким вони себе подавали: « русин — русином, словак — словаком, німець — німцем, а маляр — маляром ». ⁵⁸

Словацький уряд нап'ятував пастирський лист владики « русинською агітацією між словаками », однак боявся виступити прямо проти нього, щоб не зразити собі Ватикану. Зате влада зачала переслідувати священників. Свідоміших священників, що « відважилися » прочитати цей пастирський лист вірним у церкві, словаки ув'язнили. Іншим, які тільки приватно усвідомлювали людей про важність перепису, перестали виплачувати місячну допомогу, т. зв. конгруу. Для піддержання « словаків », до Пряшева прибув відомий молодий міністер пропаганди, Шаньо Мах. Владика не хотів іти на його привитання, однак управа міста загрозила, що це може мати « лихі наслідки для всіх українців Пряшівщини ». Коли міністер Ш. Мах побачив єп. Гойдича на святочній академії, назвав його « зрадником і ворогом словацької держави » й

⁵⁶ Див. лист премєра Туки з дня 31. I. 1940 р.; там же, стор. 104.

⁵⁷ Див. брєве Апост. Престолу; там же, стор. 105-106.

⁵⁸ Див. пастирський лист з дня 21. X. 1940 р.; там же, стор. 137.

« негідним єпископського достоїнства ». На ці слова владика, серед загального збентеження людей, спокійно вийшов з залі.⁵⁹

Хоч як сильно словаки хотіли « доказати » світові, що на Пряшівщині « нема вже українців », перепис з 1940 р. виказав, що там все ще було понад 80.000 свідомих українців, які готові були стати до боротьби за збереження свого національного « я ». Це на стільки розлютило словаків, що вони ще того самого року зліквідували обидві українські школи в Пряшеві, тобто — гімназію й учительську семінарію. Тим вони сподівалися спинити доплив української інтелігенції й українських учителів. А це практично означало повну словакізацію церковних шкіл.⁶⁰

Не маючи великих матеріяльних засобів, владика ніяк не міг був утримати своєї єпархіяльної гімназії. Зате за всяку ціну він хотів зберегти вчительську семінарію, щоб мати доплив свіжих учительських і дяківських сил. Справу української учительської семінарії підпер теж і Апостольський Престіл, давши навіть матеріяльну допомогу. Побачивши, що справу українських церковних шкіл на Пряшівщині піддержує Рим, словацька влада поступилась дещо з своєї настанови й зачала знову уділювати єпископові державну допомогу « на культурні цілі українців Пряшівщини ». Тим способом єп. Гойдич захоронив українську учительську семінарію в Пряшеві.

Не маючи сили усунути єп. Гойдича з владичого престолу, словаки зачали робити заходи, щоб перенести єпископську резиденцію з Пряшева на провінцію, щоб так зліквідувати релігійно-культурний осередок українців Пряшівщини. Були плани перенести єп. Гойдича як « шкідника держави » до василіянського монастиря в Межилабірцях, однак зворот воєнних подій 1943-1944 р. перешкодив цим далекосяглим планам словаків. Словацька влада, побоюючись пімсти народу, змінила своє наставлення до єпископа й українського духовенства та зачала налаштовувати співпрацю з українським елементом на Пряшівщині.⁶¹

4. — РОЗКВІТ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ

У відродженні релігійно-культурного життя на Закарпатті важну ролю відіграли чернечі Згромадження, які допомогли єпископам здійснити їхні плани. Перед першою світовою війною на Закарпатті існували

⁵⁹ На основі оповідань очевидця.

⁶⁰ Див. приказ міністерства з дня 18. XII. 1940 р.; *J. E. Pavel Gojdič, op. cit.*, р. 52.

⁶¹ Див. статтю И. Жидовского, *Пряшевская Русь въ борьбѣ за свои права*, у збірнику « *Подкарпатская Русь за ег. 1919-1936* », Ужгородь 1936, стор. 89-91; И. Пещак, *Из прошлого наших школьных дел*, у *Календарь Укр. Нар. Рады Пряшевщины на 1946 г.*, Пряшев 1945, стор. 50-55.

тільки ОО. Василіяни. По війні започаткували тут свою працю ОО. Редемптористи, СС. Василіянки та СС. Служебниці П.Н.Д.М.

1) *ОО. Василіяни* — поселилися на Закарпатті вже від непам'ятних часів. Свят-Миколаївський монастир на Чернечій Горі біля Мукачева був релігійно-культурним осередком через довгі століття. Щойно в другій половині XIX ст. бачимо і тут великий занепад василіянського чернечого життя, як наслідок йосифінських реформ та й з-за неприхильності мадярських кругів. Єпископ Ю. Фірцак думав скріпити тут василіянське чернецтво й тому на єпархіяльному синоді в Ужгороді в 1903 р. впала думка про реформу ОО. Василіян на Закарпатті.⁶²

В Галичині василіянська реформа зачалась 1882 р. Папа Лев XIII уже тоді висказав своє бажання, щоб реформу розтягнути на всі українські монастирі Чина.⁶³ Тому галицькі Отці були готові перенести реформу й на Закарпаття, чому однак спротивилися мадярські чинники. Єп. Фірцак бажав злегшити справу й хотів доручити реформу мадярським ОО. Єзуїтам, але вони відмовилися. Справа реформи ОО. Василіян мала бути порушувана теж і в рамках реформ, запланованих Центральною Комісією Греко-католицьких Єпархій у Будапешті 1915 р. Однак до їх здійснення ніколи не дійшло.

По війні, під час релігійної боротьби, на Закарпатті дуже дався відчути брак ченців-місіонерів. В огні боротьби єп. А. Папп нарешті погодився, щоб ОО. Василіяни з Галичини зайняли реформою мукачівського монастиря. Так в осени 1920 р. на Закарпаття з Галичини прибули: о. Єронім Малицький, о. Гліб Кінах та о. Полікарп Булик. На бажання Риму до реформи були включені теж василіянські монастирі Мадярщини й Румунії, що перед світовою війною належали до закарпатської провінції.⁶⁴

Весною 1924 р. з новіціату в Мукачеві вийшов перший реформований василіянин на Закарпатті, пізніший пряснівський єпископ, о. Павло П. Гойдич, ЧСВВ. При допомозі о. Стефана Решетила, ЧСВВ, та о. Полікарпа Булика, ЧСВВ, о. П. Гойдич започаткував на Закарпатті місійний рух, який дуже успішно паралізував проти-католицьку пропаганду на Мараморощині.⁶⁵ ОО. Василіяни на Закарпатті зорганізу-

⁶² Див. «*Наука*», Унгварь 1903, чис. 18, стор. 7.

⁶³ Cfr. Welykuj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 458.

⁶⁴ Рішенням Свящ. Конгрегації для Східних Церков, з дня 6. IV. 1921 р.; «*Нива*», Львів 1921, стор. 311.

⁶⁵ Див. статтю С. Решетила, *Участь Карпатської Провінції ЧСВВ. в місійнім русі*, у «*Записки ЧСВВ.*», Жовква 1925, стор. 368-377. За час владцтва єп. Гебея ОО. Василіяни на Закарпатті дали 110 народніх місій, 132 замкнених реколекцій та вислухали понад 120.000 сповідей.

вали « Місійне Т-во Св. Йосафата », поширили між народом « Апостольство Молитви », оснували « Марійські Дружини » та ширили набоженство до Христа-Чоловіколюбця місячним журналіком « Благовістник ». В Ужгороді ОО. Василіяни заложили власну друкарню, з якої відтак виходили молитовники, календарі, духовні книжки, оборонні брошури, тощо.⁶⁶

Крім місійної й видавничої праці ОО. Василіяни зайнялися проведом молоді, інтелігенції й дівчат. На кінець вони відкрили й свою клясичну гімназію в Ужгороді. Одним словом, ОО. Василіяни причинилися не тільки до пожвавлення релігійного життя на Закарпатті, але теж і до його культурно-національного відродження. Зреформовані монастирі в Мукачеві, Ужгороді, Малім Березнім, Імстичеві й Хуст-Бороняві зачали розквітати, бо приходили нові покликання. Уже 1932 р. була створена Свят-Миколаївська Провінція ОО. Василіян на Закарпатті (зреформована), а першим її протоігуменом був займенований о. П. Булик, ЧСВВ.⁶⁷ З того часу закарпатські василіяни « дотримували кроку своїм старшим братам з галицького боку Карпат. Була це друга найсильніша вітка Василіянського Чину напередодні другої світової війни ».⁶⁸

З упадком Карпатської України, 1939 р. мадярська окупаційна влада виселила всіх ченців, що походили з Галичини й Пряшівщини. Ці монахи знайшли собі пристановище в пряшівській спархії, де знаходилися в руїнах старинні василіянські монастирі в Краснім Броді й на Буковій Гірці. Крім того єп. П. Гойдич передав їм опорожнену парафію у Межилабірцях, що знаходилася в центрі москвофільства й православної пропаганди.

Супроти початкових труднощів і ворожої пропаганди, ОО. Василіяни скоро запустили коріння на Пряшівщині. Люди зачали горнутися до своїх ченців—місіонерів, священники знайшли в них опору проти православ'я і п'янства, а єпископ - відданих помічників. 1942 р. ОО. Василіяни побудували на Буковій Гірці маленький дімок і відновили що-

⁶⁶ Друкарня ОО. Василіян в Ужгороді в рр. 1925-1935 випустила між народ: 181.250 прим. місячної газети « Благовістник »; 150.920 прим. різних релігійних газет; 76.767 рел. книжок; 78.100 молитовників; 26.800 календарів; 20.000 наукових творів та 173.250 рел. брошур.

⁶⁷ Про створення Закарпатської Провінції ЧСВВ. див. « Душпастьєр », Ужгород 1932, стор. 302.

⁶⁸ М. Ваврик, *цит. тв.*, стор. 223. Про ОО. Василіян на Закарпатті див. статтю А. Станканинця, *Василіане на Подк. Руси*, у « Благовістник », Ужгород 1932, стор. 113-116, 129-131, 145-149, 161-163, 177-179; 1933 р., стор. 3-5, 17-18; статтю Р. Луканя, *Василіянські монастирі в Карп. Україні*, у « Нова Зоря », Львів чис. 1 (дня 7. І. 1939) стор. 21.

річний відпуст. Вони перебрали ведення бурси в Пряшеві й поставили гарний монастирок у Требішові, що став першим василіянським осідком між пословачченими українцями. 1945 р. пряшівський владика передав ОО. Василіянам адміністрацію парафії в Празі, звідкіля монахи обслуговували українців цілої Чехії. 1947 р. вони відкрили монастир у Пряшеві, звідкіля займалися проводом молоді, релігійних організацій, СС. Служебниць і СС. Василіянок.

Пряшівський монастир, який був релігійно-культурним осередком на широку околицю, став першим осідком протоігумена нової провінції Св. Кирила й Методія, що дня 4 березня 1948 р. була заснована на терені тодішньої Чехословаччини. Першим її протоігуменом був уродженець самого Пряшева, о. Севастіян Сабол, ЧСВВ.

Так єп. Гойдич у найбільш критичних часах для пряшівської єпархії знайшов певну поміч і опору в ОО. Василіян.

2) *ОО. Редемптористи* — теж багато заслужилися в боротьбі з православ'ям та в піднесенні релігійного життя на Закарпатті.

Їхні початки були дуже скромні.⁶⁹ Під час релігійної боротьби два чеські редемптористи, о. Д. Трчка та о. С. Некула рішили посвятитися унійній праці між українцями. Діставши основне виховання в Галичині, вони осіли в 1922 р. у Стропкові, пряшівської єпархії. До помочі їм стали теж інші чеські редемптористи, що одушевлялися унійним рухом. 1931 р. ОО. Редемптористи поширили свою працю й на мукачівську єпархію, осівши в Михайлівцях. Під час останньої світової війни вони відкрили ще й третій свій осідок-монастир у Сабінові. Маючи вже три монастирі, дня 23 березня 1946 р. постала на Пряшівщині віце-провінція ОО. Редемптористів східнього обряду, з осідком у Михайлівцях, що в тім часі вже були під адміністрацією пряшівського єпископа.

ОО. Редемптористи від самих початків взялися до місійної праці та реколекцій. Вони ширили на Закарпатті почитання Божої Матері Неустаючої Помочі, перебрали в пряшівській єпархії провід Св. Рожанця та Братства Пресвятого Серця. Для зісловаччених греко-католиків в 1941 р. вони зачали видавати місячник «*Місіонар*», що мав на цілі ширити почитання Св. Йосифа. При редакції Місіонаря ОО. Редемптористи видавали й повчальні брошурки під заголовком «*Ближше ко Христу*». Дуже популярний був їхній «*Молитвенник св. Розанця*» та латинкою писаний молитовник «*Спаси душу свою*».

3) *СС. Василіянки* — поселилися на Закарпатті аж по першій сві-

⁶⁹ Див. статтю І. Дюрнана, *ОО. Редемптористи сх. обр. на Закарпатті і в Східній Словаччині*, у «*Ювілейна Книга ОО. Редемптористів Східнього Обряду (1906-1956)*», Йорктон, Саск. 1955, стор. 202-208.

товій війні, старанням тодішнього адміністратора пряшівської єпархії, монс. Н. Руснака. Тоді з Галичини приїхало до Пряшева п'ять СС. Василіянок під проводом М. Магдаліни Гуменюк, ЧСВВ, щоб перебрати провід над бурсою-інтернатом для дівчат. Заохочений успішною працею василіянок у Пряшеві, мукачівський єп. П. Гебей в 1924 р. спровадив чотири СС. Василіянки до Ужгороду, де їм теж передано ведення дівочої бурси. Наступного року СС. Василіянки відкрили в Ужгороді свій власний новіціят і поширили свою працю на ведення сиротинця та діточих садків. Їхнім великим меценатом став монс. А. Волошин, даючи їм підмогу не тільки моральну, але й матеріальну.

Під час другої світової війни СС. Василіянки старалися скріпити свої доми в пряшівській єпархії, бо мадярська влада не дозволяла їм розростися в мукачівській єпархії. В 1947 р. вони відкрили свій новіціят у Пряшеві. Крім Пряшева СС. Василіянки мали доми в Межилабірцях, Сечовцях та Стропкові. В Празі вони заопікувалися монс. А. Волошином, доки большевики його не вивезли, а СС. Василіянок не розігнали.⁷⁰

4) СС. Служебниці П.Н.Д.М. — осілися в Пряшеві 1928 р., коли єп. П. Гойдич, ЧСВВ, передав їм опіку над кухнею єпархіяльної семінарії. Пізніше вони перебрали провід єпархіяльного сиротинця, при яким відкрили теж свій новіціят. Вони перебрали ведення т. зв. *Кружка св. Анни*, що в більших містах опікувався служницями.

З Пряшева перейшли СС. Служебниці на працю до Михайлівцеь, Луцини й Требішова. Нарешті вони заснували свої доми між українськими поселенцями в чеських землях, тобто в Угорськiм Городищі та Лібейовіцях.⁷¹

Для повного образу чернечого життя на Закарпатті, треба ще згадати про працю деяких ОО. Єзуїтів східнього обряду, між якими чільне місце займав французький ієсусовець, о. В. Буржоа. Він у рр. 1927-1931 працював між вірними на Мараморощині, в околиці Тереблi.⁷² В 1933 р. єп. О. Стойка проголосив, що ОО. Єзуїти поселяться в Мукачеві, де переберуть провід над вихованням гімназійної молоді. Однак

⁷⁰ Див. «*Душпастьєр*», Ужгород 1925, стор. 62-63; «*Благовєстникъ*», Ужгород 1937, стор. 62; J. E. Pavel Gojdič, *op. cit.*, p. 88-92.

⁷¹ «*Душпастьєр*», Ужгород 1928, стор. 152-158; J. E. Pavel Gojdič, *op. cit.*, p. 77-83.

⁷² Cfr. Fr. Vassili (Ch. Bourgeois), *The Podcarpathian Schism*, in «*Pax*», Prinknash, Glos., England, January 1934, p. 228-234; April 1934, p. 1-8.

з-за невідомих нам причин так не сталося, бо ОО. Єзуїти ніколи не поселилися тривало на Закарпатті, хоч переходно там працювали.⁷³

5. — МІЖ ДВОМА КРИЗАМИ

В наслідок економічної депресії в світі, в 30-тих роках цього століття постигла теж і Чехословаччину т. зв. *господарська криза*; а в наслідок гітлерівської експансії до неї прийшла ще й політична криза, яка довела до другої світової війни. Обидві ці кризи лишили своє знам'я теж і на релігійно-культурнім житті Закарпаття.

В розгарі економічної кризи Закарпаття втратило свого відданого провідника, єп. Петра Гебея († 1931 р.), а в розгарі другої кризи мадари знову окупували Срібну Землю (1939). Цю критичну й дуже непевну добу виповняє владництво єп. Олександра Стойки (1932-1943), діяльність якого останеться бодай частинно загадковою, доки не будуть доступні архівні матеріали цієї доби.

Єп. О. Стойка перебрав управу мукачівської єпархії в часі, коли голод зачав заглядати до хат його єпархіянів. Був це час поживавленої сектанської пропаганди та сильної комуністичної агітації. Православна боротьба, підкопавши моральні сили народу, уцухла. Зате між населенням, прибитим матеріальною й моральною нуждою, нуртували різні сектанстські напрямки та комуністичний атеїзм. Політичні провідники втягнули нарід ще й до т. зв. *мовної боротьби*, до якої причинився в деякій мірі і сам владика.

Від початків свого владництва єп. Стойка звернув увагу на нужду й голод своїх вірних. Не дивно, що він заслужив собі на назву — «*батько бідних*».⁷⁴ Ще як урядовець єпископської канцелярії, під час першої світової війни, він zorganizував єпархіяльний фонд для воєнних сиріт. Своїми статтями він вказував на надужиття мадярської адміністрації, яка зимою 1917 р. спричинила на Закарпатті голод. Він тоді очолив допомогову акцію голодуючим, під кличем: «*Хліб для убогих*».

Як досвідчений правник і економіст, Стойка боронив матеріальні інтереси духовенства й церковних громад під час релігійної боротьби по першій світовій війні. Як канцлер, він заступав єпархію на процесах з православними. Йому треба завдячувати у великій мірі відзискання всіх церков і церковних дібр, що їх православні під час боротьби

⁷³ Див. «*Душпастьєрь*», Ужгород 1933, стор. 197-198; К. П., *ОО. Єзуїти в Ужгородській єпархії*, у «*Нова Зоря*», Львів, дня 14. IX. 1933, стор. 5. Про судьбу монаших спільнот — див. А. Пекар, *Доля монахів і монахинь на Пряшівщині*, у «*Світло*», Торонто, червень 1958, стор. 15-16.

⁷⁴ Див. нашу статтю *Єпископ Стойка*, «*Отець Бідних*», in «*Byzantine Cath. World*», Pittsburgh, Pa., July 7, 1957, p. 6.

незаконно привласнили. Стойка й сам походив з бідної, селянської родини, тому за клич свого єпископства він вибрав Христові слова: « Господній Дух на мені, бо Він помазав мене й післав мене нести добру новину бідним » (Лк. 4, 18).

Будучи ще лиш капітульним вікарієм, О. Стойка звернув увагу духовенства на нужду вірних: « Наші Карпати й Бескиди гомонять молитовним вітанням: — Хліб наш насущний дай нам днесь! » Тому зобов'язав кожного пароха зацікавитися долею своїх парохіян, заступати їх перед податковими урядовцями, шукати для них працю й домагатися для них соціальної опіки.⁷⁵

У своїм велико-постнім посланні 1932 р. писав: « Не упадайте духом. Передусім стережіться небезпечних агітаторів, які використовують нинішнє тяжке положення для своїх власних цілей і бунтують вас проти закону і загального порядку. Я, як дочасний управитель осиротілої нашої єпархії, звернув уже увагу правительства на нужду й біду нашого народу, бо в наших Карпатах і Бескидах є місця, де наші брати голодують ».

« Однак мусимо признати, — писав далі вікарій, — що теж і наша держава переживає економічну кризу й тому нам годі очікувати всієї помочі від самого правління. Ось чому святою повинністю кожного з нас є спішити з поміччю своїм братам дорогою самопомочі! ».⁷⁶

Монс. Стойка не задовільнявся самим тільки словом. До свого слова він додав і діло. Тим самим посланням він проголосив « Пасхальну Акцію », що її започаткував своєю власною жертвою. Цю акцію він перевів по цілій єпархії, закликаючи заможніших до жертви, щоб « на Великдень кожний русин мав свою пасху! ».⁷⁷ У сам день Воскресення монс. Стойка відправив для бідних у катедральнім храмі св. Літургію, а відтак спільно з ними спожив свячене.

Діставши займенування на єпископа, він відмовлявся від різних бенкетів у його честь, а просив, щоб призначені на це гроші дати на бідних. По єпископській хиротонії, що відбулася дня 12 липня 1932 р., владика обідав з 300 бідними, щоб тим доказати своє євангельське післаництво: « Післав мене благовістити бідним! » Ще того самого року єп. Стойка вибрався до Праги, а відтак до Риму, щоб особисто просити допомоги для свого голодуючого народу.⁷⁸

Свої архиєрейські подорожі єп. Стойка так планував, щоб відвідати голодуючих або навіщених нещастям. Так, н. пр., 1933 р., коли велика

⁷⁵ « Душпастьєр », Ужгород 1932, стор. 22-23.

⁷⁶ Там же, стор. 53-59.

⁷⁷ Там же, стор. 101-102.

⁷⁸ Там же, стор. 327-331.

повинь знищила майже цілий уґочанський комітат, владика відвідав долину горішньої Тиси, де тисячі родин осталися без хати й хліба. Він відразу започаткував для потерпілих допомогову акцію.⁷⁹ Коли 1935 р. на Мараморощині грозило, з-за страйку, безробіття, єп. Стойка особисто посередничав між урядом і робітниками, щоб закінчити страйк.⁸⁰ І всюди, де тільки зайшла якась потреба, владика спішив з своєю поміччю, порадюю й заохотою.

Батьківське старання за голодуючий і бідний нарід з'єднало для єп. Стойки велику пошану і любов. Навіть православні, яких він ніколи не виключав з допомогової акції, горнулися до нього, витали його й брали участь у його відправах. Крім бідних, владика звернув свою увагу на виховання молоді. Він був переконаний, що « віднову Церкви треба зачати від дітей ». Він бажав, щоб у його єпархії « запанувала ласка Божа », а між народом « Божий мир ». Він хотів бути « всім для всіх », щоб тільки допомогти спасти душі « всіх вірних єпархії ».⁸¹

Єпископ О. Стойка мав велике набоженство до Пречистої Диви Марії, що була теж покровителькою мукачівської єпархії. Під час першого відпусту на Чернечій Горі, як єпископ, він зложив таку торжественну заяву перед іконою Матері Божої: « Під присягою зобов'язуюся, що під час мого апостольського правління ціла єпархія гомонітиме Твою прославою! ».⁸² І цій ніжній любові владика до Пречистої можна приписати новий небувалий розквіт марійського культу в мукачівській єпархії. Ще як капітульний вікарій, він започаткував т. зв. « Конгрес Марійських Дружин », який відбувався щорічно при василіянським монастирі на Чернечій Горі, біля Мукачева.⁸³

Завершенням марійського руху на Закарпатті були масові святкування « Цариці Русь-України » у 1938 р., що їх zorganizував ревний єромонах Христофор Миськів, ЧСВВ. На жаль, під впливом московської пропаганди, яка хотіла нап'ятувати цю релігійну маніфестацію як національний рух, єп. Стойка відкликав свій патронат, а урядові чинники припинили дальші святкування.⁸⁴

Єпископ О. Стойка був добрим провідником вірних і улюбленим батьком бідних. Однак на національно-культурному полі, як провідник

⁷⁹ Див. заклик владика в « Душпастьєр », Ужгород 1933, стор. 202.

⁸⁰ Там же, стор. 143.

⁸¹ Див. І. паст. лист єп. Стойки в « Душпастьєр », Ужгород 1932, стор. 193-206, в яким владика подає програму свого єпископства.

⁸² Там же, стор. 205.

⁸³ І. Конгрес Марійських Дружин відбувся дня 25. V. 1931 р.; див. « Душпастьєр », Ужгород 1931, стор. 174-175.

⁸⁴ Див. статтю Н. Вайди, *Пречиста Діва Марія на Закарпатті*, в « Карпатський Голос », Філадельфія, Па., чис. 1-4 (1954) стор. 8-17.

народу, він виявив мадярофільські переконання. Він належав до того гуртка священників, які змагалися перекреслити національно-культурні змагання єп. П. Гебея та монс. А. Волошина. Ставши єпископом, Стойка започаткував третій мовний напрям т. зв. «*тутешняцький*» й підпер про-мадярську політику партії «*Земледільського Союзу*».

Єп. П. Гебей старався об'єднати духовенство й вірних у «*Християнській Народній Партії*», яку очолив, на бажання владики, монс. А. Волошин. Християнська партія спиралася на народний рух, що змагався зблизити Закарпаття з сусідною Галичиною. Під державницьким зглядом П. Гебей працював над здійсненням повної автономії для цілого Закарпаття, включно з Пряшівщиною. Зате його наступник, єп. А. Стойка, в перших роках свого владцтва пішов по лінії урядових чинників.⁸⁵ Коли здобув собі довір'я правької влади, то виступив, «з особистих причин», проти монс. А. Волошина й християнсько-українського руху,⁸⁶ а відтак дійшло й до зудару з проф. Е. Фенциком і москвофільським рухом.⁸⁷ Це дало єп. О. Стойці можливість започаткувати третій, мовний напрям, який при помочі тижневика «*Недѣля*» боронив «самобитність карпаторусского народа».⁸⁸

Започаткування третього напрямку на Закарпатті співпадало з заснуванням в Будапешті т. тв. «*Мадярської Ліги для Ревізії Тріянонського Договору*», яка зачала працювати в напрямі спільних мадярсько-польських границь, тобто за прилучення Закарпаття до Мадярщини. До цього руху, за благословенням єп. Стойки, включилося теж кількох впливових священників, які діставали директиви в Будапешту через польський консулят у Ужгороді. Таким чином знову настав зворот політики церковних кругів на Закарпатті в мадярофільському напрямі, яка довела в 1939 р. до другої окупації Закарпаття.⁸⁹

⁸⁵ Обсерватор, *З вражінь на Закарпатті*, у «*Нова Зоря*», Львів, дня 18. IX. 1932 р., стор. 5.

⁸⁶ Правдоподібно з особистих причин, бо о. Волошин був проти його кандидатури на єпископа. Масмо в посіданні кілька листів о. Волошина до єп. Нярадія в цій справі, та їх ще не час публікувати. Мадярська політика теж вимагала неутралізування народовецької акції о. Волошина.

⁸⁷ Коли восени 1934 р. суспендував секретаря О-ва ім. О. Духновича, др-а С. Фенцика, провідника москвофільства на Закарпатті, за: 1) канонічний непослух, 2) підозріння в схизмі та, 3) негідне справування священства; див. «*Душпастьєр*», Ужгород 1934, чис. 12; а тому, що Фенцик в тім часі знаходився в ЗДА, єп. Такач повідомив про його суспензу «*Довірочним Листом*», з дня 6. XII. 1934 р., під чис. G-294/1934; «*Keleti Egyház*», Miskolc, Ján. 1935, р. 24.

⁸⁸ Головним її редактором став о. Еміліян Бокшай, катехит гімназії в Ужгороді, колишній співробітник о. Волошина.

⁸⁹ Martel, *La Ruth. Subcarp., op. cit.*, р. 163-178: «Le révisionisme hongrois et ses alliés».

6. — НА КРИЛАХ САМОСТІЙНОСТИ

Під тиском політичної кризи, яка витворилася в Середущій Європі під кінець 1938 р., Чехословаччину перетворено у т. зв. «*Федеративну державу Чехів, Словаків і Підкарпатських Русинів*».⁹⁰ Автономну владу Закарпаття очолив посол Андрій Бродій, який відразу нав'язав стосунки з мадярами. По двох тижнях «зрадницької» праці, празька центральна влада ув'язнила Бродія, а управу Закарпаття передала в руки заслуженого монс. А. Волошина. Дня 26 жовтня 1938 р., коли о. Волошин став прем'єром Закарпаття, під час благодарственного молебня сп. А. Стойка назвав його «*батьком народу*». Нарешті на Закарпатті побідив народній напрям: українці дочекалися своєї власної влади.

Радість укр. населення Закарпаття тривала не довго. Віденський арбітраж дня 2 листопада 1938 р. приділив найбагатшу частину Закарпаття, разом з його найбільшими містами — Ужгород, Мукачево й Берегово, — Мадярщині. Столицю Закарпаття треба було перенести до Хусту.⁹¹ Мукачівська єпархія була переділена політичними кордонами.

Єп. О. Стойка з єпископською курією лишився в Ужгороді, тобто в Мадярщині, хоч туди припало всього тільки 35 парафій. До Хусту владика вислав наймолодшого каноніка, монс. Людовика Міню, щоб управляв 280 парохіями, які залишилися в кордонах Карпатської України.⁹²

Апостольський Престіл, дізнавшись про нездорове положення на Карпатській Україні, яка опинилася без єпископа, дня 15 листопада 1938 р. займенував до Хусту крижівського єпископа Д. Нярадія «*Апостольським Візитатором*».⁹³ Про його приїзд на Закарпаття так писав «*Благовісник*»: «Як Преосв. Діонисій одержав декрет на Апостольського Візитатора, з усіма правами Апостольського Адміністратора, він зараз поїхав до Крижівців, де дістав телеграфічне повідомлення, щоб негайно виїхав на Карпатську Україну. Дня 29 листопада вечером Преосвящений приїхав до Хусту, а дня 4 грудня 1938 р., під час ар-

⁹⁰ Чехи все ще не хотіли узнати назви «*Карпатська Україна*». Щойно дня 30. XI. 1938 р., окремим міністеріяльним декретом, вони дозволили вживати паралельно цієї назви з назвою «*Підкарпатська Русь*». Зміна назви була урядово проголошена на I-ім засіданні Сейму Карп. України; див. С. Росоха, *Сойм Карпатської України*, Вінніпег, Ман. 1949, Зак. 1, § 2, стор. 80.

⁹¹ Мадьярам тоді припало 1.586 кв. кілометрів, з 181.609 населення.

⁹² Див. статтю *Про греко-католицьку єпархію*, у «*Нова Свобода*», Хуст, дня 10. III. 1939 р., стор. 2.

⁹³ Декрет номінації в укр. перекладі подав проф. П. Стерчо у «*Вільне Слово*», Торонто, Онт., чис. 49 (дня 8. XII. 1962 р.), стор. 4.

хирейської Служби Божої, обняв управу мукачівської єпархії, що лишилася поза межами Мадярщини. Того дня цілий Хуст, церковні й політичні власті та всі українські корпорації, одушевлено витали першого й найдостойнішого Владику Карпатської України».⁹⁴

Єп. Діонісій Нярадій відразу взявся до упорядкування церковних справ на Карпатській Україні. Він скликав конференції деканів, на яких обговорював спільно план і спосіб праці в нових обставинах; настоював на тому, щоб духовенство, в рамках «католицької акції», зайнялося теж культурно-просвітньою працею.⁹⁵ З ужгородської семінарії він відкликав своїх питомців і примістив їх тимчасово в Оломовці. Їхнім ректором займенував о. Мирона Калинця, ЧСВВ.⁹⁶

Владика, не дивлячись на зимову пору, в товаристві свого секретаря, о. Степана Решетила, ЧСВВ, відвідував свої парафії, приглядався душпастирській праці клиру, старався відновити церковні організації, закликав духовенство до вірності Богові й Церкві, перестерігав вірних перед ворожими агітаторами, заохочував до ревної апостольської й культурної праці й ніс усюди слово заохоти й потіхи. Для ревнішого клиру заснував «Товариство греко-католицьких священиків», якого головою був вибраний воніговський парох, о. Ю. Станинець.⁹⁷ Сталий контакт з духовенством утримував при помочі «Вісника Мукачівської Єпархії в Чехословацькій Республіці», що його перше число появилось дня 1 січня 1939 р. у Хусті.

У єп. Нярадія знайшли пристановище теж ОО. Василіяни та СС. Василіянки, яким мадярська влада відмовила дозволу на побут в Ужгороді. Вони розвинули свою релігійно-культурну працю при гімназіях і учительських семінаріях. Хоч мадяри не дозволили ОО. Василіянам вивезти з Ужгороду їхньої друкарні, все ж таки вони друкували свої видання в державній друкарні в Хусті. Так уже початком січня 1939 р. появилася популярний релігійний місячник «Благовісник», якого редактором став монах-поет, о. Севастіян Сабол, ЧСВВ. Крім монастирів на Чернечій Горі, в Малім Березнім, Імстичеві й Бороняві, що осталися на території Карпатської України, ОО. Василіяни відкрили свої осідки ще в Великому Бичкові та Рахові. СС. Василіянки сконцентрували свої сили в Хусті, при сиротинці та в Севлюші, де була перенесена учительська семінарія.

⁹⁴ Див. «Благовісник», Хуст 1939, ч. 1-2, стор. 9.

⁹⁵ Див. статтю Преосв. Нярадій і священство на Карп. Україні, у «Місіонар», Жовква 1939, стор. 50; Інтерв'ю з Преосв. Нярадієм ред. Ревая, у «Нова Свобода», Хуст, дня 7. I. 1939 р., стор. 4.

⁹⁶ Див. Богослови в Оломовці, у «Нова Свобода», Хуст, дня 19. II. 1939 р., стор. 4-5. Святочне відкриття відбулося дня 5 лютого 1939 р.

⁹⁷ Там же, дня 14. I. 1939 р., стор. 3.

Подавляюча більшість духовенства ревно співпрацювала з єп. Нярадієм, щоб піднести релігійно-культурне життя в Карпатській Україні. Однак знайшлися й такі, що намагались паралізувати змагання церковної і цивільної влади. До таких душпастирів владика звернувся своїм новорічним словом: « Уважаю своїм архипастирським обов'язком звернути увагу Впр. ОО. Духовникам, щоб свідомі своїх священничих завдань, якнайдалше держались від будьякої протидержавної агітації... Нема й не може бути на землі такої влади, яка гляділа б на протидержавну агітацію крізь пальці, без огляду на те, хто нею проводить ». ⁹⁸

Коли вже в Карпатській Україні релігійне життя виплило на спокійні води, малярська влада задумали привернути до Ужгороду колишнього мукачівського єпископа, що в тім часі був мишколцьким адміністратором, архієпископа Антонія Паппа. Тому, щоб скомпромітувати єп. Стойку, окупаційна влада відновила процес колишнього професора семінарії, др. Степана Фенцика, якого Стойка 1934 р. суспендував « за непослух ». Проф. С. Фенцик, що теж політично прислужився мадярам, виточив єп. Стойці процес. Процес закінчився в січні 1939 р. Владика був змушений привернути Фенцикові « священичу гідність » і звільнити його від усіх церковних кар. Тоді Апостольський Престіл завізвав скомпромітованого єп. О. Стойку до Риму, де зачалися переговори про передачу ужгородської резиденції аєп. А. Паппові. ⁹⁹

Пляни усунути єп. Стойку були перешкоджені березневими подіями 1939 р. Дня 16 березня 1939 р. малярські війська силою зайняли територію Карпатської України, бо Чехословаччина не встоялася. Єпископську палату в Хусті обсаджено військом, а єп. Нярадія вивезено до Будапешту, де Апостольський Нунцій порадив йому вертатися до Югославії. Управу мукачівської єпархії Рим наново повірив єп. Олександрові Стойці, а аєп. А. Папп лишився далі у Мишколці. ¹⁰⁰

Свою подвійною грою малярі відкрили очі єп. Стойці. Повернувшись до Ужгороду, єп. Стойка вже більше не вірив їхній політиці, а радше звернувся до свого бідного народу. Своім відважним виступом він не дозволив деградувати пралата ректора Олександра Хіри, якого нова малярська влада довший час інтернувала в семінарії. Він постарався також, щоб провід семінарії остався в руках священників-народов-

⁹⁸ Див. заклик єп. Нярадія: *Батьківське зичливе слово до Впр. ОО. Душпастирів; там же*, дня 14. I. 1939 р., стор. 3.

⁹⁹ Див. « *Нова Свобода* », Хуст, дня 9. II. 1939 р., стор. 5; « *Місіонар* », Жовква 1939, стор. 77; « *Нова Зоря* », Львів, дня 26. I. 1939 р., стор. 7.

¹⁰⁰ Див. А. Пекар, *Чоловік Провидіння — Влад. Д. Нярадій*, у « *Світло* », Торонто, Онт., вересень 1965 р., стор. 354-357; С. Gatti-C. Korolevskij, *I Riti e le Chiese Orientali*, Genova 1942, vol. I., p. 706-707.

ців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями й старався про піднесення релігійно-культурного життя в народі.

Правдивим народо-любцем показався єп. Стойка в 1941-1943 рр., коли окупаційна малярська влада переводила облави на українську молодь та в'язила її й передержувала по різних таборах. За його вставленням понад 200 студентів, між ними кількох богословів і священників, було випущено на волю. Він вистарався для них дозвіл закінчити свої студії, хоч суд виключив їх з усіх шкіл Мадярщини.

Дня 31 травня 1943 р. єп. Олександр Стойка нагло помер на розрив серця. Вірні оплакували його як духовного провідника, як батька бідних та як « оборонця народніх прав ». А на Закарпаття вже насувалася від сходу нова гроза й церковне лихоліття.

ІХ.

ХРЕСНИЙ ШЛЯХ УНІЇ НА ЗАКАРПАТТІ

В жовтні 1944 р. радянська армія зайняла Закарпаття. Чехословацька влада в екзилі запевняла населення, що Закарпаття буде назад прилучене до «освободженої республіки». Однак більшовики від самого початку так поводитися, як би цей стратегічний клаптик української землі належав до них. Вже з початку листопада того ж року, з нагоди святкувань жовтневої революції, вони започаткували пропаганду за прилучення Закарпаття до У.Р.С.Р.

Дня 26 листопада 1944 р. більшовики скликали до Мукачева конгрес « Народніх Комітетів », на яким було рішено «вийти зі складу Чехословаччини» і «возв'єднати Закарпатську Україну з У.Р.С.Р.». Переведенням цього рішення зайнялася т. зв. «Головна Народна Рада», що її очолив вихованок Москви, Іван Туряниця, пізніший депутат до «Верховного Союзу». Вже 29 червня 1945 р., на основі «договору» Чехословаччини й С.С.С.Р., територія Закарпаття від ріки Ужа на схід була прилучена до У.Р.С.Р., як окремішня адміністративна одиниця під назвою «*Закарпатська Область*».¹

В наслідок цього договору майже ціла мукачівська єпархія опинилася в Радянській Україні, а прясівська єпархія, з незначною частиною мукачівської, залишилася в границях «освободженої» Чехословаччини. В Чехословаччині більшовики зробили переворот щойно в лютому 1948 р. Тому нищення української католицької Церкви на Закарпатті зачалася від мукачівської єпархії, а відтак було перенесене й на Прясівщину. Нищення більшовиками Церкви на Закарпатті буде темою цього розділу, в такому порядку. 1) Прихід більшовиків; 2) Наступ на з'єдинених; 3) Насильна смерть вп. Т. Ромжі; 4) Уневажнення унії в Мукачеві; 5) Наступ комуністичного православ'я на Прясівщині; 6) Остаточне знесення унії в Пряшеві.

¹ *Советско-Чехословацкие отношения во время великой отечественной войны 1941-1945 гг.*, Документы и материалы, Москва 1960; F. Nemes - V. Moudry, *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*, Toronto 1955; V. Markus, *L'incorporation de l'Ukraine Subcarpathique a l'Ukraine Sovietique (1944-1945)*, Louvain 1956.

1. — ПРИХІД БОЛЬШЕВИКІВ

Для своїх пропагандивних цілей большевики відновили 1943 р. Московський Патріярхат, який очолив тогочасний « містоблюстителъ », митрополит Сергій Старогородскій. Ще того самого року большевики створили « *Совіт для справ Православної Церкви* » під предсідництвом уповноваженого для справ культу, Ю. Карпова. Тим то Московська Православна Церква пішла на співпрацю з большевиками, за що большевики дозволили їй на вибір нового патріярха. Так, дня 2 лютого 1945 р., московським патріярхом став Алексій Симанскій.²

Головним завданням нового патріярха було поширити свою владу на ново-здобуті землі, в чому великою перепоною стала українська католицька Церква, злучена з Римом. Звідси від самих початків большевицької окупації зачалось переслідування « *унії й уніятів* ». Насамперед у Львові большевики зорганізували т. зв. « *Ініціативну Групу для Возз'єднання Греко-католическої Церкви з Православною Церквою* », яку очолив священик-відступник, о. др. Гавриїл Костельник. Після наполегливої пропаганди проти укр. католическої Церкви й ув'язнення її єрархії, в днях 8-10 березня 1946 р. у Львові відбувся т. зв. « *Церковний Собор* ». Собор уневажнив берестейську унію й підчинив цілу галицьку митрополію владі московського патріярха.³

Не краща доля зустрінула мукачівську єпархію, якою від вересня 1944 р. управляв молодий енергійний єпископ, Теодор Ю. Ромжа.⁴ На Закарпатті большевикам не вдалося зорганізувати « *Ініціативної Групи* », з-за браку священиків-відступників. Тому свою акцію вони сперли на місцевій православній Церкві, яка від 1929 р. творила « *Мукачівсько-Пряшівську Православну Єпархію* », під владою сербського патріярха й синоду.

² По смерті моск. патр. Сергія, дня 15. V. 1942 р., патр. містоблюстителем став лєнінградський митроп. Алексій (Симанскій), який відтак був назначений « *Патріярхом Москви і всієї Росії* ».

³ Див. « *Діяння Собору греко-католическої Церкви у Львові, 8-10 березня 1946 р.* »; видала Президія Собору, Львів 1946; критичне насвітлення собору див. А. В., *Большевицький Церковний Собор у Львові 1946 р.*, Нью Йорк, Н.Й. 1952.

⁴ По смерті єп. Стойки († 31. V. 1943) мукачівською єпархією тимчасово управляв кап. вікарій прот. О. Ільницький. З уваги на опозицію малярського уряду, щодо займенування українця, дня 1. I. 1944 р. Апост. Престіл займенував гайдудорогського єп. Н. Дудаша, ЧСВВ, адміністратором мук. єпархії. Під натиском воєнних подій, дня 8. IX. 1944 р. Рим займенував Т. Ю. Ромжу на помічника для єп. Дудаша, з правом адміністратора мукачівської єпархії. Його хіротонія відбулася в ужгородськiм соборі дня 24. IX. 1944 р. Життєпис єп. Ромжі див. О. Пунько, *Прєосв. Теодор Ромжа (24. IX. 1944-1. XI. 1947)*, Рим 1949, у рукописі; А. Пекар, *Владика-Мученик Т. Ромжа*, Нью Йорк, Н.Й. 1962.

За часів Карпатської України, в січні 1939 р., провід православної єпархії перебрав єп. Володимир Л. Раїч, родом з Югославії. Він старався бути лояльним до уряду прем'єра А. Волошина, за що мадярська влада, після окупації Карпатської України в березні 1939 р., примусила його повернутися до Югославії. Так православна Церква на Закарпатті в рр. 1939-1944 лишилася без єпископа.⁵

По приході червоної армії, в грудні 1944 р. до Москви виїхала делегація закарпатської православної Церкви, на чолі з ігуменом Теофаном Сабов, що тоді був адміністратором православної єпархії. Делегація домогалася, щоб мукачівсько-пряшівську православну єпархію звільнено з під влади сербського синоду й підчинено її під опіку московського патріярха. При цій нагоді уповноважений для справ культу на Закарпатті, проф. П. Лінтур просив «місто-блюстителя» Алексія, щоб той постарався чим скоріше зліквідувати мукачівську греко-католицьку єпархію. Делегація побула в Москві від 7-13 грудня, відвідала чільних представників церковних справ та одержала точні напрямні, як їм треба було поступати, щоб в короткому часі зліквідувати з'єдинену мукачівську єпархію.⁶

По повероті делегації до дому зачався систематичний наступ проти української католицької Церкви на Закарпатті. Цей наступ очолив згаданий уже проф. П. Лінтур, завзятий атеїст. З боку православних акцією проводив протоєрей Іван Кополович, зв'язковий між православним єпархіяльним правлінням та Головною Народною Радою. За самою акцією ліквідації мукачівської єпархії скривалися однак большевицькі політруки, генерал Мехліс та полковник Тюлпанов.

2. — НАСТУП ПРОТИ З'ЄДИНЕНИХ

Першим кроком проти-унійної дії було проголошення Народної Ради, що на основі закону відділення Церкви від держави, уряд припинює допомогу українським католицьким священикам, священичим вдовам і сиротам. Зате Народна Рада, у формі «відшкодування», далі уділювала державну допомогу православним душпастирям. Большевики всіма способами намагалися довести з'єдинене духовенство до крайнього зубожіння й нужди, щоб так примусити їх шукати собі іншого зайняття.

Дальшим декретом Народна Рада упростила перехід з католицької

⁵ Про змагання назначити прав. єпископа в Мадяричині див. W. de Vries, *Der christliche Osten in Geschichte u. Gegenwart*, Würzburg 1951, p. 178-180.

⁶ Див. статтю «Пребывание в Москве делегации правосл. Церкви Закарп. Украины», у «Журнал Московской Патриархии» (дальше цит. Ж.М.П.), чис. 1 (1945) стор. 5-10.

Церкви на православ'я. Новий декрет з дня 24 березня 1945 р. уможливив « масовий перехід на православ'я » й дав почин до насильного відбирання церков і церковних маєтків, при допомозі міліції. На основі цього декрету Сільська Рада скликала віче, на яким один-другий крикун домагався переходу на православ'я. Головна Рада приймала голос таких агітаторів як « волю народу », викидала з'єдиненого душпастиря й спроваджувала до села православного священника, якому урядово передавала місцеву церкву й парафіяльний дім.

В селах, де не можна було перевести такого « масового переходу на православ'я », зненацька з'являлася « земельна комісія », яка збирала від селян підписи « на приділ землі ». Зібравши від селян підписи, комісія висилала їх до Православного Єпархіяльного Правительства в Мукачеві, мовляв, підписані бажать « виступити з греко-католицької церкви й просять прийняти їх на лоно православної церкви ». Єпархіяльне Православне Правительство відсилало такі « петиції » до Головної Ради в Ужгороді, звідкіля приходило доручення, щоб викинути зі села греко-католицького священника, впровадити туди православного, а церковні землі поділити між селян. Таким підступним способом протягом одного року большевики відібрали від з'єдинених 73 парафії.

Щоб не дразнити большевиків, єп. Теодор Ромжа спочатку хотів дійти з ними до якогось порозуміння. Однак скоро він переконався, що між комунізмом і Церквою не може бути найменшої співпраці. Комуністична преса зачала відкрито нападати на владика й духовенство, а влада зачала допускатися актів насилля. Єп. Ромжа рішився на боротьбу. Він зачав протестувати проти безправ'я, вказував на заповідяні насилля, щоб тим демаскувати підступну акцію Народної Ради. В січні 1945 р. відважився поїхати з протестом до команданта фронту, генерала Петрова, який припинив на короткий час проти-церковну акцію, бо Закарпаття тоді ще не було урядово включене до У.Р.С.Р.

Щоб піддержати духовенство й вірних на душі, єп. Ромжа започаткував, в половині березня 1945 р., свої поїздки по загрожених селах. Приїхавши до села, владика збирав вірних у церкві та старався їх переконати, що « віра — це наше найбільше добро... Над нами завжди чуває Боже Провидіння... Якщо ми терпимо за свою віру, тішмося, бо тим ми приготовляємося на мучеництво! » Люди одушевлено витали свого владика, захоплювалися його проповідями й присягали вірність своїй Церкві.

Єп. Ромжа знав, яке велике лихо спричинила в Галичині т. зв. « Ініціативна Група », тому він робив усе можливе, щоб не допустити до відступства хоч би й одного священника. Через своїх посланців він утримував з поодинокими священниками сталий контакт, даючи їм нап'ямні їхньої праці. Він пильно слідкував за настроями свого духовен-

ства. Деяким священикам, яких большевики зачали вже випробованими способами « усмирювати », порадив виїхати за границю. Іншим, що вже не могли витримати переслідування, радив покинути душпастирство. Деяких знов вистачило просто перенести в іншу околицю. Однак більшість закарпатського духовенства трималася надзвичайно добре. Знаючи, що заломання хоч би одного священика могло накоїти для єпархії багато лиха, єп. Ромжа не переставав напоминати їх: « За ніщо в світі не піддайтеся! »

Коли большевики спостерегли, що не зможуть зломити волі людей, кинулися на молодь, на шкільництво. Дня 20 квітня 1945 р. Народна Рада відділила школу від Церкви й зліквідувала всі церковні школи в мукачівській єпархії. На основі цього декрету з учительських посад були звільнені всі дяко-вчителі та жінки священиків. Всім учителям заборонено ходити до церкви, щоб молоді на давали « злого » прикладу. Були зліквідовані теж інтернати й гуртожитки, що знаходилися під єпархіяльним зарядом. В школах заборонено навчання катехізму й знесено молитву.

Большевики розв'язали теж всі організації молоді, хоч би чисто релігійного характеру, а на їх місце створили « *Союз Молоді* », що став зародком « *Комсомолу* ». Спроваджені большевиками нові учителі намагалися відтягнути дітей зпід впливу батьків і настроїти їх проти Церкви й духовенства. Одним словом, большевики хотіли здеморалізувати молодь, чого єп. Ромжа не міг допустити. Він приказав, щоб священики по селах організували тайні катехитичні кружки. На допомогу ставали батьки, яких священики поучували, як виховувати своїх дітей у релігійному дусі. Родичі приводили дітей на вечірні відправи до церкви, а священики, замість проповіді, поясняли їм катехізм.

В тім часі вже годі було дістати молитовників чи катехізмів. Тому владики зорганізував машинописців, які переписували головні молитви, правди віри й заповіді. Окремі післанці розносили ці машинописи по різних парафіях. Коли большевики забороняли « підступно » навчати дітей релігії, єпископ покликався на конституцію, яка гарантувала « свободу релігії ». Владика боронився тим, що не було ні одного закону, яким було б заборонене приватне навчання релігії в церкві. « А хоч би й була така заборона, — заявив владику на Народній Раді, — я, як єпископ цього не можу зробити, бо тим я перекреслив би своє головне завдання, що його поручив мені Христос: — Ідіть і навчайте! »

Окупаційна влада зачала погрожувати у пресі, арештувати деяких відважніших священиків та конфіскувати церкви й церковні маєтки. Єпископ не сумнівався, що це все вело до повної ліквідації єпархії, однак не піддавався. Він приказав відправляти навіть серед тижня короткі молебні й давати лекції катехізму молоді. Батьки зрозуміли вагу

цих лекцій і совісно брали своїх дітей до церкви. Тому всі відправи в церквах були переповнені дітворою.

Маніфестацію сили греко-католицизму на Закарпатті був Свято-Успенський Відпуст на Чернечій Горі, де 1945 р. зібралось понад 50.000 прочан, щоб почути відважні слова свого владика: « Держіться своєї віри й своєї Церкви. Наша Церква буде існувати тільки до того часу, доки ми покажемося сильними. Нашою мужністю й вірністю ми забезпечимо собі найбільше наше добро — тобто спасіння наших безсмертних душ! »

Єпископ служив живим прикладом мужности й вірности Христові. Він не переставав відвідувати найбільш загрожені околиці, несучи з собою слово заохоти й потіхи. Коли большевики силою викидали з парафії священика, він його приміщував у філіялці. Коли большевики відібрали церковні землі, владика просив вірних, щоб самі утримували свого душпастиря. Коли відбирали від селян їхні церкви, він пригадував, що душа кожного християнина є живим храмом Святого Духа й заохочував їх збиратися на молитву в приватних хатах.

Мужність і стійкість єп. Ромжі й духовенства мали великий вплив на людей. Навіть деякі православні громади зачали наворачтатися до католицької Церкви. Цього большевики ніяк не могли знести й тому зажадали вислати на Закарпаття православного єпископа. Московський патріярх приспів переговори з сербським синодом, і дня 22 жовтня 1945 р. останній православний єпископ на Закарпатті, Володимир Раїч, відказався від мукачівсько-пряшівської православної єпархії й просив московського патріярха назначити туди свого єпископа. Московський патріярх ще того самого дня займенував для Закарпаття уманського єпископа Нестора Сидорука.⁷

Після торжественної інсталяції єп. Нестора в Мукачеві, большевики оголосили, що він є одиноким правним єпископом на Закарпатті й тим самим власть єп. Т. Ромжі перестала існувати. Однак єп. Ромжа не думав зрікатися владитва й сміло продовжав безнадійну боротьбу проти большевицького терору.

3. — НАСИЛЬНА СМЕРТЬ ЄП. ТЕОДОРА РОМЖИ

В березні 1946 р. з'єдинена Церква в Галичині була урядово знесена й мусіла піти в катакомби. Не було найменшого сумніву, що большевики приготовляли остаточний удар проти унії теж на Закарпатті. Весною того самого року до Ужгороду приїхав уповноважений для справ

⁷ Див. статтю « *Пребывание в Москве еп. Мукачевского Владимира* »; там же, чис. 11 (1945) стор. 20-21.

культу в Україні й завізвав до «Облвиком-у» («Обласний Виконавчий Комітет») єп. Т. Ромжу. Коли єпископ з'явився перед ним в товаристві генерального вікарія монс. О. Хіри та секретаря о. О. Пунька, уповноважений показав на стос документів перед собою й нап'ятував «проти-народню» діяльність греко-католицької Церкви на Закарпатті. Він радив владі чим скоріше «каятися» і поїхати з чолобитнею до Москви, «заки ще час».

Розмови між владикою й уповноваженим повторилися. Уповноважений намагався «змягчити» єпископа, доказуючи йому, що «греко-католицька Церква в Совітськiм Союзi не може існувати!» Однак на всі його застрашування владика відповідав: «Скорше муки й смерть, ніж я маю би зрадити правдиву Христову церкву!»

В червні 1946 р. більшовики перевели в Ужгороді «народній суд» над мадярськими колаборантами.⁸ Тут не обійшлося без нападів на греко-католицьку Церкву, оскаржуючи духовенство за протинародню працю, боцім то вони були «вороги народу». Більшевицька ж преса домагалася «ліквідації унії» й конфіскації церковних земель. Де люди відмовились братися до церковного поля, там більшовики передавали його на колгоспи. Ці нові напади з боку більшовиків не настрашили людей і вони знову зібралися у великім числі на Чернечій Горі, з нагоди успенського відпусту.

Щоб більше не допустити до масових маніфестацій вірних, більшовики дня 24 березня 1947 р. сконфіскували монастир на Чернечій Горі, а монахів вивезли.⁹ Єп. Ромжа запротестував проти цього нового насилиля до Верховного Совіту, а в своїй проповіді, що її проголосив над плащаницею у Вел. П'ятницю в катедральнім храмі в Ужгороді, явно осудив «безправ'я темних пекольних сил». На другий день Великодня владика був уже в Мукачеві, де пригадав вірним, що «царство цього світу минеться» й тільки «Христове царство є вічне!» Там він теж оголосив, що свят-успенський відпуст відбудеться в Мукачеві, при парафіяльній церкві, бо Чернечу Гору більшовики сконфіскували.

⁸ Підсудними були переважно закарп. депутати до мадярського парламенту в рр. 1939-1944, між ними й один свящ., архид. Е. Ортутай. Над головними мад. співпрацівниками — протоєр. О. Ільницьким, кан. Ю. Мариною та др. С. Фенциком, відбувся окремий процес (о. Марині вдалося втекти на Захід), всупереч твердженню В. Маркуся, *Нищення греко-катол. церкви в Мукачівській Єпархії*, відбитка ЗНТШ., том 169, Париж 1962, стор. 16.

⁹ Див. статтю «Одна сторінка з історії воз'вднання», у *Календар Доброго Пастиря на 1952 р.*, Нью Йорк, Н.Й., стор. 110-113. На вістку про забрання мукачівського монастиря, патр. Алексій поградулював єп. Несторові: «Радуюся цьому событию. Божие благословение обители»; див. статтю єп. Нестора, «Из Закарпаття», у *Ж.М.П.*, чис. 8 (1947) стор. 35-38.

На Успення 1947 р. правосл. єпископ Нестор наміряв проголосити на Чернечій Горі знесення ужгородської унії, бо сподівався великого числа людей на відпуст. Тому він запросив на Чернечу Гору асп. Макарія зі Львова, єп. Варлаама з Луцька, єп. Сергія з Одеси та єп. Антонія з Станиславова, щоб були свідками знесення унії на Закарпатті. Однак сталось інакше.

На успенський празник на Чернечій Горі того року зібралось ледве 10.000 людей,¹⁰ зате при парафіяльній церкві в Мукачеві тиснулося до 80.000 народу. Єп. Нестор того року не зніс унії, але « архиєрейський собор » рішив « чим скоріше усунути єп. Ромжу ».

По свят-успенським відпусті 1947 р. настала на Закарпатті загадочна тиша. Владиці не вільно було виїжджати з єпископської палати і його сторижили день і ніч. По довгих надумах і молитвах, єп. Ромжа нарешті рішився поїхати на посвячення відновленої церкви у с. Лавки, недалеко Мукачева. З цієї подорожі він повернувся вже в трумні, бо при повороті большевики його зліквідували. Тут подаю опис трагічної смерті єп. Ромжі, як його опублікував урядовець Свящ. Конгрегації для Східньої Церкви в Римі, о. монс. Йосиф Мойолі.

« Слава, на яку заслужив собі наш мученик-владика, вимагає того, щоб повідомити усіх про його смерть.

Дня 27 жовтня 1947 р. він вертався в товаристві двох священників і двох богословів з села Лавки, де попереднього дня посвячував церкву. Між селами Черевці й Іванівці наїхало на них панцирне авто, навантажене міліцією й вояками, з ясным наміром убити єпископа, а відтак проголосити, що він унав жертвою катастрофи. Та Боже Провидіння зарядило інакше. Хоч у катастрофі на місці вбито коні, а віз розторочено на тріски, однак подорожні осталися живі. Тоді з авта вискочило кількох « солдатів » і прикладами крісів старалися докінчити те, що їм не вдалося доконати зударом, а відтак скоренько відіхали.

В хвили нещастя єпископ відмовляв вервицю. Наших дорогих мучеників люди привезли під вечір до мукачівської лічниці, де показалося, що єпископові щока була поломана в двох місцях, зуби майже всі вибиті, а його тіло всюди потовчене. Наколи співтовариші подорожі скоро повернулися до здоровля, то для єпископа зближався кінець.

Тут не місце описувати страшні болі й надлюдську терпеливість єпископа, бо про це розповідь історія цілому світові. Він остався в лічниці майже тиждень, де всі могли будуватися його світлим приміром. На жаль приходила для нашої Церкви Велика П'ятниця. Дня 29

¹⁰ Ж.М.П., чис. 10 (1947), стор. 38-41, подає число прочан 30.000, що не відповідає правді, за свідцтвом очевидців.

жовтня до лічниці призначено нову санітарку й то якраз до того самого відділу, де лежав єпископ. Сестер-монахинь усунули з відділу. В тім часі єпископові кращало. Хоч він ще не міг їсти, зате годували його руркою, що її вкладали йому в уста. Останнього ранку свого життя він ще висповідався, однак не міг прийняти св. Причастя. Тому казав принести Найсв. Тайни й відбув коротку адорацію, заливаючись гарячими сльозами. З великим трудом вимовив ще декілька слів, завзиваючи присутніх до витривання в вірі й до молитви.

Він віддав свій дух в год. 0,30 вночі на 1-го листопада 1947 р. Кілька годин перед тим його отруїла, правдоподібно газом, згадана санітарка при співпраці директора лічниці, що тієї ночі усунув з відділу всю обслугу й Сестер.

В страшній хвилині смерти обличчя єпископа відзеркалювало глибокій спокій душі. Він не міг нічого сказати словами, але зате все в ньому промовляло: і очі, і лице, і усміх. Велике число людей приходило до його трумни, цілували його руки та дотикались його тіла девоціоналіями, щоб освятити їх. У цих тяжких часах ми остались сиротами, та ми певні, що ми здобули собі великого Заступника в небі». ¹¹

Лікарська комісія, що прилетіла аж з Києва, ствердила, що владика помер «на удар серця». Похорони єп. Т. Ромжі відбулися в Ужгороді, дня 3 листопада 1947 р. при великім здвизі вірних. ¹² Його похоронили на цвинтарі, під старинним замком, де 1646 р. була заключена ужгородська унія. Триста років пізніше цю унію запечатав своєю мученичою кров'ю мукачівський єпископ Теодор Ю. Ромжа. Так закінчилась друга фаза нищення греко-католицької Церкви на Закарпатті.

4. — УНЕВАЖНЕННЯ УНІЇ В МУКАЧЕВІ

Насильна смерть єп. Т. Ромжі доказала, що акція правосл. єп. Нестора не була успішною. Навіть самі православні втратили до нього довір'я, підозріваючи його, що він був одним з «архисреїв — політруків». Одиноким його здобутком було те, що йому удалося при допомозі НКВД. перетягнути на православ'я йоврянського пароха, о. Іриней Кондратовича, який перед тим співпрацював з мадярами й тепер йому загрожувано вивезення на Сибір.

¹¹ «*Ecclesia*», Vaticano, num. 10 (1949) p. 539. Про ліквідацію мукачівської єпархії див. Ж. М.П., чис. 10 (1949) стор. 5-11; Р. Н., *Голгота унії в Карпатській Україні*, у «*Життя і Слово*», Інсбрук 1948-1949, чис. 3-4, стор. 327-346 (на основі головної реляції єп. секретаря о. О. Пунька); *Перші Заковані*, Буенос-Айрес 1956, стор. 34-40; G. de Vries, *Suppressione della Chiesa gr. cat. nella Subcarpatia*, art. in «*La Civiltà Cattolica*», Roma, 20 maggio 1950, p. 391-399.

¹² В похороні єп. Ромжі взяло участь до 20.000 людей, хоч падав дощ.

В лютім 1949 р. московський патріярх відкликав з Закарпаття єп. Нестора, а на його місце вислав зі Львова архієпископа Макарія (родом Михайла Оксіюка), що вже доказав свої « апостольські здібності » в перепровадженні на православ'я української католицької Церкви в Галичині.¹³ Аєп. Макарій взявся відразу до своєї місії. Вже 22 лютого 1949 р. він перебрав ужгородську катедру й назначив відпавшого Кондратовича « протоєреєм і настоятелем катедрального собору ». Він приказав арештувати всіх членів капітули й активніших священників та вивести їх на Сибір. Зачалось теж масове вивожування побожніших селян. Макарій приказав розв'язати всі єпархіяльні інституції, позамикати всі греко-католицькі церкви й заборонив з'єдиненим священникам відправляти богослуження. Ці безпощадні заходи він оправдував тим, що греко-католицька Церква не була « зарєєстрована » державою й тому вона була не-легальною.

Літом 1949 р. наступили дальші арештування священників, які відмовилися перейти на православ'я. Декількох священників большевики заломили. Їх відразу відсилено до аєп. Макарія, який приймав їх на лоно православної Церкви. Свято Успення 1949 р. було проголошене « Торжеством Православ'я ». Воно відбулося на Чернечій Горі біля Мукачева. Описуючи це « торжество православ'я », свящ. Н. Павлосюк признає, що Макарія вислано на Закарпаття тільки тому, бо тут справа « воз'єднання виглядала майже безнадійною ». ¹⁴ Павлосюк дальше признає, що воз'єднання з московським партріярхом на Закарпатті було « вислідом шість місячних завзятих зусиль та подвигів » архієпископа Макарія, до якого « бувші душпастирі греко-католицької Церкви приходили нічю ». ¹⁵ А сам Макарій свою насильну акцію ліквідації української католицької Церкви на Закарпатті назвав « службою примирення ». ¹⁶

У святі православ'я взяли участь ще інші архієреї з Галичини, тобто: станицлавівський єп. Антоній та дрогобицький єп. Михайл,¹⁷ як теж ініціатор воз'єднання, прот. Г. Костельник. Під час архієрейської

¹³ Див. біографію зі знімкою аєп. Макарія у « Єпархіяльний Вісник », орган Львівсько-Терноп. Єпарх. Управління, Львів, чис. 4 (1946) стор. 5-7.

¹⁴ Ж.М.П., чис. 10 (1949), стор. 5-6, звідки наводимо наступні цитати.

¹⁵ « Нічю » — бо сюди їх вели « на розмову » агенти НКВД.

¹⁶ Див. пастирський лист аєп. Макарія з дня 28. VIII. 1949 р., у Ж.М.П., чис. 10 (1949), стор. 7-9.

¹⁷ Бувші укр. катол. священники в Галичині, А. Пельвецький та М. Мельник, що їх аєп. Макарій висвятив на єпископів 1946 р.; див. *Перші Заковані, цит. тв.*, стор. 30.

св. Літургії відпавший о. І. Кондратович « торжественно » проголосив, що « з днем 28 серпня 1949 р. на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом, бо вона була протинароднім історичним актом » та доказом чужоземного насилля ». ¹⁸ Цим проголошенням большевики « урядово » знесли ужгородську унію, а ціле Закарпаття « урядово » перейшло на православ'я, під владу московського патріярха.

Після свідчення « *Журналу Московської Патріярхии* », патріярх написав на звіті « воз'єднання » Закарпаття такі слова: « Тішуся відбувшимся торжеством Православія в мукачівському монастирі ». ¹⁹ Він винагородив Макарія « за тяжку працю на славу Божу й святого православія » правом носити на клобуці золотий хрест, а вірних обдарував іконою Богоматері. ²⁰

З опису воз'єднання поданого православними не тяжко заключити, що знесення унії було насильним актом, без участі духовенства й мирян. Крім названих у Ж.М.П. трьох священників, ²¹ большевикам годі було « приготувати » більшу скількість духовенства й тому « воз'єднання » не можна було довершити на синоді, як це було у Львові, а радше проголосили його на відпусті, покликуючись « на волю народу ».

Проголошення « воз'єднання » дало большевикам мнине право безпощадно нищити греко-католицьку Церкву на Закарпатті. Випробованими вже методами вони примушували священників підписувати перехід на православ'я, хоч не осягнули в тім великого успіху. Подавляюча більшість духовенства радше покинула душпастирську працю, ніж мали переходити на православ'я. В тім часі багато священників арештовано й вивезено, а деякі з них повтікали за границю. Група молодших священників пішла в підлілля й скривалася в лісах. Тільки мала скількість перейшла на большевицьке православ'я. ²²

Покінчивши з унією, большевики взялися до переслідування православних. Як перед тим величали православних « патріотами », так тепер зачали погорджувати ними й називати « дармоїдами ». Як на православні так і на « воз'єднані » церкви зачали накладати тяжкі податки й замикати поодинокі церкви. Що далі, то на Закарпатті чим раз то мен-

¹⁸ Ж.М.П., чис. 10 (1949), стор. 6.

¹⁹ Там же, стор. 11.

²⁰ При мукачівським монастирі зберігалася Чудотворна Ікона Божої Матері, що її подарував 1926 р. Папа Пій XI. Патріярх сконфіскував цю ікону з Мукачева, а там вислав іншу, як дар від себе.

²¹ Т. є. І. Кондратовича, та мад. свящ. Паппа й Бенцу.

²² Зі звітів до Риму знаємо, що з 354 священників мук. єпархії тільки 35 перейшло на православ'я (сfr. G. de Vries, *art. cit.*, р. 398), хоч асп. Макарій твердить, що їх була « подавляюча, значна більшість »; Ж.М.П., чис. 10 (1949), стор. 8.

ше залишалось відчинених православних церков і священників. Одним словом, большевики й тут хотять зацепити людям свій атеїстичний світогляд, до чого їм у великій мірі помагає ужгородський університет, що його відкрито 1946 р.²³ Тому й доля православної Церкви на Закарпатті непевна!

5. — НАСТУП КОМУНІСТИЧНОГО ПРАВОСЛАВ'Я НА ПРЯШІВЩИНІ

З розвалом Чехословаччини 1939 р. постала т. зв. самостійна Словацька Республіка. В її кордонах опинилася ціла пряшівська єпархія, як теж 50 парафій мукачівської єпархії. З парафій мукачівської єпархії Апостольський Престіл створив «*Апостольську Адміністратуру*» й підчинив її під владу пряшівського єпископа Павла Гойдича, ЧСВВ.²⁴

Хоч по другій світовій війні Словаччина наново була приєднана до Чехословаччини, зате кордони між Словаччиною й Карпатською Україною не змінилися й тому склад пряшівської єпархії зів'язався такий, як був у 1939 р. Крім того на Пряшівщину переселилося багато священників і вірних з т. зв. Закарпатської Облaсті, що не хотіли лишатися під большевиками. В 1947 р. єп. Гойдич дістав єпископа-помічника в особі ревного священника др. Василя Гопка.²⁵ Пряшівська єпархія зачала наново процвітати.

В тім часі на Пряшівщині було не цілих 10.000 православних, які від 1939 р. мали лишень свого адміністратора, архимандрита Віталія в Ладомировій. Архимандрит Віталій з своєю місією утікаючи перед большевиками, в 1944 р. вибрався на скитальщину й остаточно опинився в З.Д.А. Тоді адміністрацію православних на Пряшівщині перебрав архимандрит Андрій Коломацький.

В «освободженій» Чехословаччині, крім українців, було ще до 25.000 православних чехів. Після замордування їхнього єп. Горазда М. Павліка, в 1942 р. німці підчинили православних чехів єпископові на вигнанні, що перебував у той час у Берліні. По війні православні чехи підчинилися московському патріархові й просили від нього єпископа. Так весною 1946 р. патріарх вислав до Праги архиепископа Елевтерія Воронцова, якого назначив «патріяршим екзархом Чехословаччини».

²³ Про ужгородський університет див. В. А. Анучин, *Географія Советського Закарпаття*, Москва 1956, стор. 140-142.

²⁴ Декретом Нунціатури в Будапешті, з дня 13. IV. 1939 р.; cfr. *Schematismus Dioeceseos Prešovensis pro A. D. 1944*, р. 173.

²⁵ Про номінацію єп. Гопка див. статті у «*Благовістник*», Пряшів, дня 25. I. 1947 р., стор. 1-4; про хіротонію — *там же*, дня 25. V. 1947 р., стор. 1-5. Папське бреве див. А. Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., р. 594-595.

Відтак Елевтерій став « архієпископом праським і всієї Чехословаччини ». У вересні 1946 р. він перебрав владу теж над православними Пряшівщини.²⁶

Очоловши православних на Пряшівщині, асп. Елевтерій започаткував сильну православну пропаганду, в якій його піддержали державні чинники, уважаючи греко-католиків співпрацівниками мадярів і словаків. Православних величали патріотами, коли греко-католицьке духовенство представляли « зрадниками народу » й « прихильниками фашизму ». А що словаки в рр. 1939-1944 гнобили українців Пряшівщини, православний рух тут набирив теж національної закраски, народного протесту проти насильної словакізації. Це уможливило завзяту кампанію проти єпископів, духовенства й взагалі — проти греко-католицької Церкви.

Щоб протидіяти цій кампанії, в пості 1947 р. єпископ Гойдич розвинув широку місійну акцію. Він розіслав по найбільш загрожених місцях монахів і здібніших священиків, щоб освідомлювали нарід і боронили католицьку віру. Між вірними він зачав ширити апологетичні книжечки, а єпархіяльний журнал « *Благовѣстник* » поміщував статті проти безбожництва, матеріялізму й православ'я. Обидва пряшівські владики пильно відвідували загрожені парафії, повчали вірних і закликали їх до витривалости в вірі. В одному зі своїх пастирських листів єп. Гойдич писав: « Маємо на це доказ, що між нашими вірними постійно крутяться різні агітатори, які своїми обітницями та застрашуваннями намагаються відірвати людей від греко-католицької Церкви. У відповідь на такі застрашування пригадуємо вам християн перших трьох століть, що за свою віру були готові пожертвувати не лише свій масток, але й життя, терпеливо зносячи й найтяжчі муки. Вони знали, що вічне щастя гідне всякої жертви ».

Асп. Елевтерій не сподівався такої відсічі з боку греко-католиків і тому звернувся за допомогою до Москви. Літом 1947 р. Москва наказала чехословацькій владі арештувати єп. П. Гойдича. Однак цим разом словаки оборонили владу, як признався один слідчий суддя в Празі: « Словацька Народня Рада поставилася проти арештування єп. Гойдича, щоб не викликати між католицьким населенням Словаччини заворушення. Єпископ мав на Словаччині велику пошану, бо він був єдиним єпископом, що не був політично скомпромітований ».

Москва не настоювала на свому, бо комуністи в Чехословаччині приготовляли тоді державний переворот, що сталося в лютому 1948 р., коли владу перебравли в свої руки комуністи. Тепер асп. Елевтерій дістав

²⁶ Ж.М.П., чис. 12 (1946), стор. 33-36.

піддержку центральної влади в боротьбі проти греко-католицької Церкви на Пряшівщині. Судьба унії була й тут запечатана.

6. — ОСТАТОЧНЕ ЗНЕСЕННЯ УНІЇ В ПРЯШЕВІ

Комуністичний режим Чехословаччини, під керівництвом Москви, постановив покінчити з греко-католицькою Церквою на Пряшівщині. Подібно як в Карпатській Україні, так само й на Пряшівщині уряд відмовився зареєструвати греко-католицьку Церкву, бо, мовляв, вона була « ворожа інтересам народу ». Таким способом греко-католики опинилися поза законом і їх можна було « законною дорогою » зліквідувати.

Перший удар упав на ОО. Василіян у Пряшеві, коли вночі дня 22 лютого 1949 р. жандармерія несподівано наскочила на монастир і вивезла усіх 11-ох монахів до концентраційного табору у Подолінці. Їх оскаржено в співпраці з бандерівцями, хоч правдивою причиною було те, що ОО. Василіян уважали « головною перепоною » православної пропаганди. Ревізії, арештування й допити продовжалися. Єп. Гойдича теж кілька разів закликали на переслухання й грозили йому ув'язненням, а преса проголосила його « ворогом народу » й « ватиканським агентом ».²⁷

В цій протицерковній дії показалися згубні наслідки насильної словакізації 30-их років. Православні агенти представили народів унію, як головну причину словакізації й тим самим ворожу культурному й національному розвитку українців. Ця агітація знайшла уважне вухом головно в гірських околицях Пряшівщини, де живе переважно українське населення й де словаки намагалися силою насадити словацьку мову й школи. Тут населення найбільше потерпіло від словаків, бо було більш свідоме.²⁸

²⁷ Див. статтю Р. Н., *Наступ на українську Церкву на Пряшівщині*, у « Християнський Голос », Мюнхен, дня 15. V. 1949 р., стор. 6.

²⁸ Як на Закарпатті насильна мадяризація, так на Пряшівщині насильна словакізація були мостом до православ'я; тому не має причин чудуватися dr. M. Lasko, *Liquidation of the Diocese of Prešov*, in « *Slovak Studies* », *Historica* 1, Rome 1961, p. 162: « The Orthodox movement was working at that time among the Ruthenian people in upper Šariš & Zemplin Counties ». На тій самій стороні проф. Лацко оскаржує « Українську Народню Раду » як « головного співпрацівника » ліквідації греко-католическої церкви на Пряшівщині, хоч як Ж. М. П., чис. 7 (1950), стор. 48, так і « *Svetlo Pravoslavia* », Prešov, č. 3 (1951), p. 44, а за ними й сам о. Лацко кажуть, що до « Центрального Комітету Повороту на Православ'я » — увійшло двох членів зі Словацької Народньої Ради, а тільки один, повторяємо, один член з Укр. Нар. Ради. Та для словацької пропаганди « один » українець переважає « двох » словаків, коли розходить ся визначити відповідальність за ліквідацію пряшівської єпархії. Тут о. Лацко йде слідами слов. пропаганди, як н. пр. Th. Zubek, *The Church of Silence in Slovakia*, Passaic, N.J. 1956, p. 220-221.

Знесення унії в Мукачеві дня 28 серпня 1949 р. мало відемний вплив теж на населення й духовенство Пряшівщини. Кількох застрашених священників перейшло на православ'я й створили ініціативну групу для переходу на православ'я. Дня 30 грудня 1949 р. московський патріярх, певний перемоги православних, займенував до Пряшева єпископа, в особі колишнього офіцера, Алексія Дехтерева. Його єпископські свячення відбулися в невикінченому православному соборі в Пряшеві, дня 12 лютого 1950 р., в присутності московської православної делегації.²⁹

Єп. Алексій, при допомозі урядових чинників, в березні того року zorganizував «*Центральний Комітет Повороту на Православ'є*», до якого ввійшло шістьох відпавших священників. Комітет зачав нагінку переважно на духовенство й протягом одного місяця їм удалося потягнути на свій бік 32-ох морально заломаних священників і кілька тисяч мирян. Тепер вони вже могли скликати «собор».

Центральний Комітет скликав на день 28 квітня 1950 р. до Пряшева «*Мировий Конгрес*», на який поодинокі села мали вислати делегацію, під проводом місцевого пароха. Священників, які відмовлялися йти на конгрес, оскаржувано «за агітацію війни», за що їх відтак ув'язнено. За словами Ж.М.П., чехословацька влада «проявила симпатії до того руху, бо він зміряв не тільки до морального скріплення й одности народу, але й до остаточної ліквідації ворожої агітації прихильників Ватикану. Показалося, що дальші стосунки уніятського владики й духовенства з Ватиканом можуть спричинити загострення проти-державної пропаганди, бо переговори з єп. П. Гойдичем та його вікарієм В. Гопком не довели до нічого. Тому чехословацька влада дала свою згоду на поворот уніятів під духовну владу православних єпископів».³⁰

Комітет приготував для маніфестації проти унії залу «*Чорного Вірла*», в якій мав відбутися згаданий конгрес. По обидвох боках три-раменного хреста висіли образи московського патріярха Алексія й празького архієпископа Елевтерія. По стінах були вивішені проти-унійні надписи, як н. пр. пофальшований клич св. Методія: «*Слов'яни, бійтеся Риму!*» Багато делегатів, побачивши проти-унійне оточення, хотіло покинути залу, однак міліція їм на це не дозволила. За даними Ж.М.П. число делегатів було 820, з яких «понад сто греко-католицьких священників» та до 4.000 мирян.

Голова Центрального Комітету п. Беницький відкрив «*конгрес*» такими словами: «Наш нарід і подавляюча більшість духовенства³¹ ба-

²⁹ Ж.М.П., чис. 7 (1950), стор. 47.

³⁰ Там же, стор. 49.

³¹ Хоч у Конгресі узяло участь 100 священників, про що треба дуже сумніватися, то все ж на 311 священників пряшівської єпархії вони не творили «подавляючу більшість духовенства», як це твердить Ж.М.П., чис. 7 (1950), стор. 50.

жають зірвати з унією. Унія у нас перестав існувати так само, як перестала існувати в Західній і Закарпатській Україні!».³² На його внесок конгрес «одногосно» проголосив зібрання «Церковним Собором», який видав такі резолюції:

«Собор греко-католицького духовенства й мирян, що зійшовся дня 28 квітня 1950 р. в Пряшеві й представляє собою через своїх 820 делегатів цілу греко-католицьку церкву в Чехословаччині,... виніс слідуючі рішення:

1) Знести постанови Ужгородської Унії з 1646 і 1649 рр.;³³

2) Зліквідувати унію, зірвати зв'язки з Римом і вернутися на лоно нашої пращідної, святої православної віри, до Російської Православної Церкви;

3) Руководячись словами Христа: «Хай усі будуть одно!» і рішившись повернути до св. Православної Церкви, Собор уважає кінечним звернутися до Його Святости, Патріярха Московського і Всієї Росії з проською прийняти нас під свою судо-власть!»

При кінці собор звернувся з закликом до всіх греко-католиків, щоб верталися до віри своїх предків, до св. Православ'я.³⁴

Після прийняття резолюцій та знесення унії, делегація «собору» удалася до єп. П. Гойдича з домаганням, щоб він «на бажання народу» передав православним катедральний храм. Коли владика рішуче цьому спротивився, його заарештували за те, що він спротивився «волі народу». Тоді підбурена юрба силою вломилася до катедри й співала «побожні пісні», доки не прибули православні владики, єп. Елевтерій і єп. Алексій, де вони з нагоди «побіди православ'я» на Пряшівщині, відправили «благодарственный молебен». Тим актом і на Пряшівщині унія перестала існувати.

Влада вже 27 травня 1950 р. потвердила рішення пряшівського собору й проголосила повну ліквідацію унії на території Чехословаччини. На основі міністеріяльного декрету всі добра й права греко-католицької Церкви автоматично перейшли в посідання православної єпархії.³⁵ Наступила систематична ліквідація греко-католицьких парафій і насильне від-

³² Там же,

³³ Унія відбулася 1646 р.; див. Розділ II: *Про унійні змагання*, зам. 28.

³⁴ Повний текст маніфесту в окремій брошурці: «*Manifest gr. kat. duchovnych a veriacich, prijaty na sobore dna 28. IV. 1950 v Prešove*», Prešov 1950, 16 стор.; «*Svetlo Pravoslavia*», č. 1-2 (1950) р. 22-24.

³⁵ Див. повний текст урядового декрету у *Ж.М.П.*, чис. 7 (1950), стор. 37-39. Коментар Ватикану на Пряшівський Собор поданий у статті «*Gli Uniatì di Slovacchia*», in «*L'Osservatore Romano*», Vaticano, 13 Giugno 1950, р. 1.

бирання церковних дібр. В короткому часі ув'язнили помічного єпископа В. Гопка, зачали примушувати священників підписувати перехід на православ'я й розв'язали всі єпархіяльні установи. Про арештованого єп. Гойдича не було найменшої вістки. Ось що писав про дальшу його судьбу о. Сабол.

« Після арештування єп. Гойдича пропали за ним усякі сліди. У народі поширювалися вістки, що його вивезено до С.С.С.Р., але, в дійсності, його перетримували у Шебеші, Подолінці, в Татрах, а потім у тюрмі в Кошицях, доки, нарешті, не виринув він у тюрмі красивого суду в Братіславі, де большевики в січні 1951 р. влаштували сензаційний і показний процес ». Владика судив « народній суд » від 10-го до 15-го січня 1951 р. Його суджено « за зраду держави », « за воєнну зраду » і « за шпiонаж у користь чужої держави », тобто Ватикану.³⁶

Після повідомлення комуністичної преси, єп. П. Гойдич, ЧСВВ, « признався до всіх злочинів ». Ось що подала українська католицька преса про цей « судовий злочин » у Братіславі: « Нині в цілому світі відомо, що в комуністичних судах обвинувачені признаються до всього, що їм закидає прокуратор. А це й у випадках, коли обвинувачений не доконав взагалі тих вчинків, які йому закидає акт обвинувачення, ані навіть фізично не міг їх доконати ». Про особу владика др. С. Баран там же писав: « Це правдивий слуга Христа, людина кришталевого характеру, благородного серця, а тим самим, далека від думки про які небудь злочинні вчинки ».³⁷

Дня 15 січня 1951 р. « народній суд » у Братіславі засудив єп. Павла Гойдича, ЧСВВ, на досмертну в'язницю, при чім сконфіскували все « його » (тобто « єпархіяльне ») майно й відібрали від нього всі громадянські права.³⁸ Про сам засуд італійська католицька газета так писала: « Було б задовго в подробицях описувати нікчемну комедію, яка відігралася в столиці Словаччини, в Братіславі. Однак хочемо пригадати, що правдивим мотивом братіславського засуду не були політичні

³⁶ Див. С. Сабол, *Мученицький шлях Преосв. П. Гойдича, ЧСВВ.*, у « Світло », Торонто, Онг., ч. 10 (1960), стор. 417-418; записки процесу видані комуністами: *Proces proti vlastizradnym biskupom Vojtaššakovi, Bužalkovi a Gojdičovi*, Bratislava 1951, р. 33-37, 115-139, 168-175, 203-210, 221-223; art. « Jak sudili Pr'avevskoho Ep. P. Gojdiča? », in « *Byz. Cath. World* », Pittsburgh, Pa., April 21-July 21, 1957, nn. 16-29, р. 7 in all nn.; J. A. Mikuš, *The Three Slovak Bishops*, Passaic, N.J. 1953.

³⁷ Див. статтю *У Братиславі не судовий вирок, але судовий злочин*, у « *Християнський Голос* », Мюнхен, дня 28. I. 1951 р., чис. 4, стор. 1.

³⁸ Див. статтю *Доля Кир Павла Гойдича*, в « *Америка* », Філадельфія, Па., дня 8. III. 1951 р., стор. 1: « Братіславський комуністичний суд мав засудити прями. владика Кир П. Гойдича, ЧСВВ. на смерть, а тільки з уваги на світову опінію, по-зірно цей присуд замінено на досмертну в'язницю ».

'злочини', бо їх не було, але вірність єпископа-ісповідника Христові та Його св. Церкві. Преосвященного ув'язнили тому, бо не хотів передати православним ключів від катедри в Пряшеві й перейти із своїми вірними українцями-католиками на схизму. Так зв. 'злочини шпигунства й державної зради' зродилися щойно після ув'язнення, щоб ними сьогодні Нерони могли оправдатись перед світом і покрити ліквідацію пряшівської єпархії, як теж жорстоке переслідування католицької Церкви в Чехословаччині».³⁹

По засуді комуністи перевозили єп. Гойдича з одної тюрми до другої. Вони не хотіли допустити до маніфестації народу, що масами сходився й молився під вікном в'язниці, в якій знаходився владика. Дня 17 липня 1958 р., з нагоди 70-річчя життя, Папа Пій XII вислав єп. Гойдичеві до в'язниці в Ілаві свої щирі побажання. Владика тоді вже тяжко нездужав на груди. Світ дізнався, що він ще живе. Та він вже не довго мучився тут на землі. Дня 19 липня 1960 р. закінчив свій страдницький шлях у в'язниці в Леопольдові, віддавши своє святе життя за свою віру.⁴⁰

По «неуспішнім» процесі в Братиславі, комуністи не відважилися ставити перед «народній суд» єпископа-помічника В. Гопка. Його засудили за ті самі «злочини», що й єп. Гойдича, але вже без свідків. Його теж переносили з одної в'язниці до другої, аж нарешті 1963 р. єп. Гопка випустили фізично й душевно вичерпаного «на волю».

Московський патріарх поділив Пряшівщину на дві православні єпархії. В північній частині, переважно українській, лишилася *пряшівська єпархія*, яку очолив згаданий єп. Алексій Дехтерев. В полудневій частині створено *михайлівську єпархію*, зі словацькою урядовою мовою. Першим її єпископом дня 8 жовтня 1950 р. став канонік Віктор Михаліч, названий при хиротонії Олександр.⁴¹ Так на території Чехословаччини заіснували чотири православні єпархії: 1) празька архієпархія; 2) оломовцько-брненська; 3) пряшівська та 4) михайлівська.

Доконавши воз'єднання в Чехословаччині, московський патріарх дня 23 листопада 1951 р. проголосив чехословацьку православну церкву «автокефальною», а Елевтерія займенував першим архієпископом-митрополитом.⁴² Так православна Церква в Чехословаччині була остаточно оформлена в незалежну, автокефальну митрополію. Греко-католицька Церква, подібно як у Карпатській Україні, пішла в підпілля.

³⁹ Cfr. art. «L'Ultimo Vescovo Ucraino condannato all'ergastolo», in «L'Ora dell'Azione», Roma, il 27 Gennaio 1951, p. 9.

⁴⁰ «L'Osservatore Romano», il 17 Settembre 1960, p. 1.

⁴¹ Про заснування михайлівської єпархії див. — «Svetlo Pravoslavia», č. 5-6 (1. augusta 1950), p. 49-76.

⁴² Див. статтю П. Карнашевич, *Автокефалия правосл. церкви в ЧССР.*, у «Ежегодник правосл. церкви в Чехословакии», Прага 1962, стор. 38-52.

Х.

НА ЕМІГРАЦІЇ

Для заокруглення « *Нарисів Історії Церкви Закарпаття* » треба додати ще декілька слів про релігійне життя закарпатців на еміграції. Перша більша еміграція закарпатців відбулася в XVIII ст. на знищені турками землі Бачки, що сьогодні знаходиться в Югославії. « *Бачванські русини* », як вони себе називають, зберегли національну й релігійну свідомість протягом 200 років еміграційного життя. Релігійно вони з'організовані в окремі парохії, що ввійшли в склад т. зв. « *Крижівської греко-католицької єпархії* ».

Друга масова еміграція закарпатців почалась у 80-тих роках минулого століття до З.Д.А. « *Американські русини* » — теж гарно зорганізувалися при своїх парохіях, зате їхня національна свідомість дуже слаба й вони поволі розпливаються в « американському котлі ». Тут мають вони сьогодні вже дві свої єпархії: а) пітбурзьку й б) пассейкську.

Про закарпатців на еміграції розглянемо дві справи: 1) Закарпатці в крижівській єпархії; 2) Релігійне життя в З.Д.А.

1. — ЗАКАРПАТЦІ В КРИЖІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ

Одинока греко-католицька єпархія на території Югославії це *крижівська єпархія*, що її Апостольський Престіл канонічно оснував у 1777 р. Початки крижівської єпархії сягають до першої половини XVII ст., коли православний єп. Симеон Вратанія, архимандрит марчанського монастиря недалеко Крижівців, прийняв унію. Тоді до унії зачали приступати багато сербських і волоських утікачів перед турками, які називали себе « *ускоками* ». Поселившись на границях нинішньої Хорватії й Славонії, недалеко твердині Жумберак, їх пізніше названо « *жумберчанами* ». Ускоки однак називали цю околицю Вратаня. Так початком XVII ст. повстала *марчанська* (або *вратанська*) *єпархія*.

Римо-католицькі єпископи в Загребі уважали марчанського єпископа своїм суфраганом і хотіли держати його під своєю владою. Вони виситаралися, що австрійський цісарський двір зачав йменувати марчан-

ського єпископа титулярним єпископом *свідницьким*.¹ Але цьому спротивився Апостольський Престіл і надавав марчанському єпископові титулярне владництво «*in partibus infidelium*», звичайно «*платейське*»,² без того, щоб підчиняти його під владу загребського римо-католицького єпископа.

Коли 1739 р. марчанський монастир згорів, єпископ поселився в Прібічі, а відтак у Пресеці. Єп. Василій Божичкович (1759-1785) висудив у Римі усамостійнення єпархії, і Папа Пій VI, дня 17 червня 1777 р., буллею «*Charitas illa*» створив незалежну *крижівську єпархію*, для всіх греко-католиків Хорватії й Бачки.³ По першій світовій війні Апостольський Престіл поширив владу крижівського єпископа на всіх греко-католиків Югославії. Крім згаданих вище «жумберчан» (около 12.000), до крижівської єпархії тепер належать ще македонці (около 4.500), румуни (ок. 1.600), галицькі українці (ок. 12.000) та в найбільшій числі «бачванські русини-українці» (ок. 30.000).

Закарпатці зачали поселюватися в Бачці в половині XVIII ст. В рр. 1746-1751 переселенці з *землинського* комітату поселилися в знищеному турками селі Керестур, який відтак назвали «*Руський Керестур*». Знову ж переселенці з *боршодського* комітату заселили в рр. 1765-1768 друге бачванське село, *Коцур*. Переселенців в обидвох селах числилось до 3.000 душ. Однак в короткім часі вони зачали переселюватись до інших сіл Бачки, Славонії й Сриму.

Первісно парафії бачванських українців були підчинені колочавському римо-католицькому єпископові. Коли відтак в 1777 р. була канонічно встановлена крижівська єпархія, їх вчленено до неї. Ще й сьогодні вони творять більшу частину вірних крижівської єпархії.

Адміністративно крижівська єпархія була підчинена остригомському, а від 1853 р. загребському архієпископові, як своєму митрополитові. Початком XIX ст., з-за малого числа вірних, були спроби зліквідувати крижівську єпархію, однак завдяки К. Станіча, якого 1814 р. займенували єпископом, її збережено. Під кінець минулого, а з початку цього століття до Славонії й Боснії прибули нові українські поселенці,

¹ Свідницяна дієцезія лат. обряду належала до церковної провінції колочавського архієпископа, однак від наїздів турків (XVI. ст.) перестала існувати. Першим марчанським єпископом, що йому цісар надав титул «свідницького» єпископа був єп. Гавриїл Предосвіч, 1642 р.; див. статтю Г. Костельника, «*Нива*», Львів, чис. 6 (1932), стор. 210.

² Платея — містечко в Греції.

³ Cfr. Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II., p. 254-255; S. Congr. per la Chiesa Orientale, *Oriente Cattolico*, Città del Vaticano 1962, p. 240-242.

переважно з Галичини, тому число вірних знову зросло. Під цю пору крижівська єпархія начисляє 60.000 вірних, з 50 парафіями.⁴

В єпархіяльній осідку, в Крижівцях, сьогодні майже нема греко-католиків. Крім єпископської резиденції та катедрального храму, що його здвигнув єп. Ю. Дрогобецький (1897 р.), тут знаходиться теж осідок капітули. Вона складається з чотирьох членів. Крижівську капітулу створено 1846 р., старанням єп. Г. Смічкласа (1834-1856). Єпархіяльну семінарію в Загребі заснував ще єп. П. Зорчич в 1680 р., приділивши для неї доходи з посілости Прібіч.

Найбільший розквіт крижівської єпархії прийшов за владництва великого її єп. Діонісія Нярадія (1915-1940), який змагався піднести релігійне й культурне життя вірних, головню ж бачванських українців. Владика спровадив з Галичини СС. Василіянок, які перебрали опіку над сиротинцем і шкільною молоддю. Знов СС. Служебницям передав опіку над хорими й діточими садками. Виховання доросту й семінаристів владика повірив ОО. Василіянам. Для піднесення культурно-освітнього життя заснував т. зв. «*Просвітне Друштво*», тобто нашу Просвіту та постарався про українську друкарню. «*Просвітне Друштво*» видавало для «*жумберчан*» газету «*жумберачке Новіні*», для галицької еміграції «*Рідне Слово*», а для закарпатських поселенців «*Руски Новини*». Єп. Д. Нярадій був на правду «*батьком і добродієм народу*», а його ім'я записалося золотими буквами в історії крижівської єпархії.

Єп. Д. Нярадій віддав своє добром налите серце також обидвом закарпатським єпархіям. На Пряшівщині, будши апостольським адміністратором в рр. 1922-1926, він спинив православний рух і постарався про гідного наступника, єп. П. Гойдича, ЧСВВ. В Карпатській Україні, в критичних рр. 1938-1939, він залишив незабутній образ правдивого пастиря й владика. Як жив працею, так і помер під час канонічної візитації, у селі Мрзло Поле, дня 14 квітня 1940 р.⁵

Друга світова війна принесла з собою зміну режиму теж в Югославії. Комуністичний уряд маршала Тіта (Йосифа Брожка), що перебрав владу в краю в 1945 р., започаткував переслідування католицької Церкви. Жертвою цього переслідування став теж крижівський єп. Іван

⁴ Див. статтю М. Вайди, «*Крижевацька Єпархія*», у «*Ковчег*», Стемфорд, Конн. 1952, стор. 124-125; Г. Костельник, «*Крижівська Єпархія*», в «*Нива*», Львів 1932, стор. 134-139, 168-179, 209-215; 1933, стор. 143-147, 175-181; найновішу статистику подаємо з «*Annuario Pontificio 1965*», р. 222.

⁵ А. Пекар, «*Чоловік Провидіння*» — з нагоди 25-ліття смерті влад. Д. Нярадія, в «*Світло*», Торонто, Онт. 1965, стор. 354-357; М. Firak, «*Pokojni Vladika dr. D. Njaradi (1874-1940)*», in «*Ruski Kalendar za Rusinoch u Jugoslaviji na r. 1941*», Ruski Kerestur 1940.

Шімрак (1940-1946), великий праведник і науковець.⁶ По смерті єп. Шімрака керму крижівської єпархії перебрав загальнолюблений Гавриїл Букатко, якого в 1950 р. Рим займенував апостольським адміністратором. Г. Букаткові удалося позискати довір'я уряду й так дня 27 квітня 1952 р. був він висвячений у Загребі на єпископа. Від тоді доля крижівської єпархії покращала.

Второпність і репрезентаційний виступ єп. Букатка за границею проломив лід теж між Тітом й Ватиканом. На бажання Тітового уряду Рим в 1961 р. займенував єп. Букатка помічником білгородського римокатолицького аєп. Й. Уйчіча, а по його смерті дня 24 березня 1964 р. білгородським архієпископом. Так перший раз в історії греко-католицький єпископ став рівночасно римокатолицьким архієпископом у Білгороді.⁷

Весною 1963 р., для помочі аєп. Букаткові Апостольський Престіл займенував єпископа-помічника Йоакіма Сегеді, що й далі перебував при своїй парафії в Руськім Керестурі.⁸

У Бові надія, що ця мала горстка закарпатських поселенців в Югославії буде могли спокійно розвиватися як релігійно, так і культурно.

2. — РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В З.Д.А.

Перші поселенці з Закарпаття в З.Д.А. почали приходити в 70-их роках минулого століття. За море гнала їх економічна нужда, бо мадярська влада вдома започаткувала тоді політику обідніння народу, щоб соціально й економічно виснажений народ не мав сили встоятися насильній денаціоналізаційній політиці.⁹ Так при кінці ХІХ ст. з Закарпаття виємігрувала майже половина українського населення, переважно до З.Д.А.¹⁰ В парі із закарпатською йшла теж і галицька еміграція.

⁶ М. Вайда, «Смерть героїського Єпископа», в «Ковчег», Стемфорд, Конн. 1947, стор. 89-90.

⁷ «Msgr. dr. Gabriel Bukatko», in «Jubilarni Šematizam Križevačke Eparhije», Zagreb 1962, p. 15-20.

⁸ М. М., «Крижевацька єпархія і її новий Владика Преосв. Кир. Йоакім», в «Америка», Філадельфія, Па., дня 23. VIII. 1963 р., стор. 2.

⁹ Н. Бахтинь, *Угорская Русь*, Петроградь 1915, стор. 23-30; стаття В. Гнатюка, *Найновіші вісти з Угорської Русі*, в «Першій Руско-Американській Календарь», Монт Кармел, Па. 1897, стор. 27-39; R. Martel, *La Ruthénie Subcarp.*, op. cit., p. 151: «C'est ainsi qu'était méthodiquement poursuivie la ruine matérielle de la nation ruthène, condition nécessaire et préalable de son asservissement politique... La magyarisation suivait les progrès de la décadence économique ruthène».

¹⁰ А. Кудрик, *Від Попраду по Тису*, Львів 1939 р., стор. 37.

а) ПОЧАТКИ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ. — Українці¹¹ в ЗДА не знайшли ані своєї Церкви ані своїх організацій, тому вони вписувалися до польських чи словацьких парохій. Щойно 1885 р. до ЗДА приїхав перший український католицький священник з львівської архієпархії, о. Іван Волянський. Він zorganizував першу українську парафію на терені ЗДА у містечку Шенандоа, Па., а в 1886 р. побудував тут першу церкву.¹²

Під проводом о. Волянського емігранти зачали організувати свої власні парафії по інших містах та спроваджували собі своїх священників і з Галичини, і з Закарпаття. Таким чином постали нові греко-католицькі парафії у Фріланд, Па. (1886), Гейзелтон, Па. (1887), Кінгстон і Оліфант, Па. (1888), Джерви Сіти, Н. Дж., Мінеаполіс, Мінн. і Вілкес-Барре, Па. (1889), Пассейк, Н. Дж. (1890) і т. д. В 1894 р. статистика нараховує вже 30 греко-католицьких громад у ЗДА.¹³

Спочатку виглядало, що в Америці, де була повна національна й релігійна свобода, галицька й закарпатська еміграція сконсолідується, бодай на церковному полі. Однак так не сталося, бо бракувало відповідного проводу. Ось як описує цю ситуацію о. І. Сохоцький.

« Кожен священник діяв самостійно, без якогось пляну чи проводу, після свого власного переконання. Духовенство, яке приходило до ЗДА, не було якслід підготоване до місійної праці та не знало ні місцевої мови ні нових обставин. Священики приходили до ЗДА на заклик т. зв. « церковних рад », самі люди закладали собі церк. комітети, збирали фонди на будову церкви та управляли церковним майном. Таким способом по наших парафіях провід релігійного життя перебрала « влада народу » — чи радше кілька впливових членів церк. комітету, яким часто цілком не розходилося про добро церкви чи парафії. Досить прочитати собі протоколи кількох парафіяльних зборів (т. зв. мітінгів), щоб переконатись, як багато лиха наробила ця « влада народу » для церковно-релігійного життя в ЗДА ».¹⁴

Крім цих внутрішніх причин були ще й зовнішні, що утруднювали місійну працю нашого духовенства в ЗДА. Між них треба зачислити: 1) неприхильне, а в деяких випадках навіть вороже наставлення римокатолицької єрархії; 2) підривна праця московської православної місії,

¹¹ Емігранти з Галичини називали себе « галицькими русинами », а з Закарпаття « угорськими русинами ».

¹² Про історію парохії у Шенандоа див. *Першій Руско-Амер. Календарь, цит. тв.*, стор. 134-139.

¹³ Див. *Українська Католицька Митрополія в ЗДА.*, Філадельфія, Па. 1959 р., стор. 202.

¹⁴ Там же, стор. 204.

та 3) мадярські політичні впливи, які довели до боротьби й остаточного розриву між закарпатською й галицькою еміграцією.

Латинська єрархія, яка саме в тих часах боролася за « американський характер » Католицької Церкви в ЗДА, ніяк не бажала собі « Руської Католицької Церкви », що спиралася, бодай на око, на національні основи. Крім того римо-католицький єпископат рішуче поставився проти жонатого духовенства; на нього місцева церковна влада накладала клятву й не дозволяла відправляти богослуження. Наше духовенство ігнорувало заборону місцевих єпископів, покликуючись на поручення свого краєвого владики. З чого виходили ще більші непорозуміння.¹⁵

Апостольський Престіл, на домагання американської єрархії, дня 1 жовтня 1890 р. унормував приїзд українських священників в цей спосіб: а) Наш єпископ, коли вислав когось з своїх священників до ЗДА, мав про це повідомити Апостольський Престіл; б) По приїзді до ЗДА, українські священники були зобов'язані зголоситися в місцевого римо-католицького єпископа, на терені якого вони мали працювати й той надавав їм повновласті; в) До ЗДА можна було висилати *тільки безжених* священників, а жонатих треба було відкликати.¹⁶ Крім о. А. Товта, що був вдівцем, у тім часі всіх 9 священників були жонатими. Дізнавшись про декрет Апостольського Престолу, вони зібралися дня 29 жовтня 1890 р. у Вілкес-Барре, Па., на перший соборчик.¹⁷ На цьому соборчикові вони зробили деякі рішення про свій побут і працю, між іншим: 1) Просити краєвих єпископів, щоб, у порозумінні між собою, назначили одного з місцевих священників генеральним вікарієм, чи радше адміністратором у ЗДА; 2) щоб краєві єпископи не випускали своїх священників, яких висилали до ЗДА, з під своєї влади в користь американської єрархії; 3) щоб до ЗДА і далше висилали жонатих священників, чого домагався нарід і умовини уні; 4) щоб церковне майно записувати не на місцевих римо-католицьких єпископів, а радше на чотирьох тростисів, до яких належатимуть: адміністратор, місцевий папх і двох представників церк. комітету.¹⁸

¹⁵ І. Констанкевич - А. Бончевський, *Унія в Америці*, Нью Йорк, Н.Й. 1902 р., стор. 24-26; « *Перший Руско-Амер. Календарь* », *цит. тв.*, стор. 51-53.

¹⁶ *Укр. Катол. Митрополія в ЗДА.*, *цит. тв.*, стор. 206-207.

¹⁷ З 10 тодішніх греко-катол. священників в ЗДА. на соборчику появилася 8-ох: 1) А. Товт (пряш. єп.), 2) І. Запотоцький (пряш. єп.), 3) Т. Обушкевич (перем. єп.), 4) О. Дзубай (мук. єп.), 5) Г. Грушка (льв. єп.), 6) Е. Волкай (мук. єп.), 7) Г. Вислоцький (пряш. єп.) та 8) С. Яцкович (мук. єп.). Решта двох, о. К. Андрухович (льв. єп.) та о. К. Гулович (василіянин з мук. єп.), відмовилися взяти участь у соборчику, бо він відбувався у парафіяльному домі, а вони хотіли в готелі.

¹⁸ Протокол і постанови соборчика див. П. Коханік, *Русь и Православие въ Сьверной Америкъ*, Вилкесъ-Барре, Па. 1920, стор. 12-19.

Однак рішення соборчика не мало успіху, бо Рим настоював на захованні декрету з дня 1 жовтня 1890 р. Напруження між нашим духовенством і латинською єрархією збільшувалося. Нарешті єп. Іван Аерленд суспендував перед самим Різдом о. А. Товта в Мінеаполіс, Міни., а той дня 25 березня 1891 р. з своєю парафією (360 вірних) перейшов під владу московського православного єпископа Володимира, що в той час перебував у Сан Франціско, Каліф.¹⁹ о. Товт не задовільнився переходом тільки своєї парохії. Він започаткував між закарпатцями православний рух, головно ж в околиці Вілкес-Барре, Па. Протягом кількох років йому вдалося потягнути за собою понад 20.000 вірних, яких зорганізував у 15-ьох парохіях.

В часі, коли в ЗДА вже приходило до якоїсь консолідації української еміграції, Папа Лев XIII задумав включити закарпатські єпархії (мукачівську й пряснівську) до Галицької Митрополії. Цьому дуже сильно спротивилися мадярські чинники, бо вони бажали Закарпаття цілковито візолювати від Галичини.²⁰ Тому було зроблено все можливе, щоб теж у ЗДА не дійшло до консолідації закарпатського й галицького духовенства. До цього вони послуговувалися самими закарпатськими священиками, яких вони об'учували через своє посольство в ЗДА.²¹ Не дивно, що в короткім часі українська еміграція в ЗДА поділилася на два ворожі собі табори. Закарпатці зорганізувались в 1892 р. у т. зв. «*Греко-католическое Соединеніє*»,²² а галичани й свідоміші закарпатці в 1894 р. заложили собі т. зв. «*Руський Народній Союз*».²³ В боротьбі за членство, ці дві організації відіграли сумну ролю в історії української еміграції в ЗДА, створили відповідне підложжя боротьби проти першого свого єрарха єп. С. Ортинського, ЧСВВ, та довели нарід до єрархічного поділу на пітсбургський і філадельфійський єксархати.

¹⁹ Там же, стор. 20-29.

²⁰ Див. нашу статтю «*Церковна політика мадярів на Закарпатті*», в «*Світло*», Торонто, Онт. 1965 р., чис. 4, стор. 170-173. В тих часах провідник мадяризаційної політики Е. Сабов заявив о. Волошинові: «Під Карпатами, близько Львівського Митрополита, небезпечною є руська культура»; див. А. Волошин, *Спомини, чит. тв.*, стор. 15.

²¹ Закарп. історик Н. Бескид, що його вихваляють і тут в ЗДА. за його москвофільство, твердить, що мадяри висилали до ЗДА. своїх «спеціальних агітаторів». Священики, які виїзджали до ЗДА. мусіли складати «особую присягу на вѣрность мадярскому правительству»; див. «*Карпатскій Свѣтъ*», Ужгородь 1929, стор. 515.

²² Історія «Соединенія» подана в «*Zoloto-Jubilejnyj Kalendar' Greko-Kaft. Sojedinenija v S.S.A.*», Munhall, Pa. 1942, р. 39-74.

²³ Від 1914 р. названий «*Український Народній Союз*». Історія У.Н.С. подана в Л. Мишуга, *Пропамятна Книга Укр. Нар. Союзу*, Джерзі Ситі, Н. Дж. 1936, стор. 193-207.

б) ПЕРШИЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИЙ ЄПІСКОП У ЗДА. — З приходом першого Апостольського Делегата до ЗДА Ф. Сатоллі (1893 р.), наша еміграція начала робити старання про свого єпископа східнього обряду. Загроза православного руху, переважно між закарпатською еміграцією, дала мадярам можливість вислати до ЗДА «свого» чоловіка, в особі каноніка пряшівської єпархії — о. Андрія Годобая, в характері Апостольського Візитатора. Однак його праця була від самого початку засуджена на невдачу. Не тільки галичани його збоикотували, але також деякі закарпатські священники, що сподівалися єпископства, започаткували проти нього кампанію, під замітом, що він «мадярський агент». До них долучилася й московсько-православна пропаганда. Не дивно, що вже дня 28 березня 1907 р. Рим відкликав з Америки о. Годобая,²⁴ а на його місце займенував єромонаха Сотера С. Ортинського, ЧСВВ, уже з єпископським характером.²⁵

Заки ще єп. С. Ортинський, ЧСВВ, прибув до ЗДА. Апостольський Престіл опублікував дня 14 червня 1907 р. буллу «Ea Semper»,²⁶ яка сильно обмежувала владу першого владики в ЗДА. й перекреслила деякі притаманні східньому обрядові привілеї. Не дивно, що українці занепокоїлись. Крім того закарпатці образились ще й тим, що не дістали «свого єпископа», хоч у тім часі вони творили значну більшість української еміграції.

На номінацію Преосв. Ортинського відгукнулася теж і мадярська преса: «Приходиться нам сповістити сумну вість, що мадярській політиці не вдалося виклопотати на єпископа в Америці свого кандидата. Найвища римська курія відкликала з Америки о. А. Годобая, цього правдивого й доброго мадяра, що аж до цього часу боронив наших русинів від панславистичної пресії, а займенувала єпископом галицького Василянина. Через те там працюючі й серцем мадярські патріоти й вірні є виставлені на небезпеку панславізму.

²⁴ Констанкевич-Бончевський, *цит. тв.*, стор. 35-41; стаття «Візитатор і его перші кроки», в «Свобода», Джерзі Ситі, Н. Дж., з дня 12. VI. 1902 р., стор. 4; дальше див. статтю «З високої політики», там же, з дня 19. VI. 1902 р., стор. 2; статтю «О. Андрій Годобай Єпископом?», там же, з дня 30. VI. 1904 р., стор. 4; J. Sekerak, *Naša Religijna Obšestvenost' i «Zoloto-Jubilejnyj Kalendar' Sojedinenija» - op. cit.*, р. 189: «On predstav'alsja političeskim eksponentom mad'ars'kich interesov».

²⁵ Див. статтю о. Л. Сембратовича, *Як прийшло до іменування нашого першого Єпископа в Америці*, в «Календар Провидіння на 1956 р.», стор. 71-74.

²⁶ Welyukj, *Doc. Pont., op. cit.*, vol. II, р. 496-502; «Посланиє Пастирських С. Ортинського, Єпископа, з нагоди Булль», з дня 11 січня 1908 р.; відповідь у «Свобода», від 6. II. до 26. III. 1908 р.: «Протест проти Папської Булли», під яким підписи 78-ох священників.

Сподіємося, що провидіння компетентних церковних і світських властей знайде спосіб, щоб *мадярський патріотичний дух* переселених наших русинів не потерпів ніякої шкоди і в Америці».²⁷

Не дивно, що відразу по приїзді єп. С. Ортинського до ЗДА,²⁸ проти нього зачали вести зі всіх сторін боротьбу, головно ж закарпатці.²⁹ Під покришкою «Совединенія», боротьбу проти владики очолив бувший голова «Совединенія», а тепер голова т. зв. «*Екзекутивного Комітету*», Іван Угрин, вибраний на народнім вічу дня 14 травня 1908 р. у Бродок, Па. Повідомляючи про цю акцію закарпатців, Апостольський Делегат Д. Фалконіо писав владиці: «Ці люди мішають релігію з політикою, уперто противляться зарядженням Апостольського Престолу, приписуючи собі такі права, що їх або ніколи не мали або які противні засадам канонічного права... Тим більше треба боліти, бо між ними знаходиться теж багато священників, які, забувши на свій священничий обов'язок, працюють радше для руїни, ніж для добра свого народу».³⁰

Дня 23 вересня 1909 р., частина закарпатського духовенства,³¹ на соборчику в Гарізбург, Па., створила т. зв. «*Священничий Комітет*» на чолі з о. К. Лавришиним, домагаючись, щоб єп. Ортинський відпустив їх із під своєї влади й вистарався для них «угро-руського» єпископа. Щоб досягнути цю ціль, «*Священничий*» і «*Екзекутивний*» Комітети злучилися разом і скликали до Джанставн, Па. «всенароднє віче» закарпатців, яке відбулося в днях 11-12 січня 1910 р. Джанставнський конгрес проголосив «автономію» закарпатських парафій, а їхню адміністрацію передав дуумвіратові, до якого входив о. К. Лавришин, голова Священничого Комітету й І. Угрин, голова Екзекутивного Комітету.³² Само собою, що Апостольський Делегат не міг дозволити на таку аномалію.

На честь частини закарпатської еміграції й духовенства, що зорганізувалися в т. зв. «*Собраніє Греко-катол. Церковних Братств в З.Д.А.*», треба признати, що вони піддержали віддану працю єп. С. Ортинського

²⁷ Зі статті «Як привитали номінацію о. С. Ортинського», в «*Нива*», Львів 1907, стор. 230-232.

²⁸ Єп. Ортинський прибув до ЗДА. дня 29 серпня 1907 р. Опис його привітання у «*Календар Провидіння на 1932 р.*», стор. 118-120.

²⁹ Див. нашу статтю «*Тернистим шляхом Владики-Піонера*», в «*Світло*», Торонто 1966, чис. 3, стор. 100-102; чис. 4, стор. 147.

³⁰ Лист Апостольського Делегата з дня 8 вересня 1908 р., у «*Душпастьєр*», Нью Йорк 1909, чис. 9, стор. 142.

³¹ Понад 40 священників. До них долучилося кількох галицьких священників москвофілів.

³² Cfr. *Protokol Všeobecného Kongressu Amerikanských greko-katol. Uhro-Rusských Farnosoch, 11-12 januara 1910 v Johnstown, Pa., Homestead, Pa. 1910.*

й 1909 р. вибрали його своїм Верховним Покровителем.³³ Один з делегатів, описуючи це рішення, говорить: « Все, що маємо, то віра наша і наш милозвучний язик. Коли втратимо віру або наш язик, то перестанемо бути русинами. Се добре зрозуміли делегати « Собранія », що тільки при Єпископі може розвиватися наша церков і народність в Америці і для того стали при нім, як один муж! ».³⁴

в) СТВОРЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛ. ЄПАРХІЇ. — Не звертаючи уваги на великі перепони з боку вірних і духовенства, як теж римо-катол. єпархії, єп. Ортинський старався за всяку ціну зберегти свій нарід від православ'я. Він їздив по загрожених місцевостях, проповідував, завзивав, давав місії й заохочував вірних витривати у св. вірі. Він старався запровадити порядок у тих парафіях, які підчинялися йому. В короткому часі показалося, що в тих парафіях запанував мир і спокій та процвітало релігійне життя. Подивляючи віддану працю єп. Ортинського, Апостольський Престіл, дня 28 мая 1913 р., освободив владику з під влади латинських єпископів і створив окрему, незалежну єпархію « *руського обряду* » в ЗДА.³⁵

Повідомляючи вірних і духовенство про усаможиттєння єпархії, єп. Ортинський у своїм пастирським листі з дня 25 серпня 1913 р. писав: « До всіх Вас кличу і прошу — перестаньмо тепер уже провадити братню боротьбу й тратити свої сили безхосенно — забудьмо на се! А зберімся під прапором Христа й висвободженої Русько-катол. Церкви та подбаймо про визволення нашого народу зі шкідливих, чужих впливів », маючи на думці передусім малярське вмішування в справи Церкви в ЗДА.

« Соєдиненіє » й « Екзекутивний Комітет » перші запротестували проти надання єп. Ортинському повної юрисдикції й далі домагалися « *свого* », « *угро-руського* » єпископа.³⁶ Їхні провідники появилися дня 16 жовтня 1913 на послуханні у владики й вилжили 15 точок умовин своєї співпраці.³⁷ Єпископ прийняв їх з великим виrozumінням, як теж прийняв і їхнє духовенство, що на поручення Апост. Делегата або мало признати владу єп. С. Ортинського, ЧСВВ, або йти на схизму. Відразу по

³³ Cfr. A. Papp, *Korotkij perehl'ad istoriji Sobranija za 1903-1928r.*, u « *Kalendar Sobranija na 1929 r.* », p. 136-152.

³⁴ Див. « *Душпастьєрь* », Нью Йорк 1909, чис. 5, стор. 79.

³⁵ Декрет ерекції з дня 28 травня 1913 р. і його проголошення Апостольським Делегатом з дня 25 серпня 1913 р.; див. в « *Календарь Сирітського Дому на 1934 р.* », Філадельфія, Па., стор. 51-54.

³⁶ Див. їхнього листа до Апостольського Делегата з дня 11 вересня 1913 р., в « *Kalendar Sojedinenija na 1914 r.* », Munhall, Pa., p. 199-202.

³⁷ Там же, стор. 206-207.

замиренні з закарпатцями, Преосв. Ортинський займенував провідника опозиції, о. О. Дзубая своїм генеральним вікарієм.³⁸

Зі створенням української католицької єпархії в ЗДА Апостольський Престіл, декретом «Cum Episcopo», з дня 17 серпня 1914 р., надав канонічні основи управи тієї єпархії, важні на 10 літ.³⁹ Про цей декрет так пише о. І. Сохоцький: «Він був здобутком велетенського історичного значення, а водночас — може й незаслужено — сатисфакцією для нашої еміграції. Декрет звільняв нашого Єпископа від залежності латинських єпископів і давав йому повну свободу рухів. Він уневажнював деякі приписи буллі «Ea semper», що могли виглядати на недоцінювання нашого обряду і робив його в усіх постановах рівнорядним з латинським».⁴⁰

Хоч як владика старався піти на руку закарпатцям, все ж таки він завжди відчував їх пасивний опір і нецирість. Тому не дивно, що він зачав робити старання, щоб Апостольський Престіл назначив для них окремого єпископа. Однак несподівано, дня 24 березня 1916 р., Преосв. Ортинський помер. На пропозицію апост. делегата, Рим назначив двох апост. адміністраторів, для галичан — о. Петра Понятишина, а для закарпатців — о. Гавриїла Мартяка. Це був зародок двох окремих ексархатів, які постали в 1924 р.

г) ЗАСНУВАННЯ ДВОХ ЕКСАРХАТІВ. — З-за світової війни й повоевних подій годі було назначити для українців в Америці наступника єп. Ортинського. Однак треба було щось робити, бо 1916 р. зачався новий рух за переходом на православ'я, що його очолив провідник закарп. опозиції проти Ортинського, бувший ген. вікарій о. Олександр С. Дзубай.

О. Дзубай, діткнений тим, що не він, але о. Г. Мартяк по смерті єп. Ортинського був назначений адміністратором, перейшов на православ'я. Щоб потягнути за собою закарпатські парафії, москалі висвятили його дня 7 серпня 1916 р. у Пітсбурзі на єпископа.⁴¹ При допомозі московських фондів Дзубай розвинув сильну агітацію між закарпатцями, головню ж на Пітсбургщині, де знаходилося найбільше закарп. парафій. Однак цей рух скоро ущух, бо не стало московських

³⁸ Номінацію ген. вікарія і консисторії див. в «*Епархіальний Вєстникъ*», Філадельфія, Па., дня 15 березня 1914 р., стор. 1-2. Про помирення закарпатців з єпископом Ортинським див. «*Наука*», Унгварь 1913, чис. 11, стор. 30.

³⁹ Cfr. *A.A.S.*, vol. VI (1914) p. 458-463.

⁴⁰ Див. *Укр. Катол. Митрополія в ЗДА.*, цит. тв., стор. 225.

⁴¹ Опис хиротонії й переходу див. в «*Календарь О-ва Взаимопомощи на 1917 г.*», Вилкесь-Барре, Па., стор. 182-200. Про справу переходу Дзубая широко розписався «*Rusin*», Pittsburgh, Pa. 1916, сс. 30-40.

фондів, які підірвала большевицька революція, що вибухла вже 1917 р. Дзубай опинився в крайній нужді й 1924 р. примирився з католическою Церквою. По своїм наверненні він жив при монастирі в Греймор, Н. Й. Помер 1933 р. у Трентоні, відвідуючи свою внучку.⁴²

Дня 8 травня 1924 р. Апостольський Престіл займенував для Америки двох єпископів-ексархів, одного для галицьких емігрантів — єп. К. Богачевського, а другого для закарпатців — єп. Василя Такача. Єп. В. Такач, прибувши до ЗДА вже висвяченим єпископом, дня 1 вересня 1924 р. перебрав управу т. зв. *Пітсбургського Ексархату*, до якого тоді належало 129 священників, 155 церков та 288.390 вірних.⁴³

В першій своїй пастирській листі єп. Такач представив себе, як « щирого сина Підкарпатської Русі » й обіцював піднести своїх вірних « на ступень найкультурніших народів ». В іншій пастирській листі, з дня 7 лютого 1925 р., він так схарактеризував добу своїх попередників: « Якщо ми переглянемо історію тутешньої нашої церкви, то побачимо, що це була доба безперервних особистих нападів і партійної боротьби. Що одна група вибудувала, то друга змагалася знищити. Тому тепер ми далі знаходимося на початку початку ».

Владика взявся енергійно до праці. Вистаравши продовження декрету «*Cum Episcopo*» на дальших десять років,⁴⁴ він хотів запровадити між вірними й духовенством канонічний правопорядок. Однак в короткому часі « народні провідники », які сподівались диктувати владіці, виступили проти заряджень єп. Такача. Під кінець 1929 р. проти владика вибухла явна боротьба, як колись проти єп. Ортинського. Нагодою до цієї нової боротьби був декрет Апост. Престолу з дня 1 березня 1929 р., «*Cum data fuerit*», що мав урегулювати відносини між греко й римо-католиками в ЗДА.⁴⁵

У дусі попередніх розпоряджень Апост. Престолу, теж і цей новий декрет приписував українським священникам на території Америки це-

⁴² Див. «*Нива*», Львів 1924, стор. 291-292. Його некролог у «*Душпастьорь*», Ужгород 1933, стор. 159.

⁴³ Консекрація обидвох владик відбулася в Римі, дня 15 червня 1924 р.; див. «*Душпастьорь*», Ужгород 1924, стор. 151-153. В номінаційних буллях осідок для єп. К. Богачевського був назначений у Філадельфії, а осідок для єп. В. Такача у Нью Йорку, а пізніше перенесений до Пітсбург-у. Однак єп. Такач замешкав на передмісті Пітсбург-у, в Гомстед, де тоді находився головний осідок «*Соединенія*», щоб, як він поясняв своїм священникам, «*держати палець на пульсі Соединенія*». Сfr. Welykuj, *Doc. Pont., op. cit.*, vol. II., p. 541-543.

⁴⁴ Див. Пастирський лист єп. Такача з дня 14 січня 1926 р., стор. 4.

⁴⁵ Сfr. *A.A.S.*, vol. XXI (1929) p. 152-159; T. L. Bouscaren, *The Canon Law Digest*, Milwaukee, Wisc. 1933, vol. I., p. 6-16.

лібат. Хоч перед тим Рим дивився на справу целібату крізь пальці, тепер зачав настоювати, щоб роджені в ЗДА семінаристи святились у безженнім стані. Отож деякі священники й провідники «Совдиненія» зачали підносити свій голос проти «латинщення» й «нищення» нашого обряду. В пресі зачали появлятися злобні напади на владика й Апостольський Престіл, а ХХІ Конвенція «Совдиненія» в Дітроїті рішила організувати т. зв. «Комітет Оборони Восточного Обряду», знаний пізніше як К.О.В.О. В обороні владика, як і за Ортинського, стало «Собраніє» з своєю газетою «Просвіта».⁴⁶

Боротьба проти целібату довела до того, що деякі вірні з своїми священниками виступили проти авторитету єпископа й Апостольського Престолу. Єпископ мусів суспендувати за непослух кількох священників, на чолі з Орестом Чорняком і Степаном Варзалієм. Ці священники з початком 1936 р. заснували незалежну «Карпаторусскую Администратуру», якої першим адміністратором став згаданий О. Чорняк.⁴⁷

Рух до незалежності, чи т. зв. «індепенденства» скоро поширився на території пітсбургського ексархату. Коли дня 23 листопада 1937 р. до Пітсбургу був скликаний «Перший Собор Карпаторусской Єпархії у ЗДА», т. зв. «індепенденти» мали за собою коло 30 парафій та понад 40.000 вірних. Собор проголосив свою незалежність від пітсбургського єп. В. Такача й вибрав собі єпископа в особі суспендованого О. Чорняка. Царгородський патріярх Венямин І висвятив Чорняка на єпископа й дня 19 вересня 1938 р. канонічно заснував т. зв. «Американську Карпато-руську Православну Греко-католицьку Єпархію».⁴⁸

Тепер зачалися судові процеси про посідання церков. Церковні громади в багатьох місцях поділилися. Єп. Чорняк зачав висвячувати нових священників, щоб обсадити парафії. Між громадами й у громадах настала боротьба й безправ'я. Щойно тоді провідники «Совдиненія» побачили, куди вони запровадили єпархію своїми кличами про «наро-

⁴⁶ Початки боротьби за целібат подає «Нива», Львів 1931, стор. 426-429; «Добрий Пастир», Станиславів 1931, стор. 306-307; 1932 р., стор. 57-61-; 1935 р., стор. 138-139. Перший протест проти целібату наспів до єпископа від місцевих відділів Соединенія у Бриджпорт, Конн. під датою 18. IX. 1929 р. Цей лист відтак опублікував журнал «Leader-Vozd'», Cleveland, O., December 1930, num. 11, p. 16; cfr. M. S., *Za čto my borimesja?*, in «Kalendar' Sobranija na 1935 r.», p. 111-122; «Amerikansky Russky Viestnik», Homstead, Pa. Julij 7, 1932 et sq.; «Petition to Pope», *ibid.*, August 14, 1933; *Resolutions of K.O.V.O.*, *ibid.*, Oct. 5, 1933; *Protocollum Conferentiae Cleri*, Pittsburgh, Pa., Aug. 30, 1933 (copia apud auctorem).

⁴⁷ Див. Пастирський лист єп. Такача з дня 3. VIII. 1936 р., стор. 1.

⁴⁸ Cfr. «Silver Anniversary of American Carpatho-Russian Orthodox Gr. Cath. Diocese of USA.», Johnstown, Pa. 1963, passim; O. Koman, *Jak nastala independencija?*, in «Kalendar' Sojedinenija na 1951 r.», p. 46-48.

доправ'я».⁴⁹ І треба признати Іванові Секеракові, якого вибрали 1936 р. на голову «Соединенія», що поволі зачав успокоювати роз'ярені уми й приводити під послух єпископа поодинокі відділи «Соединенія». Нарешті, з початком 40-их років, прийшло до нової консолідації й остаточного запровадження церковної дисципліни в пітсбургській єпархії.

Тяжка боротьба, напади преси, особисті погрози й пімста значно підкосили енергійного колись єп. Такача, який любив мир і порядок. До того ще й пістряк горла зачав ломити його фізичні сили. Так дня 30 серпня 1946 р. Апостольський Престіл назначив йому єпископа-помічника в особі свящ. Даниїла Іванча, з правом наслідства.⁵⁰ Та владика Такач не довго тішився своїм помічником. Він відійшов по вічну нагороду дня 13 мая 1948 р., очистивши остаточно «греко-катол. церкву в ЗДА від куколю».⁵¹

д) БОГОСЛОВСЬКА СЕМІНАРІЯ В ПІТСБУРГ. — Одною з найпекучіших проблем для української еміграції в ЗДА був недостаток священиків. Доплив духовенства з рідних земель не задовільняв тутешніх потреб, а крім того, прибувші священики не були відповідно підготовані до місійної праці в тутешніх обставинах. На цім багато потерпіло церковно-релігійне життя нашої еміграції в ЗДА. Одиною розв'язкою цієї пекучої проблеми було виховати свій власний клир.⁵²

Теж і латинська єрархія настоювала на тім, щоб українці виховували для себе роджених вже в Америці семінаристів. Однак їхньою ціллю було не так добро української католицької Церкви, як скоріше заведення celibату та заамериканізування нашої Церкви в ЗДА. Тому від приходу єп. Ортинського вони домагались відкриття своєї семінарії. З-за постійних боротьб владика не міг здійснити цього пляну, а кількох своїх семінаристів послав до латинських семінарій, головно ж до Балтімор, Мд.⁵³

По першій світовій війні молодих клириків висилано до краєвих семінарій в Ужгороді й Пряшеві. Коли пізніше Рим приказав єп. Така-

⁴⁹ P. Zeedick-A. Smor, *Naše Stanovišče*, Homestead, Pa. 1934.

⁵⁰ Welykuj, *Doc. Pont.*, *op. cit.*, vol. II., p. 592-593.

⁵¹ Necrolog in «*Amerikansky Russky Vjestnik*», May 13, 1948, p. 1-2; May 20, 1948, p. 1, 4-5.

⁵² Cfr. V. Shereghy-V. Pekar, *The Training of Carpatho-Ruthenian Clergy*, Pitsburgh, Pa. 1951, p. 121-126.

⁵³ Єп. Ортинський купив площу під семінарію ще 1910 р. у Йорктон, Ва. Однак показалося, що це було малярійне місце й не надавалося на семінарію. З-за малого числа семінаристів і браку відповідних фондів будову семінарії відложено на неозначений час. Про пітсбургських клириків у Балтімор, Мд., див. «*Kalendar Sobraniya na 1921 r.*», p. 189-191.

чові висвячувати тільки безженних кандидатів, владика вислав своїх клириків до колегії св. Йосафата в Римі, а мадярських до Будапешту. Коли число кандидатів зачало зростати, єп. Такач приміщував їх у семінарії ОО. Венедиктинців, в містечку Ласл, Ілл. Там покінчили свої студії майже всі семінаристи між 1940-1950 р.

Коли на весну 1950 р. заряд ОО. Венедиктинців повідомив єп. Д. Іванча (1948-1954), що на майбутнє вони не зможуть примістити у себе всіх пітсбургських клириків, владика вирішив побудувати свою власну єпархіяльну семінарію: « По більше ніж 60-ох роках нарад, сподівань, очікувань і молитов, нарешті ми беремося до здійснення планів побудувати свою власну семінарію ».⁵⁴

Навчання в семінарії св. Кирила й Methodія в Пітсбург, Па. почалося дня 16 жовтня 1950 р. у двох старих будинках, де приміщено тимчасово 40-ох клириків. Вже 18-го жовтня 1951 р. відбулося святочне посвячення величавого будинку семінарії, що його довершив єп. Д. Іванчо в присутності клиру й тисячів вірних. Був це великий осяг закарпатської еміграції в ЗДА.⁵⁵

1950-ий рік можемо уважати початком розквіту пітсбургської єпархії, до чого спричинилися в великій мірі теж і парафіяльні школи, що їх започаткували СС. Василіянки ще 1925 р. Крім СС. Василіянок між закарпатською еміграцією працюють ще СС. Служебниці П.Н.Д.М., СС. Венедиктинки та модерне згромадження Христа-Учителя. Тут працюють теж чотири чоловічі Чини: ОО. Венедиктинці, ОО. Францішкани, ОО. Василіяни, й від недавна ОО. Салезіяни.

Завдяки численним покликанням і ревній праці священників, релігійне життя закарпатців у ЗДА стоїть досить високо, як про це висказався свого часу о. С. Сабол, ЧСВВ: « В кожній парохії існує Т-во св. Вервиці, майже всюди є Т-во Пресв. Серця Христового, Марійська Конгрегація кількох відділів, а в багатьох парохіях і Т-во св. Імени для мужчин. Всі члени тих організацій щомісяця сповідаються і причащаються...

« Про гарний розквіт духовного життя в пітсбурзькому екзархаті свідчить і те, що в реколекційному домі СС. Василіянок у Юнієнтавн кожного року відбуваються реколекції для дяко-вчителів, для старших мужчин, для старших жінок, для молодших жінок та для дівчат. На кожні реколекції прибуває від 40 до 150 учасників з цілої Америки.

« Монастир СС. Василіянок у Юнієнтавн, на горі св. Макрини, узагалі стався духовним центром усіх закарпатських греко-католиків. Се-

⁵⁴ Cfr. *Diocesan Pastorals and Communications*, June 14, 1950, p. 1.

⁵⁵ Cfr. « *Nebsnaja Carica* », McKeesport, Pa., October 1951, passim.

ред гарної природи, просто в парку, щороку тут відбувається величавий відпуст на Успення П.Д.М., що притягає до себе до 50-60 тисяч паломників із найдалших кінців єпархії. На той відпуст завжди прибуває єпископ та до 100 священників, що днями й ночами сповідають. Великий здвиг народу, краса богослужень, що їх закарпатці особливо культивують, чудові вечірні процесії, гарні ілюмінації та релігійні співи тисячами вірних не раз цілу ніч — все це само говорить про високу духовну культуру закарпатців.

«Жаль тільки, що з національних причин чи мотивів, сини одної і в старому краю однаково страдницької Церкви — так відокремлено від себе живуть тут, у ЗДА, мов два зовсім чужі собі світи. А це, на жаль, виходить тільки на шкоду нашій св. Церкві. Чи не варта б шукати щасливої дороги до більшого пізнання та до більшої співпраці хоч би на релігійній і церковній платформі?».⁵⁶

Дня 6 липня 1963 р. Апостольський Престіл створив для закарпатців в Америці дві окремі єпархії — *пітсбуртську* й *пасейкську*. В пітсбуртській — єпархом лишився єп. Николай Елько, а для пасейкської був займенований єп. Стефан Кочішко.⁵⁷ Під цю пору пітсбуртська єпархія нараховує 118 парохій, 129 священників і 220.939 вірних. Пасейкська єпархія має 75 парохій, 87 священників і 95.108 вірних.

⁵⁶ Див. статтю о. С. Саболя, ЧСВВ., *Греко-католицька Єпархія в ЗДА., про яку мало знаємо*, в «Календар Слова Доброго Пастиря на 1952 р.», Нью Йорк, Н.Й., стор. 99-100.

⁵⁷ Cfr. *Byzantine Catholic World*, Pittsburgh, Pa., August 11, 1963 passim.

XI.

БІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЗАКАРПАТСЬКИХ ВЛАДИК

За давнім переданням, початків церковної єрархії на Закарпатті треба шукати в X-XI ст., тобто в зв'язку з поширенням кирило-методіївського християнства між слав'янами в середній Європі. Однак першу документальну згадку про мукачівського єпископа маємо щойно з кінця XV ст., а відтак знов слідує прогалина понад пів сторіччя. Тому зрозуміло, що бодай з самих початків, із-за браку документів, цей список не буде повний.

I. — НЕЗ'ЄДИНЕНІ МУКАЧІВСЬКІ ВЛАДИКИ

1) ІВАН — перший мук. владика, згаданий в грамотах з 1491-1498 рр. Займенований мадярським королем на мукачівського єпископа, намагався поширити свою владу на ціле Закарпаття.

2) ВАСИЛІЙ I — згадуваний у рр. 1551-1552.

3) ІЛАРІОН — згадуваний у рр. 1556-1561. Він здобув для мук. єпископа право «десятини» й підчинив собі грушівський монастир. Він мав право назначити собі свого наслідника.

4) ВАСИЛІЙ II — згадуваний у грамотах з рр. 1568-1597. Деякі історики твердять, що в згаданих грамотах йде мова про двох різних єпископів на ім'я Василій. Він старався про цісарську опіку, за що князь З. Раковцій скинув його з владництва.

5) ГАВРИІЛ — згаданий 1599 р., коли князь його ув'язнив.

6) ПЕТРОНІЙ — висвячений на мук. єпископа 1600 р. Однак ще того самого року прогнаний з Мукачєва, скитався по Галичині й Білорусі. Тут перейнявся унійними ідеями й нав'язав стосунки з київським митр. Рутським. *Див. нижче, чис. 11.*

7) СЕРГІЙ — родом румун, займав мук. владичий престіл між рр. 1600-1616, кількома наворотами. Він виклопотав для мук. монастиря, де знаходився осідок мук. владик, привілейну грамоту. В його часах, в рр. 1613-1614, перемиський єп. А. Крупецький старався насадити в Краснім Броді унію, але не мав успіху.

8) СОФРОНІЙ — згаданий 1614 р., як мук. єпископ, коли поміщ. Естергазій його ув'язнив і відібрав владичтво.

9) ЕВТИМІЙ — як єпископ згадується 1618 р., хоч його іменування непевне.

10) СОФРОНІЙ (РЕЧКО) — згаданий в грамоті ок. 1620 р., правдоподібно той самий, що під чис. 8, другим наворотом.

11) ПЕТРОНІЙ (1623-1627) — другим наворотом, по повероті з вигнання (див. вище, чис. 6). З собою він приніс на Закарпаття унійні ідеї, які відтак дозріли в ужгородській унії 1646 р.

12) ІВАН ГРИГОРОВИЧ (1627-1633) — відновив стосунки з митр. Рутським і старався піднести престиж східньої Церкви. Він продовжав унійну працю свого попередника, але справу унії лишив своєму наступникові.

13) ВАСИЛІЙ ТАРАСОВИЧ (1633-1651) — родом галичанин, на Закарпаття, правдоподібно, прийшов з єп. Петронієм, щоб працювати над св. Унією. Він був головним співпрацівником єп. Григоровича, за що Григорович назначив його своїм наступником. В 1633 р. князь Раковцій займенував Тарасовича «єпископом мукачівським і марамороським», однак Марамороциною Тарасович управляв лиш короткий час (рр. 1639-1640). З-за його унійних переконань князь-протестант переслідував Тарасовича й він мусів покинути Мукачів. В 1642 р. Тарасович склав на руки апост. нунція католицьке віроісповідання й поселився в західній частині єпархії, в місті Каллово. Тут у 1643 р. Раковцієві повстанці схопили Тарасовича й повезли його в кайданах до Мукачева. Для рятування єпархії Тарасович був примушений відректися унії й так наново зайняв мукач. престіл. Хоч дата його смерти не відома, правдоподібно, відійшов до вічності 1651 р.

14) ІОАННИКІЙ ЗЕЙКАНЬ (1651-1687) — походженням шляхтич з Імстичева, де був парохом. По смерті жінки заснував у Імстичеві монастир, де й сам жив з монашою братією. Княгиня, проти волі духовенства, займенувала його мукачівським єпископом, щоб тільки не допустити до Мукачева єп. Партенія Петровича, який 1646 р. прийняв унію. Зейкань у рр. 1661-1664 розбудував монастирську церкву на Чернечій Горі, де знаходилася тоді єпископська резиденція. По наверненні до катол. віри княгиня-вдова в 1664 р. допустила до Мукачева з'єдиненого єп. Партенія Петровича (див. *Список з'єдин. мук. владик*, чис. 1), а єп. Зейканя змусила перенестися до імстичівського монастиря. По короткому часі єп. Зейкань перейшов до углянського монастиря в Марамороцині й звідтіля управляв марамороською єпархією до своєї смерти (див. *Список нез'єд. марам. владик*, чис. 10).

II. — НЕЗ'ЄДИНЕНІ МАРАМОРОСЬКІ ВЛАДИКИ

Початків марамороської єпархії треба шукати в XIV ст., коли царгородський патріярх надав ігуменові грушівського монастиря титул «*єксарха*», а монастиреві право ставропігії. Хоч в 1556 р. Мараморощина була остаточно приєднана до мукачівської єпархії, все ж таки тут і далі лишилися змагання до самостійности, головно в XVII ст.

1) СПИРИДОН — як марам. єпископ згаданий в рр. 1608-1609, однак управляв лиш румунами.

2) СЕРГІЙ — той самий, що й мукачівський нез'єд. єпископ, див. чис. 7.

3) ДОСИТЕЙ (1628-1637) — архиеп. білгородський в Семигороді, по прогнанні з Білгороду поселився в Марамороші й виконував служіння марамор. владика.

4) ДИМИТРІЙ ПАП (1637-1639) — займенований марам. управою на єпископа, однак князь не допустив до його хиротонії, бо хотів підчинити Мараморощину під владу мук. владика. Це й сталося в 1639 р., коли марам. синод узнав В. Тарасовича за свого владика.

5) ВАСИЛІЙ ТАРАСОВИЧ (1639-1640) — той самий, що й мук. нез'єдинений, під чис. 13.

6) СТЕФАН СИМОНОВИЧ (1641-1650) — по ув'язненні єп. Тарасовича князь віддав управу над Мараморощиною білгородському аєп. Симоновичеві, що управляв нею через свого вікарія, ігумена Сильвестра.

7) СІМЕОН ПЕТРАШКО (1652) — єпископ-номінат, не був висвячений.

8) МИХАІЛ МОЛОДЕЦЬ (1653-1664) — зайшлий єпископ (з України?), який відсунув номіната Петрашка й сам правив марам. єпархію, без жадного йменування.

9) САВА БРАНКОВИЧ (1662-1680) — дістав титул «*архиепископа білгородського й марамороського*». На Мараморощині однак управляв тільки румунськими парафіями.

10) ІОАННИКІЙ ЗЕЙКАНЬ (1665-1687) — той самий, що й мук. нез'єд., під чис. 14. Десь 1665 р., прогнаний з Мукачева, поселився в монастирі в Углі й правив укр. парафіями Мараморощини. В 1680 р., по смерті аєп. Бранковича, він підчинив собі теж і румунів. Помер дня 6. XI. 1687 р.

11) ЙОСИФ І. СТОЙКА (1690-1711) — був першим марам. єпископом у повнім розумінні того слова. Походив з шляхетського роду з с.

Чумальово, де був парохом. Пізніше став парохом у Бичкові, де йому померла жінка. Вступив до монастиря у Перегінську (недалеко Стрия), де сучавський митр. Доситей (на скитальщині перед турками) висвятив його на марам. єпископа. В боротьбі проти унії, Стойка запровадив свою єпархію до кальвінізму. В 1705 р. єпарх. синод, за згодою князя, скинув його з владництва, а управу єпархії передав *Йовові І. Ціркові (1708-1709)*. В 1710 р. Стойка був реабілітований, однак наступного року помер.

12) СЕРАФИМ С. ПЕТРОВАН (1711-1717) — хоч родом румун, був великим прихильником унії. По своїй єпископській хиротонії він змагав довести марам. єпархію до унії, однак це йому не вдалося. В 1714 р. противники унії скинули його з владництва, й адміністрацію єпархії передали *свящ. Іванові Мойсенівві*. Судовий процес проти єп. Петрована тягнувся аж до весни 1717 р., коли його вкинено до в'язниці, де він небаром помер. Під час процесу, 1716 р., єромонах П. Годермарський, Ч.С.С.В., з мукач. єпархії, здобув для унії ок. 60 марамороських священників.

13) ДОСИТЕЙ ТЕОДОРОВИЧ (1718-1721) — був останнім марам. єпископом. Він був ігуменом углянського монастиря й противником унії. Однак йому не вдалося спинити унійного руху на Мараморощині, бо вже 1721 р. увесь Мараморош прийняв унію й признав владу з'єдиненого мукачівського владика, Ю. Бізанція. Оставшись без пастви, єп. Теодорович доживав віку в углянськiм монастирі. Однак крадькома він далі виконував свої архиєрейські чинності й висвячував священників. Помер при кінці жовтня 1733 р., на 84-ім році свого життя. З його смертю перервалася черга марамороської правосл. єпархії.

ІІІ. — З'ЄДИНЕНІ МУКАЧІВСЬКІ ВЛАДИКИ

1) ПАРТЕНІЙ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ (1651-1665) — перший з'єдинений єпископ на Закарпатті. Як монах-василіянин він вирішньо спричинився до заключення т. зв. *ужгородської унії 1646 р.* На поручення єп. Тарасовича, в 1651 р. клир вибрав його на єпископа, а він, не чекаючи на потвердження з Риму, дав себе висвятити на мук. єпископа в Семигороді. Знявши з нього всі неправильності, Папа нарешті дня 8. VI. 1655 р., затвердив його мук. єпископом, а цісар щойно в 1660 р. Княгиня не допускала його до Мукачева аж до 1664 р., коли усунула правосл. владикау Зейканя до Імстичева. Єп. Партеній помер на початку 1665 р.

2) ЙОСИФ ВОЛОШИНОВСЬКИЙ (1667-1675) — родом галичанин,

був назначений мукач. єпископом на поручення примаса цісарською грамотою дня 16. VII. 1667 р., хоч був православним. По зложенні віровизнання висвятив його в 1668 р. нез'єдинений львівський єп. Й. Шумлянський. Звільнений з усіх неправильностей, був затверджений Римом дня 13. III. 1669 р. В 1670 р. княгиня відібрала від нього всі монастирські маєтки й вигнала його з Мукачева. По якомусь часі (1675 р.?), він перейшов до Галичини. Остання згадка про Волошиновського в Галичині походить з 1680 р.

3) ІВАН МАЛАХОВСЬКИЙ (1671-?) — Вигнавши з Мукачева цісарського кандидата, єп. Волошиновського, княгиня передала управу мукач. єпархії перемиському єп. І. Малаховському. Не дочекавшись цісарського потвердження, він 1672 р. покинув Закарпаття й управляв мук. єпархією через свого вікарія. В рр. 1681-1687 згадуються ще його вікарії, Іван Липницький та Порфирій Кульчицький, що теж старались про мукачівське владичтво, але безуспішно.

4) ТЕОФАН МАВРОКОРДАТО (1676-1686) — родом грек зі Смирни. На бажання цісаря, Папа займенував його 1676 р. апост. адміністратором. Прибувши на Закарпаття, він відразу взявся до привернення церковного правопорядку між духовенством і скріплення унії. Однак уже 1678 р., утікаючи перед Текелієвими повстанцями, опинився в Відні. Щоб змусити його вертатись до Мукачева, в 1680 р. цісар займенував його мукачівським ординарієм. Однак Маврокордато відкладав свій поворот, доки турки взагалі його не знеможливили. По освободженні Відня (1683 р.), кард. Колоніч вислав його до Риму, де, правдоподібно в 1688 р., він і помер.

5) МЕТОДІЙ РАКОВЕЦЬКИЙ (1687-?) — як світський священик, по смерті своєї жінки, дався висвятити в Галичині сучавським митрополитом. Щоб забезпечити собі мукачівську катедру, він зложив визнання катол. віри, однак ані світська ані церковна влада не хотіли узнати його за єпископа. В 1690 р. єп. Декамеліс займенував його ігуменом мукач. монастиря, однак заборонив йому виконувати архиєр. чинності. Декамеліс постійно мав з ним клопоти, бо він піддержував проти-унійну течію на Закарпатті. Коли він помер, покищо не відомо.

6) РАФАЇЛ АНГЕЛ ГАВРИЛОВИЧ (1687-1688) — родом білорусин, монах-василіянин, якимсь чином стався анкирським митрополитом у Малій Азії (Галатія). Переслідуваний греками й турками, нарешті 1684 р. добився до Риму, де зложив католицьке віроісповідання. На поручення Риму Гаврилович 1687 р. подався до Відня, де цісар займенував його, на місце Маврокордата, адміністратором мук. єпархії. Однак на новім місці він не довго вдержався, бо вже в жовтні 1688 р. був звільнений зі свого уряду. Він тоді повернувся на рідні землі, де його

ув'язнили, як «розвідника». По звільненні з в'язниці, він під кінець 1690 р. повернувся до Риму. В Римі жив він ще довший час, бо 1707 р., по смерті єп. Декамеліса, він знов старався про мукачівський престіл. Рік його смерті невідомий.

7) ІВАН ЙОСИФ ДЕКАМЕЛІС (1689-1706) — родом грек, з острова Хіос, нар. 1641 р. Скінчивши богосл. студії в грецькій колегії в Римі, він займався короткий час місійною працею між італо-греками в Альбанії. Вернувшись до Риму, він постригся в ченці Ч.С.В.В. й прийняв монаше ім'я Йосиф. По обігах став ген. прокуратором Чина в Римі та писарем при ватиканській бібліотеці. На просьбу кард. Колоніча, Папа займенував його 1689 р. апост. адміністратором мукач. єпархії. Був це вчений і надзвичайно ревний єпископ. Він закріпив на Закарпатті св. Унію, завів між клиром лад і привернув повагу своїй Церкві. Він виборов для духовенства грамоту привілеїв, яку в 1692 р. підписав цар Леопольд I. Для навчання віри він видав 1698 р. у Тирнаві «*Катехізм*», а для навчання мови в 1699 р. видав «*Букварь языка славенска*». Це були перші дві книги друковані «для потреб Закарпаття». В 1704 р. він вистарався для мук. семінаристів три місяця при колегії ОО. Бзуїтів у Тирнаві, звідки вийшли всі мук. єпископи XVIII ст. Зачавши повстання, князь Раковцій змушував Декамеліса до резигнації, однак Рим не прийняв його резигнації. Та князь Раковцій дня 30. III. 1706 р. примусив єп. Декамеліса, як «прихильника царя», покинути «границі Мадярщини», а на його місце займенував прихильного собі галицького єромонаха П. Камінського. Декамеліс опинився в Пряшеві, де, по довшій недузї, дня 22. VIII. 1706 р. помер. Він був одним з великих мук. єпископів.

8) ЮРІЙ ВИННИЦЬКИЙ (1707-1710) — перемиський єпископ, займенований Римом дня 7. IV. 1707 р. на апост. адміністратора мук. єпархії. Однак кн. Раковцій випередив Рим і займенував мук. єпископом єромонаха Петронія Камінського. Та цар Леопольд I займенував ген. вікарія Івана Й. Годермарського на мук. єпископа. Так постала боротьба за право іменування мукачівського єпископа, яка спричинила 10-літню вакансію на владичім престолі.

9) ЮРІЙ ГЕННАДІЙ БІЗАНЦІЙ (1716-1733) — нар. 1656 р. у Великій Раковці (угочського ком.). Богослов'ю закінчив у Тирнаві з визначним успіхом. По рукоположенні на священника в 1701 р. був парохом у Каллові. В 1703 р. займенований архидияконом, а по смерті єп. Декамеліса став ген. вікарієм і проти-кандидатом Годермарського. Дня 5. II. 1716 р. Папа займенував його тит. єп. севастійським і апост. вікарієм мукачівським. Митр. Л. Кішка дня 21. XII. 1716 р. висвятив його на єпископа, без чернечого постригу. Щойно по смерті І. Годер-

мареського, якого займенував був архимандритом свят-миколаївського монастиря на Чернечій Горі, єп. Бізанцій постригся в ченці й прийняв монаше ім'я Геннадій та перебрав настоятельство мукачівського монастиря.

Багато працював для скріплення й поширення унії, здобувши для неї цілу Мараморощину. Хоч адміністративно піддався цілком під контроль ягєрських єпископів, зате старався і морально, і матеріально піднести духовенство. Для свого клиру він виклопотав нове потвердження привілеїв (1720 р.) та наділення ґрунтами поодинокі парафії. Для священників в 1727 р. видав у Тирнаві казуїстику «*Краткое припадокъ моральныхъ или нравныхъ собраніе*» та проголосив зобов'язуючими постанови замойського собору в мук. єпархії. Помер на Чернечій Горі дня 22. VII. 1733 р., на 77-ім році життя. Там, у монастирській гробниці й похоронений.

10) СИМЕОН СТЕФАН ОЛЬШАВСЬКИЙ (1733-1737) — Нар. ок. 1695 р. в Ольшавиці (спішського ком.), з роду «Жидиків». Ставши єпископом, перемінив своє ім'я на «Ольшавський». Студії закінчив у Тирнаві 1717 р. з тит. д-ра філософії. По висвяченні став парохом у Мукачеві, а від 1728 р. був генеральним вікарієм єп. Бізанція. Діставши тит. єп. пелленське, постригся в ченці (мон. ім'я — *Стефан*) і був висвячений у Львові 1734 р. З-за пересадної услужности ягєрським єпископам клир у нім розчарувався. В 1734 р. відбув єпархіяльний синод, щоб викоринити деякі надужиття між духовенством. З-за довгої недуги взяв собі до помочі свого брата Михаїла, який властиво управляв єпархією. Помер дня 24. XII. 1737 р. й був похоронений у гробниці мук. монастиря.

11) ЮРІЙ ГАВРИІЛ БЛАЖОВСЬКИЙ (1738-1742) — нар. у Блажові (шарішського ком.) з роду Манкович; згодом змінив своє ім'я на Блажовський. Філософію закінчив у Кошицях, богословію в Тирнаві. В 1729 р. єп. Бізанцій висвятив його на священника й взяв собі його до помочі, як секретаря. Дня 11. V. 1738 р. цар займенував його мук. єпископом; тому він постригся в ченці й взяв собі мон. ім'я — Гавриіл. Папа дав йому тит. єп. агненське й займенував його апост. вікарієм у Мукачеві. Митр. Атанасій Шептицький висвятив його на єпископа в Уневі, дня 22. XII. 1738 р. Він клопотався про матеріяльну поміч для духовенства й право засідати в соймі, як єпископ. Історик Дулишкович оскаржує його за латинщення обряду. Утікаючи від епідемії чуми, занедужав у монастирі в Малім Березнім (ужгор. ком.) і по кількох днях там і помер, дня 20. XII. 1742 р.

12) МИХАІЛ МАНУІЛ ОЛЬШАВСЬКИЙ (1743-1767) — брат єп. Симеона С. Ольшавського, нар. ок. 1700-го року в с. Ольшавиця. Скін-

чивши філософію в Левочі, а богослов'я в Тирнаві (др. філ.), був висвячений на священника єп. Бізанцієм в 1725 р. Був ген. вікарієм свого брата, а за єп. Блажовського парохом у Мукачеві. Надавши йому тит. єп. россенське, Папа відтак дня 6. ІХ. 1743 р. займенував його апост. вікарієм до Мукачева. При монашій постриженні взяв собі ім'я — Мануїл. Його хиротонія відбулася дня 9. ХІІ. 1743 р. в Маріяповчі. Його святитетлем був фогарашеський рум. єп. І. Клайн.

М. М. Ольшавський це один з найбільших мукачівських владик. Він старався піднести духовенство не лиш морально, але й матеріяльно. В 1744 р. започаткував у Мукачеві «*теологічну школу*», що стала зародком єпарх. семінарії. Для науки латини він видав у 1746 р. «*Начало писмень дьтємь къ наставленію на латинскомъ языкь*». В 1756 р. закінчив будову маріяповчанської церкви, яку започаткував єп. Бізанцій. При ній заснував Ольшавський василіяньський монастир та монастирську школу. З-за постійних непорозумінь з монахами, Ольшавський покинув 1751 р. традиційний осідок мук. владик, Чернечу Гору й вибудував собі при парафії в Мукачеві нову єпископську резиденцію. Він теж поміг відбудувати монастир на Чернечій Горі (зак. 1766 р.).

Єп. Ольшавський дуже багато заслужився для справи св. Унії. В 1746 р. він присмирив у Семигороді румунів, що хотіли покинути унію, за що дістав титул «*цісарського радника*». В рр. 1750-1752 відбув візитацію всіх своїх парафій (675 парафій, 839 церков) і, здавши подрібний звіт на цісарський двір, домагався їхнього гідного вивінування. Коли в 1761 р. на Сукмарщині зачалися проти-унійні заворушення, єп. Ольшавський і там завів лад і порядок. Його унійний трактат «*Слово о святомъ между восточною и западною церквою соединеніи*», надрукований у Почаві в 1769 р., був перекладений на кілька мов і дочекався кількадесят видань.

Найбільшим успіхом єп. Ольшавського було те, що на єпарх. синоді в Мукачеві 1764 р. він вирішив висвободитись з під контролі ягерського єпископа. Він довів справу усаможітнення мук. єпархії до того, що вже годі було її спинити. Як жив, так і помер святою смертю, дня 5. ХІ. 1767 р., у Мукачеві. На його бажання, похоронено його в церкві в Маріяповчі.

13) ІВАН БРАДАЧ (1768-1772) — нар. дня 14. ІІ. 1732 р. у с. Ториски (спішського ком.). Студії закінчив у Левочі й Тирнаві 1756 р. Рукоположений під час студій, 1755 р. Був коротко парохом у Росвигові, а відтак професором богослов'я й катедральним архидияконом. В 1764 р. єп. Ольшавський вислав його, як свого вікарія, до Відня, щоб там старався про усаможітнення мук. єпархії. Тут застало його призначення на єпископа-помічника; однак повернувшись до дому, застав Оль-

шавського мертвим. Папа надав йому тит. еп. россенське й займенував його мукачівським апост. вікарієм дня 27. I. 1768 р. Хиротонія відбулася в Маріяповчі дня 1. V. 1768 р. Святителем був вел. варадинський еп. М. Ковач.

Еп. Брадач посвятив увесь час свого владичтва на боротьбу з ягерським єпископом та на старання усамостійнити мук. єпархію. Його зусилля увінчалися успіхом, бо Апост. Престіл дня 19. IX. 1771 р., буллею «*Eximia Regalium Principum*» канонічно створив «*мукачівську єпархію*», а першим її єпархом займенував дня 23. IX. 1771 р. самого таки Брадача. Брадач старався теж і про видання літургійних книг, з-за чого мав великі клопоти з Римом, бо криж. еп. Божичкович і ягер. еп. Естергазій оскаржили його «як підозрілого в схизмі». Вичерпаний працею і журбою, еп. Брадач помер на 40-ім році життя, дня 4. VII. 1772 р. Похоронений у монастирській гробниці на Чернечій Горі. Він уже не складав монаших обітів перед своєю хиротонією, так само як і його наступники.

14) АНДРІЙ БАЧИНСЬКИЙ (1773-1809) — найвизначніший мук владика, нар. в Бенятині (ужгор. ком.), дня 14. XI. 1732 р., де його батько Теодор був парохом. Гімназію закінчив в Ужгороді, філософію у Тирнаві, а богослов'я в Мукачеві. По висвяченні на священника в 1756 р. еп. Ольшавський вислав його на вищі студії до Тирнави, де він у 1758 р. здобув докторат. Спочатку був сотрудником, а від 1761 р. парохом та архидияконом у Гайдудорозі. Він був правою рукою не тільки еп. Ольшавського, але теж і Брадача. По смерті еп. Брадача його вибрали капіт. вікарієм, а дня 8. III. 1773 р. Папа займенував його мукачівським єпископом. На єпископа висвятив його крижівський еп. В. Божичкович у Відні, в цісарській каплиці, при кінці травня 1773 р. Бачинському припало завдання зорганізувати новостворену мукачівську єпархію, з чого він вив'язався знаменито. Він переніс осідок єпархії до більш центрального міста Ужгороду (1775 р.); створив і випосажив сім-членну капітулу (1777 р.); заснував модерну єпархіяльну семінарію (1778 р.) й відновив єпископську резиденцію й катедральний храм (1780 р.). Він остаточно довів до кінця вивінування парафій, зорганізував єпархіяльне шкільництво й започаткував на Закарпатті т. зв. «*Золоту Добу*». Створивши в 1787 р. т. зв. *кошицький* (пізніше названий «*пряшівський*») *вікаріят*, він поклав основи майбутньої пряшівської єпархії. В 1808 р., з-за недуги, дістав єпископа-помічника, М. Брадача. Помер в Ужгороді, дня 19. XII. 1809 р., на 77-ім році життя й перший з єпископів був похований у гробниці під катедр. храмом.

— ПОМ. еп. МИХАЇЛ БРАДАЧ (1808-1814) — нар. 3. IX. 1749 р. у с. Камінка (спішськ. ком.). Він був молодшим братом еп. І. Бра-

дача. Богословські студії закінчив у семінарії при св. Варварі в Відні. В 1777 р. єп. Бачинський займенував його парохом катедр. храму в Ужгороді, а відтак каноніком. В 1790 р. став кошицьким вікарієм і постарався про перенесення осідку вікаріяту до Пряшева. В 1808 р. був займенований тит. єп. дорилійським і помічним єпископом Бачинського. Хиротонія відбулася в Ужгороді, дня 8. I. 1809 р. По священнях він далі лишився вікарієм у Пряшеві. Щойно по смерті капіт. вікарія І. Кутки, 1812 р., був вибраний на капіт. вікарія й перенісся до Ужгороду, сподіючись призначення на мук. єпископа. Однак цього не дочекався, бо нагло помер дня 20. XII. 1815 р., на 66-ім році свого працьовитого життя.

15) ОЛЕКСІЙ ПОВЧІЙ (1816-1831) — нар. 1753 р. в Какад (вел. — варадинська румунська єпархія), де його батько Юрій був парохом. Він теж закінчив свої богословські студії у « Варвареум » у Відні. По висвяченні на священника в 1778 р. став парохом у Ягері, відтак військовим капеляном, а в 1794 р. парохом у Макові. За свої душпастирські здібності був піднесений до гідності архидиякона, а відтак в 1800 р. став парохом катедр. храму й каноніком у Вел. Варадині.

На предложення цісаря, Папа Пій VII, дня 11. VIII. 1816 р., затвердив його на мук. єпископа. Ще того самого року був він висвячений своїм ординарієм, єп. С. Вулканом. Був надзвичайно працьовитим єпископом. В 1818 р. він погодився на виділення пряшівської єпархії; в 1823 р. знов виділено з мук. єпархії для велико-варадинської 72 парафії. В часі незаміщення єпархії, в ужгородській єпарх. семінарії запроваджено латину як викладову мову, тому єп. Повчій приказав учити пасторальну й катехигику по українськи. Його заслугами в Ужгороді засновано сиротинець св. Олексія. Помер і був похоронений в Ужгороді, дня 11. VII. 1831 р.

16) ВАСИЛІЙ ПОПОВИЧ (1837-1864) — нар. дня 12. IX. 1796 р. в Ком'ятах (угоч. ком.), де його батько Юрій був парохом. Гімназію закінчив в Ужгороді, філософію й богослов'ю в Будапешті, досягнувши ступень д-ра філософії. По рукоположенні на священника (1820 р.) став сотрудником у Сваляві, а потім у Мар. Сиготі. Не довго душпастирював, бо вже 1822 р. пряш. єп. Г. Таркович покликав його на свого секретаря. В 1835 р. Попович став пряшівським каноніком і парохом катедр. храму. На предложення цісаря, дня 2. X. 1837 р. був займенований Римом на мук. єпископа, а відтак дня 18. III. 1838 р. висвячений у Львові, митр. М. Левицьким.

В. Попович був дуже працьовитий єпископ і підніс свою єпархію релігійно, культурно й матеріально. Він заснував сиротинець для свящ. дівчат в Ужгороді, вибудував нову учительську семінарію, а в єпарх.

семінарії — домашню каплицю (1858 р.); відновив єп. резиденцію та висєднав для свого клиру т. зв. «конгруу». За свою любов до народу був мадярами переслідуваний, однак виборов навчання української мови й релігії в ужгородській, мукачівській та мар.-сигітській гімназіях. Дуже любив свій обряд і наглядав над точним його зберіганням. В 1853 р. з мук. єпархії вилучено 94 рум. парохій, в користь ново-створеної герлянської єпархії. Помер дня 19. X. 1864 р. в Ужгороді, де й був похований у катедральній гробниці.

17) СТЕФАН ПАНКОВИЧ (1867-1874) — нар. дня 29. X. 1820 р. у Велятах (земпл. ком.), де його батько Петро був душпастирем. Свої студії закінчив у Тирнаві й Ужгороді. Єп. Попович дня 27. VIII. 1851 р. висвятив його на священника й назначив його до помочі його батькові, який довгий час хорював. Відтак він посвятився виключно вихованню шляхетських дітей, при чім набрався «мадярського патріотизму». За вірну службу мадяри нагородили його титулом «шкільного радника», а відтак «архимандрита». По смерті єп. Поповича мадяри вимогли, що Рим займенував Панковича мукачівським єпископом. Хиротонія відбулася дня 5. V. 1867 р.

Панкович багато старався про будову нових церков, шкіл та церк. будинків. Думав ввести в єпархії григоріянський календар, але це йому не вдалося, бо знайшов опір з боку вірних і духовенства. На бажання мад. влади, в 1873 р. заснував т. зв. *гайдудороцький мадярський вікаріят*, чим поклав основи для створення мадярської греко-катол. єпархії. Противно до свого попередника, наш обряд був для нього «чужий» і він латинізував його, де тільки міг. Панкович був першим закарп. єпископом, що взяв участь у Вселенському Соборі у Римі 1869-1870 р. Помер дня 29. VIII. 1874 р., на 54-ім році життя.

18) ІВАН ПАСТЕЛІЙ (1875-1891) — нар. дня 8. V. 1826 р. у Велятах (земпл. ком.). Його мати була сестрою єп. Панковича, який згодом піддержував свого кузена. Студії покінчив в Ужгороді, а в 1849 р. єп. Попович висвятив його на священника. Працював катехитом у Хусті, а відтак став парохом і протопресвітером хустської округи. В 1867 р. єп. Панкович займенував його марамороським архидияконом, а в 1869 р. марамороським вікарієм, з осідком у Сиготі. В рр. 1869-1872 Пастелій був послом у мадярським парламенті, де, йдучи по лінії інтересів мадярів, здобув собі славу «доброго патріота». В 1871 р. мадяри винагородили його вірність титулом «архимандрита».

Рим займенував його мукачівським єпископом дня 15. III. 1875 р. Єпископських свячень довершив праяш. єп. Й. Гаганець, дня 18. IV. 1875 р. Єп. Пастелій старався про бідних і сиріт та розбудував церк. установи. Однак в обороні національних і народніх справ показався

дуже слабим. За його влади мадяризація Закарпаття значно пішла вперед. Упокоївся в Бозі дня 24. III. 1891 р.

19) ЮЛІЙ ФІРЦАК (1891-1912) — нар. дня 22. VIII. 1836 р. у Худльові (ужгор. ком.), де його батько Василій душпастирював. Богословські студії покінчив у Відні, де склав теж і ригороз з догматики. По рукоположенні (дня 26. IX. 1861 р.) єп. Попович назначив його професором догматики в єпарх. семінарії. Він був надзвичайно начитаний, багато подорожував і говорив різними європейськими мовами. В 1876 р. дістав гідність каноніка й зайняв посаду ректора семінарії. В 1887 р. його вибрали послом до мад. парламенту, де він ревно боронив права свого народу.

Дня 17. XII. 1891 р. Апост. Престіл займенував його мук. єпископом. Єпископських свячень уділив йому в Пряшеві єп. І. Валій, дня 10. IV. 1892 р. Як єпископ, Фірцак заснував дівочу учит. семінарію в Ужгороді, започаткував соціяльну допомогу бідним під назвою «*верховинська акція*», а для піднесення релігійного життя відбув два єпархіяльні синоди (1891 р. і 1903 р.), якими старався відновити в своїй єпархії духовне життя й любов до свого обряду. За його благословенням о. А. Карцуб у 1903 р. започаткував при катедр. храмі «*Т-во св. Розанця*», яке скріпило набоженство до Преч. Діви Марії. Перед смертю довго хорував і тому просив єпископа-помічника. Однак не дочекався його хиротонії, бо помер в Ужгороді дня 1. VI. 1912 р., на 76-ім році свого трудолюбного життя.

20) АНТОНІЙ ПАПП (1912-1924) — займенований дня 29. IV. 1912 р. єпископом-помічником для єп. Фірцака з правом наслідства, перебрав управу мук. єпархії дня 1. VI. 1912 р.

Нар. дня 17. XI. 1867 р. у Вел. Каллові (саболч. ком.), де його батько Антоній, тит. архидиякон, був парохом. Гімназійні студії відбув в Ужгороді й Левочі, богословські в Будапешті. Ще перед висвяченням на священника (1893 р.) єп. Фірцак взяв його до єп. канцелярії, де він перейшов усі служби, включно до каноніка-канцлера. Хоч сам почував себе мадяром, завжди добирав собі таких співробітників, які вміли боронити народні права (н. пр. кан. Ю. Шубу, кан. С. Сабова, кан. Микиту, о. проф. Гебея, о. проф. А. Волошина й інш.).

По I-ій світ. війні на Закарпатті вибухла релігійна боротьба, в якій відійшло від катол. Церкви понад 100.000 вірних. Єп. Папп показався в нових обставинах безрадним, тому Рим дня 14. VII. 1924 р. переніс його, як апост. адміністратора (від 1943 р. єксарха) мішкольцьського, до Мадярщини, а на його місце мук. єпископом займенував кан. П. Гебея. Помер у Мішкольці, в навечір'я Різдва, дня 24. XII. 1945 р.

21) ПЕТРО ГЕБЕЙ (1924-1931) — син свящ. Михайла й Сузання

Микитович, нар. дня 20. VII. 1864 р. в Кальнику (березького ком.). Гімназію закінчив в Ужгороді, богослов'я в Будапешті. По висвяченні на священника (1889 р.), єп. Пастелій назначив його префектом семінарії, як теж проф. церк. права й історії. В 1892 р. став ще й дух. управителем дівочої учит. семінарії. В 1906 р., коли на Закарпатті грожила повна мадяризація шкіл, єп. Фірцак назначив його катехитом при ужгор. гімназії, щоб захищав права української мови. В тім часі став він теж директором хлопячої бурси «*Алумнеум*». В 1912 р. єп. Папп займенував його каноніком і парохом катедр. храму. П. Гебей надвичайно любив свій обряд і наряд та відіграв чільну роллю у висвободженні Закарпаття в 1919 р.; в 1922 р., в розгарі рел. боротьби, він став ген. вікарієм і прелатом. Від тоді він стояв на чолі оборони єпархії від насилля православних. Виславши єп. Паппа до Мадярщини, Апост. Престіл займенував Гебея мукачівським єпископом. Його хиротонія відбулася під час Уніоністичного Конгресу на Велеграді, дня 3. VIII. 1924 р., у присутності апост. нунція, Ф. Мармаджі.

З приходом єп. Гебея в мук. єпархії настала «*нова ера*». Він припинив релігійну боротьбу й привів єпархію до повного ладу. За те, що сперся на наряд, він багато мусів витерпіти від змадяризованого духовенства, яке хотіло змусити його до димісії. Однак апост. нунцій оправдав становище єп. Гебея й не прийняв димісії. Помер в Ужгороді, дня 26. VI. 1931 р., на 67-ім році свого жертвенного життя, з славою «*святця*».

22) ОЛЕКСАНДЕР СТОЙКА (1933-1941) — нар. дня 16. X. 1890 р. у Карачині (севлюшська окр.) з батьків селян. Гімназію закінчив в Ужгороді в 1910 р., коли був прийнятий до єпарх. семінарії. По двох роках був висланий на дальші богословські студії до Будапешту. По скінченні студій, в 1915 р. став архиварем при єп. канц. По зложенні ригорозума з моральної й пасторальної богослов'ї, дня 17. XII. 1916 р. єп. Папп висвятив його на священника й займенував своїм секретарем. Як урядовець єп. канцелярії він багато писав на церковно-соціяльні й правничі теми. Визначався проповідницьким хистом і милозвучним голосом (довгі роки був солістом катедр. хору). В 1930 р. єп. Гебей підніс його до гідности пап. шамбеляна й каноніка, передаючи йому ведення єписк. канцелярії. По смерті єп. Гебея більше як рік управляв єпархією, як «*капіт. вікарій*», доки не зістав назначений мук. єпископом. Єпископська хиротонія відбулася в Ужгороді, дня 12. VII. 1932 р.

Єп. Стойка старався піднести долю бідного народу, започаткував «*пасхальну акцію*», цікавився соціяльно-економічним життям Закарпаття та піддержав у своїй єпархії марійський рух. На жаль, він підтримав на Закарпатті мадярські інтереси й причинився до прилучення

його до Мадярщини в 1939 р. Під час самостійної Карп. України (жовтень 1938 — березень 1939), коли Ужгород і Мукачів були прилучені до Мадярщини, він разом з капітулою остався в Ужгороді, висилаючи на Карп. Україну тільки свого вікарія, о. др. Л. Міню. Однак Рим назначив до Хусту апост. візитатора в особі крижівського *еп. Діонісія Нярадія* (див. *Список прях. владик*, чис. 6). В березні 1939 р., по окупації Карп. України мадярами *еп. Стойка* знов перебрав управу мукачівської єпархії, за винятком 50 парафій на Земплищині, що були підчинені адміністрації прях. владики. *Еп. Стойка* помер передчасно дня 31. V. 1943 р., на 53-ім році свого бурхливого життя. Похоронений на семі. цвинтарі під замком, в Ужгороді.

23) НИКОЛАЙ ДУДАШ, ЧСВВ (1944) — апостольський адміністратор. По смерті *еп. Стойки* єпархією управляв капіт. вікарій монс. О. Ільницький, заки Рим обговорював з мадярською владою справу його наступника. Коли ж не дійшло до порозуміння, Апост. Престіл дня 1. I. 1944 р. займенував гайдудорогського *еп. Н. Дудаша*, ЧСВВ, апост. адміністратором мукач. єпархії. *Еп. Дудаш* своє виховання дістав у закарп. і галицьких монастирях, а богослов'ю закінчив у Римі. Нар. 1902 р. у Маріяповчі; по війні вступив на новіціят ОО. Василіян у Мукачеві. Вічні обіти склав у 1925 р., і був висвячений на священника дня 8. IX. 1927 р.; на гайдудорогського єпископа був назначений дня 25. IV. 1939 р.

Еп. Дудаш не довго управляв мук. єпархією, бо наближався фронт червоної армії. Тому Апост. Престіл, під кінець 1944 р., передав адміністрацію єпархії *еп. Т. Ромжі*, якого займенував помічником для *еп. Н. Дудаша*, ЧСВВ. *Еп. Н. Дудаш* далі рядить гайдудорогською єпархією, а від 1945 р. (по смерті *асп. А. Паппа*) ще й мишкольцьким ексархатом.

24) ТЕОДОР ЮРІЙ РОМЖА (1944-1947) — нар. дня 14. IV. 1911 р. у Вел. Бичкові, на Гуцульщині. Гімназію скінчив у Хусті, а філософію й богослов'ю в Римі («*Руссікум*»), де приготавлявся на місіонера між росіянами. Св. Тайну священства прийняв у Римі, в день Христового Різдва, дня 25. XII. 1936 р. Повернувся до дому в критичних передвоєних часах, де його відразу мобілізували до війська. Восені 1938 р. *еп. Стойка* займенував його адміністратором парафії у Нижнім Бистрім (з філ. Березова), а в вересні 1939 р. на духовника й проф. філософії в єпарх. семінарії в Ужгороді. На цім становищі (1942 р. дістав тит. монс.) перебув до 8. IX. 1944 р., коли Апост. Престіл назначив його тит. *еп. апійським* та помічником *еп. Дудаша*. З іменуванням прийшло й доручення чимскорше висвятити номіната й передати йому управу мук. єпархії. Хиротонія відбулася в Ужгороді, дня 24. IX. 1944 р.,

вже під гул гармат і бомбовиків. Ще того самого дня єп. Ромжа перебрав адміністрацію єпархії.

В жовтні 1944 р. Закарпаття зайняли большевики. Єп. Ромжа всіма силами боронив своє стадо перед нападами комуністів. Нарешті, дня 1. XI. 1947 р., сам упав жертвою цієї боротьби. Помер трагічною смертю. Похоронений на семін. цвинтарі під замком, в Ужгороді. З його смертю кінчається список з'єдинених владик мукачівської єпархії, яку дня 28. VIII. 1949 р. комуністична влада насильно зліквідувала.

IV. — З'ЄДИНЕНІ ПРЯШІВСЬКІ ВЛАДИКИ

Пряшівська єпархія була установадена дня 22. IX. 1818 р. буллою «*Relata semper*».

1) ГРИГОРІЙ ТАРКОВИЧ (1818-1841) — нар. 20. XI. 1754 р. у Пасіці (берез. ком.). Гімназію закінчив в Ужгороді, філософію у Вел. Варадині, богослов'я у Варвареум у Відні. Висвячений на священика 1. I. 1779 р. на Чернечій Горі; був проф. єпарх. семінарії. В 1793 р. був займенований парохом у Гайдудорозі, відтак у 1797 р. ужгородським парохом. Між 1803-1813 перебував у Будапешті як цензор слов'янських книг. В 1813 р. став кошицьким вікарієм, а в 1815 р. капітулярним вікарієм в Ужгороді. Цісар займенував його вже 1816 р., однак Рим затвердив його на пряш. єпископа щойно 26. IX. 1818 р. Його хиротонія відбулася в Краснім Броді, дня 17. VI. 1821 р. Його завданням було zorganizувати новостворену пряшівську єпархію. Помер у Пряшеві, дня 16. I. 1841 р.

2) ЙОСИФ ГАГАНЕЦЬ (1843-1875) — найбільший пряш. єпископ, нар. 10. IV. 1793 р. у Вишнім Тварощі (шар. ком.). Гімназію скінчив у Новому Місті (Уйгель) і Левочі, філософію у Вел. Варадині, богослов'я в Тирнаві. Тому що не було тоді ще ані пряш. ані мук. єпископа, на священика висвятив його єп. С. Вулкан, у Вел. Варадині, дня 8. III. 1817 р. Душпастирював у рр. 1817-1820 у Руських Пеклянах, у рр. 1820-1828 у Вісло, в 1835 р. у Гейовкерестур. В 1835 р. був займенований каноніком, а по смерті єп. Тарковича вибраний капіт. вікарієм. Апост. Престіл назначив його пряш. єпископом дня 30. I. 1843 р.; його ж консекрація відбулася в Відні, дня 25. VI. 1843 р., у присутності цісарського двору. Він вивершив організацію єпархії. Щиро любив свій обряд і свій нарід, за що багато терпів від мадярів. В 1848 р. відбув зі своїм клиром перший єпарх. синод, від якого започаткувалось національно-релігійне відродження Пряшівщини. Його головним помічником був «*Будитель Закарпаття*», кан. Олександр Духнович. Помер у Пряшеві, дня 22. XII. 1875 р., на 82-ім році свого трудолюбного життя.

3) НИКОЛАЙ ТОВТ (1876-1882) — нар. у Мукачеві, дня 10. VIII. 1833 р., де його батько був дяком. Гімназію скінчив у Сатмарі, де закінчив теж і філософію. Богослов'ю закінчив у Будапешті. Висвячений єп. Поповичем на Чернечій Горі, на свято св. Миколая, 18. XII. 1857 р. Осягнувши 1860 р. ступень доктора богослов'я, став духовником і професором семінарії в Ужгороді. Як професор він визначився так, що вже 1870 р. став професором моральної богослов'ї на будапештянським університеті. В 1873 р. єп. Панкович займенував його каноніком, передаючи йому теж уряд ректора єпарх. семінарії. Дня 3. IV. 1876 р. Апост. Престілі назначив його прясш. єпископом; чин висвяти перевів мук. єп. Пастелій, дня 21. V. 1876 р.

Перебравши управу прясш. єпархії, він пильно дбав про молодь і сироти. Він постарався про те, що в 1881 р. в Пряшеві була відкрита єпарх. семінарія. До того часу кандидати вчилися в Ужгороді, Будапешті та Остригомі. Розбудував у єпархії церковне шкільництво й сам жертвував великі суми на виховання молоді. Помер нагло, у розгарі апостольської праці, на 48-ім році свого життя, дня 21. V. 1882 р., у шосту річницю своєї єписк. хиротонії.

4) ІВАН ВАЛІЙ (1882-1911) — нар. 22. IX. 1837 р. у с. Старе Венчеллово (саболч. ком.), де його батько Іван був душпастирем. Середні школи скінчив у Дебреціні, Ужгороді та Вел. Варадіні. Богослов'ю скінчив в Ужгороді, а відтак пішов на вищі студії до Відня, де при славному Августинеумі в 1869 р. здобув докторат богослов'я. На священика висвятив його прясш. єп. Й. Гаганець, дня 26. X. 1865 р. По кількох місяцях душпастирства, Валій був назначений префектом єпарх. семінарії в Ужгороді, як теж професором церк. права й історії. В 1878 р. був піднесений до гідности каноніка мук. єпархії, а 11. X. 1882 р. назначений прясш. єпископом. Єпископські свячення одержав в Ужгороді, дня 20. V. 1883 р.

Як прясшівський єпископ, Валій високо підніс в єпархії освіту й не жалував свого гроша на добродійні цілі. Він збудував теж будинок єпарх. семінарії. Хоч сам любив свій наряд і обряд, все ж таки, постійними відзначеннями мадярські урядові чинники зуміли вижити його вплив і знання для мадяризації Церкви на Закарпатті. Помер дня 19. XI. 1911 р.

5) СТЕФАН НОВАК (1913-1920) — нар. дня 4. XII. 1879 р. в с. Убля, мук. єпархії. Гімназію закінчив у Ужгороді, богослов'ю в Остригомі, а докторат здобув у Відні. Був висвячений на священика 9. I. 1905 р. По поверті з Відня, в 1906 р. був займенований префектом і пом. проф. у семінарії. Від 1908-1913 р. був вихователем дітей графа М. Палфія, який вистарався для нього прясш. єпископство. Рим потвердив його на прясш. єп. дня 20. XI. 1913; хиротонія відбулася в Ужгороді, дня 11.

I. 1914 р. Він був « єпископом світової війни » й не мав можливості розвинути свої архієрейської праці. Восени 1918 р. покинув єпархію й виїхав до Мадярщини, де, як писав єп. Ґойдич 1932 р. у *Душпастирі* (стор. 280), « Боже Провидіння визначило йому дуже тернисту дорогу ».

Від 1. X. 1918 р. єпархією управляв ген. вікарій, кан. Н. Руснак, доки не прийшов апост. адмін., єп. Д. Нярадій. Помер у Будапешті, дня 16. IX. 1932 р.

6) ДІОНИСІЙ НЯРАДІЙ (1922-1927) — апост. адміністратор. Нар. дня 10. X. 1874 р. у Руськім Керестурі, Бачка. Студії закінчив у Загребі, де здобув ступінь д-ра богослов'я. Висвячений на свящ. 1. I. 1899 р., працював як префект, а відтак ректор крижівської єпарх. семінарії у Загребі. Дня 3. VI. 1914 р. Рим назначив його апост. адміністратором крижівської єпархії. Висвячений дня 9. I. 1915 р. на єпископа в Римі, управляв крижівською єпархією як її адміністратор, а від 1920 р. як єпарх. В 1922-1927 рр. управляв як апостольський адміністратор теж і пряшівською єпархією. Йому треба у великій мірі завдячувати, що в пряшівській єпархії не розгорілася релігійна боротьба, як це було в мук. єпархії. В 1927 р. повернувся назад до Югославії, де рідив крижівською єпархією, як її ординарій. В рр. 1938-1939 був назначений Римом на апост. візитатора Карп. України. Був це єпископ апостольського духа; він жив і працював для свого народу. По повероті до Югославії, помер під час апост. візитації в Мрзлім Полі, дня 14. IV. 1940 р.

7) ПАВЛО ПЕТРО ҐОЙДИЧ, ЧСВВ (1927-1960) — нар. 17. VII. 1888 р. у Руських Пеклянах, коло Пряшева, де його батько Степан був душпастирем. По скіченні гімназії в Пряшеві, вступив до єпарх. семінарії, звідкіля по році вислали його на богослов'ю до Будапешту. Був висвячений на священника в Пряшеві, дня 27. VIII. 1911 р., і по році душпастирської праці єп. Валій займенував його катехитом і префектом хлоп'ячої бурси в Пряшеві. Єп. Новак у 1914 р. взяв його до єписк. канцелярії, де він перебув аж до 1922 р., коли вступив до ОО. Василян на Чернечій Горі, коло Мукачева. Як монах, брав активну участь у місійному русі на Закарпатті, доки дня 14. IX. 1926 р. Рим не займенував його апост. адміністратором пряш. єпархії. Бажаючи добре приготувитися до вічних обітів (зложив їх 28. XI. 1926), за дозволенням Риму, перебрав адміністрацію єпархії щойно 20. II. 1927 р. Дня 25. III. 1927 р. був висвячений у Римі, на титулярного єпископа гарпазького.

Як єпископ, значно підніс духовне й культурне життя пряш. єпархії. Він оборонив українські церк. школи від повної словакізації. Розбудував єпарх. установи й школи. Дня 17. VII. 1940 р. став ординарієм єпархії. В повсенних часах, коли постала загроза для єпархії, дістав

він єпископа-помічника, в особі о. др. Василя Гопка. За свою віру, дня 28. IV. 1950 р., був ув'язнений, а відтак дня 15. I. 1951 р. засуджений комуністичною владою на досмертне ув'язнення. Помер смертю ісповідника у в'язниці в Леопольдові, дня 19. VII. 1960 р., як святець.

— ПОМ. єп. ВАСИЛІЙ ГОПКО (від 1947 р.) — нар. 21. IV. 1904 р. в с. Грабське (коло Бардієва), із селянської родини. Гімназію й богослов'ю закінчив у Пряшеві, де єп. Гойдич дня 3. II. 1929 р. висвятив його на священника. Душпастирював у Чехах між студ. молоддю й організував укр. кат. парафію в Празі. В міжчасі приготувався до докторату з богослов'я, що його здобув на братиславським університеті в 1937 р. Восени 1936 р. єп. Гойдич займенував його духовником і професором єпарх. семінарії та вистарався для нього титул шамбеляна. Від 1941 р. працював в єписк. канцелярії.

На просьбу єп. Гойдича Рим назначив В. Гопка тит. єп. миділенським і помічним пряшівським. Хиротонія відбулася в Пряшеві, дня 11. V. 1947 р. Разом з єп. Гойдичем боронив він свою єпархію перед комуністами й православними. Після арештування єп. Гойдича був кілька місяців під домашнім арештом. Літом 1950 р. комуністи його ув'язнили й намагалися « сполоскати » йому розум. Нарешті, 1952 р., засудили його на 15 років в'язниці. Від 1965 р. знаходиться в « відпочинковому домі » в Осеку, на Чехах.

V. — СПИСОК КРИЖІВСЬКИХ ВЛАДИК

Буллею «Charitas illa» з дня 17. VI. 1777 р. Папа Пій VI канонічно створив незалежну крижівську єпархію й прилучив до неї парафії бачванських українців, що до того часу підлягали колючавському, римокатолицькому архієпископові.

1. ВАСИЛІЙ БОЖИЧКОВИЧ (1777-1785).
2. ЙОСАФАТ БАСТАШІЧ (1787-1793).
3. СИЛЬВЕСТЕР БУБАНОВІЧ (1794-1810).
4. КОНСТАНТИН СТАНІЧ (1814-1830).
5. ГАВРИІЛ СМІЧІКЛАС (1834-1856).
6. ЮРІЙ СМІЧІКЛАС (1857-1881).
7. ІЛЛЯ ГРАНИЛОВИЧ (1883-1889).
8. ЮЛІЙ ДРОГОБЕЦЬКИЙ (1891-1914), родом із Закарпаття.
9. ДІОНИСІЙ НЯРАДІЙ (1914-1940), спочатку управляв крижівською єпархією як адміністратор, а від 1920 р. як ординарій. Опріч того він був адміністратором пряшівської єпархії (1922-1927) та апост. візитатором мукачівської (1938-1939).
10. ІВАН ШІМРАК (1942-1946), ісповідник за віру.

11. ГАВРИЇЛ БУКАТКО (*від 1952 р.*). Управляв єпархією як апост. адміністратор у 1950-1952 р. без єпископських свячень. В 1963 р. дістав *єпископа-помічника Йоакіма СЕГЕДІ*.

VI. — ЗАКАРПАТСЬКА ЄПАРХІЯ У ЗДА

Рішенням Апостольського Престолу в 1890 р. всі українські католицькі парафії в Америці були підчинені судовласті місцевих римокатолицьких єпископів.

1. кан. АНДРІЙ ГОДОБАЙ (*1902-1907*), був апостольським візитатором для закарпатців, без єпископського характеру. Дня 28. III. 1907 р. відкликаний Римом до прямишівської єпархії, звідкіля походив.

2. єп. СОТЕР С. ОРТИНСЬКИЙ, ЧСВВ (*1907-1916*), спочатку управляв галицькими й закарпатськими парафіями як апост. візитатор, залежно від місцевих римокатол. владик, а від дня 28. V. 1913 р. як незалежний єпископ американської єпархії «*руського обряду*». Несподівано помер дня 24. III. 1916 р.

3. о. ГАВРИЇЛ МАРТЯК (*1916-1924*), як апост. адміністратор управляв лиш закарпатськими парафіями. Для галичан апост. адміністратором був назначений о. П. Понятишин. Це був зародок для створення двох окремих ексархатів, один — для закарпатців у Пітсбург, Па., другий — для галичан у Філадельфія, Па.

4. єп. ВАСИЛІЙ ТАКАЧ (*1924-1948*), перший ексарх для закарпатців у ЗДА.

Нар. у с. Вучково, на Мараморощині, дня 27. X. 1879 р. Гімназію кінчав у Сукмарі, відтак у Мукачеві; богослов'ю в Ужгороді. Висвячений на свяц. дня 12. XII. 1902 р., душпастирював у Малім Раковці (*1902-1911*), а відтак був назначений в 1911 р. до єпарх. каси. Наступного року був займенований духовником до єпарх. семінарії в Ужгороді. Діставши номінацію на американського єпископа, був висвячений у Римі, дня 15. VI. 1924 р.; був він владикою «*золотого серця*»; багато перетерпів під час боротьби проти целібату. Помер дня 13. V. 1948 р. й похоронено його при монастирі СС. Васнліянок у Юніонтаві, Па.

5. єп. ДАНИЇЛ ІВАНЧО (*1948-1954*), нар. дня 30 березня 1908 р. у Ясіню, в Мараморощині, де його батько учителював. По смерті батька († 1912 р.), в 1914 р. приїхав з мамою до ЗДА й замешкав у Клівеланді. Тут закінчив свої середні школи, а каледж у Ласл, Ілл. Богослов'ю студіював в Ужгороді й був висвячений на священника дня 30. IX. 1934 р. у Мекіспорт, Па. Єп. Такач назначив його на парафію до Мінеаполіс, Мін., звідкіля в 1939 р. переніс його до Клівеланд, Огайо, щоб зоргані-

зував нову парафію. Дня 29. VIII. 1946 р. був назначений тит. єпископом європейським і помічником для єп. Такача, з правом наслідства. По смерті єп. Такача, дня 13. V. 1948 р., став єксархом і перебрав управу пітсбургського єксархату. Йому завдячують закарпатці побудування семінарії в Пітсбурзі. В розгарі праці, дня 2 грудня 1954 р., несподівано уступив, а відтак, на початку вересня 1955 р., відказався від владицтва.

6. єп. НИКОЛАЙ Т. ЕЛЬКО (*від 1954 р.*), нар. дня 14 грудня 1909 р. в Донора, Па., де покінчив і свої середні студії. По закінченні каледжа на «Дукейн» у Пітсбурзі, виїхав на богослов'ю до Ужгороду. На священника висвячений разом з Д. Іванчом, дня 30. IX. 1930 р. Душпастирював у Канонсбург, Па., Мекеду, Па. й Клівеланд, Огайо. В рр. 1939-1943 був духовним управителем «Соєдиненія». В 1952 р. єп. Іванчо займенував його своїм генеральним вікарієм (з гідністю папського прелата) і ректором семінарії. В літі 1954 р. був назначений парохом катедрального храму в Гомстед, Па. Після уступлення єп. Іванча (2. XII. 1954 р.) був назначений адміністратором пітсбургського єксархату, а відтак дня 16. II. 1955 р. тит. єпископом. Єпископські свячення одержав в Римі, дня 6. III. 1955 р. Після димісії єп. Іванча, дня 5. вересня 1955 р. був займенований єксархом, а, нарешті, дня 31 липня 1963 р., ординарієм пітсбургської єпархії.

7. єп. СТЕФАН І. КОЧИШКО (*від 1963 р.*), нар. 11 червня 1915 р. у Мінеаполіс, Мінн. Покінчивши середні школи в Мінеаполіс, а малу семінарію у Сент Пол, Мін., в 1935 р. виїхав на студії до Риму. Тут у колегії св. Йосафата був висвячений на священника дня 30. III. 1941 р. По повороті з Риму душпастирював у Дітройт, Міш. і Ліндора, Па. Першу парафію він зорганізував, а в другій побудував нову церкву. Він був теж професором патрології в пітсб. семінарії. Висвячений на єпископа-помічника для Преосв. Елька в Пітсбурзі, дня 23. X. 1956 р., займав уряд канцлера, ген. вікарія й ректора семінарії. Дня 6. VI. 1963 р. був займенований першим ординарієм новоствореної пасейкської єпархії. Його інсталяція відбулася дня 10. IX. 1963 р., при участі Апостольського Делегата.

XII.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

А) АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. ARCHIVUM SECRETUM VATICANUM (ASV):

a) *Archivum S. Congr. Consistorialis* — *Acta S. Congr. Consistorialis* a. 1771; *Acta* a. 1818; *Acta* a. 1823; *Acta* a. 1824; *Acta* a. 1853; *Processi* — vol. 239 (m. Julio a. 1837).

b) *Archivum Nuntiaturae Vindobonensis* (A.N.V.) — voll. 79, 85, 86, 87, 89, 90, 172, 175, 381; *Processi Canonici* — fasc. 515, 687, 706, 828, 921 956 & 966.

c) *Archivum Nuntiaturae Germaniae* (A.N.G.) — voll. 381, 382, 384, 387, 388, 392, 393-4, 642, 654-5, 704 & 723.

2. ARCHIVUM S. CONGR. DE PROPAGANDA FIDE (A.P.F.):

a) *Acta S. Congr. de Propaganda Fide*, vol. 86.

b) *Miscellanea Valachorum Graeci Ritus* — *Generalia*, vol. I.

c) *Miscellanea Valachicorum Graeci Ritus* a. 1773, vol. I.

d) *Scritture Originali riferite nelle Congr. Generali*, vol. 610.

e) *Scritture riferite nelle Congr. Particolari*, voll. 20, 21.

f) *Scritture riferite nei Congressi — Greci di Croazia* etc., vol. I. (1642-1760); vol. II. (1761-1845).

Б) ДЖЕРЕЛЬНІ ПРАЦІ

Барвінський, Б. - *Назва «Україна» на Закарпатті*, Вінніпег, Ман. 1952.

Дулишковичъ, І. - *Историческія черты Угро-Русскихъ*, 3 тт., Унгарь 1874-1877.

Перфецькій, Е. - *Обзоръ угро-русской исторіографіи*, Изв. Имп. Акад. Наукъ, т. XIX., в. I., СПетербургъ 1914, стор. 291-341.

- ПЕТРОВЪ, А. - *Древнѣйшія грамоты по исторіи Карпаторусской Церкви и Герархіи 1391-1498 гг.*, Прага 1930.
- ПЕТРУШЕВИЧЪ, А. - *Дополненіе къ Сводной Галицко-Русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 г.*, Львовъ 1893.
- ПРЕЗИДІЯ СОВОРУ - *Діяння Собору греко-катол. Церкви у Львові, 8-10 березня 1946*, Львів 1946.
- СВЪНИЦКІЙ, І. - *Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси*, Львовъ 1906.
- СТРИПСКІЙ, Я. Н. - *Гдѣ документы старшей исторіи Подк. Руси?*, Ужгород 1924.
- ФРАНЦЕВЪ, В. - *Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси*, Варшава 1901.
- BARAN, A. - *Archiepiscopus Raphael Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačoviensi*, in «*Orientalia Christiana Periodica*», Roma 1965, vol. XXXI., pp. 119-134.
- BARAN, A. - *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in eparchia Mukačoviensi*, in «*Orientalia Chr. Periodica*», Roma 1961, vol. XXVII., pp. 115-130.
- BARAN, A. - *Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč, eppi. Mukačoviensis*, in «*Analecta O.S.B.M.*», Roma 1960, vol. III., pp. 440-448.
- BARAN, A. - *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI.*, in «*Analecta O.S.B.M.*», Roma 1960, vol. III., pp. 454-475.
- BARAN, A. - *Quaedam ad biographiam J. Vološynovskyj, eppi. Mukačoviensis (1667)*, in «*Analecta O.S.B.M.*», Roma 1954, vol. II., pp. 209-227.
- BASILOVITS, J. - *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits*, 2 tt., Cas-soviae 1799-1804.
- BOUSCAREN, T. L. - *The Canon Law Digest*, 5 voll., Milwaukee, Wisc. 1933-1963.
- BUŠEK, V. - *Pomer státu k církvim Č.S.R. Československá Vlastiveda*, vol. V. - *Stát*, Praha 1931, pp. 324-361.
- BUŠEK-HENDRYCH-LAŠTOVKA-MULLER - *Československé církevní zákony*, Praha 1931.
- DE CLERCQ, CH. - *Histoire des Conciles*, t. XI., *Conciles des Orientaux Catholiques*, 2 voll., Paris 1949-1952.
- DUCHNOVICS, A. - *Chronologica historia almae dioecesis Eperjessiensis (manuscr.)*, Eperjes 1848.
- FRAKNÓI, V. - *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez*, Budapest 1899.
- HALUŠČYNSKYJ - WELYKYJ, - *Epistolae J. V. Rutskyj, metropolitae Kiovien-sis catholici (1613-1637)*, Romae 1956.

- HODINKA, A. - *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára* (cit.-Okm.), Ungvár 1911.
- HOLOWECKYJ, D. - *Fontes Juris Canonici Ecclesiae Ruthenae*, Vaticani 1932.
- GRIGASSY, J. - *O Ungvarskom Unional'nom Dokument'i*, in «*Kalendar' So-branija 1935*», McKeesport, Pa., pp. 102-110.
- GRIGASSY, Gy. - *A Magyar Görög Katholikusok Legujabb Története*, Ungvár. 1913.
- HARASIEWICZ, N. - *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862.
- LACKO, M. - *Ad Diplomatarium eparchiae Mukačevensis A. Hodinka suppl. vindobonensia*, in «*Orient. Chr. Periodica*», Roma 1957, vol. XXIII., pp. 332-353.
- LACKO, M. - *New Documents About M. M. Olšavsky, Bishop of Mukačevo* in «*Orient. Chr. Periodica*», Roma 1959, vol. XXV., pp. 53-90.
- LACKO, M. - *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, Romae 1955.
— *Libellus Memorialis Hungarorum Graeci Ritus Catholicorum ad SS. Patrem Leonem XIII.*, Budapestini 1900.
- MINISTERSTVO SPRAVODLNOSTI - *Process proti vlastizradnym Biskupom — Vojtaššakovi, Buzalkovi a Gojdičovi*, Bratislava 1951.
- NILLES, N. - *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, 2 voll., Oeniponte 1885.
- PERUGINI, A. - *Concordata vigentia*, Romae 1934.
- PETERFFY, C. - *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata aa. 1016-1715*, Viennae 1742.
- PLOEHL, W. - *The Church Laws for Orientals of the Austrian Monarchy in the Age of the Enlightenment*, in «*Bulletin of Polish Institute of Arts and Sciences in America*», New York, N.Y., April 1944, vol. II., num. 3., pp. 711-756.
- REDAKCIONNYJ KOMITET - *J. E. Pavel Gojdič, ČSSV., jepiskop prjaševskij* (1927-1947), Prjašev 1947.
- S. CONGR. ORIENTALE - *Codificazione Canonica Orientale — Fonti*, fasc. VIII., *Studi Storici*, Vaticano 1932.
- THEINER, A. - *Clementis XIV. Epistulae et Brevia selectiora*, Parisiis 1852.
- THEINER, A. - *Vetera monumenta historiam Hungariae sacram illustrantia*. 2 voll., Romae 1859-1860.
- THEINER, A. - *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, vol. III., Romae 1863.
- WELYKYJ, A. - *Acta S. Congr. de Propaganda Fide Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantia*, 5 voll., Romae 1953-1955.
- WELYKYJ, A. - *Congregationes Particulares Eccl. Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, 2 voll., Romae 1956-1957.

- WELUKYJ, A. - *Litterae S.C. de Propaganda Fide Eccl. Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, 7 voll., Romae 1954-1957.
- WELUKYJ, A. - *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, 2 voll., Romae 1953-1954.

II. ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- А. В. - *Візантійсько-мадярський обряд?*, стаття в «Америка», Філадельфія, Па., дня 18. V. 1957 р., стор. 3.
- АЛЕКСІЙ, вром. - *Православіє на Подк. Русі*, ст. у збірнику «Подкарпатская Русь за гг. 1919-1935», Ужгородь 1936, стор. 97-100.
- БАРАН, О. - *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*, Йорктон, Саск. 1963.
- БАРАН, О. - *Питання укр. патріярхату в половині ХІХ. ст.*, у «Логос», Йорктон, Саск. 1962, т. ХІІІ., стор. 26-36.
- БАРАН, О. - *Поділ мукачівської єпархії в ХІХ. сторіччі*, у «Записки ЧСВВ.», Рим 1963, т. ІV., стор. 534-569.
- БАРАН, О. - *Синод у Відні 1773-го р.*, у «Записки ЧСВВ.», Рим 1960, т. ІІІ., стор. 394-403.
- БАРАН, Ст. - *Весна народів в Австро-Угорській Україні*, Мюнхен 1948.
- БАХТИНЬ, Н. - *Угорская Русь*, Петроградь 1915.
- БАЧА-РУДЛОВЧАК - *Хрестоматія нової закарп. української літератури (ХІХ. ст.)*, Братіслава 1964.
- БЕНЕШ, Е. - *Речь о подкарпатурской проблеме*, Ужгород 1934.
- БЕСКИД, Н. А. - *Пряшевская Епархія*, стаття у «Календарь Соединения на 1933 г.», Гометед, Па., стор. 67-103.
- БІРЧАК, В. - *На нових землях*, Львів 1938.
- БІРЧАК, В. - *Літературні стремління Підк. Русі*, Ужгород 1937.
- БОРЖАВА, Ю. - *Від Угорської Русі до Карпатської України*, Філадельфія, Па. 1956.
- БОРУХЪ, І. Г. - *Наше церковно-народне дьло въ Америкъ*, Нью Йоркъ, Н. І. 1950.
- БОРЩАК, І. - *Карпатська Україна у міжнародній грі*, Львів 1938.
- БОЧКОВСЬКИЙ, О. І. - *Б. Берсон, поневолені народи та укр. справа*, Вінніпег, Ман. 1939.
- ВАВРИК, М. - *По Василіянських Манастирях*, Торонто, Онт. 1958.
- ВАВРИК, В. - *Єп. С. Ортинський, ЧСВВ.*, (Слово Доброго Пастиря), Нью Йорк, Н. Й. 1956.
- ВАЙДА, М. - *Крижевацька єпархія*, стаття у «Ковчег», Стемфорд, Конн. 1952, стор. 124-125.

- ВАЙДА, М. - *Причинок до історії Василян на Закарпатті*, стаття у «Календар Сирітського Дому на 1954 р.», Філадельфія, Па., стор. 91-97.
- ВАЙДА, М. - *Смерть геройського єпископа*, стаття у «Ковчег», Стемфорд, Конн. 1947, стор. 89-90.
- ВАНЧИК, І. - *Мадярска мова в церк. богослуженню і руське духовенство на Угорщині*, стаття у «Нива», Львів 1907, стор. 227-230.
- ВЕДЕРНИКОВ, А. - *Прекращение унии в Чехословакии*, стаття у «Журнал Московской Патриархии», Москва 1950, чис. 7., стор. 40-52.
- ВЕЛИКИЙ, А. - *Большевицкий церк. собор у Львові 1946 р.*, (Слово Доброго Пастиря), Нью Йорк, Н. Й. 1952.
- ВІНТЕР, Е. - *Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955-1939*, Прага 1944.
- ВОЛОШИН, А. - *Оборона Кирилики*, відбитка з «Наук. Зб. т-ва Просвіти», Ужгород 1936 (скор.: Об. Кир.).
- ВОЛОШИН, А. - *Спомини*, Філадельфія, Па. 1959.
- ГАДЖЕГА, В. - *Два найдавніших наших привилеєв*, стаття у «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1929, річн. VI., стор. 267-274.
- ГАДЖЕГА, В. - *Додатки к історії русинів и руських церквей в Мараморош*, відбитка з «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1922.
- ГАДЖЕГА, В. - *Додатки к історії русинів и руських церквей в Ужанській жупль*, відбитка з «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1924.
- ГАДЖЕГА, В. - *Додатки к історії русинів и руських церквей в жупль Уточа*, відбитка з «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1927.
- ГАДЖЕГА, В. - *Додатки до історії русинів и руських церквей в быв. жупль Земплинської*, відбитка в 5 част. з «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1931-1936.
- ГАДЖЕГА, В. - *Йосиф Волошиновський, єп. мук. і І. Малаховський, єп. перемиський, як єп. мукачівський*, у «Записки ЧСВВ.», Жовква 1932, т. IV., стор. 161-170.
- ГАДЖЕГА, В. - *Папська булла о переложеню оспьдка мук. єпархії з Мукачева до Ужгороду*, стаття в «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1935, річн. XI., стор. 1-7.
- ГАДЖЕГА, В. - *Перва проба історії гр. кат. мукачевської єпархії*, стаття у «Наук. Зб. т-ва Просвіта», Ужгород 1924, річн. III., стор. 1-27.
- ГАДЖЕГА, Ю. - *Два исторических вопроса*, Ужгородь 1928.
- ГАДЖЕГА, Ю. - *Исторія ужгородской богословской семинарії въ ея главныхъ чертахъ*, Ужгородь 1928.
- ГАДЖЕГА, Ю. - *Исторія О-ва св. Василія Великаго*, Ужгородь 1925.
- ГАДЖЕГА, Ю. - *Наша правда въ вѣрь*, Ужгородь 1920.

- Гаджега, Ю. - *Статті по вопросам « православія », народности и католичества*, Ужгородь 1921.
- Геровскій, Г. - *Историческое прошлое Пряшевщины*, стаття у збірн. « *Пряшевщина* », Прага 1948, стор. 57-93.
- Гнатюк, В. - *Найновіші вісти з Угорської Руси*, стаття у « *Першій Руско-Американській Календарь* », Мт. Кармел, Па. 1897, стор. 27-39.
- Гончаренко, А. - *Пламенный борец против Ватикана и унии*, стаття у збірн. « *В Сім'ї Єдиній* », Ужгород 1954, стор. 213-218.
- Гравец, М. - *Къ исторіи мараморошскаго процесса*, Ужгородь 1934.
- Григоріїв-Наш, Н. - *Т. Г. Масарик, його життя та діяльність*, Прага 1925.
- Добрянскій, А. И. - *Отрывки из политических статей*, у збірн. « *Пряшевщина* », Прага 1948, стор. 177-182.
- Добрянскій, А. И. - *О современномъ религіозно-политическомъ положеніи Австро-Угорской Руси*, Москва 1885.
- Дорошенко, Д. - *Угорська Україна*, Прага 1919.
- Дюркань, І. - *Чеські ОО. Редемптористи на Закарпатті*, стаття у « *Марійський Ювілейний Каледар-Альманах на 1939 р.* », Львів-Станиславів, стор. 57-62.
- Дюркань, І. - *ОО. Редемптористи східнього обряду на Закарпатті*, стаття у « *Ювілейна Книга ОО. Редемптористів сх. обр. 1906-1956* », Йорктон, Саск. 1955, стор. 202-208.
- Еган, Е. - *Економічне положення руських селян в Угорщині*, Львів 1922.
- Жаткович, Ю. - *Духовная Семинарія (1877-1881)*, стаття у « *Календарь Собранія на 1927 р.* », стор. 133-148.
- Жаткович, Ю. - *Єпископы Марамороскіе*, стаття в « *Листокъ* », Унгварь 1891, стор. 158-9; 172-3; 182-3; 196-7; 209-11; 225-6; 232-3; 243-4; 256-7.
- Жаткович, Ю. - *Нарис історії грушівського монастиря на Угорській Русі*, стаття у « *Науковий Збірник присв. пам. М. Грушевського* », Львів 1906, стор. 155-157.
- Жидовскій, И. - *Пряшевская Русь въ боротьбѣ за свои права*, стаття у « *Подк. Русь за гг. 1919-1936* », Ужгородь 1936, стор. 89-91.
- Жученко, М. - *Угорская Русь*, стаття у « *Украинская жизнь* », Москва 1914, чч. 5-6, стор. 33-38.
- Зеркаль, С. - *Національні і релігійні відносини на Закарпатті*, Новий Йорк 1956.
- Ильницькій, А. - *Памятна книга по юбилейному римскому паломничеству подк. русинѣв св. года 1925 р.*, брошурка « *Душпастьєря* », Ужгород 1926.
- Кадлець, К. - *Подкарпатская Русь* (съ дополненіями Долинскаго), Ужгородь 1922.

- Карнашевич, П. - *Автокефалия православної церкви в ЧССР.*, стаття у «*Ежегодник Правосл. Церкви в Чехословакии*», Прага 1962, стор. 38-52.
- Коломиєц, И. Г. - *Очерки по истории Закарпатья*, Труды томского госуд. университета, 2 тт., Томск 1953, 1959.
- Кондратович, І. - *Исторія Подкарпатскої Русі*, Ужгород 1930.
- Кондратовичъ, И. М. - *Очерки изъ истории мукачевской епархіи*, стаття у «*Карпаторусскій Сборникъ*», Ужгородъ 1930, стор. 91-111.
- Констанкевич-Бончевський - *Унія в Америці*, Нью Йорк, Н. Й. 1902.
- Костельник, Г. - *Крижівська епархія*, стаття у «*Нива*», Львів 1932, стор. 134-9; 168-179; 209-215; Львів 1933, стор. 143-7; 175-181.
- Коханикъ, П. - *Русь и Православіе въ Сьверной Америкъ*, Вилкесь-Барре, Па. 1920.
- Кралицкій, А. - *Монастыри Угорской Русі*, стаття у «*Временникъ Ставроп. Института на г. 1872*», Львовъ 1871.
- Купчатко, Г. - *Угорска Русь и еи русски жители*, Вѣдень 1897.
- Курдидик, А. - *Від Пограду по Тису*, Львів 1939.
- Купніренко, М. - *Побут села Ізи-Православіе і москофільство*, стаття у «*Збірник Укр. Наук. Інституту в Америці*», Сент Пол, Мінн.-Прага 1939, стор. 175-184.
- Лужницький, Г. - *Єпископ-Піонер, Кир Сотер з Ортинич Ортинський, ЧСВВ.*, Філадельфія, Па. 1963.
- Лужницький, Г. - *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філадельфія, Па. 1954.
- Лукань, Р. - *Василіянські монастирі в Карп. Україні*, стаття у «*Нова Зоря*», Львів 1939, чис. 1, стор. 21.
- Манухина, Т. - *Путь моей жизни, Воспоминанія митр. Евлогія*, Париж 1947.
- Маркусь, В. - *Нищення греко-катол. церкви в мукачівській епархії в 1945-1950 рр.*, відбитка в «*Записки Н.Т.Ш.*», Париж-Сарсель 1962.
- М. М. - *Крижевацька епархія і її новий владика Кир Йоакім*, стаття у «*Америка*», Філадельфія, Па., 23. VIII. 1963, стор. 2.
- Масарик, Т. І. - *Світова Революція за війни й у війні 1914-1918*, укр. перекл. — М. Саєвич, Львів 1930.
- Мицюк, О. - *Нариси з соціально-госп. історії Підкарп. Русі*, т. І., Ужгород 1936; т. II., Прага 1938.
- Мишанич, О. В. - *Література Закарпаття XVII-XVIII. ст.*, Київ 1964.
- Мишуга, Л. - *Підкарпатська Русь*, Відень 1921.
- Мойолі, Й. - *Сльози у Срібній Землі*, стаття у «*Календар Голосу Христа Чоловіколюбця на 1951 р.*», Лювен 1951, стор. 34-37.
- Мольнар, М. - *Словаки і Українці*, Братіслава-Пряшів 1965.

- НАГАЄВСЬКИЙ, І. - *Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні*, Рим 1954.
- НАЗАРІВ, О. - *Етнографічна територія угорських українців-русинів*, рецензія-стаття у «*Записки Н.Т.Ш.*», т. СІІ., Львів 1911, стор. 165-191.
- НАВАРКО, І. - *Єпископ-Святитель* (Спогад про Преосв. П. Гойдича, ЧСВВ.), стаття у «*Календар Світла на 1953 р.*», Торонто, Онт., стор. 58-60.
- НЕДЗЕЛСКИЙ, Е. - *Очеркъ карпаторусской литературы*, Ужгородъ 1932.
- НЕСТОР, єп. - *Из Закарпаття*, стаття у «*Журнал Моск. Патр.*», Москва 1947, чис. 8, стор. 35-38.
- Н. Н. - *Українська Католицька Митрополія в ЗДА.*, Філадельфія, Па. 1959.
- ПАНТЕЛЕЙМОНОВСКИЙ, Д. - *Повѣсть объ обращеніи и присоединеніи на Афонѣ угорорусса-уніята в Православіе*, Шанордино 1913.
- ПАНЬКЕВИЧ, І. - *Михаил Оросветувський чи Михаил Теодул*, Два полемичні трактати проти унії, стаття у «*Наук. Зб. т-ва Просвіта*», Ужгород 1925, річн. ІV., відбитка.
- ПАЧОВСЬКИЙ, В. - *Історія Закарпаття*, Мінхен 1946.
- ПАЧОВСЬКИЙ, В. - *Срібна Земля*, Львів 1938.
- ПЕКАР, А. - *Василіянин-Ісповідник. Життя єп. П. Гойдича, ЧСВВ.*, (Слово Доброго Пастиря), Нью Йорк, Н. Й. 1961.
- ПЕКАР, А. - *Владика-Мученик, Т. Ю. Ромѣса (1911-1947)*, (Слово Доброго Пастиря), Нью Йорк, Н. Й. 1962.
- ПЕКАР, А. - *Доля монахів і монахинь на Пряшівщині*, стаття у «*Світло*», Торонто 1958, чис. 6, стор. 15-16.
- ПЕКАР, А. - *Тернистим шляхом Владики-Піонера (С. Ортинський, ЧСВВ.)*, стаття у «*Світло*», Торонто, Онт. 1966, чис. 3, стор. 100-102; чис. 4, стор. 147.
- ПЕКАР, А. - *Церковна політика мадярів на Закарпатті*, стаття у «*Світло*», Торонто, Онт. 1965, стор. 170-173.
- ПЕКАР, А. - *Чоловік Провидіння-Владика Д. Нярадій*, стаття у «*Світло*», Торонто, Онт. 1965, стор. 354-357.
- ПЕРЕНИ, Й. - *Из истории Закарпатских Украинцев (1849-1914)*, Будапешт 1957.
- ПЕРФЕЦЬКІЙ, Е. - *Василій Тарасович, єпископ мукачевський*, стаття у «*Наук. Зб. т-ва Просвіта*», Ужгород 1923, річн. ІІ., стор. 84-92.
- Перші Заковані* - про переслідування віри в Україні, Буенос-Айрес 1956.
- ПЕТРОВЪ, А. - *Духовно-полемическія сочиненія ієр. М. Оросвиговскаго Андреллы противъ католичества и унії*, Прага 1942.
- ПЕТРОВЪ, А. - *Каноническія визитаціи 1750-67 гг.*, відбитка з «*Наук. Зб. т-ва Просвіта*», Ужгород 1924.

- ПЕТРОВЪ, А. - *Къ исторіи « рускиѣхъ интригъ » въ Угріи въ XVIII в.*, стаття у збірнику « *Карпаторускій Сборникъ* », Ужгородъ 1930, стор. 123-133.
- ПЕТРОВЪ, А. - « *Старая въра* » и унія въ XVII-XVIII вв., 2 тт., Спелтербургъ 1905-1906.
- ПРІЦАК, О. - *Мукачів — гніздо ребелянтів і культурний центр*, стаття у « *Нова Зоря* », Львів-Станіславів 1939, чис. 23, стор. 6-7; чис. 24, стор. 6 з вичерпною бібліографією.
- ПРІЦАК, О. - *Хто такі автохтони Карпатської України?*, стаття у « *Нова Зоря* », Львів-Станіславів 1939, чис. 1, стор. 15-16 з вичерпною бібліографією.
- ПУНЬКО, А. - *Превосв. Теодор Ромжа (24. IX. 1944 - 1. XI. 1947)*, рукопись, Рим 1949.
- РЕШЕТИЛО, С. - *Образ Превосв. Богородиці дарований Св. Отцем мукачівському монастиреві*, стаття у « *Записки ЧСВВ.* », Жовква 1926, стор. 411-416.
- РЕШЕТИЛО, С. - *Участь Карпатської Провінції ЧСВВ. в місійному русі*, стаття у « *Записки ЧСВВ.* », Жовква 1925, стор. 368-377.
- Р. Н. - *Голгота Унії в Карпатській Україні*, стаття у « *Життя і Слово* », Інсбрук 1948-49, чис. 3-4, стор. 327-346.
- РОСОХА, С. - *Сойм Карпатської України*, Вінніпег, Ман. 1949.
- РУСАКЪ, Ю. П. - *Мукачевская епархія и ея борьба за права рускаго языка*, стаття у « *Карпаторускій Сборникъ* », Ужгородъ 1930, стор. 50-68.
- САВОЛ, С. - *Мученицький шлях Превосв. П. Гойдича, ЧСВВ.*, стаття у « *Світло* », Торонто, Онт. 1960, чис. 10, стор. 417-418.
- САВОЛ, С. - *Греко-катол. епархія в ЗДА., про яку мало знаємо*, стаття у « *Календар Слова Доброго Пастиря на 1952 р.* », Нью Йорк, Й. Й., стор. 99-100.
- САВОВЪ, Е. - *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ*, Унгваръ 1893.
- СЕМБРАТОВИЧ, Л. - *Як прийшло до іменування нашого першого Єпископа в Америці*, стаття у « *Календар Провидіння на 1956 р.* », Філадельфія, Па., стор. 71-74.
- СВЪНЦИЦКІЙ, И. С. - *Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Росіей*, Спелтербургъ 1906.
- С (танканинець) - *Десять-рочный юбилей реформы Василіянов на Подк. Руси*, стаття у « *Душпастырь* », Ужгород 1930, чис. 12, стор. 334-337.
- СТАНКАНИНЕЦЬ, А. - *Василіяне на Подк. Руси*, стаття на продовження у « *Благовѣстникъ* », Ужгород 1932-1933.
- СТАНКАНИНЕЦЬ, Г. - *Архимандрит Алексій (Кабалюк)*, стаття у « *Журнал М. П.* », Москва 1948, чис. 2, стор. 68-70.

- Стойка, А. - *К упорядкованю священнических державных жалованій*, стаття у «*Душпастьрь*», Ужгород 1927, стор. 103-106.
- Стойка, А. - *Державное жалование духовенства*, стаття у «*Душпастьрь*», Ужгород 1928, стор. 5-9.
- Томашівський, С. - *Причинки до пізнання етногр. території Угорської Русі*, стаття у «*Записки Н.Т.Ш.*», Львів 1905, т. LXVII., стор. 1-18.
- Томашівський, С. - *Угорщина і Польща на початку XVIII в.*, Львів 1909.
- Трайнин, И. П. - *Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад*, Москва-Ленинград 1947.
- Тройцкій, С. И. - *Православіе, унія и католичество у славянъ и румынъ въ Австро-Венгрии*, СПбетербургъ 1914.
- Феделеш, В. И. - *Учебникъ исторіи Подк. Русі*, Мукачево 1922.
- Федоръ, П. С. - *Краткій очеркъ дьятельности А. И. Добрянскаго*, Ужгородъ 1926.
- Фенцикъ, Е. - *Монастырь Грушевскій*, стаття у «*Календарь Собранія на 1923 р.*», стор. 141-142.
- Францевъ, В. А. - *Изъ исторіи борьбы за русскій языкъ въ Подк. Русі*, стаття у «*Карпаторусскій Сборникъ*», Ужгородъ 1930, стор. 5-38.
- Харалампов, П. - *К исторіи правосл. монашества в Закарпатъе*, стаття у «*Журнал Моск. Патр.*», Москва 1957, чис. 5, стор. 61-65.
- Хомин, П. - *Церковне питання на Підк. Русі*, стаття у «*Нива*», Львів 1922, стор. 2-7; 46-52; 123-128.
- Шелухин, С. - *Назва Підкарпаття Україною*, стаття у «*Ювілейний Альманах Союзу Підкарпаторуських Студентів*», Прага 1931, стор. 40-52.
- Шлепецькій, А. С. - *Карпатороссы въ Америкъ*, стаття у «*Альманахъ О. К. С. Возрождение*», Прага 1936, стор. 81-86.
- Шлепецькій, А. С. - *Пряшевцы в Америке*, стаття у «*Пряшевщина*», Прага 1948, стор. 225-262.
- Шлепецькій, І. - *Стара віра і унія*, стаття у журналі «*Дружно Вперед*», Пряшів 1965, чис. 6, стор. 18-20; чис. 7, стор. 22.

* * *

ARADI, V. - *A ruthén skizmapör*, Budapest 1914.

BALOGH, M. - *A mármarosi gör. szert. orosz egyház és vikáriátus története*. Ungvár 1909.

BARAN, A. - *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio, Romae* 1962.

BARAN, A. - *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis, Romae* 1960.

BESKID, K. M. - *Maramorošský Proces*, Chust 1926.

- BESZKID, M. - *A sz. Péter és Pál nevezett Tapolcai Apátság története*, Ungvár 1903.
- BESKID, N. - *Iz minuvšaho odnoj krest'anskoj semji* (Židik-Olšavsky), Homestead, Pa. (s.a.).
- BOBÁK, A. - *De iure patronatus supremi quoad Ecclesiam Ruthenicam in Hungaria*, Romae 1943.
- BOYSAK, B. - *Manuel M. Olshavsky and the Unity of the Church in Carpatho-Ukraine*, Dissertation at the Faculty of Theology at the University of Montreal, 1964 (manuscr.).
- BOYSAK, B. - *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York 1963.
- CATOIRE, A. - *L'Eveche de Hajdudorogh*, art. in «*Echos d'Orient*», Paris 1913, t. XVI., p. 454 ssq.
- CHALOUPECKÝ, V. - *Dve studie k dejinám Podkarpatska*, art. in «*Sborník Filosofické Fakulty*», Bratislava 1925, t. III., p. 131-142.
- CHIRA, A. - *De statu conaminum unitatem promoventium in Podk. Rus*, art. in «*Acta V. Conventus Velehradensis a. 1927*», Olomucii 1927, p. 202-207.
- CINEK, F. - *K náboženské otázky v prvních letech naší samostatnosti* 1918-1925, Olomouc 1926.
- CSÁKY, E. - *La question ruthene*, Paris-Budapest 1920.
- CZIPLE, S. - *A máramorosi püspökség kérdése*, Budapest (s.a.).
- DAMPIER, M. G. - *History of the Orthodox Church in Austria-Hungary*, London 1905.
- DE MARTINIS, R. - *Iuris Pontificii de Propaganda Fide*, P.I., vol. IV., Romae 1892.
- DE VRIES, G. - *Suppressione della Chiesa gr. catt. nella Subcarpazia*, art. in «*La Civiltà Cattolica*», Roma 1950, pp. 391-399.
- DE VRIES, W. - *Der christliche Osten in Geschichte und Gegenwart*, Würzburg 1951.
- DOROŠENKO, D. - *Die Namen « Rus' », « Russland » and « Ukraine » in ihrer historischen und gegenwärtigen Bedeutung*, Berlin 1931.
- FARKAS, L. - *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest 1896.
- F. C. - *Creation d'un diocese de rite grec-cath. en Hongrie*, art. in «*Echos d'Orient*», t. XV., Paris 1912, p. 553-555.
- FIEDLER, J. - *Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord Ungarn*, art. in «*Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften*», Philos.-Histor. Classe, B. XXXIX., H. IV., Wien 1862, p. 481-524.
- FIRAK, M. - *Pokojni Vladika dr. D. Njaradi (1874-1940)*, art. in «*Ruski Kalendar za Rusinoch u Jugoslavi na r. 1941*», Ruski Kerestur 1940.
- GATTI-KOROLEWSKYJ - *I Riti e le Chiese Orientali*, Genova 1942.
- GRIGÁSSY, GY. - *A magyar gör. kath. legujabb története*, Ungvár 1913.
- GRIGORIČ, V. - *Pravoslavná církev v Republice Československé*, Praha 1926.

- GULOVICH, S. C. - *The Rusin Exarchate in the United States*, art. in «*Eastern Churches Quarterly*», vol. VI (1946) p. 459-486.
- HADŽEGA, V. - *Prehled církevních dejin na Podk. Rusi*, art. in sborník «*Podkarpatská Rus*», Bratislava 1936.
- HALECKI, O. - *From Florence to Brest (1439-1596)*, Rome 1958.
- HANAK, W. K. - *The Subcarpathian-Ruthenian Question: 1918-1945*, Munhall, Pa. 1962.
- HARAKSIM, L. - *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do r. 1867*, Bratislava 1961.
- HARTL, A. - *Die litterarische Renaissance der Karpathoruthenen*, Prague 1932.
- HEISLER-MELLON, - *Under the Carpathians, Home of Forgotten People*, London 1946.
- HODINKA, A. - *A Munkácsi gör. kath. püspökség története*, Budapest 1909 (cit.: *Tört.*).
- HOPKO, V. - *Greko-katoličeskaja Cerkov (1646-1946)*, Prjašev 1946.
- JANIN, R. - *Diocese d'Hajdu-Dorogh*, art. in «*Echos d'Orient*», Paris 1914-15, t. XVII., p. 499 ssq.
- [de] JOSIKA-HERCZEG, - *Hungary After a Thousand Years*, New York, N.Y. 1934.
- KOCHANNYJ-GORALČUK, - *Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti*, Praha 1931.
- KOMAN, O. - *Jak nastala independencija?*, art. in «*Kalendar Sojedinenija na h. 1951*», Munhall, Pa., p. 46-48.
- KONDRATOVIČ, I. - *The Olšavsky Bishops and Their Activity*, transl. by Geo. Parvensky, art. in «*Slovak Studies*», Rome 1963, vol. III., p. 179-198.
- KOPAL-STĚHOVSKÝ, - *Co vede Čsl. Církev ku křesťanskému Východu?*, Olomouc 1921.
- KOROLEVSKY, C. - *Living Languages in Catholic Worship*, transl. Attwater, Westminster, Md. 1957.
- KRAJNYÁK, G. - *A gör. kath. egyház Magyarországon és sz. Unió*, art. in «*Keleti Egyház*», Miskolc 1937, nn. 5-6, p. 135-146.
- KROFTA, C. - *Carpathian Ruthenia and the Czechoslovak Republic*, London 1934.
- KUBINYI, J. - *De cleri educatione in Ucraina Carpatica*, Dissertatio in Universitate Urbaniana, Romae 1953 (manuscr.).
- KUSCHNIR, W. - *Zum ungarischen Hochverratsprozess (in Maramorosh)*, art. in «*Ukrainische Rundschau*», Oedenburg 1914, Num. 1., p. 6-12.
- LACKO, M. - *Liquidation of the Diocese of Prešov*, art. in «*Slovak Studies*», Rome 1961, vol. I., p. 158-185.
- LACKO, M. - *The Destruction of the Mukačevo Diocese*, art. in «*Slovak Studies*», Rome 1961, vol. I., p. 146-157.

- LACKO, M. - *A Brief Survey of the History of the Slovak Catholics of the Byz.-Slav. Rite*, art. in « *Slovak Studies* », Rome 1963, vol. III., p. 199-224.
- LACKO, M. - *Die Užhoroder Union*, Sonderabdruck aus « *Ostkirchliche Studien* », Würzburg 1959, B. 8., H. 1.
- LACKO, M. - *The Pastoral Activity of M. M. Olšovský, Bishop of Mukáčevo*, art. in « *Orientalia Chr. Periodica* », Roma 1961, vol. XXVII., p. 150-161.
- LINGELBACH, W. E. - *Austria-Hungary*, vol. XVII. of « *The History of Nations* », ed. by Lodge, New York, N.Y. 1928.
- LISCOVÁ, M. - *The Religious Situation in Czechoslovakia*, Praha 1925.
- MACARTNEY, C. A. - *Hungary*, Chicago 1962.
- MARKUS, V. - *L'incorporation de l'Ukraine Subcarpathique a l'Ukraine Soviétique*, Louvain 1956.
- MARTEL, R. - *La politique slave de la Russie d'avant guerre*, art. in « *Affaires Etrangères* », Paris, Dec. 1936, p. 623-634; Jan. 1937, p. 58-64.
- MARTEL, R. - *La Ruthénie Subcarpathique*, Paris 1935.
- MASARYK, T. G. - *Los von Rom*, Boston Unitarian Hist. Soc., 1902.
- MASARYK, T. G. - *Modern Man and Religion*, London 1938.
- MASTYL'AK, G. - *I Redentoristi di Rito Orientale*, art. in « *Acta Acad. Velehradensis* », Olomucii 1948, fasc. 3-4, p. 262-284.
- MIKUŠ, J. - *The Three Slovak Bishops*, Passaic, N.J. 1953.
- MOIOLI, G. - *Dietro il sipario di ferro*, art. in « *Ecclesia* », Vaticano 1949, n. 10, p. 534-539.
- MONDOK, J. - *Brevis historica notitia dioecesis Munkácsiensis*, excerpta ex « *Schematismus* », Ungvarini 1878.
- MONDOK, J. - *De episcopatu et episcopis Maramorosiensibus*, art. in « *Schematismus dioec. Munkácsiensis a. 1878* », p. 146-162.
- MOSOLYÓ, J. - *A keleti egyház Magyarországon*, Budapest 1941.
- NĚMEC, L. - *Church and State in Czechoslovakia*, New York 1955.
- N. N. - *Jak suditi Práševeskoho ep. P. Gojdiča?*, series of art. in « *Byz. Cath. World* », Pittsburgh, Pa., nn. 16-29.
- NEMEC-MOUDRY, - *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*, Toronto, Ont. 1955.
- PAPP, A. - *Korotkij perehl'ad istoriji Sobranija za 1903-1928 rr.*, art. in « *Kalendar' Sobranija na r. 1929* », McKeesport, Pa. p. 136-152.
- PAPP, GY. - *Adalékok De Camillis J. munkácsi pöspök működéséhez*, art. in « *Keleti Egyház* », Miskolc 1941, n. 5, p. 110-124.
- PAPP, GY. - *A munkácsi püspökség eredete*, art. in « *Keleti Egyház* », Miskolc 1940, n. 9, p. 175-183; n. 10, p. 204-212; n. 11, p. 221-224.
- PAPP, GY. - *Az ungvári unió időpontja*, art. in « *Keleti Egyház* », Miskolc 1941, n. 7, p. 162-167; n. 8, p. 184-188.

- PAPP, GY. - *Magyarország Primásának joghatósága és a gör. kat. Egyház*, Miskolc 1943.
- PEKAR, B. - *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis*, Romae 1956.
- PEKAR, A. - *First Byzantine Bishop in America* — S. S. Ortynsky, OSBM., art. in «*Eastern Cath. Life*», Passaic, N.J., March 20, 1966, p. 8.
- PEKAR, A. - *Bishop P. Gojdich*, OSBM., series of five art. in «*Eastern Cath. Life*», Passaic, N.J., March 6 - April 3, 1966.
- PEKAR, A. - *Bishop P. Gebey, Champion of the Holy Union*, art. in «*Analecta OSBM.*», Roma 1963, vol. IV., p. 293-326.
- PELESZ, J. - *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, 2 voll., Wien 1878-1880.
- PERHACH, GEO. - *Married Priests in the Catholic Church*, Brooklyn, N.Y. 1933.
- PETROV, A. - *Národopisná mapa Uher podle w. lexikonu osad z r. 1773*, Praha 1924.
- PRASZKO, J. - *De Ecclesia Ruthena Catholica sede metropolitana vacante 1655-1665*, Romae 1944.
- RATH, I. - *Náboženské dejiny Podk. Rusi do r. 1498*, Praha 1933.
- ROMAN, M. - *Short Biographies of Famous Carpatho-Russians*, Munhall, Pa.
- S. CONGR. ORIENTALE - *Statistica con cenni storici della Gerarchia e dei fe-
deli di Rito Orientale*, Città del Vaticano 1932.
- S. CONGR. PER LA CHIESA ORIENTALE - *Oriente Cattolico*, Città del Vaticano 1962.
- SCHAGUNA, I. - *Geschichte der gr. orient. Kirche in Oesterreich*, Herman-
nstadt 1862.
- SCRIMALI, A. - *La Ruthénie Subcarpathique et l'état Tchecoslovaque*, Paris 1938.
- ŠIMRAK, J. - *De relationibus Slavorum Merid. cum S. Romana Sede Apost.
ss. XVII. et XVIII.*, vol. I., Zagreb 1926.
- ŠIMRAK, J. - *Graeco-Catholica Ecclesia in Jugoslavia*, excerpta, Zagreb 1931.
- SHEREGHY-PEKAR, - *The Training of the Carpatho-Ruthenian Clergy*, Pit-
tsburgh, Pa. 1951.
- SHUSTER, G. N. - *Religion Behind the Iron Curtain*, New York, N.Y. 1954.
- ŠLEPECKIJ, A. - *Stručny prehl'ad vývinu ukrajinskej literatúry na Východ-
nom Slovensku*, Prešov 1959.
- STASIW, M. - *Metropolia Haliciensis*, Romae 1960.
- STEFAN, A. - *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine*, New York, N.Y.
1954.
- TICHÝ, F. - *Vývoj současného spisovného jazyka na Podk. Rusi*, Praha 1938.
- The Orthodox Church in America*, St. Vladimir's Seminary Quarterly, New
York, N.Y. 1961, vol. V., n. 1-2.
- THEINER, A. - *Histoire du Pontificat de Clement XIV.*, Paris 1852.

- URBAN, R. - *Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei*, Leipzig 1938.
- V. - *Edward Egan, martir podkarpatorusskoho naroda*, art. in «*Kalendar' Sobraniya na 1929 r.*», p. 85-88.
- VASSILY (Ch. Bourgeois, S. J.) - *The Podcarpathian Schism*, art. in «*Pax*», Prinknash Abbey, Jan. & Apr. 1934, nn. 147 & 150.
- VEDERNIKOV - *Zrušenie únije v Československu*, art. in «*Svetlo Pravoslávia*», Praha 1951, nn. 2-3.
- VOLOSHYN, A. - *Carpathian Ruthenia*, art. in «*The Slavonic Review*», London 1934-1935, vol. XIII., p. 372-378.
- VOLOŠYN, A. - *Religijni vidnosyny na Pidk. Rusi*, art. in «*Acta Conventus Pragensis pro Studiis Orientalibus a. 1929 celebrati*», Olomucii 1930, p. 218-222.
- VRCHOVECKÝ, J. - *T. G. Masaryk a naboženství*, Praha 1937.
- WINTER, E. - *Der Kampf der Ecclesia Ruthenica gegen den Rituswechsel*, art. in «*Festschrift E. Eichmann zum 70. Geburtstag*», Paderborn 1940., p. 237-243.
- WINTER, E. - *Die Kämpfe der Ukrainer Oberungarns um eine nationale Hierarchie*, art. in «*Kyrios*», 1939-1940, IV. Jhrg., H. 2, p. 129-141.
- ŽATKOVIČ, K. - *Jagerskoje v'ijanije v istoriji Mukačevskoj Dioceziji*, perekl. Zeedick-Smor, Homestead, Pa. (s.a.).
- ZEEDICK-SMOR, *Naše Stanovišče*, Homestead, Pa. 1934.
- ZELLER, A. - *A magyar egyházpolitika*, Budapest 1894.
- ZUBEK, TH. - *The Church of Silence in Slovakia*, Passaic, N.J. 1956.

III. ВИКОРИСТАНІ ЗБІРНИКИ, КАЛЕНДАРІ, ЖУРНАЛИ Й ГАЗЕТИ

- Альманахъ О.К.С. «Возрождение»*, Прага 1936.
- «*Америка*», орган СУК. Провидіння, Філадельфія, Па.
- «*Благовѣстникъ*», вид. ОО. Василіяни, Ужгород 1920-1938.
- «*Благовѣстникъ*», вид. ОО. Василіяни, Хуст 1939.
- «*Благовѣстникъ*», вид. пряш. єпархія, Пряшів 1946-1949.
- «*Добрий Пастиръ*», Станиславів 1931-1938.
- «*Душпастьєрь*», оф. орган мук. і пряш. єпархій, Ужгород 1924-1938.
- «*Душпастьєрь*», дух. орган для американських русинів, Нью Йорк, Н. Й. 1908-1914.
- Ежегодник правосл. Церкви в Чехословакии*, Прага 1962.
- «*Єпархіяльний Вѣстникъ*», оф. амер. руської єпархії, Філадельфія, Па. 1914-1916.
- «*Життя і Слово*», літер. журнал, Інсбрук 1948-1949, чч. 3-4.
- «*Журнал Московской Патріярхїи*», Москва 1945-.

- « *Записки Чина св. Василя Великого* », серія І. — Жовква 1924-1939; серія ІІ. — Рим 1949-.
- « *Заповіт св. Кирила і Мефодія* », орган прав. церкви в ЧССР., Пряшів 1959-.
- Збірник Укр. Наук. Інституту в Америці*, Сент Пол, Мінн.-Прага 1939.
- Календарь Благовѣстника на 1927 р.*, Ужгород 1926.
- Календарь Благовѣстника на 1947 г.*, Пряшевь 1946.
- Календарь Благовѣстника на г. 1948*, Пряшевь 1947.
- Календарь О-ва Руских Братств у С.Ш.А.*, Філадельфія, Па. 1923.
- Календарь С.У.К. «Провидіння»*, на рр. 1924, 1927, 1932, 1956, Філадельфія, Па.
- Календарь русск. прав. о-ва «Взаимопомощи» на 1917 г.*, Вілкесь-Барре, Па. 1916; на г. 1938, Вілкесь-Барре, Па. 1937.
- Календар Сирітського Дому*, Філадельфія, Па., на рр. 1934, 1935, 1939.
- Календар-Альманах Сирітського Дому на 1954 р.*, Філадельфія, Па. 1953.
- Календар «Світла» на р. 1953*, вид. ОО. Василіяни, Торонто, онт.
- Календар Слова Доброго Пастиря на р. 1952*, вид. ОО. Василіяни, Нью Йорк, Н. Й.
- Карпаторусский Сборникъ*, в честь през. Т. Г. Масарика 1850-1930, Ужгородъ 1930.
- « *Карпатський Голос* », кварталник вид. М. Вайда, Бриджпорт-Філадельфія 1949-1957.
- « *Карпатській Свѣтъ* », лит.-общ. журналъ о-ва Духновича, Ужгородъ 1928-1933.
- « *Ковчег* », вид. СС. Місіонарки Покр. М. Б., Стемфорд, Конн. 1946-1952.
- « *Логос* », богосл. кварталник — вид. ОО. Редемптористи, Йорктон, Саск. від 1949 р.
- « *Листокъ* », дво-тижневик вид. о. Е. Фенцигом, Унгваръ 1885-1903.
- « *Наука* », орган о-ва св. Василя, відтак Унію, Ужгород 1897-1914; відновлений о. А. Волошином 1918-1922.
- Науковий Збірник т-ва Просвіта*, літ.-наук. журнал, Ужгород 1922-1938.
- « *Нива* », місячник, Львів 1903-1938.
- « *Нова Зоря* », тижн. вид. т-вом Священиків Станисл. Єпархії, Львів 1925-1939.
- « *Нова Свобода* », щоденник, Хуст 1938-1939.
- Подкарпатская Русь за гг. 1919-1936*, збірник, Ужгород 1936.
- Першій Руско-Американській Календарь*, Монт Кармел, Па. 1897.
- Православный Русский Календарь*, сост. арх. Віталій, Вышній Свидникъ, на рр. 1926, 1927; Ладомірова на рр. 1928-1938.
- Пропамятна Книга з нагоди 40-ліття Укр. Нар. Союзу*, Джерви Ситі, Н. Дж. 1936.

- Пряшевица*, историко-литер. сборник, Прага 1948.
 «Світло», місячник вид. ОО. Василянми, Торонто, Онт. 1937-.
 «Свобода», орган христ.-народ. партії, Ужгород 1922-1938.
 «Свобода», орган У.Н.С., Джерзи Ситі, Н. Дж. 1894-.
 «Свѣтъ», тижневик прав. т-ва «Взаимопомощи», Вілкес-Барре, Па. 1959, чч. 18-21 (поміщені спомини А. Товта).
 «Украинская жизнь», Москва 1914, чч. 5-6.
 «Християнський Голос», тижневик христ. руху, Мюнхен 1948-.
 Ювілейна Книга — ОО. Редемптористів схід. обряду 1906-1956, Йорктон, Саск. 1955.

* * *

- «*Acta Apostolicae Sedis*», Vaticani ab a. 1909.
Acta Conventus Pragensis pro Studiis Orientalibus a. 1929 celebrati, Olomucii 1930.
Acta V. Conventus Velehradensis a. 1927, Olomucii 1927.
 «*Affairs Etrangeres*», Paris 1936-1937.
 «*Amerikansky Russky Viestnik*» (recenter: «*Greek-Cath. Union Messenger*»), Homestead, Pa. ab a. 1892.
 «*Byzantine Catholic World*», publ. by Pittsburgh Eparchy, ab a. 1956.
 «*Eastern Catholic Life*», publ. by Passaic Eparchy, ab a. 1965.
 «*The Eastern Churches Quarterly*», vol. VI (1946) n. 8.
 «*Echos d'Orient*», Paris aa. 1912-1915, 1927.
Jubilarni Šematizam Križevačke Eparhije, Zagreb 1962.
Kalendar' Sojedinenija, hh. 1904-1955, Munhall, Pa.
Kalendar' Sobranija, rr. 1918-1935, McKeesport, Pa.
 «*Karpatiskij Holos*», kvartal'nyk, red. Vajda, Bridgeport, Conn. - Philadelphia, Pa. 1949-1957.
 «*Keleti Egyház*», k. SZEMISZ, Miskolc, a. 1935-1944.
 «*La Civiltà Cattolica*», Roma, il 20 maggio 1950.
 «*L'Osservatore Romano*», Città del Vaticano, il 13 giugno 1950; 12-17 gennaio 1951.
 «*Nebesnaja Carica*», publ. Pittsburskoho Exarchatu, McKeesport, Pa. 1926-1955.
 «*Pax*», the monthly of the Benedictines of Prinknash, Glos., Jan. & Apr. 1934.
Podkarpataska Rus', obraz obstojatelstv, New York, N.Y. 1924.
 «*Prosvita - Enlightenment*», organ Sobranija, McKeesport, Pa. ab a. 1909.
 «*Rusin*», tyžnevik vyd. o. Hanulya, Pittsburgh, Pa. 1909-1916.
Schematismus Gr. Ritus Cath. Dioecesis Munkácsiensis ad a. 1878.
Idem - ad a. 1908.

- Schematismus Gr. Ritus Cath. Dioecesis Eperjesiensis pro A. D.* 1898.
Idem - A. D. 1903.
Schematismus Gr. Ritus Cath. Dioeceseos Prešovensis pro A. D. 1944.
Idem - pro A. D. 1948.
Silver Anniversary of American Carpatho-Russian Orthodox Gr. Cath. Dio-
cese of America, Johnstown, Pa. 1963.
 «*Slovak Studies*», periodical, ed. by Slovak Institute, Rome 1961-
 «*Svetlo Pravoslávia*», organ prav. cirkvi u ČSSR., Praha 1950-1951.
 «*The Ukrainian Quarterly*», ed. by Ukr. Congr. Committee, New York,
 N.Y. Summer 1954 («*Carpatho-Ukraine's Struggle*»)
 «*Ukrainische Rundschau*», Monatschrift, herausg. von dr. W. Kuschnir,
 Oedenburg 1914, Nr. 1.
Zoloto-Juilejnyj Kalendar' Gr. Kaft. Sojedinenija v S.Š.A., Munhall, Pa.
 1942.

IV. УЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ

авн. - архієпископ

еп. - єпископ

Ж.М.П. - Журнал Московскої Патріархії

ЗНТШ - Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка

ЧСВВ. - Чин св. Василя Великого

A.A.S. - Acta Apostolicae Sedis

A.N.G. - Archivum Nuntiaturae Germaniae

A.N.V. - Archivum Nuntiaturae Vindobonensis

A.P.F. - Archivum S. Congr. de Propaganda Fide

ASV. - Archivum Secretum Vaticanum

HODINKA, *Okm.* - Hodinka, A., *A munkácsi gör. szert. püspökség Okmánytára.*

HODINKA, *Tört.* - Hodinka, A., *A munkácsi gör.-kath. püspökség Története.*

WELYKYJ, *Acta P. F.* - Welykyj, A., *Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjæ spectantia.*

WELYKYJ, *Doc. Pont.* - Welykyj, A., *Documenta Pontificum Romanorum. Historiam Ucrainae illustrantia.*

WELYKYJ, *Litterae P. F.* - Welykyj, A., *Litterae S.C. de Prop. Fide Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjæ spectantes.*

ХІІІ.

ПОКАЗНИК ІМЕН

- АБОВО-Новгород 14н. 89. 92.
АВСТРІЯ 19. 40. 50. 83. 96. 97. 113.
128. 129.
АВСТРО-УГОРЩИНА 15. 95. 97. 111.
114. 115. 118. 119. - цісар 20. 21.
28. 29. 43. 44. 50. 51. 52. 54. 56. 58.
75. 80. 84. 93. 196. 197. 199. 202.
АВТОНОМІЯ церковна 100. 101.
АБРЛЕНД Іван, єп. лат. 183.
АЗАРІЙ, о. Андрій, мол. 117. 119.
АЗБУКА, усунення зі школи 102. 108-
110. 119.
АЗІЯ Мала 197.
АЛБАНІ, кард. А. 64.
АЛБАНІЯ 198.
АЛЕКСІЙ Симанській, патріарх москов.
160. 161. 173.
АМЕРИКА, ЗДА. 16. 116. 117. 170.
177. 180-186. 188. 190-192. 211. єрар-
хія лат. 182. 211. - Ап. Делегат 187.
АНАСТАСІЯ, жінка Андрія І. 17
АНАТОЛІЯ 40н.
АНДЕРКО Петро 81.
АНДРЕЛЛА Михайло, свщ. 39. 75.
АНДРІЙ І, мад. король 17.
АНГЕЛУ Атанас, єп. 77.
АНТОНІЙ, патр. царгород. 72.
АНТОНІЙ, митроп. прав. 124.
АПАФІЙ М., князь Семигор. 80.
АПОСТОЛЬСЬКИЙ Престіл 14-16. 29.
33. 34. 42. 44-46. 48-54. 57. 58. 62.
64. 68. 69. 88. 89. 93. 94. 98. 99.
103-106. 111. 112. 115. 131. 132. 143.
145. 146. 155. 157. 177. 178. 182. 184.
185. 187-190. 192. 201. 204. 205. 208.
211.
АРХІВ 8. - а. маляр. 7. 8. - гл. Вати-
кан, Мукачів, Ужгород.
АТОС 118.
БАЛІНГ Іван 28.
БАЛІЦА, кн. рум. 18.
БАЛТИМОР, Мд. м. 190.
БАРАН Олександр, письм. 8.
БАРАН, Др. С. 113. 175.
БАРДІВ, м. 210.
БАРКОВЦІЙ Ф., єп. Ягер. 59. 60. 63.
БАСТАШІЧ Й., єп. 85. 210.
БАТОРІЙ Юрій, кн. Семигор. 73.
БАЧИНСЬКИЙ Андрій, єп. Мукач. 7.
8. 15. 38. 66. 67. 70. 71. 81. 83-86.
96. 97. 201. 202.
БАЧИНСЬКИЙ Теодор, пар. 201.
БАЧКА, пров. 16. 177. 178. 209.
БЕНИЦЬКИЙ 173.
БЕНЯТИН, с. 201.
БЕРЕГОВО, м. 155. - Комітат 14н. 18.
73.
БЕРЕСТЬ Литовський, м. 23. 24. 32. -
Берестейська Унія 21. 23. 24. 160.
БЕРЕСТОВ 92.
БЕРЛІН, м. 170.
БЕСКИДИ, гори 152.
БЕТЛЕН Гавриіл, кн. 26. 43. 73.
БЕХЕРОВО, с. 116. 122.
БИЧКІВ, с. 196. - Великий Б. 156.
БІБЛІОТЕКА гл. Пряшів.
БІГАР, коміт. 53.
БІЗАНЦІЙ Юрій, єп. Мукач. 34. 35.
53-58. 77-80. 196. 198-200.
БІЛГОРОД (Семигород) 30. 73. 74. 77.
195.
БІЛГОРОД (Сербія) 123. 124. 180.
БІЛОРУСІНИ 36. 197.
БІЛОРУСЬ 193.
БЛАЖОВ, с. 199.
БЛАЖОВСЬКИЙ Гавриіл, єп. Мукач.
58. 80. 199. 200.
БОБОВИЩЕ, с. 20.

- БОБРИНСЬКИЙ Володимир А., граф 118. 119.
 БОГАЧЕВСЬКИЙ Константин, єп. 188.
 БОГОЛІП, архим. 125.
 БОЖИЧКОВИЧ Василій, єп. Криж. 178. 201. 210.
 БОКШАЙ Еміліян, свящ. 154н.
 БОКШАЙ І., архид. 66.
 БОЛЬШЕВИКИ 159. 160. 162-165. 168-170. 175. 207.
 БОРОНЯВА, монастир ЧСВВ. 137. 148. 156.
 БОРШОДЬ, комітат 14н. 89. 178.
 БОСНА, пров. 178.
 БРАДАЧ Іван, єп. Мукач. 7. 35. 36. 41. 62. 64-71. 200. 201.
 БРАДАЧ Михаїл, т. єп. Дорилійський 84-86. 88. 92. 201. 202.
 БРАДОК, Па., м. 185.
 БРАНКОВИЧ Сава, арєп. 195.
 БРАТІСЛАВА, м. 142. 143. 175. 176. 210.
 БРЕЙХА І, губ. 134.
 БРОДІЙ Андрій 155.
 БУБАНОВИЧ С., єп. Криж. 85. 210.
 БУДА, м. 19.
 БУДАПЕШТ, м. 87. 93. 94. 100. 101. 104. 109. 115. 147. 154. 157. 191. 202. 204. 205. 207. 208. 209.
 БУКАТКО Гавриїл, єп. Криж. 180. 210.
 БУКОВА Гірка, монаст. ЧСВВ. 148.
 БУКОВИНА 111. 113.
 БУЛИК Полікарп, ЧСВВ. 137. 147. 148.
 БУЛКО Григорій, ЧСВВ. 80.
 БУРЖОА В., Т. І. 150.

 ВАЛІЙ Іван, єп. Пряш. 93. 94. 99. 104. 116. 204. 209.
 ВАРЗАЛІЙ Степан, свящ. 189.
 ВАРЛААМ, пр. єп. Луцьк. 166.
 ВАРХОЛ Григорій, свящ. 122.
 ВАРШАВА, м. 63.
 ВАСАРІЙ К., примас Мад. 105.
 ВАСИЛІЙ, єп. Мукач. 19. 20. 73. 193.
 ВАСИЛІЙ ІІ, єп. Мукач. 20. 21. 193.
 ВАСИЛІЯНИ, ЧСВВ. 14. 17. 18. 22. 24. 26. 30. 37. 43. 77. 109. 110н. 136. 137. 138. 140. 147-149. 156. 172. 179. 184. 191. 196-198. 209.
 ВАСИЛІЯНКИ, СС. ЧСВВ., 140. 147. 149. 150. 156. 167. 179. 191. 211.
 ВАТИКАН 98. 122. 130. 145. 173. 175. 180. - архів 8. - Ват. І, Собор 203.
 ВЕЛЕГРАД, м. 131. 133. 136. 205.
 ВЕЛИКА Баня, м. 82.
 ВЕЛИКИЙ Бичків 156. 206.
 ВЕЛИКИЙ ВАРАДИН, м. 15н. 22н. 202. 207. 208. - єпархія 15. 81. 88. 90. 202. - єпископ 85. 86. 201.
 ВЕЛИКИЙ Раковець, с. 198.
 ВЕЛИКІ Лучки, с. 116н. 117. 120.
 ВЕЛЯТИ, с. 203.
 ВЕНЕДИКТ ХІV, Папа 65.
 ВЕНЕДИКТИНИ 71н. 84. 191.
 ВЕНЕДИКТИНКИ СС. 191.
 ВЕНЯМИН, патр. царгород. 189.
 ВЕНЯМИН Фетченко, єп. севастоп. 125.
 ВЕШЕЛЕНІЙ 47.
 ВИЛЬНО, м. 26. 47.
 ВИНАРОДОВЛЕННЯ 7. 14. 15. 22. - гл. мадьяризація, словакізація.
 ВИННИЦЬКИЙ Юрій, єп. Перемишл. 49. 50. 198.
 ВИХОВАННЯ клиру 8. - в. молоді 153. 163.
 ВИШНІЙ Свидник, с. 122.
 ВИШНИЙ Тварощ, с. 207.
 ВІДЕНЬ, м. 29. 30. 40. 54. 61-68. 90. 91. 93. 96. 106. 115. 116. 155. 197. 200-202. 204. 207. 208. - амбасада москов. 114. - Барбареум (семинарія при церкві св. Варвари) 202. 207.
 ВІЙНА - перша світова 7. 13. 15. - друга світова 8. 16.
 ВІКАРІЯТ 13. - гл. Гайдудорог, Кошиці, Мараморощ, Пряшів, Сукмар.
 ВІЛКЕС Барре, Па. 181. 182. 183.
 ВІНТЕР Е., проф. 62.
 ВІСКОНТІ А., нунцій Ап. віден. 63.
 ВІСЛО, с. 207.
 ВІТАЛІЙ, архим. - гл. Максименко В.
 ВЛАДИМИР Андрій, дякоуч. 115. 117.
 ВОЙТКОВСЬКИЙ М., свящ. 115.
 ВОЛОДИМИР, пр. єп. 183.
 ВОЛОДИСЛАВ ІІ, король мад. 18. 73.
 ВОЛОХИ 177.
 ВОЛОХІЯ 27.
 ВОЛОШИН Августин, свящ. 102. 109. 121. 128. 131. 134. 136. 150. 154. 155. 161. 204.

- ВОЛОШИНОВСЬКИЙ Йосиф, єп. Мукач. 47. 196. 197.
 ВОЛЯНСЬКИЙ Іван, свящ. 181.
 ВОРОНЦОВ Елєвтерій, єп., екзарх ЧСР. 170. 171. 173. 174. 176.
 ВРАНОВ, м. 92.
 ВУЛКАН С., єп. 202. 207.
 ВУЧКОВО, с. 211.
- ГАБИНА Іван, свящ. 93.
 ГАБСБУРґИ 19. 20. 36. 46. 48. 72. 75. 76. 83.
 ГАВРИЇЛ, єп. Мукач. 21. 193.
 ГАВРИЛОВИЧ Рафаїл Ангел, єп. Мукач. 197.
 ГАГАТКО А. адв. 120.
 ГАДЖЕґА Василь, кан. 8.
 ГАЙДУ, комітат 64. 103н.
 ГАЙДУДОРОґ, м. 15н. 62. 102. 106. 201. 207. - Вікаріят 103. 203. - єпархія 13. 15. 95. 106. 107. 108. 109. - єпископ 15н. 109. 206.
 ГАЛАН, др. 144.
 ГАЛАТІЯ, пров. 197.
 ГАЛИЦЬКО-Волинська Держава 14.
 ГАЛИЧИНА 17. 27. 47. 49. 54. 56. 96. 97. 108. 111. 113. 114. 147. 148. 149. 154. 162. 164. 168. 179. 181. 183. 193. 197.
 ГАРІСБУРґ, Па. 185.
 ГЕЙЗЕЛТОН, Па. 181.
 ГЕЙОВКЕРЕСТУР, с. 207.
 ГЕМЕР, комітат 14н. 89.
 ГЕРОВСЬКИЙ Александер 118. 119.
 ГОДЕРМАРСЬКИЙ Іван, ген. вік. 48-57. 58н. 198.
 ГОДЕРМАРСЬКИЙ Прокопій, ЧСВВ. 77. 80. 81. 196.
 ГОДИНКА Антоній, проф. 7. 29.
 ГОДОБАЙ Андрій, свящ. 184. 211.
 ГОДОБАЙ Вас. кан. 93.
 ГОМСТЕД, Па. 212.
 ГОЛЛЕР Ф. 67.
 ГОПКО Василій, єп. т. миділенський 170. 173. 175. 176. 209. 210.
 ГОРАЗД, єп. гл. Павлік М.
 ГОССУ В. єп. 106н.
 ГРАВСЬКЕ, с. 210.
 ГРАНИЛОВИЧ Ілля, єп. Криж. 210.
 ГРЕКИ 197. 198.
- ГРИГОРІЙ XVI, Папа 97.
 ГРИГОРОВИЧ І., єп. Мукач. 26. 27. 43. 73. 194.
 ГРУШІВ, с. 20. 73. - ексархат 19. 72. 73. - монастир ЧСВВ. 18. 19. 20. 72. 193. 195.
 ГУМЕННЕ, м. 24. 33.
 ГУМЕНЮК Магдалина, ЧСВВ. 150.
 ГУЦУЛЬЩИНА 206.
- ҐАГАНЕЦ Йосиф, єп. Пряшів. 92. 93. 94. 203. 207. 208.
 ГАЙСТРУК, губерн. 96.
 ГЕБЕЙ Михайло, парох 204.
 ГЕБЕЙ Петро, єп. Мукач. 8. 109. 128. 131-139. 150. 151. 154. 204. 205.
 ГЕРЛЯ, м. 15н. - єпархія 15. 81. 203.
 ГОЙДИЧ Павло, єп. тит. Гарпазький, єп. Пряшів. 8. 128. 137. 140-147. 149. 150. 170-176. 179. 209. 210.
 ГОЙДИЧ Степан, парох 209.
 ГРАЦ, м. 22н.
 ГРЕЙМОР, Н. м. 188.
- ДАЖКО, о. М. 122.
 ДАМАСКИН Ґрданічкі, єп. битольський у Мукачеві 127.
 ДАНИЛОВИЧ Іван, вік. Гайдудорог. 103.
 ДЕБРЕЦИН, м. 208.
 ДЕКАМЕЛІС Іван Й., єп. Мукач. 34. 38. 39. 40. 47. 48. 51. 53. 56. 58. 75. 197. 198.
 ДЕСЯТИНА 18. 20. 37. 38. 39. 59. 61. 66. 67. 193.
 ДЄХТЄРОВ Алексій, єп. Пряш. пр. 173. 174. 176.
 ДЖАНСТАВН, Па. 185.
 ДЖЕРЗИ Сіти, Н. Дж., м. 181.
 ДЗУБАЙ А., свящ. 187. 188.
 ДИМИТРІЙ, патріярх сербський 123.
 ДИМИТРІЙ Пал, єп. Мараморш. 195.
 ДІТРОЙТ, Міш., м. 189. 212.
 ДОБРЯНСЬКИЙ Адольф 94. 101. 113. 114. 115. 116. 118.
 ДОМІНІКАНЦІ Отці 84.
 ДОНОРА, Па., м. 212.
 ДОРОВРАТІВ, с. 43.
 ДОСИТЕЙ, Аєп. Білгород. 28н. 73. 195.
 ДОСИТЕЙ, митроп. Сучав. 196.

- ДОСИТЕЙ, єп. Ніський 123. 125. 126.
 ДРАГІ, кн. рум. 18.
 ДРОГОБЕЦЬКИЙ Юлій, єп. Криж. 179. 210.
 ДРОГОБИЧ, м. 168.
 ДУДАШ Николай, єп. Гайдудор. 160п. 206.
 ДРУГЕТ, род. 20. 30.
 ДРУГЕТ Юрій III. 23. 24. 25.
 ДУЛИШКОВИЧ I., іст. 7.
 ДУХНОВИЧ Олександр, кан. 84. 94. 207.
 ДУХОВЕНСТВО гр. - кат. - привілеї 37. 39.
 ЕВЛОГІЙ, єп. пр. Холм. 118.
 ЕВРОПА 13. 113. 119. 155. 193.
 ЕВТИМІЙ, єп. Мукач. 194.
 ЕГАН 111н.
 ЕДЕЛЬБЕК М. 81.
 ЕКСАРХАТ 13. - гл. Грушів, Міш-кольц, Філядельфія.
 ЕЛЕВТЕРІЙ, єп. Праги, - гл. Воронцов.
 ЕЛЬКО Николай, єп. Пітсбург. 192. 212.
 ЕМІГРАЦІЯ 16. 116.
 ЕРДЕВДІЙ Г., єп. Ягер. 57. 66.
 ЕРЕНФЕЛЬД П. віце-губ. 131.
 ЕСТЕРГАЗІЙ, род. 24. 193.
 ЕСТЕРГАЗІЙ Карло, єп. лат. Ягер. 36н. 61-69. 201.
 ЄЗУЇТИ (Товариство Ісуса) 22-24. 27. 33. 34. 46. 92. 147. 150. 151. 198.
 ЖАТКОВИЧ Ю., іст. 7.
 ЖЕТКЕЙ А., свящ. 66.
 ЖИДИ 72.
 ЖИРОВИЦІ, м. 31. 46.
 ЖУМБЕРАК, пров. 177.
 ЗАГРЕБ, м. 177. 179. 180. 209. 2 АЕП. лат. 15. 177. 178. - Крижівська єпархіяльна семінарія 209.
 ЗАКАРПАТТЯ 13-15. 17-19. 22-24. 26-29. 32. 33. 35. 37-43. 46-48. 55. 58. 59. 63. 65. 71. 72. 74. 78. 79. 82-83. 94-99. 102. 103. 108. 110-123. 125. 130. 133. 134. 136-138. 146. 147. 149-151. 154. 155. 158-160. 162. 164-169. 180. 181. 183. 193. 196-198. 204. 208. 209. - Закарпатська область 13. 159. - Закарпатська Україна 159. 169. 174. - Затися 13. 15. 83. - автономія 3. 94. 154. 155. - митрополія 3. 87. 88. 95. 98. - пор. Підкарпатська Русь, Потися, Срібна Земля, Карпатська Україна.
 ЗАКАРПАТЦІ 14. 15. 17. 19. 23. 27. 32. 33. 36. 38. 39. 42. 55. 57. 62. 64. 67. 72. 78. 86. 96. 97. 105. 177. 178. 184. 185. 187. 191. 211.
 ЗАЛЕНСЬКИЙ Лев, митр. Київ. 48. 49.
 ЗАМОЙСЬКИЙ Синод 199.
 ЗАПОЛІЯ Іван, кор. мад. 19. 20.
 ЗАПОЛІЯ Іван Зигмунд, князь Семигород. 19. 20. - Ізабелла 20.
 ЗЕЙКАН Іоанікій, єп. Мукач. 31. 44. 74. 194. 195. 196.
 ЗЕМПЛІНСЬКИЙ комітат 13. 14н. 23н. 73. 89. 92. 178.
 ЗГРОМАДЖЕННЯ Христа-Учителя 191.
 ЗОРЧІЧ П., єп. Криж. 179.
 ЙОСИФ, єп. Битольський 127.
 ЙОСИФ I, цісар 50. 52. 53.
 ЙОСИФ II, цісар 100н.
 ІВАН, єп. Мукач. 18. 19. 72. 73. 193.
 ІВАНІВЦІ, с. 166.
 ІВАНЧО Даниїл, єп. Пітсбург. 190. 191. 211. 212.
 ІЗА, с. 115-120. 126. 133.
 ІЛАВА, м. 176.
 ІЛАРІОН, єп. Мукач. 19. 20. 73. 193.
 ІЛЬНИЦЬКИЙ Олександр, свящ. 138. 160н. 165н. 206.
 ІЛЯРІЙ, грушів. ексарх 73.
 ІМСТИЧІВ, с. 44. 74. 75. 194. 196. - манастир ЧСВВ. 31н. 137. 148. 156. 194.
 ІНОКЕНТІЙ X, Папа 44.
 ІРИНЕЙ, єп. пр. 126.
 ІСИДОР, митр. Київ., кард. 18н.
 ІСПАНІЯ 50.
 ІТАЛОГРЕКИ 198.
 КАБАЛЮК Олександр, Олексій, єромонах 118-120. 123. 125.

- КАВНИЦ, канцлер ціс. 67н.
КАКАД, с. 202.
КАЛЕНДАР 35. - Григоріянський (нового стилю) 34. 35. 57. 104. 109. 110. 119. 203. - Юліянський (старого стилю) 87. 108. 110. - зміна к. 34. 35. 57. 110.
КАЛИНЕЦЬ Мирон, ЧСВВ. 156.
КАЛВІНИ 24н. 26. 27. 29. 31н. 43. 72. 74. 76. 196.
КАЛЬНИК, с. 205.
КАЛЛОВО, м. 29. 30. 44. 194. 198. 204.
КАМЕДУЛИ 92.
КАМІНСЬКИЙ Петроній, ЧСВВ. 49. 50. 51. 53. 56. 198.
КАМ'ЯНКА, с. 84. 201 (Камінка).
КАНОНСБУРГ, Па., м. 212.
КАНЮК Михаїл, кан. 93.
КАРАЧИН, с. 205.
КАРЛІВЦІ, м. 118. - митрополія 36. 37.
КАРЛО III, цісар 35.
КАРЛО VI, цісар 52. 55. 77. 79.
КАРПАТИ, гори 13. 14. 17. 25. 119. 152.
КАРПАТСЬКА Україна 8. 13. 123. 132. 148. 155. 156. 157. 161. 170. 172. 179. 206. 209. - гл. Закарпаття.
КАРПОВ Ю. 160.
КАРТАГЕНСЬКИЙ III, Собор 64.
КАРЦУБ А., свящ. 204.
КЕРЕСТУР, с. 178. 180. 209.
КИЇВ, м. 167. - Київщина 17.
КІНАХ Гліб, ЧСВВ. 147.
КІНГСТОН, Па., м. 181.
КІШДІ Венедикт, єп. Ягер. 33.
КІШКА Лев, митр. Київ. 55. 58н. 198.
КЛАЙН Іван, єп. Фогараш. 79. 200.
КЛИМЕНТ VIII, Папа 23.
КЛИМЕНТ XI, Папа 49. 55.
КЛИМЕНТ XIII, Папа 62. 63. 64. 65.
КЛИМЕНТ XIV, Папа 68. 69. 70.
КЛІВЕЛАНД, Ог., м. 211. 212.
КНИГИ 198. 199.
КОВЛИНА 133. 134. 135.
КОВАЧ Іван 93. - гл. Пряшів: Бібліотека.
КОВАЧ М., єп. Варадин. 201.
КОЛОМАЦЬКИЙ Андрей, архим. 170.
КОЛОНИЧ, кард. Л., примас Мад. 47. 197. 198.
КОЛОЧА, аєп. лат. 178. 210.
КОМІТАТ (жупа) 14н.
КОМУНІЗМ 137. 151. 162. 207. 210.
КОМЯТИ, с. 202.
КОНВЕНТУАЛИ 23.
КОНГРЕГАЦІЯ для Поширення Віри 35. 44. 49. 54. 55. 57. 63. 79. 90.
КОНГРЕГАЦІЯ для Східніх Церков 166.
КОНГРЕГАЦІЯ Консистоїї 69. 90.
КОНГРУА 93. 134. 203.
КОНДРАТОВИЧ Іриней, парох 167. 168. 169.
КОПОЛОВИЧ Іван 161.
КОРИТНЯНИ, с. 61н.
КОРОЛЕВСЬКИЙ К., письм. 107.
КОРЯТОВИЧ Теодор, кн. 18. 43.
КОСОВИЦЬКИЙ Гавриїл, ЧСВВ. 30. 33.
КОСТЕЛЬНИК Гавриїл, свящ. 160. 168.
КОЦУР, с. 178.
КОЧШКО Степан, єп. Пассейк. 192. 212.
КОШИЦІ, м. 84. 175. 199. - Вікаріят 84. 85. 86. 91. 201. 202. 207. - манастир ОО. Бенедиктинців, Домініканців, Францісканів 84.
КОШУТ 111 (повстання).
КРАЙНА, с. 92.
КРАСНОБРОД, манастир ОО. Василян (Св. Духа) 24. 25. 30. 91. 148. 193. 207. - чудотворна ікона МБ. 24. 25.
КРИЖЕВЦІ, м. 155. 177. 179. - Епархіяльна семінарія в Загребі 179. 209. - єпископ 85. 86. - К. єпархія 15. 16. 177. 178. 179. 209. 210.
КРУПЕЦЬКИЙ Атанасій, єп. Перемишл. 24. 25. 28. 193.
КУБІНІЙ Юлій, свящ. 8.
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Порфирій, свящ. 197.
КУНЦЕВИЧ Йосафат, св., аєп. Полоцьк. 26.
КУСТОДІВ К. Л. 114.
КУТКА Іван, свящ. 81. 85-88. 202.
ЛАВКИ, с. 20. 166.
ЛАВРИШИН К. свящ. 185.
ЛАДОМИРОВА, с. 122. 170.
ЛАБЛ, Іл. 191. 211.
ЛАЗО Юрій, сенатор 122.

- ЛАТИНШЕННЯ 32. 33-35. 57.
 ЛАЦКО Михайло, Т. І. 8. 27.
 ЛЕАРДІ П., нунцій Ап. 89.
 ЛЕВ ХІІІ, Папа 97-99. 104. 105. 147. 183.
 ЛЕВИЦЬКИЙ М., митропол. Львів. 202.
 ЛЕВОЧА, м. 200. 204. 207.
 ЛЕОПОЛЬД І, цісар 34н. 35. 38. 45. 198.
 ЛЕОПОЛЬДОВ, м. 176. 210.
 ЛИПНИЦЬКИЙ Іван, вікар. 197.
 ЛІВЕЙОВИЦІ, м. 150.
 ЛІНТУР Б. 161.
 ЛІППАЙ Юрій, примас Мадяр. 30. 32. 44-46.
 ЛІТТА, кард. Л. 90.
 ЛІТУРГІЧНІ книги 108. 110н.
 ЛОРАНТФІ Сузанна, кн. 31.
 ЛУЦИНА, с. 150.
 ЛУЦЬК, м. 166.
 ЛЮБОВНА, м. 120.
 ЛЮДВИК ІІ, кор. мад. 19.
 ЛЮДОВИК ХІV, кор. франц. 50.
 ЛЮКАРИС Кирил, патр. Константиноп. 26н. 27.
 ЛЯХНИЦІ, с. 92.
 ЛЬВІВ, м. 47. 108. 114. 160. 166. 168. 169. 199. 202.
 МАВРОКОРДАТО Теофан, адм. Мукач. 197.
 МАДЯРИ 7. 13. 14. 15. 17. 22. 39. 42. 72. 83. 86. 88. 94. 97. 101. 105. 110. 113. 115. 116. 119. 120. 151. 154. 155. 157. 167. 171. 182. 183. 203.
 МАДЯРЩИНА 13. 14. 16. 19. 22. 27. 34. 43. 45. 47-49. 66. 71. 75. 78. 93. 97. 98. 100. 106. 117. 120. 128. 130-132. 134. 147. 154-156. 158. 198. 204. 206. 209. - король 43. 48. 99. 193. - мадярська мова в Літургії 95. 99. 102-105. 107. 108. - мадярщення 7. 13. 22. 32. 33. 35. 39. 57. 86. 94. 95. 101. 105. 108. 111. 112. 115. 119. 204. 205. 208. - примас 15. 22н. 30. 44. 45. 50. 51-55. 61. 62. 63. 69. 88. 89. 93. 95. 96. 98. 101. 109.
 МАКАРІЙ, асп. Львів. (Оксіюк Михайло) 166. 168.
 МАКЕДОНЦІ 178.
 МАКІВ, с. 202.
 МАКСИМЕНКО Віталій, архим. 122. 170.
 МАКСИМІЛІАН ІІ, цісар 20.
 МАЛАХОВСЬКИЙ Іван, єп. Мукач. 197.
 МАЛЕ Березне, монастир ЧСВВ. 137. 148. 156. 199.
 МАЛИЙ Раковець, с. 211.
 МАЛИЦЬКИЙ Єронім, ЧСВВ. 147.
 МАНКОВИЧ 199.
 МАРАМОРОШ, пров. 19. 74-80. 195. - Мараморощина 18. 19. 28. 34. 36. 40. 72-74. 122. 133. 147. 150. 153. 194-196. 199. 211. - Вікарій 83. 203. - екзарх 18. 19. - єпархія 8. 13. 16. 72-74. 77. 78. 82. 87. 194. 195. - єпископ 72. 74. 195. - комітат 14н. 15. 64. 72. 73. 74. - процес 116-119.
 МАРІЯ-ПОВЧ, с. 206. - монастир ОО. Василіян 137. 200. 201.
 МАРІЯ Тереса, цісарева 16. 37. 38. 40. 60. 62-65. 67-69. 89.
 МАРМАДЖІ Ф., інтернунцій 130. 205.
 МАРТЯК Гавриіл, Ап. Адм. 187. 211.
 МАРЧА, єпархія 177. - монастир 177. 178.
 МАСАРИК Тома, президент ЧСР. 120. 129. 131.
 МАТВІЙ, кор. мад. 28н.
 МАХ Шаньо 145.
 МЕЖИЛЯБІРЦІ, с. 24н. 140. 148.
 МЕЙГАЙ Іван, свящ. 93.
 МЕКЕДУ, Па. м. 212.
 МЕКІСПОРТ, Па., м. 211.
 МЕЛЛЕШ Еміліян, свящ. 103. 104. 108.
 МЕРЕНДИ Ю. 63.
 МЕХЛІС, ген. 161.
 МИКИТА Олександр, свящ. 204.
 МИКИТОВИЧ Сузанна 205.
 МИСЬКІВ Христофор, ЧСВВ. 153.
 МИТРОПОЛИТ 16. - Галицький 98. - Київський 31. 51. 58.
 МИТРОПОЛІЯ 15. - Галицька 15. 87. 96. 97. 160. 183. - Закарпатська 82. - Київська 8. 31. 32. 46. - Нез'єднана 36. 37.
 МИХАЙЛІВЦІ, м. 140. 149. 150. - єпархія 176.
 МИХАЙЛО, воєвода рум. 26н.

- МИХАЇЛ МЕЛЬНИК, єп. Дрогобич. 168.
 МИХАЛИЧ Віктор, єп. Михайлівців 176 (Олександр).
 МИШЛІ, с. 92.
 МІГАЦІ, кард. 65.
 МІКЛОВШИЙ С. єп. Гайдудорог. 106. 107н.
 МІЛЛЕЙ С., Т. І. 46.
 МІННЕАПОЛІС, Мін., м. 116. 181. 183. 211. 212.
 МІНЕСОТА 116.
 МІНОРИТИ ОО. 91 (Прямів).
 МІНЯ Людовик, свящ. 155. 206.
 МІСІЙНИЙ рух 136. 137. 140. 149. 209.
 МІТТЕРПРАХЕР, доради. 86.
 МІШКОЛЦ, м. 71. 106н. 118. 157. 204. - ексархат 13. 15. 204. 206.
 МОГАЧ, м. 19.
 МОЙСЕНІЙ Іван, адм. 77н. 196.
 МОЛДАВІЯ 27. 75.
 МОЛОДЕЦЬ Михайл, єп. Мараморош. 74. 195.
 МАНАСТИРІ ОО. Василян: гл. Боронява, Букова Гірка, Грушів, Імстичів, Красноброд, Мале Березне, Марія-повч, Мукачево: Чернеча Гора, Пряшів, Требішов, Угля, Ужгород.
 МОЙОЛІ Йосиф, монс. 166.
 МОСКВА, м. 161. 165. 171. 172.
 МОСКВОФІЛЬСТВО 113. 115. 118. 120. 154.
 МРЗЛО Поле, с. 179. 209.
 МУКАЧІВ, м. 14. 17. 26н. 28. 29-33. 34. 36. 37. 40. 43-46. 48. 50. 51. 53. 54. 58. 60. 62. 70. 75. 80. 127. 148. 150. 153. 155. 159. 162. 164-166. 169. 173. 193-197. 199-201. 203. 206. 208. 211. - єпархія 13-17. 28. 32. 37. 39. 41. 42. 44-49. 52. 55-57. 62-65. 68. 70. 83. 87. 90. 95. 97. 98. 101. 106. 108. 109. 122. 131. 132. 139. 151. 153. 155. 156. 159. 160. 161. 163. 170. 183. 195. 207. 209. - єпископ-владика 14. 17-21. 25. 27. 35-39. 42-44. 46. 51. 53. 54. 56. 58. 64. 66. 67. 70. 72. 73. 78. 79. 80. 83. 104. - монастир св. Николая: Чернеча Гора 14. 17-21. 32. 33. 37. 38. 43. 55. 56. 75. 137. 147. 169. 193. 197. 199. 206. 209.
- НЕЗ'ЄДИНЕНІ 22. 36. 74. 77. 100. 152. 153. 205. 210. - гл. православні.
 НЕКУЛА С., ЧНІ. 149.
 НЕННІ, барон 64.
 НЕСТОР Сидорук, єп. пр. Мукач. 164. 166. 167. 168.
 НЕМЕЦ Ф. 120.
 НИЖНА Бистра, с. 206.
 НІМЦІ 72.
 НІРЕДЬГАЗА, м. 106.
 НОВАК Стефан, єп. Пряшів. 94. 100. 108. 110. 130. 208. 209.
 НОВЕ Місто (Уйгель) м. 207.
 НУНЦІЙ Ап. маляр. 157.
 НУНЦІЙ Ап. у Відні 28. 29. 35. 49. 52. 55. 60. 63-65. 68. 69. 79. 86. 90. 93. 105. 110.
 НЯРАДІЙ Діонісій, єп. Крижев. 122. 131. 139. 140. 141. 154н. 155. 156. 157. 179. 206. 209. 210.
 ОБРЯД 32. 33. 110н. 203.
 ОДЕСА, м. 166.
 ОЛЕКСАНДЕР VII, Папа 31. 45.
 ОЛЕКСАНДЕР VIII, Папа 47.
 ОЛІФАНТ, Па., м. 181.
 ОЛОМОВЕЦ, м. 156.
 ОЛЬШАВИЦЯ, с. 199.
 ОЛЬШАВСЬКИЙ Іван, вікар. 85.
 ОЛЬШАВСЬКИЙ Мануїл, єп. Мукач. 8. 37. 40. 41. 59-62. 64. 71. 199. 200. 201.
 ОЛЬШАВСЬКИЙ Симеон, єп. Мукач. 58. 79. 80. 199. 200.
 ОНОКОВЦІ, с. 61н.
 ОРТИНСЬКИЙ Сотер, єп. Америк. 183-190. 211.
 ОСТРИГОМ, м. 208. - АЕп. 15. 22н. 31. 45. 49. 69. 70. 93. 95-98. 109. 132. 178.
 ПАВЛИСТИ 23.
 ПАВЛІК Матей Горазд, єп. Празький 123. 124. 126. 170.
 ПАВЛОСЮК Н., свящ. 168.
 ПАЗМАНЬ, кард. Павло 22н. 23.
 ПАЛФІЙ М., граф 208.
 ПАНКОВИЧ Петро, парох 203.
 ПАНКОВИЧ Степан, єп. Мукач. 7. 99. 100. 203. 208.

- ПАНЩИНА 34. 38. 80.
 ПАПА 85. 196. 197-201.
 ПАПП Антоній, єп. Мукач. 15н. 107н. 108-110. 130. 131. 147. 157. 204. 205.
 - Дмитрій, вибр. єп. Мараморош-ський 73. 195.
 ПАСКЕВИЧ І., рос. маршал 113.
 ПАССЕЙК, Н. Дж. м. 181. - єпархія 16. 177. 192. 212.
 ПАСІКА, с. 207.
 ПАСТЕЛІЙ Іван, вікар. 84. - єп. Мукач. 203. 208.
 ПАТАКІЙ Іван, єп. Фогараш. 78. 79.
 ПАТРІЯРХАТ: - в Австро-Угорщині 97. - московський 160. 161. 164. 168-170. 173. 174. 176. - сербський 40. 118. 124. 160. - царгородський 18. 27. 72. 189. 195.
 ПАХОМІЙ, ігумен Грушів. 18.
 ПЕЛЕШ Юліян, єп. Перемиський 97.
 ПЕЛЬВЕЦЬКИЙ Антоній, єп. Станіславів. 166. 168.
 ПЕРЕГІНСЬКО, с. 196.
 ПЕРЕМИШЛЬ, м. 24. 25.
 ПЕТЕРБУРГ, м. 114.
 ПЕТРАШКО Симеон, адм. 74. 195.
 ПЕТРОВ, ген. 162.
 ПЕТРОВ Алексій, іст. 7.
 ПЕТРОВАН Степан Серафим, єп. Мараморош. 76. 77. 196.
 ПЕТРОВИЧ Герасим 117.
 ПЕТРОВИЧ Партеній, єп. Мукач. 30-33. 37. 44-46. 52. 74. 194. 196.
 ПЕТРОНІЙ, єп. Мукач. 26. 73. 193. 194.
 ПЕШКЕВИЧ Ю., ЧСВВ. рим. прок. 49.
 ПІДКАРПАТСЬКА Русь 13. 14. 98. 188. - гл. Закарпаття.
 ПІЙ VI, Папа 178. 210.
 ПІЙ VII, Папа 87. 89. 90. 202.
 ПІЙ X, Папа 106. 107. 108.
 ПІЙ XI, Папа 137. 169н.
 ПІЙ XII, Папа 176.
 ПІТСБУРГ, Па. 187. 211. 212. - Ап. ексархат 16. 188. 189. 212. - єпархія 16. 177. 183. 190. 192. - семінарія св. Кирила і Методія 190. 191. 212.
 ПЛЄХЛЬ В., проф. 36.
 ПЛЮМЕГЕН К., ціс. дор. 67.
 ПОВБДОНОСЦЕВ Константин П., обер-прокурор 114.
 ПОВЧІЙ Олексій, єп. Мукач. 87. 88. 91. 202.
 ПОВЧІЙ Юрій, парох 202.
 ПОГОДИН М., письм. 113.
 ПОДІЛЛЯ 17.
 ПОДОЛІНЕЦ, м. 172. 175.
 ПОЛЬЩА 22-24. 26. 42. 48. - конзулят в Ужгороді 154.
 ПОЛЯКИ 113.
 ПОНЯТИШИН П., Ап. адм. 187. 211.
 ПОПОВИЧ Василій, єп. Мукач. 102. 202. 203. 204. 208.
 ПОПОВИЧ Юрій, парох 202.
 ПОТИССЯ 13.
 ПОЧАЇВ, монастир ОО. Василіян 122. 200.
 ПРАВОСЛАВ'Я 64. 108. 113. 115. 118. 119. 139. 151. 159. 174. 186. - перехід на пр. 161. 162. 169. 175. 187. - пр. рух 129. 179. 184.
 ПРАГА, м. 20. 113. 118. 120. 121. 123. 126. 130. 134. 140. 143. 149. 150. 152. 170. 171. 210.
 ПРЕСЕЦ, м. 178.
 ПРІВІЧ, с. 178. 179.
 ПРОТЕСТАНТИ 19. 21. 22-24. 30-32. 38. 61. 62. 72. 75-77. 80. 100. 125. 194.
 ПРЯШІВ, м. 15н. 16. 48. 84-86. 90. 91. 93. 145. 159. 173. 174. 176. 190. 198. 202. 204. 207-210. - Єпархіяльна Бібліотека ім. Ковача Івана 93. - Вікаріят 84. 85. 89. 91. 201. - монастир ОО. Василіян 149. 172. - монастир ОО. Міноритів 84. 91. - Пр. Єпархія 13. 15. 16. 87. 89. 90. 91. 97. 98. 101. 106. 108-110. 116. 132. 139. 150. 159. 170. 176. 183. 201. 202. 207. 209. 211. - семінарія 94. 100. 208. 209. 210. - Пряшівщина 13. 15. 16. 94. 148. 154. 159. 170-174. 176. 179.
 ПУНЬКО А., секр. 165.
 РАВАС Франціск, Т. І. 34. 53. 54.
 РАВСЬКИЙ М. Ф., 114. 115.
 РАЇЧ Володимир, єп. 161. 164.
 РАКОВЕЦЬКИЙ Методій, єп. Мукач. 56. 75. 197.

- РАКОВСЬКИЙ Іван, свящ. 114. 115. 116.
 РАКОВЦІЙ Зигісмунд, кн. 20. 21. 193.
 РАКОВЦІЙ Софія, з р. Баторій 31. 37. 46.
 РАКОВЦІЙ Франціск II, кн. 24н. 48. 50. 51. 53. 56. 58н. 76. 198.
 РАКОВЦІЙ Юрій I, кн. 28. 29. 37. 43. 44. 73. 74.
 РАКОВЦІЙ Юрій II, кн. 31.
 РАХІВ, м. 156.
 РЕДЕМПТОРИСТИ ОО. 140. 147. 149.
 РЕКОЛЕКЦІЙНИЙ рух 137. 140. 149.
 РЕЛІГІЙНІ організації: Апостольство Молитви 137. 148. - Апостолят св. Кирила і Методія 136. - Марійські Дружини 137. 148. 153. 191. - Рожанцеві Гуртки 137. 191.
 РЕЧКО Софроній, єп. Мукач. 24. 194.
 РЕШЕТИЛО Степан, ЧСВВ. 137. 147. 156.
 РИМ 21. 22н. 27. 29. 31-35. 45-58. 60. 61-66. 68. 69. 77. 79. 88. 93. 99. 103-106. 110. 111. 115. 116. 140. 145. 146. 152. 157. 160. 166. 174. 178. 180. 183. 184. 189. 190. 191. 196-198. 203. 204. 209. 211. 212. - грецька Колегія 198. - Колегія св. Йосафата 191. 212.
 РОЗЗОШ, радн. 86.
 РОЗСИПАЛ, предсідник 133.
 РОКОВИНА 134.
 РОМАНОВИ, рос. царська династія 14.
 РОМЖА Теодор, єп. Мукач. 8. 9. 159. 160. 162-167. 206. 207.
 РОСВИГІВ, с. 39. 200.
 РОСІЯ 108. 111. 114-119. - Московщина 111. 113. 154.
 РУМУНИ 15. 18. 26н. 36. 40. 67. 72. 74. 78. 80. 81. 87. 96. 97. 101. 106. 109. 120. 178. 193. 196. 200.
 РУМУНІЯ 13. 15. 82. 147.
 РУСИНИ 27. - Підкарпатські Русини 155.
 РУСЬКИЙ Керестур, с. 209.
 РУСЬКІ Пекляни, с. 207. 209.
 РУСНАК Николай, адм. прях. єпарх. 150. 209.
 РУТСЬКИЙ Йосиф Велямин, митр. 25. 26. 27. 193. 194.
 САБАДОШ Ю., свящ. 66.
 САВІНОВ, с. 140. 149.
 САБОВ А., вік. 82н.
 САБОВ Євген 104. 105.
 САБОВ Теофан, ігум. 161.
 САБОВ Симеон, кан. 109. 204.
 САБОЛІ Севастіян, ЧСВВ. 149. 156. 175. 191.
 САБОЛЧ - комітат 14н. 73. 103. 204. 208.
 САВВАТІЙ, архим. (Врабец Антоній) 124. 125-127.
 САЛЄЗІЯНИ ОО. 191.
 САН ЖЕРМЕН, договір 13.
 САН ФРАНЦІСКО, Кал., м. 183.
 САТОЛЛІ Ф., Ап. Делегат Ам. 184.
 САТМАР, м. 208.
 СВАЛЯВА, м. 202.
 СВЯТО Покров 108.
 СВЯТКУВАННЯ рим.-кат. свят. 33. 34. 35. 38.
 СВЯТІ: Антоній Печ. 108. - Борис і Гліб 108. - Володимир 108. - Володислав 109. - Емерик 109. - Єлисавета 109. - Йосафат 108. - Кирило 14. 17. 108. 114. - Методій 14. 17. 108. 114. 124. 131. 173. - Параскевія 108. - Стефан, кор. 109. - Теодосій Печ. 108.
 СЕВЛЮШ, м. 156.
 СЕГЕДІ Йоаким, єп. Крижев. 181. 211.
 СЕЙНТ Пол, Мін., м. 116. 212.
 СЕКЕРАК Іван, гол. « Сосдиненія » 190.
 СЕКТАНСТВО 137. 151.
 СЕЛЕПЧЕНІЙ Ю., примас 46. 47.
 СЕМИГОРОД 19. 27. 30. 40. 44-46. 75. 76. 78. 195. 196. 200. - митрополит 73.
 СЕРАФИМ, єп. 126. 127.
 СЕРБИ 40. 177.
 СЕРБІЯ 40. - патріярх 117. 126. 127.
 СЕРГІЙ, єп. Мукач. 26н. 193. 195.
 СЕРГІЙ, єп. Одеси 166.
 СЕСТРИ Сужебниці 140. 147. 149. 150. 179. 191.
 СЕЧОВЦІ, с. 150.
 СЄЦІНСЬКИЙ, єп. лат. Перемишл. 24.
 СИБІР 167. 168.

- СИГОТ (мармарош.) 77. 80. 81. 117.
 202. 203.
 СИЛЬВЕСТЕР, ігум. 74. 195.
 СІДОР Карло 145.
 СИМОНОВИЧ Степан, аєп. пр. 30. 74.
 195.
 СІМОР Іван, примас 97.
 СЛАВОНІЯ 177. 178.
 СЛОВАКИ 129. 139. 142. 143. 145. 146.
 155. 171. - гр.-кат. 15.
 СЛОВАКІЗАЦІЯ 8. 13. 15. 139. 140.
 141. 143. 171. 172. 209.
 СЛОВАЧЧИНА 13. 15. 129. 142. 143.
 145. 171. 175. - Словацька Республіка
 (самостійна) 170.
 СМІРНА, м. 197.
 СМІЧІКЛАС Гавриіл, єп. Криж. 179.
 210.
 СМІЧІКЛАС Юрій, єп. Криж. 210.
 СМОТРИЦЬКИЙ Мелетій, аєп. 26. 27.
 СОЛІМАН, султан 19.
 СОФРОНІЙ, єп. Мукач. 193.
 СОФРОНІЙ, єромон. пр. 40.
 СОХОЦЬКИЙ І., письм. 181. 187.
 СПИРИДОН, єп. Марамор. 195.
 СПШ, комітат 14н. 84. 89. 92. 199.
 200. - Спішська капітула 59.
 СРЕЗНЕВСЬКИЙ І., письм. 113.
 СРИМ, пров. 178.
 СРІБНА Земля 7. 9. 14. 111. 151. -
 гл. Закарпаття.
 СТАВРОПІЇЙСЬКЕ право 18. 19. 72.
 195.
 СТАНИНЕЦЬ Ю. свящ. 156.
 СТАНИСЛАВІВ, м. 166. 168.
 СТАНІЧ Константин, єп. Криж. 178.
 210.
 СТАРЕ Венчелово, с. 208.
 СТАРЕЦЬКИЙ М. свящ. 93н.
 СТАРОГРОДСЬКИЙ Сергій, митр. 160.
 СТОЙКА Олександр, єп. Мукач. 151-
 155. 157. 158. 205. 206.
 СТОЙКА Йосиф І., єп. Марам. 49. 75.
 76. 195. 196.
 СТРИЙ, м. 196.
 СТРОПКІВ, м. 140. 149. 150.
 СУКМАР, м. 211. - Вікаріят 83. 86.
 88. - комітат 14н. 15. 40. 64. 83. 86.
 88. 103.
 СУЧАВА, м. 197 (митроп.).
 СУША Яків, єп. Холмський 32. 33н.
 46. 96н.
 СЦІГОВСЬКИЙ І., примас 94.
 ТАКАЧ Василій, єп. Амер. 154. 188.
 189-191. 211. 212.
 ТАРАСОВИЧ Василь, єп. Мукач. 25-
 30. 43. 44. 74. 194. 195. 196.
 ТАРКОВИЧ Григорій, єп. Пряш. 85.
 87-93. 202. 207.
 ТАТАРИ 17.
 ТАТРИ, гори 175. 210.
 ТЕЛЕКЕШІЙ С., єп. Ягру 53. 56.
 ТЕКЕЛІЙ, полководець 47. 48. 74. 75.
 197.
 ТЕОДОРОВИЧ Доситей, єп. Марам. 76
 -78. 196.
 ТЕРЕБЛЯ, с. 150.
 ТИРНАВА, м. 30. 32. 198 (Колегія ОО.
 Єзуїтів). 199. 200. 201. 203. 207.
 ТИСА, р. 153.
 ТІСО Й., през. Слов. Реп. 144. 145.
 ТІТО (Брож Йосип), маршал 179.
 ТОВТ Алексій 112. 116. 122. 183.
 ТОВТ Николай, єп. Пряш. 94. 208.
 ТОПОЛИЦЯ, с. 71 (архимандрія с.
 Петра і Павла).
 ТОРИСКИ, с. 200.
 ТОРРІДЖАНІ, кард. 63.
 ТРЕБИШОВ, м. 140. 150. - монастир
 ОО. Василіян 149.
 ТРЕНТОН, м. 188.
 ТРЧКА Д., ЧНІ. 149.
 ТУРКИ 19. 74. 75. 177. 178. 196. 197.
 ТУРНЯ, комітат 14н. 89.
 ТУРЯНИЦЯ Іван 159.
 ТЮЛПАНОВ, полк. 161.
 УБЛЯ, с. 208.
 УГ, р. - комітат 14н. 23н. 79. 201. 202.
 УГЛЯ, монастир ОО. Василіян 44. 74-
 76. 78. 194-196.
 УГОРСЬКЕ Городище, м. 150.
 УГОРЩИНА 14. 15. - гл. Мадярщина.
 УГОЧА, комітат 14н. 153. 198.
 УГРИН Іван 185.
 УЖ, р. 129. 159. - гл. Уг (Унг).
 УЖГОРОД, м. 8. 22. 30. 31. 54. 55.
 70. 71. 74. 89. 90. 120. 130. 131. 133.
 148. 150. 155. 157. 162. 164. 165. 167.

170. 190. 201-206. 208. 212. - Єпископ
16. - монастир ОО. Василян 137. 148.
156. - семінарія дух. 100. 201. 202.
204-208. 211.
- УЖГОРОДСЬКА Унія 8. 22. 25. 30.
36. 37. 101. 166. 167. 169. 174. 196.
УЙВІЧ Й. асп. 180.
- УКРАЇНА 120. - Західня Україна 174.
- Радянська У. 159. 165.
- УКРАЇНЦІ 15. 16. 35. 36. 178. 181.
УНІВ, с. 199.
- УНІЯ 14. 22-30. 32. 34. 36. 37-40. 42.
48. 52. 59. 62-65. 68. 74. 75. 77. 78.
80. 95. 128. 159. 164-166. 169. 172-
174. 177. 193. 194. 196. 198-200.
- ФАЛКОНІО, Ап. Дел. 185.
- ФАРКОШ Людовик 102.
- ФЕНЕШІЙ Юрій, єп. Ягер. 34. 47.
- ФЕНЦИК Степан 154. 157. 165н.
- ФЕРДИНАНД I, цісар 19. 20.
- ФЕРДИНАНД II, цісар 43.
- ФЕРДИНАНД III, цісар 29.
- ФИЛИПОВИЧ Полікарп, ЧСВВ. 51.
52. 56.
- ФІЛЯДЕЛЬФІЯ, Па. м. 211. - ексар-
хат 183.
- ФІРЦАК Василій, парох 204.
- ФІРЦАК Юлій, єп. Мукач. 104. 117.
147. 204. 205.
- ФЛЬОРЕНТІЙСЬКА Унія 101. - Со-
бор 23. 32.
- ФОЃАРАШ, м. - єпархія 78. 79. - єпис-
коп 200.
- ФРАНЦІСК I, цісар 89.
- ФРАНЦ Йосиф I, цісар 93. 106.
- ФРАНЦІСКАНИ 23. 191.
- ФРІЛАНД, Па., м. 181.
- ХІОС, остр. 198.
- ХІРА Олександр, свящ. 157. 165.
- ХОЛМ, м. 47.
- ХОРВАТІЯ 177. 178.
- ХУДЬЛОВО, с. 204.
- ХУСТ, м. 16. 75. 76. 82. 115. 120. 155.
156. 203. 206. - єпархія 16. 132.
- ЦАРГОРОД, м. 118. 124. - гл. патріярх.
- ЦЕЛІБАТ 189. 190. 191. 211.
- ЦІРКА Йов, свящ. 76. 196.
- ЧАКІ С., граф 7.
- ЧЕРВІНКА Мілош 123.
- ЧЕРЕЇВЦІ, с. 166.
- ЧЕРНЕЧА Гора, монастир ОО. Васи-
ліян біля Мукачева 14. 17. 18. 31.
137. 153. 156. 164-166. 168. 200. 201.
207-209. - гл. Мукачів.
- ЧЕРНОХ, кард. Іван, примас 109. 110.
- ЧЕРНЯВИН 125.
- ЧЕСЬКА Требова, м. 124.
- ЧЕХІЯ, Чехословаччина 13. 15. 98.
120. 122. 124. 125. 128. 129. 132. 149.
151. 155. 157. 159. 170. 171. 172. 174.
176. 210.
- ЧИМАЛЬОВО, с. 196.
- ЧІРІЯЧІ П., Ап. нунцій 139.
- ЧОРНЯК Орест, прав. єп. 189.
- ШАРИШ, комітат 14н. 73. 89. 92. 199.
207.
- ШЕБЕШ, с. 175.
- ШЕНАНДОА, Па. м. 181.
- ШЕПТИЦЬКИЙ Андрей, митр. 105.
- ШЕПТИЦЬКИЙ Атанасій, митр. 199.
- ШІМРАК Іван, єп. Криж. 180. 210.
- ШРАМЕК I., крилошанин 134.
- ШУБА Юрій, свящ. 109. 110. 204.
- ШУМЛЯНСЬКИЙ Йосиф, єп. Львів.
197.
- ЮГОСЛАВІЯ 16. 124. 126. 139. 157.
161. 177. 178. 179. 180. 209.
- ЮНІЄНТАВН, Па., м. 191. 211.
- ЮСЬКО Іван, єп. Мукач. 29. 43.
- ЯБЛОЧИН, с. 118.
- ЯҐЕР, м. 30. 32. 42. 48. 53. 54. 56.
58. 59. 64. 66. 95. 202. - Єп. лат. 7.
30. 32. 34-42. 44. 46-70. 84. 95. 96.
199. 200. 201.
- ЯКУШИЧ Юрій, єп. Ягер. 29. 30.
- ЯРОСЛАВ Мудрий, кн. 17.
- ЯСИ, м. 26.
- ЯСІНЯ, с. 118. 211.

